

aquell edifici —l'enginyer i el canonge havien mort, el sastre estava en parada desconeuguda i la portera s'havia traslladat al carrer la Palma.

A finals de març de 1939 es van trobar amagades a les golfes de la casa unes joies no identificades. Per intentar aclarir el seu origen la delegació d'Ordre Públic va endegar una investigació sobre les diferents famílies que hi havien viscut durant la guerra — l'afer prenia un interès especial perquè un dels pisos va ser ocupat pel líder agrari i dirigent de la revolució local Sebastià Garsaball. En aquell moment, els interessos de la propietària estaven defensats per Pedro Fontanet Huguet, un brigada del cos d'Enginyers, representant de Reñé des del 1929.¹⁴⁶

En els agitats dies de l'estiu de 1936 un edifici com aquell —la propietària no vivia a Lleida i un dels veïns era canonge— passaria a ser un objectiu dels grups que entenien l'assalt a les propietats com una part de la construcció revolucionària. Davant dels fets que havien de venir, les golfes de la casa van adquirir un important protagonisme. Eren el millor lloc per amagar objectes que podien resultar comprometedors o per emmagatzemar les propietats que els diferents llogaters anaven abandonant a mesura que canviava el curs de la guerra. En les primeres setmanes, el brigada va ajudar a la propietària a amagar en una vella banyera una creu, una imatge de la Verge, un reliquiari i altres objectes religiosos. Quan intentaren recuperar-los la primavera de 1938 les golfes estaven regirades i aquells objectes ja no hi eren.

L'enginyer, Joaquín Gías Martí, havia estat executat durant la guerra i la seva vídua, Teresa Jové Teixidó, va ser localitzada a Binaced, una localitat propera a Binéfar (Osca). La sublevació dels militars rebels va sorprendre el matrimoni estiujant amb els seus dos fills, de deu i de sis anys, en aquell mateix poble aragonès que quedaria inclòs en la rereguarda republicana i en poc temps immers en un procés de col·lectivització anarquista.¹⁴⁷

El marit, *ante las persecuciones de que era objeto*, hagué de fugir en direcció a França, amb la intenció d'aconseguir des d'allà que la seva família seguís els mateixos passos. Però un cop havia travessat la frontera va ser repatriat per les autoritats franceses —*lo secuestraron en la frontera los policías españoles y franceses*, en

¹⁴⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 61 llig. 103.

¹⁴⁷ *Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la Comarcal de Monzón (Huesca)*, p. 71-79.

paraules de la seva dona. A Espanya va ser jutjat i *después de un verdadero calvario de Tribunal en Tribunal fué fusilado* —desconec quin tribunal el jutjà, ni on fou executat.

Mentre estaven a Binaced, el seu pis del carrer Major va ser objecte d'un saqueig en el que, segons testimoni de la senyora Jové, ho van perdre tot excepte un piano. No podia acusar a ningú del pillatge perquè no en va ser testimoni directe, però assegurava, *por referencias fidedignas*, que havia estat gent del POUM. Potser perquè després el pis va ser la residència de Sebastià Garsaball, *sin que en la cesión interviniera ni se contara con la declarante*.

Passat un temps, Teresa Jové va retornar a Lleida, per instal·lar-se amb els seus fills a casa de la seva mare, també al carrer Major. Els seus únics ingressos, al marge de l'ajuda familiar, eren les rendes obtingudes dels lloguers de dos edificis de la seva propietat —un al carrer Major i un altre a la plaça Ereta. Però aquesta font va desaparèixer a l'entrar en vigor la municipalització de l'habitatge. Acollint-se al reglament de municipalització vigent, va sol·licitar una pensió a l'ajuntament, que li concedí, el maig de 1937, 206'31 pessetes mensuals.¹⁴⁸ Per demostrar la seva precària situació, Jové va declarar que no podia treballar per malaltia, que no tenia res als bancs i que no sabia on era el seu company (*sic*) perquè a l'esclatar la guerra vivia a Binaced.

Pel que fa a Sebastià Garsaball, sembla que va ocupar aquell pis fins que hagué d'abandonar la ciutat per la imminent arribada de les tropes franquistes. A partir del gener de 1939 el nou estadant de l'habitatge seria el brigada que actuava com a representant de la propietària de la finca, *continuando en el piso los muebles y enseres que aquél (Garsaball) tenía*.

També durant el mateix mes de gener s'havia incorporat a la comunitat de veïns el sastre Ernesto Jardí Freixa amb la seva família. I, també en aquest cas, l'anterior llogater —*que era otro sastre llamado Andreu Lamarca, de destacada actuación socialista durante el dominio rojo*— havia abandonat la ciutat pel seu passat polític. Abans de signar el contracte amb la propietària, els mobles que hi havia al pis havien estat inventariats i emmagatzemats a les golfes, *donde están depositados los de otros pisos también abandonados de la misma casa*.

¹⁴⁸ L'import de la pensió era la diferència resultant entre les 281'50 pessetes que l'ajuntament cobrava de lloguers per les vivendes i locals dels dos edificis (10 pisos, una botiga i les oficines de la Compañía Eléctrica Leridana) i les 75'19 que havia de pagar en concepte d'impostos (Municipalització de l'Habitatge, expt. 153, dept. municipal de Foment —AML—).

En un altre pis hi havia viscut un canonge, Josep Cortecans Vendrell, amb dues nebodes solteres —Mercè i Josepa Cortecans Arenas, que el 1939 residien en una vil·la de les Cases Barates. El religiós va ser assassinat el 26 de juliol de 1936 i el pis, segons declaració de les nebodes, fou posteriorment saquejat —*llevándose los rojos lo mejor de los muebles y los objetos de valor*. Les dues dones van abandonar l'habitatge a primers d'octubre i aleshores l'habitatge passaria a ser ocupat per la família de Pere Rodamilans Salvia, un comerciant local. Les nebodes es van endur alguns mobles i, com també havia fet la propietària de l'edifici, amagaren els objectes religiosos i artístics que conservaven del seu oncle en una caixa de les golfes. Quan van intentar recuperar les seves pertinences, sembla que aquestes ja no hi eren.

El comerciant va declarar a les forces d'ordre que la seva família ocupà el pis després de posar-se d'acord amb la propietària i les anteriors llogateres, a les que assegurava haver comprat alguns mobles que ja no volien perquè poguessin abandonar l'habitatge més ràpidament. Els nous inquilins hi van residir fins el 27 o 28 de març de 1938 quan hagueren de fugir per por als bombardejos de l'aviació franquista. En l'evacuació *dejaron en el piso sus muebles, ropas, colchones, etc.; pues por lo precipitado de su marcha, no se llevaron más que la ropa puesta y una manta cada uno*. Es van establir primer a Cervera i després a Barcelona amb uns familiars.

No van retornar a Lleida fins a mitjans de març de 1939, quan el front ja s'havia allunyat. El seu antic pis, però, tenia ja un nou llogater, pel que hagueren de buscar una nova residència al carrer del Bruch. Feia un parell de mesos que el metge Andrés Chordi Bergua —regidor de la ciutat en aquells moments— havia signat el corresponent contracte amb la propietària de l'edifici. Com havia declarat el sastre Ernest Jardí, el mobles que Chordi trobà al pis foren inventariats i emmagatzemats a les golfes. Afirmava que també van trobar documentació política que lliuraren a la Jefatura d'Investigació de Falange. Aquest punt va haver de ser aclarit en la declaració de Rodamilans. El comerciant va reconèixer que era militant de Joventut Republicana des de feia uns set o vuit anys i que el seu fill treballava a les oficines del Socors Roig Internacional i n'era afiliat.

Tot hi haver perdut el pis, aquesta família encara esperava trobar part de les seves coses a les tan visitades golfes. Amb aquest objectiu, la dona d'en Rodamilans i la seva cunyada hi van pujar un diumenge. Van aconseguir recuperar alguns mobles, però

no hi havia cap rastre de la roba, ni dels matalassos, ni dels altres objectes abandonats —el capçal d'una màquina de cosir, una ràdio, un rellotge de paret, una estufa elèctrica i unes joies. En canvi, entre tots els objectes apilonats sense cap ordre, sí que van trobar unes altres joies —un anell, medalles, creus i un rellotge— en *un cesto viejo en el que había residuos de retales de tela, taponos y gomas de botellas de gaseosas, y basura, envueltas en papel.*

Els agents de la delegació d'Ordre Públic van intentar esbrinar la procedència de les joies localitzades. Les seves sospites, amb una clara tendenciositat, se centraven en *alguien de los que ocupaban la casa en periodo rojo, que por su conducta o falta de escrúpulo pudiera tener objetos procedentes de robos, requisas o registros.* Però totes les persones interrogades van assegurar que no podien aportar cap informació. Només un d'ells es va atrevir, sense saber res del cert, a apuntar el nom d'en Garsaball

(...) elemento extremista y dirigente de aquella situación, que era campesino presidente de los Rabasaires, que vivía espléndidamente durante aquel periodo, y es el único de la casa en quien puede sospecharse.

Però al no trobar cap indici concret, Garsaball no estava localitzable, les joies van ser lliurades al governador militar i a l'Auditoria de Guerra se li va trametre un atestat amb totes les informacions obtingudes. La denúncia d'aquesta troballa ens ha permès la reconstrucció de les diferents històries que s'entrecruaren al llarg d'uns mesos en aquesta escala de veïns, una bona evidència dels trastorns que la revolució, la guerra i l'ocupació final generaren en la vida quotidiana d'un seguit de famílies, d'un edifici i d'unes golfes.

3.4 AMUNT OBRERS I RABASSAIRES¹⁴⁹

De la mateixa manera que l'efervescència política de la rereguarda havia afectat a la propietat urbana, a les empreses i als comerços, també el món agrari es va veure profundament trasbalsat. Des del començament es van produir confiscacions agrícoles com a reacció immediata al gir polític que havia pres

¹⁴⁹ Primer vers de *La Internacional rabassaire*, intent d'adaptar la lletra de l'himne proletari a les reivindicacions camperoles (Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 162-163).

Catalunya —en uns casos perquè es creia arribada l'hora de la transformació social predicada des de feia tants anys i en altres simplement perquè els propietaris havien fugit.¹⁵⁰ Les possibilitats de reconduir aquestes requisicions eren diverses. Podien passar a ser explotades de manera col·lectiva o podien redistribuir-se.

3.4.1 DIFERENTS ALTERNATIVES A UN MATEIX PROBLEMA

La querella de la terra havia d'ocupar necessàriament un lloc central tant en els discursos i programes de les organitzacions polítiques com en les realitzacions destinades a transformar la societat d'una regió agrària com el Ponent català. Per aquest motiu la primera institució directora de la revolució, el comitè popular —del que depenia un comitè agrari—, havia de manifestar-ne l'opinió. Bàsicament seguia els punts fonamentals de la política agrària del govern de la Generalitat, amb alguns matisos. Defensava el respecte a la petita propietat i donava tota la seva cobertura a la col·lectivització de les grans propietats.¹⁵¹

La gran propietat industrialitzada i explotada directament pel propietari havia de ser col·lectivitzada pels camperols que la treballaven. Però si estava repartida individualment entre els pagesos es podria mantenir el conreu individual. En cas que els camperols no acceptessin treballar en aquestes condicions, la seva parcel·la passaria a ser explotada per la col·lectivitat i en cap cas es podria cedir a un altre individu. El respecte pels drets dels conreadors tampoc podia suposar que

¹⁵⁰ La importància del conflicte al camp l'explica el caràcter eminentment agrari de l'economia espanyola i el pes de la qüestió agrària en les tensions polítiques de l'època republicana. Una anàlisi de l'aplicació del decret republicà del 7 d'octubre de 1936 que disposava l'expropiació de les terres dels propietaris que haguessin recolzat el sollevament a M. Luz de PRADO, M. Jesús VELASCO, M. Carmen ESCUDERO, M. Ángeles SAMPEDRO i José I. MADALENA, "Las expropiaciones a campesinos desafectos a la República: un análisis de las provincias de Albacete y Valencia" dins Julio ARÓSTEGUI (comp.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. II, p. 343-365. Aquestes mesures també són un bon reflex de la situació política de la rereguarda. A partir de l'estudi de la documentació generada pel decret, els autors conclouen que les expropiacions es van realitzar en el context de reconstrucció de l'aparell estatal i de fre de la revolució.

¹⁵¹ "De extraordinario interés para los campesinos. El problema de la tierra visto por el Comité Popular" dins *Acracia*, núm. 69, 16/X/36, pàg. 1 i *Combat*, núm. 70, 16/X/36, pàg. 2. Una setmana abans, a la sessió de l'assemblea general de juntes directives, anarquistes (César Broto), pounistes (Josep Buiria) i comunistes (Josep Soler) es creuaren acusacions mútues de crear incidents i confusions a la província per donar als camperols indicacions polítiques oposades. Com a resposta a aquest debat, i per posar pau entre les organitzacions que volien ser hegemòniques al camp, el comitè popular féu pública la seva solució agrària (*Acracia*, núm. 64, 10/X/36, pàg. 3).

un camperol treballés de manera individual més terra de la que podia assumir la força de treball de la seva unitat familiar. Els sobrants de terra s'explotarien col·lectivament.

El comitè popular no contemplava la confiscació forçosa de la petita propietat. Si les parcel·les d'un camperol quedaven en mig de la superfície col·lectivitzada d'un municipi, i aquell es mostrava contrari a formar-ne part, li serien bescanviades per unes terres en algun altre lloc del terme. Aquesta manera d'explotar la terra, ja fos col·lectivament o individualment, havia de suposar la desaparició d'assalariats i de jornalers —només se'n permetria una presència excepcional en cas de malaltia o d'accident del titular.

Les propostes del comitè popular no eren més que una barreja dels diferents projectes que les principals tendències de l'esquerra catalana havien articulat al voltant de la qüestió agrària. Projectes que en el cas de les terres de Lleida han estat molt ben sistematitzats per Josep Rubió i per Andreu Mayayo en referència al conjunt de Catalunya.¹⁵²

Al llarg de la República es consolidà a les files confederals la línia partidària de les col·lectivitzacions agrícoles. Creien que millorarien sensiblement les condicions de vida del camperol al fer desaparèixer figures com les del propietari o de l'intermediari i al permetre que el treballador se sentís director tant del seu propi destí com de l'economia general —havien d'introduir transformacions en l'ordre social, econòmic i moral. Les expropiacions de terres, en un context de negació de l'autoritat, anirien acompanyades d'una millor mecanització de la producció¹⁵³ i de l'intercanvi directe de productes en substitució del comerç tradicional.¹⁵⁴

El 24 de setembre de 1936 la junta del sindicat únic de Camperols acordava requisar les finques rústiques de tot un seguit de propietaris considerats facciosos,

¹⁵² Josep RUBIÓ, "La revolució al camp. Discussió sobre la col·lectivització" dins *Les col·lectivitats agrícoles durant la guerra civil a la comarca de les Garrigues*, p. 87-138 i Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*.

¹⁵³ Vegeu "El uso de abonos químicos en el cultivo de la tierra" dins *Acracia*, núm. 69, 16/X/36, pàg. 1; Andrés DELLI, "Técnica agrícola. El tractor" dins *Acracia*, núm. 211, 29/III/37, pàg. 4 i "Reguemos la tierra" dins *Acracia*, núm. 240, 1/V/37, pàg. 2.

¹⁵⁴ Una aproximació al discurs econòmic anarquista sobre les col·lectivitzacions de la terra a través de la literatura propagandística a Rocío NAVARRO, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española". L'autora reconeix que les tesis econòmiques confederals han rebut menys atenció que altres teories perquè normalment presenten més una descripció de les injustícies del capitalisme, sovint recolzades en consideracions de tipus moral, i dels beneficis de la futura societat sense classes que una anàlisi de la teoria econòmica que permetés arribar a la revolució —en la que dominen les imprecisions.

amb el vist-i-plau del comitè popular. La direcció provincial de la CNT va designar com a delegats encarregats de controlar les requisites a Jaime Seró, Juan Gili, José Badia i Joaquín Mir.¹⁵⁵

Finca	Jornals
Partida afores del Pont	
· Finca del Sires, presa del canal	16
Més una altra finca prop del molí Serbia al camí de Granyena.....	2
· Finca del comandant Piña	aprox. 60
· Finca d'Argelet.....	aprox. 30
· Sol Mora.....	100
· Torre del Chamelis	120
· Torre del Barberet.....	900
· Torre del metge Vicens.....	12
· Torre del germà del metge Vicens.....	20
· Vaqueria Tomàs Trudes.....	5
· Torre del Foño.....	50
· B. Roselló, camí de Picos	18
Carretera de Torre-serona	
· Torre Carmesi la Trudes.....	16
· Panchete.....	140
· Torre dels Forns.....	110
· Torre del Noet.....	140
· Torre lo Bech.....	80
· Finca de Pau Coll	
Carretera de Corbins	
· Torre del Flores	140
Partida de Cunillas	
· Torre Siercol.....	28
·	70
· El Carabasa	23
Partida de Montcada.....	35
Partida de Malgovern	
· Torre Galseran.....	90
· Torre Chamelis.....	90
· Mas de Llombart (sic)	200
Partida dels Quatre Pilans	
· Tomas Trudes.....	30
Partida d'Alpicat	
· Torre del Mina.....	5
· Torre Víctor.....	7
· Hostal del Lluch.....	140
· Granja agrícola propietat de l'Estat.....	15 -20
· Casa Majó, viver d'arbres fruiters	18
· Mas del Felip.....	70
· Camí de Vallcalent, finca propietat de l'estat.....	30
Partida de Gualda	
· Ramon Estruc (Bonico).....	18
· Cra. de Gualda, davant de la Vaqueria Llop.....	1
· Torre del Boque, propera al molí.....	30
· Cra. de Torrefarrera, torre Majoral.....	60
· Camí de la Creu.....	30 - 40

¹⁵⁵ Carpeta 57. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

El primer Congrés Regional de Camperols —5 de setembre de 1936— havia acordat la col·lectivització de la terra, però respectant el conreu de les terres que els camperols poguessin treballar individualment, la llibertat perquè cada localitat apliqués els acords de la manera que considerés més adient i la col·laboració amb altres organitzacions sindicals agràries. S'intentava evitar un enfrontament radical a aquesta política i anar educant els pagesos en els beneficis de la col·lectivitat.¹⁵⁶ Com podrem comprovar a l'estudiar el funcionament de la col·lectivitat lleidatana Adelante, la manca de formació, o d'esperit, col·lectivista entre els camperols esdevindrà un dels principals focus de conflicte, el que no deixa de ser una evidència més de l'escassa connexió entre els principis teòrics de les organitzacions i la realitat de les persones que els havien d'assumir.

L'encarregat de controlar i d'administrar les terres confiscades i la producció seria el sindicat i les diferents col·lectivitats, tot i ser ens autònoms, fomentarien les relacions i els intercanvis entre elles.¹⁵⁷ El que no compartia la CNT era la idea de repartir als camperols les propietats requisades en forma de petites parcel·les familiars

*Así se da el caso bochornoso que quien jamás estuvo sindicado ni sintiera otro anhelo que el de caciquear o el de estirar levitas sea hoy quien más grite, quien más gesticule y opte porque se vaya a la inmoral "repartidora".
Lo hemos dicho y lo volveremos a repetir sin cansancio. Quitarle la tierra a Juan, para dársela a Pedro, es inmoral y es a todas luces contrarrevolucionario.*¹⁵⁸

Amb totes aquestes directrius, s'elaborà un reglament de col·lectivitats camperoles, el projecte del qual fou discutit, i majoritàriament acceptat, pels pobles de Lleida.¹⁵⁹

El 19 de juny de 1937 es va celebrar a la capital del Segrià un ple intercomarcal de sindicats i de col·lectivitats agrícoles. Segons l'acta de la sessió a la vuitena vegueria

¹⁵⁶ Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 164-165.

¹⁵⁷ "Los campesinos con un gesto magnífico de comprensión constructiva, toman acuerdos de una importancia incommensurable" dins *Acracia*, núm. 37, 9/IX/36, p. 2-3 i núm. 38, 10/IX/36, p. 2-3.

¹⁵⁸ "Editorial. Colectivización, sí; repartidora, no" dins *Acracia*, núm. 64, 10/X/36, pàg. 1.

¹⁵⁹ *Acracia*, núm. 96, 17/XI/36, p. 2-3 i carpeta 2. Sección Política Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Es conserven també algunes propostes inicials de la ponència que elaborà el projecte de reglament. Un dels objectius declarats era no imposar la col·lectivització immediata de tota la propietat per evitar l'increment del suposat egoisme tradicional del camperol català, massa fidel a la petita propietat. La ponència estava integrada per A. Sánchez i José Cosal (província de Barcelona), P. Martínez (radi de Barcelona), Juan Reverter i Francesc Jugles (Tarragona), Pablo Palao i Josep Colls (Girona) i Joaquim Argany i Justo Val (Lleida). Una valoració d'aquest reglament, i d'altres qüestions relacionades amb la política agrària i general, es va realitzar al ple provincial de camperols afectes a la CNT celebrat a Lleida el 29 de novembre de 1936 (*Acracia*, núm. 108, 30/XI/36, pàg. 2; núm. 110, 1/XII/36, pàg. 2 i núm. 111, 2/XII/36, pàg. 4).

hi havia trenta-tres sindicats, que representaven a 6.554 afiliats, i vint-i-tres col·lectivitats que agrupaven a 33.143 col·lectivistes. Tot i això només hi van assistir representants de vint-i-set pobles, el que donà lloc a lamentacions del secretari del comitè intercomarcal i d'altres delegats assistents.¹⁶⁰ El tema central de la reunió va ser la necessària integració de les col·lectivitats en els Sindicats Agrícoles que s'havien de constituir, amb la intenció de fer-se amb el seu control —es troben en minoria respecte als homes procedents d'UdR i del POUM.

La constitució d'aquests sindicats va desplaçar les propostes de federar les diverses col·lectivitats que s'havien organitzat.¹⁶¹ Es tractava de crear un marc d'actuació conjunta que pogués garantir el seu correcte funcionament, tant econòmic com moral.

*Teniendo en cuenta que las colectividades nacieron al calor de la lucha revolucionaria y que por la precipitación con que algunas se formaron ofrecen pocas garantías en el sentido de poder surtir adelante de modo airoso y ejemplar.*¹⁶²

La Generalitat va introduir un altre tipus d'estructuració al decretar el 27 d'agost de 1936 la sindicació agrària obligatòria i universal a totes les localitats catalanes —el departament d'Agricultura va estar encapçalat al llarg de tota la guerra per la UdR i pràcticament sempre en la persona del seu president Josep Calvet Mora.¹⁶³ S'organitzaren uns Sindicats Agrícoles únics als que s'havia de pertànyer obligatòriament, tot i que els pagesos també podien afiliar-se a algun dels sindicats de

¹⁶⁰ Participaren delegacions de Corbins, Bellmunt, Aspa, Almacelles, Alguaire, La Granadella, Seròs, Vinaixa, Linyola, Puigverd de Lleida, Guissona, Oestria, Almenar, Poble de Cérvoles, Torrefarrera, Gimènells, Torrelameu, Floresta, Borges Blanques, Cervià de les Garrigues, Castelló de Farfanya, Mollerussa, Almatret, Granyena de Cervera, Albatàrrec i Palau d'Anglesola. També hi van assistir les comarcals de Borges Blanques, de la Noguera i del Baix Urgell. I els sindicats de Lleida de Ferroviaris, Distribució, Siderometal·lúrgic, Telèfons, Construcció, Camperols, Alimentació i la Federació Local de Lleida. Carpeta 65. Sección Política Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

¹⁶¹ *Acracia* va publicar tot un seguit de reportatges sobre diverses col·lectivitats llibertàries organitzades a la província de Lleida. A títol d'exemple, vegeu "El orden público ha de ser sinónimo de equidad y la actuación de sus responsables ha de ser imparcial en absoluto" dins núm. 269, 4/VI/37, pàg. 4 (conflictes entre l'ajuntament i la col·lectivitat de Vilasana); "¿Qué se pretende?" dins núm. 272, 8/VI/37, pàg. 2 i núm. 277, 14/VI/37, pàg. 1 (conflictes entre el delegat d'Ordre Públic i la col·lectivitat local de Vilanova de Bellpuig); "Acracia visita las colectividades campesinas. Alcarraz" dins núm. 280, 17/VI/37, pàg. 4; R. ORIOL, "Contrastes" dins núm. 289, 28/VI/37, pàg. 2 (sobre el Castell del Remei); "Visitando la comuna agrícola de Aytona" dins núm. 396, 1/XI/37, pàg. 3; "Gira de Colectividades. Albatarrrech" dins núm. 332, 17/VIII/37, pàg. 4; "En la colectividad agrícola de Alguaire" dins núm. 409, 16/XI/37, pàg. 3; "Las colectividades obreras campesinas, garantía máxima de nuestra economía nacional. Hablando con el presidente de la Colectividad de Vilosell" dins núm. 341, 27/VIII/37, pàg. 4; "En la colectividad agrícola de Mayals" dins núm. 420, 29/XI/37, pàg. 3.

¹⁶² *Dictamen que la ponencia nombrada en el último Pleno Intercomarcal de la Zona VIII presenta para su estudio a todas las colectividades como base para la creación de la federación de industria* (Carpeta 63. Sección Política Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁶³ Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, vol. I, p. 145-148.

classe. Agrupaven tant a pagesos col·lectivistes com a productors familiars —un dels objectius de la política agrària de la Generalitat era assegurar la continuïtat dels petits propietaris rurals—, opció que, en línies generals, només comptà amb l'oposició dels anarquistes. A més, els Sindicats també assumiren tasques de distribució i gestionaren assegurances agrícoles i crèdits.

La seva organització territorial es basava en una estructura piramidal. Els sindicats locals de cada municipi estaven en la base i la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya —FESAC, també presidida per Josep Calvet— en el vèrtex, amb les federacions comarcals i regionals com nivell intermedi. La FESAC va anar estenent-se per tot el territori català. El 2 de maig de 1937 es va formar la Federació Comarcal del Segrià en un ple de Sindicats Agrícoles al que assistiren uns 110 delegats. La direcció escollida fou la següent ¹⁶⁴

President de la Federació Comarcal del Segrià	Sebastià Garsaball Falcó	Lleida
Seccions de la Federació		
De vendes		
president	Josep Trilla	Lleida
vocal	Josep Sentanes Rosell	Vilanova de la Barca
vocal	Josep Castells	Alcarràs
vocal	Francesc Estopa	Sarroca
vocal	Felip Frustuós	Palau d'Anglesola
De compres		
president	Gregori Biosca	Lleida
vocal	Joaquim Dolcet	Alcarràs
vocal	Ventura Roca Mitjans	Bell-lloc
vocal	Felip Ciuraneta Farré	Sarroca
vocal	Pere Escuer Salomé	Alpicat
De transformació		
president	Josep Segarra	Sudanell
vocal	Joan Alberich Mòdol	Torres de Segre
vocal	Baptista Rubió Mirada	Lleida
vocal	Joan Martí Flix	Maials
vocal	Josep Aguilà Balsells	Mollerussa
D'assegurances i mutualitats		
president	Sebastià Valls Bacardí	Lleida
vocal	Ramon Baró Torres	Mollerussa
vocal	Antoni Sabaté Sabaté	Maials
vocal	Josep Berguedà	Palau d'Anglesola
vocal	Emili Palau Botet	Bell-lloc

¹⁶⁴ Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC) i *Adelante*, núm. 79, 3/V/37, pág. 2. Els republicans creien que tot i que la nova estructuració del sindicalisme agrícola estava perdent el to caòtic del principi de la revolució, les normes no s'ajustaven *massa a la psicologia de la nostra pagesia —a la qual potser vol fer-se-li donar una passa de gegant que hom ignora si està preparada per a executar tan de cop i volta*. Com a exemple d'aquesta desconexió se cita el funcionament de les Federacions Comarcals a Abelard MONTMUR, "Les Federacions de Sindicats" dins *L'Ideal*, núm. 93, 4/XII/37, pág. 2.

De crèdit i caixa		
president	Salvador Mor	Lleida
vocal	Jesús Rodríguez	Almatret
vocal	Felip Vilagrasa Pujol	Palau d'Anglesola
vocal	Francesc Casials Gasó	Almenar
vocal	Pere Escolà Oró	Torres de Segre
Comissió Revisora de Comptes		
	Andreu Bernadó Torres	Lleida
	Josep Calza Doladé	Aitona
	Amadeu Verdú Ovellana	Vilanova de la Barca

A més de les resistències de la CNT —en el mateix moment que la Generalitat impulsava la creació de la FESAC els anarquistes se sentien aïllats en la seva voluntat col·lectivitzadora del camp català— el funcionament dels Sindicats es va veure entorpit per les intervencions municipals en els preus dels productes agraris, el funcionament deficient de les col·lectivitats, el manteniment dels intermediaris i especuladors, el creixent protagonisme dels propietaris rurals a mesura que es feien més evidents les conseqüències econòmiques negatives de la guerra i les dificultats del comerç exterior.¹⁶⁵

A través d'homes com Sebastià Garsaball, Gregori Biosca o Salvador Mor, el POUM dirigia la FESAC de Lleida, com també controlava la UdR d'aquestes terres. Després de les eleccions del Front d'Esquerres l'organització rabassaire havia endegat un procés d'expansió per tota Catalunya amb la intenció de sortir dels feus tradicionals a les comarques de Barcelona i Tarragona. A Ponent es concretà al llarg de l'estiu de 1936 amb la incorporació a la UdR de la Unió Provincial Agrària i de tot un seguit de sindicats agraris menors —la Unió de Conreadors de la Terra, el Sindicat de Vaquers i la Societat Agrícola Pràctica.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, vol. I, p. 147-148 i Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 126-129 i 167-168. Pel que fa als problemes del comerç exterior republicà durant la guerra, un tema que no desenvolupem en aquest treball, vegeu Josep M. SANTACREU, *Guerra i comerç exterior*. ERC criticà el fet que a les eleccions celebrades l'estiu de 1937 per formar els Sindicats Agraris les forces revolucionàries haguessin tingut un comportament electoral similar a la competència partidista de l'època democràtica: *És a dir, una lluita dels de dalt i els de baix contra l'Esquerra. Amb la única diferència que els de dalt ara són els de baix i els que eren a baix encara hi són, però acompanyats dels de dalt. És clar que l'Esquerra continua sent el sac de cops, com ja ho era, dels de baix i dels de dalt, però com que els extrems s'han tocat resulta que hi havem sortit guanyant, perquè hi ha hagut reducció d'adversaris*. L'articulista critica, per exemple, que els comunistes modifiquessin el cens electoral en benefici d'antics votants de la dreta i en perjudici de l'Esquerra. També reconeix que en alguns llocs els POUM encara tenia força (Pere MONTERO, "Que vagin fent" dins *L'Ideal*, núm. 77, 13/VIII/37, pàg. 4).

¹⁶⁶ La Unió de Conreadors fou un sindicat impulsat per ERC amb l'objectiu de restar influència al BOC entre la pagesia lleidatana i el Sindicat de Vaquers és un altre exemple de cooperativisme agrari (Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 172 i 175). Un llistat de socis de la

El 24 de setembre va culminar la fusió amb el nom de Sindicat Agrícola Cooperatiu adherit a la Unió de Rabassaires, en una assemblea general de pagesos celebrada al Teatre del Parc Eliseu Reclús.¹⁶⁷ El consell directiu de la formació va quedar format de la manera següent

Càrrec UdR	Nom	Procedència	Trajectòria
president	Sebastià Garsaball Falcó	Unió Provincial Agrària	Històric dirigent del Bloc i de la revolució
sots-president	Sebastià Valls Bacardí	Unió de Conreadors de la Terra	Molt influent en la partida de Butsénit durant la revolució. Regidor de guerra
secretari	Manuel Ballespi Piñol ¹⁶⁸	Unió Provincial Agrària	Regidor de guerra
sots-secretari	Modest Badia Mateu	Societat Agrícola Pràctica	
tresorer	Baptista Rubio Miranda ¹⁶⁹	Societat Agrícola Pràctica	Procedent de JRLI. Soci fundador i president de la S. Agrícola Pràctica. Regidor durant la República (ERC) i la guerra (UdR). Vocal al tribunal popular
comptador	Jaume Pach Morell	Societat Agrícola Pràctica	
president secció cereals	Salvador Mor Castelló ¹⁷⁰	Unió Provincial Agrària	Lider del BOC i del POUM locals
president de la secció de compra-venda	Josep Vila Torruella	Unió de Conreadors de la Terra	

Societat Agrícola Pràctica, fundada el 1902, incloïa el 30 de gener de 1936 1.020 noms (Carpeta 15. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). La Unió Provincial Agrària s'instal·la l'estiu de 1936 al local de la Lliga Catòlica —número 20, plaça de la Revolució— després també seu del nou sindicat adherit a la UdR (*Combat*, núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 2).

¹⁶⁷ El procés de fusió es presentà com una estructuració totalitària del camp català en la nova economia socialista (el seguiment dels preparatius de la fusió a *Combat*, núm. 38, 8/IX/36, pàg. 2; núm. 42, 12/IX/36, pàg. 2; núm. 45, 16/IX/36, pàg. 2). L'assemblea de constitució del nou sindicat fusionat a *Combat*, núm. 50, 22/IX/36, pàg. 2 i núm. 53, 25/IX/36, pàg. 4. La ponència encarregada d'elaborar l'informe sobre la unitat sindical pagesa estava integrada per Baptista Rubio i Manuel Boneu (Societat Agrícola Pràctica), Sebastià Garsaball i Salvador Mor (UPA), Sebastià Valls i Josep Vila (Unió de Conreadors) i Carles Bernaus i Francesc Balp (Sindicat de Vaquers). El dia 27 se celebrà una assemblea de delegats comarcals del sindicat per començar a posar en marxa el decret de Sindicats Agrícoles (*Combat*, núm. 55, 28/IX/36, pàg. 2). Fons del GC (AHPL) expt. 1, 2, 5, 7, 9, 10, 12 llig. 10 (còpia d'un informe amb la composició del consell directiu del sindicat que el dia de Nadal de 1936 Sebastià Garsaball adreçà al secretari del Banc d'Espanya i informes polítics que sobre alguns dels seus membres s'elaboraren en la postguerra).

¹⁶⁸ Quan se li va aplicar a Manuel Ballespi la legislació de responsabilitats polítiques per haver estat regidor durant la guerra, les diverses autoritats de postguerra que participaven en els processos no es van poder posar d'acord sobre la seva militància. Segons el govern civil i Falange era de la UdR, per a l'ajuntament fou un dirigent del POUM i per a la guàrdia civil un vell cenetista (Conxita Mir, Fàbia CORRETGE, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, pàg. 310).

¹⁶⁹ Rubio s'exilià a Andorra (AAPL).

¹⁷⁰ Salvador Mor fou detingut a Cambrils el 1940 on s'havia instal·lat després de la guerra. L'ingressaren a la presó de Reus i posteriorment a la de Lleida on quedà a disposició de l'auditoria de guerra. També se l'instruí un expedient de responsabilitats polítiques (AAPL).

Càrrec UdR	Nom	Procedència	Trajectòria
president secció vaquers	Miquel Figueres Monturiol	Sindicat de Vaquers	Regidor de guerra
president de la secció farratgera	Agustí Cirera Esteve	Sindicat de Vaquers	Regidor de guerra
vocal	Francesc Balp Solà	Sindicat de Vaquers	Regidor de proveïments durant la guerra
vocal	Pere Rosselló Vallés ¹⁷¹	Unió de Conreadors de la Terra	Afiliat al PSUC i delegat comarcal de proveïments

L'acta de constitució del sindicat va ser aprovada en una assemblea celebrada un mes després. Entre els principals projectes que es presentaren, les cròniques destaquen la voluntat d'eliminar els intermediaris, de reorganitzar la distribució dels productes agraris, d'arribar a acords amb l'ajuntament i de crear una caixa rural. A finals de desembre de 1936 comptava amb 2.029 associats i amb 2.102 un any després.¹⁷²

Com comentàvem anteriorment, la composició de la directiva del sindicat ens torna a recordar la gran influència de la gent procedent del Bloc Obrer i Camperol en el sindicalisme agrari lleidatà, fins i tot després de la repressió de 1937. Com a conseqüència, el suport del PSUC no s'adreçà en les comarques de Lleida a la UdR sinó a la Federació de Treballadors de la Terra de la UGT.¹⁷³

Un dels missatges que apareixia al primer número de *Combat* afirmava que tots els camperols havien de tenir la seva terra. Per al POUM els primers passos en la revolució social aplicada al camp també eren les confiscacions i la col·lectivització, per arribar finalment a la socialització. La demostració pràctica dels efectes positius de la

¹⁷¹ Posteriorment substituït per Josep Trilla Moragues.

¹⁷² "Jornada gloriosa dels Rabassaires de Lleida.. Important tasca desenvolupada pel Consell Directiu del Sindicat Agrícola Cooperatiu. Lleida es pot sentir joiosa de tenir una Cooperativa que anirà al davant de les de Catalunya en breu termini" dins *Combat*, núm. 74, 21/X/36, pàg. 4. Les xifres d'afiliació a fons del GC (AHPL) expt. I llig. 10 i a Carpeta 15. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Del Sindicat Agrícola Cooperatiu es conserven a la secció de Salamanca de l'AHN milers de fitxes en les que els associats declaraven la seva producció, quotes de socis i altra documentació burocràtica (Carpeta 1, 13-53, 60-62. Sección Político Social Lérida. Serie S AHN-Sección GC)

¹⁷³ Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, p. 104-106. En l'article "A propòsit d'un míting del PSUC a Tàrraga" (*Combat*, núm. 97, 17/XI/36, pàg. 2) el portaveu del POUM acusava el partit rival d'introduir la confusió al camp. Mentre que a Girona, Barcelona i Tarragona impulsava la UdR, a les terres de Lleida intentava atreure els pagesos cap a la UGT. Tanmateix, l'articulista sembla oblidar la important extensió que havia adquirit la Federació de Treballadors de la Terra (UGT) per tota Catalunya des de l'inici de la guerra, tot i la seva feblesa a l'inici de la dècada dels trenta. La creixent implantació arriba a tal punt que l'agost de 1937 la UdR modificà els seus estatuts per impedir la doble afiliació sindical, intentar frenar l'ascens de la FTT i els intents unificadors del PSUC en el sindicalisme agrari (Andreu MAYAYO, *De pagesos a ciutadans*, p. 169-172). També cal tornar a recordar en aquest punt les crítiques del dirigent del PSUC Evarist Masip, comentades en el capítol anterior, a la dominant presència del POUM en el sindicalisme agrari lleidatà quan el partit ja estava en la clandestinitat.

destrucció de la gran propietat en benefici de la comunitat —sense pressions partidistes ni desordre social— era la millor manera d'atraure *la mentalitat primitiva dels treballadors del camp*.¹⁷⁴

Encara més radicals, fruit també de l'eufòria de les primeres setmanes, foren les conclusions del congrés extraordinari de la Unió Provincial Agrària celebrat el 17 d'agost al teatre Vinyes, apropiat per la ULS¹⁷⁵

- El comitè revolucionari de cada població s'encarregaria de confiscar les terres dels grans propietaris i dels reaccionaris, les quals serien conreades col·lectivament
- La propietat particular de la terra havia de ser abolida, quedant en ús de fruit aquella que els camperols poguessin treballar amb el seu propi esforç
- Acció cooperativista per mitjà dels Sindicats Agrícoles. Dissolució dels que no s'adaptin al ritme revolucionari.

Tot i això, el POUM no pretenia impulsar la col·lectivització a qualsevol preu —tenint en compte excepcions com la finca de Raímat—, sinó repartir les terres entre els camperols pobres perquè la col·lectivització forçosa podia provocar violència i la caiguda de la productivitat. En la sessió de constitució del Sindicat Agrícola Cooperatiu, Sebastià Garsaball va reconèixer que l'ideal havia de ser el col·lectivisme, però que la realitat de 1936 obligava a apostar pel cooperativisme.¹⁷⁶

La revolució al camp es podia resumir en tres grans etapes. El primer pas era l'expropiació forçosa de les grans finques que, inicialment, no s'haurien d'explotar col·lectivament sinó en forma de petites parcel·les cedides als pagesos pobres.

Això reportarà que l'egoisme de cadascú farà intensificar el treball augmentant la producció agrícola.

Les propietats mitjanes, algunes en poder de republicans, no es podrien expropiar al conservar encara el poder la petita burgesia. L'estratègia dels comitès en aquests casos hauria de ser la imposició d'un nombre de jornalers inassumible

¹⁷⁴ *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, pàg. 2 i "La cosa apremiant al camp. Destrucció immediata dels latifundis" dins núm. 13, 8/VIII/36, pàg. 1.

¹⁷⁵ *Combat*, núm. 20, 18/VIII/36, pàg. 4.

¹⁷⁶ *Combat*, núm. 53, 25/IX/36, pàg. 4. Tot i aquestes prevencions, el POUM no era contrari a les col·lectivitzacions. Vegeu, per exemple, "Una visita al gran celler de Raímat" dins *Combat*, núm. 41, 11/IX/36 pàg. 4 i Rafel SARDÀ, "Una buena colectividad agraria" dins *Adelante*, núm. 76, 29/IV/37, p. 1 i 4. El secretari de la col·lectivitat, Pau Aguil Garriga, va ser condemnat a vint anys i un dia de reclusió major en un consell de guerra celebrat el 1943 (una còpia de la sentència apareix en el seu expedient per responsabilitats polítiques —APL—).

pels propietaris, per obligar-los a cedir la part de la terra que no pugessin conrear directament. La segona etapa es caracteritzaria per les col·lectivitzacions que, a la llarga, acabarien fracassant per la mentalitat egoista dels pagesos —violència per fer-los treballar i endarreriment en les tècniques de conreu. Això donaria pas a l'estadi final que és la socialització, on trobaríem un camp mecanitzat i racionalitzat, un consum col·lectiu i en el que no podrien aparèixer nous propietaris.¹⁷⁷

Per evitar que al camp s'organitzés la contrarevolució era necessari acompanyar tot aquest procés amb una renovació moral i educativa dels camperols, de natural egoista i malfiat, i no imposar-los-hi col·lectivitzacions per la força.¹⁷⁸

D'una manera més clara, l'organització agrícola de la UGT a les terres de Lleida es va manifestar contrària al col·lectivisme. Els seus camperols optaren majoritàriament per mantenir les explotacions individuals i familiars, tot i que defensaven la col·lectivització de les grans propietats o quan afectava als interessos de la guerra —en aquest cas l'orientació sempre havia de correspondre a la Generalitat. La posició del sindicat quedava perfectament reflectida en l'apartat que l'informe del comitè local de la UGT dedicava a la qüestió agrària el 1937¹⁷⁹

- Respecte del decret de col·lectivitzacions del govern
- Rebutjar la col·lectivització per sistema i especialment quan els interessats s'hi haguessin manifestat contraris. Aquesta era una qüestió especialment sensible al camp donada la mentalitat específica dels camperols i la seva menor preparació política
- Llibertat dels camperols per treballar la terra col·lectivament o familiarment i per decidir els mètodes de conreu que creguessin més convenients. La rendibilitat de la terra millorarà si els camperols se senten segurs
- L'esforç dels camperols és tan necessari a la rereguarda com al front. La guerra es podia perdre si els atacs als drets dels camperols els hi restaven entusiasme
- Crear condicions per fer una aliança indestructible entre camperols i obrers

¹⁷⁷ R. BELLMUNT, "El problema agrari. La revolució al camp" dins *Combat*, núm. 42, 12/DX/36, pàg. 1; núm. 43, 14/DX/36, pàg. 1 i núm. 48, 19/DX/36, pàg. 1.

¹⁷⁸ "Editorial. El problema de la terra" dins *Combat*, núm. 144, 11/I/37, pàg. 1; Santiago PALACÍN, "Contra el burguesismo. Al servicio de la franqueza" dins *Adelante*, núm. 35, 12/III/37, pàg. 4 i un article de Joan FARRÉ sobre la mateixa qüestió a *Adelante*, núm. 68, 20/IV/37, pàg. 1.

¹⁷⁹ Informe del Comitè Local de la UGT presentat al ple de Juntes Directives, 24 d'agost de 1937 (Llegat Areny IED). Algunes actes de reunions del grup sindical de Treballadors de la Terra (PSUC) corresponents a l'hivern de 1937-1938 a Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). S'aborden fonamentalment qüestions d'ordre orgànic i relacionades amb el funcionament del Sindicat Agrícola Cooperatiu.

Aquest programa, coincident amb el del PSUC,¹⁸⁰ encaixava dins dels objectius comunistes de centrar els esforços en la guerra, intensificar la producció, defensar la república democràtica i respectar la petita propietat. Per ells l'assoliment d'aquests punts era impossible generalitzant el sistema de col·lectivitzacions presentat pels anarcosindicalistes. I no només perquè pensaven que estava abocat al fracàs econòmic, sinó també perquè podia afectar a la moral de guerra de la rereguarda. Com s'ha comprovat abastament en el capítol dedicat als enfrontaments polítics, la direcció del PSUC associava sovint la política anarquista amb coaccions violentes sobre els camperols, amb desmoralització i amb desordre —així interpretaven l'autonomia de les col·lectivitats. La col·lectivització, que podia ser escollida voluntàriament pels camperols, era contemplada com un objectiu més a llarg termini, després d'un procés d'educació política.

No cal dir que ERC també es va manifestar obertament contrària a l'obra revolucionària al camp, especialment a partir de la segona meitat de 1937. Coincidint amb una de les línies mantingudes pels comunistes, es posava un èmfasi especial en la gran distància existent entre alguns projectes polítics teòrics que es volien imposar a un grup social independentment de la seva voluntat i de les tradicions

Al pagès català ningú li farà entendre que la finca i la masia que cultiva, siguin seus, perquè així ho disposi un Conseller. L'agricultor de l'horta de Lleida, no comprendrà per quins set sous el tros de la Partida de Fontanet, per exemple, sigui ben seu i en canvi, hagi de pagar lloguer a l'Ajuntament de la casa que habita al carrer de la Tallada o del Rosari.

En front de les confiscacions, col·lectivitzacions i legislacions introduïdes durant la guerra, es reivindicava la llei de contractes de conreu republicana per la seva elaboració democràtica i parlamentària i es defensava la petita propietat.¹⁸¹

¹⁸⁰ Vegeu les conclusions del ple intercomarcal agrari del PSUC (UHP, núm. 126, 27/XII/36, pàg. 2).

¹⁸¹ "La revolució al camp" i Els greus problemes del camp. La nostra posició" dins *L'ideal*, núm. 77, 13/VIII/37, p. 1, 2 i 4; Jordi MONTFALCÓ, "L'acció de govern", núm. 81, 10/IX/37, pàg. 2; Abelard MONTMUR, "La nostra pagesia", núm. 90, 12/XV/37, pàg. 4.

3.4.2 LA COL·LECTIVITAT CAMPEROLA *ADELANTE*

En el seu estudi sobre la revolució al món rural aragonès, Julián Casanova deixava clar la necessitat d'estudiar el funcionament de les diverses col·lectivitats per poder valorar millor l'abast real de les transformacions experimentades. Si bé representen un projecte de transformació global de la societat —més enllà de l'àmbit econòmic, pretenien arribar fins a la renovació de les relacions personals— i anticipen alguns trets de la societat sense classes —la sobirania de l'assemblea de col·lectivistes, en la que *tots* hi participaven—, en altres terrenys els avenços socials es mostraren més escassos.

Entre aquestes limitacions Casanova assenyala que el procés sovint es va estendre a través de coaccions violentes, que el diner es va mantenir contra els principis teòrics anarquistes —tot i el recurs a l'intercanvi de productes continuava sent bàsic en les relacions econòmiques i comercials fora de les col·lectivitats—, que els preus estaven intervinguts i que a les dones se'ls hi reservava una participació escassa. Es recorria a elles quan faltava mà d'obra en les tasques agrícoles —creant-se aleshores alguns problemes de gestió, com la necessitat d'organitzar guarderies—, encara que amb salaris inferiors. Però no es pensava en elles per participar en els òrgans de decisió.¹⁸²

Un dels problemes principals alhora d'abordar investigacions sobre col·lectivitats agrícoles concretes que vagin més enllà dels discursos polítics de les organitzacions revolucionàries, és la manca de fonts. Un model interessant el

¹⁸² Julián CASANOVA, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, p. 193-207. En front d'aquesta interpretació contrastada amb la realitat, els publicistes de l'anarquisme hi havien donat una visió força diferent. Una sistematització de les dificultats de funcionament de les col·lectivitats de guerra, al marge dels imponderables naturals tan influents en la producció agrària, hauria de tenir en compte la complicació de consolidar-les durant el breu període de temps que van poder funcionar, la negativa influència de la guerra sobre la producció (era treballós obtenir materials i adobs, molts homes estaven mobilitzats, la distribució es veia entorpida, etc.) i l'escassa formació administrativa que sovint tenien dels camperols que les havien de dirigir. Per altra banda, el caràcter autònom de les col·lectivitats impossibilita fer una valoració global del seu rendiment (Rocío Navarro, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española"). També existeixen diverses publicacions dedicades a glorificar acríticament les excel·lències de les realitzacions llibertàries en les col·lectivitats aragoneses i catalanes. Sempre es tractava d'una plasmació exitosa de l'ideal teòric, continuador de les lluites dels anys trenta, rebutjant compromisos polítics i governamentals —assoliment de tots els principis, màxima igualtat entre les persones, important millora de la condició social de la dona, etc.— que es veia dramàticament frenat per la violència comunista del 1937 (CNT, *Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la comarca de Monzón*; LOS DE SIEMPRE, *Las colectividades campesinas, 1936-1939*; Agustín SOUCHY, *Entre los campesinos de Aragón*).

trobem en els estudis monogràfics que componen el ja citat treball sobre les col·lectivitzacions de la comarca del Baix Llobregat, especialment els referits a les poblacions de Molins de Llobregat i Hospitalet de Llobregat. Més proper al nostre àmbit d'estudi, cal tornar a esmentar l'anàlisi de les dues col·lectivitats organitzades a Cervià de les Garrigues, una de la CNT i l'altra de la UGT, amb els conflictes que aquesta dualitat generaren.¹⁸³

Al terme municipal de Lleida va funcionar com a mínim una col·lectivitat agrícola dirigida pel sindicat únic de Camperols. Es va formar a partir de la suma de finques col·lectivitzades després de ser requisades en diferents punts dels afores de la ciutat. Un total de 1.127 jornals de terra apta per al conreu, distribuïts de la manera següent¹⁸⁴

Torre Sarroca, col·lectivitat núm. 1	200 jornals
Torre Pau Coll, col·lectivitat núm. 2.....	25 jornals
Torre Baró	200 jornals
Torre Rivera ¹⁸⁵	600 jornals
Torre Argelet	70 jornals
Parcel·les aportades pels col·lectivistes ¹⁸⁶	32 jornals

Disposava d'un nombre suficient de tractors, no concretat en les actes, de seixanta-nou parells de mules —en sobraven trenta-set que podien ser intercanviats o venuts preferentment a altres col·lectivitats rebaixant el preu en un 25% respecte

¹⁸³ DDAA, *Col·lectivitzacions al Baix Llobregat*, p. 196-225 i 505-518; Josep RUBIÓ, *Les col·lectivitats agrícoles durant la guerra civil a la comarca de les Garrigues*, p. 140-193. També es poden trobar algunes referències a la intervenció revolucionària al camp a Àngel JIMÉNEZ, "Política de col·lectivitzacions assajada per la CNT-FAI a Sant Feliu de Guíxols durant la guerra civil" dins DDAA, *La guerra civil a les comarques gironines*, p. 223-243 i Montserrat CARRERAS i Helena RUIZ, "Santa Coloma de Gramenet: actuació municipal i col·lectivitzacions, 1936-1939".

¹⁸⁴ En el fragment d'un informe incomplet del 16 de març de 1937 es parla de gairebé 1.200 jornals de terra conreable (Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). Curiosament, no hem localitzat entre les pàgines d'*Acracia* cap reportatge, ni tan sols notícies importants, sobre aquesta col·lectivitat de Lleida. Pràcticament tota la informació amb la que hem elaborat aquest apartat prové de l'interessant llibre d'actes de la col·lectivitat, corresponent a les assemblees i reunions de la junta celebrades entre el 15 d'octubre de 1936 i el 2 de novembre de 1937 (Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). Per evitar un excés de notes a peu de pàgina ens estalviarem fer referències a les actes on apareguin els acords o reflexions que comentem, excepte en els casos que sigui necessari.

¹⁸⁵ Les autoritats policiaques de postguerra van centrar les acusacions de la requisada de Torre Rivera sobre el dirigent de la UPA i del POUM Salvador Mor Castelló. El propietari de la finca, Ramon Felip Galícia, va ser afusellat en compliment d'una sentència del tribunal popular el 22 de novembre de 1936. Curiosament no apareix en els informes la direcció que Salvador Mor va exercir en la col·lectivització que el POUM organitzà a Ralmat (Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, pàg. 68).

¹⁸⁶ El 17 de gener un antic propietari va reclamar a la col·lectivitat la recuperació per necessitats familiars de la finca que hi havia aportat. L'assemblea acordà estudiar la situació de la família del reclamant i, si la necessitat era real, se li retornarien terres però en un altre lloc, mai les que inicialment havia aportat, *y que antes eran suyas*. En un altre cas, 24 de juliol, les reclamacions no van tenir èxit perquè s'acusà a l'antic propietari de cedir una finca pràcticament abandonada i de reclamar-la quan estava en plena producció.

al que tenien abans de la guerra—¹⁸⁷ i una vaqueria a la finca de Pau Coll que es pretenia organitzar d'una manera modèlica.¹⁸⁸

Aquestes finques, procedents de confiscacions a *facciosos y abandonadas*, van ser explotades inicialment per camperols afiliats a les dues centrals sindicals. Tot i això, a partir del 27 d'octubre es trencà la col·laboració. En una reunió conjunta entre representants d'ambdues organitzacions, els delegats de la UGT Daniel Aragonés i José Agramunt manifestaren que la majoria dels seus afiliats eren contraris a la col·lectivització *por que se hallan en un estado económico que les permite desenvolver individual o familiarmente*.

Després de fer un balanç de les despeses realitzades per la comissió conjunta i de repartir-se les existències trobades en les finques requisades,¹⁸⁹ la CNT quedava com a única responsable del control i de l'orientació de la col·lectivització i de les confiscacions que encara es poguessin realitzar. Els delegats cenetistes, Juan Llaurens i Juan Gili, després de lamentar *que los campesinos U.G.T. no sientan esta necesidad de colectivización*, acceptaren la nova situació.¹⁹⁰

A partir de la documentació localitzada no es pot establir de manera certa el nombre de col·lectivistes que van formar part d'Adelante. En una relació de pagament dels jornals corresponents al mes de maig de 1937 hi figuren 132 col·lectivistes i 110 en la del mes de juny.¹⁹¹ Pel que fa a la direcció de l'empresa,

¹⁸⁷ Es conserven rastres escrits d'intercanvis, especialment de mules, amb col·lectivitats anarquistes d'altres localitats entre els mesos de novembre i de març: Aitona, Fraga, Torrefarrera, col·lectivitat Buenaventura Durruti de La Portella, Tremp, Palau d'Anglesola, Maials, Torres de Segre, Castelló de Farfanya, col·lectivitat La Libertaria d'Almatret, Vallfogona de Balaguer, Montoliu i Bellmunt d'Urgell. Una part de la transacció es feia amb intercanvis de productes i una altra amb diner. Els animals obtinguts per un d'aquests intercanvis després no podia ser venut a particulars (Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S—AHN-Sección GC—).

¹⁸⁸ *Acracia*, núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 2.

¹⁸⁹ El 24 de gener de 1937 la col·lectivitat encara acordà cedir dos vagons d'amoniac a la UGT.

¹⁹⁰ Tampoc eren bones les relacions amb camperols d'altres opcions polítiques. En l'assemblea del 20 de desembre de 1936 un col·lectivista protestà perquè a la torre Rívera treballaven juntament amb *los Rabasaires*, convivència que no considerava possible. La direcció de la col·lectivitat contestà que aquesta situació era només temporal però que els Rabasaires no tardarien en marxar perquè *no se sienten colectivistas, y solo sienten ambiciones y por esto tendrán que dejarlo por obligación (...)* *Nosotros junto con los compañeros de la U.G.T. que estan de acuerdo con nosotros* (eren acceptats ugetistes a títol individual), *no queremos saber nada con los Rabasaires*.

¹⁹¹ Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

no és fins al 14 de març que trobem primer cop la composició de la junta directiva de la col·lectivitat¹⁹²

Juan Llaurens Clariana	comissió i secretari
Joaquín Mir Grau	delegat tècnic i tresorer
Francisco Sanz	delegat tècnic suplent
José Semis	delegat de proveïments
Justo Val	delegat d'economia
José Badía Alsinet	delegat de granja

Al final de maig l'assemblea general de la col·lectivitat plantejà un debat sobre la idoneïtat de la persona de Joan Llaurens per ocupar el càrrec de secretari, després que aquest hagués presentat la dimissió com a resposta als rumors que circulaven sobre el seu passat polític. Ramon Carreras, servint-se d'un to amenaçador segons recull l'acta, defensava que Llaurens no podia tenir cap càrrec de confiança per haver estat afiliat a Acció Ciutadana

*(...) yo como anarquista de muchos años y el más viejo, antes de pertenecer a tal partido, primero iría a robar, para dar pan a mis hijos que tengo trece.*¹⁹³

Joan Llaurens es defensà relatant la seva llarga trajectòria sindical que havia començat el 1919 ingressant a la CNT de Barcelona. Com a conseqüència d'aquesta activitat hagué de fugir cap a l'Aragó per escapar-se de la repressió policiaca de l'època de Martínez Anido i d'Arlegui —es tracta, per tant, d'un altre cas de nou vingut a Lleida amb càrrecs de responsabilitat durant la guerra i un altre exemple del valor simbòlic que se li donava a la lluita social dels anys vint a Barcelona. A més, afegia, mai havia entrat en cap centre de dretes ni en cap església. Diversos col·lectivistes defensaren a Llaurens per la seva carrera i per qüestions més pragmàtiques

(...) no tengamos que mirar hacia atrás, sino para adelante; que si miramos para atrás, nos quedaríamos cuatro compañeros en cuadro, que hayan sido fieles dentro de las normas confederales.

Tot i que el conjunt de l'assemblea, amb l'única excepció de Carreras, donà el seu recolzament a Llaurens, aquest passà a ocupar el càrrec de delegat tècnic

¹⁹² El 25 d'octubre de 1936, abans de l'abandonament de la UGT, havien estat designats *para realizar los trabajos de colectividad* Juan Llaurens Clariana (secretari i delegat), Antonio Arellano Curti (delegat) i Matías Abella Bellmunt (delegat). Altres càrrecs administratius corresponien a Lluís Silvestre, posteriorment substituït per Ramon Ribes, (delegat de la vaqueria de la finca número 2), Jaume Seró (delegat de compra i venda de cereals per a la vaqueria), Jerónimo Iñiguez (ajudant de comptabilitat) i Enrique Lanas Bergés (delegat de compres i vendes de la col·lectivitat).

¹⁹³ Ramon Carreras Panés —nascut a Lleida el 1878—, a més de participar en el moviment col·lectivista local i de presidir la Junta de Camins i Cequiares municipal, formà part de l'ajuntament constituït a finals d'octubre de 1937.

d'arboricultura i Ramon Oriol fou escollit secretari provisional de la col·lectivitat. El nomenament definitiu no es produiria fins una setmana després, el 30 de maig, i amb una nova polèmica.

El mateix Oriol i el regidor Agustí Villas proposaren per al càrrec a Pedro Vidal Brujan, fins aleshores secretari de la col·lectivitat de Vinaixa.¹⁹⁴ Després de la discussió plantejada per alguns col·lectivistes que no creien oportú el nomenament d'una estrany a la col·lectivitat i que hi votaren en contra, Vidal fou acceptat perquè no hi havia cap altre candidat intern que pogués assumir el càrrec. A continuació també fou substituït Josep Semis com a delegat de proveïments a proposta de diversos col·lectivistes que no l'acusaven de mala gestió, sinó de tenir poc geni i escasses condicions per al càrrec. Deficiència reconeguda per l'afectat que no posà cap obstacle al nomenament de Sendra.

Per racionalitzar l'explotació de les finques, al capdavant de cada torre o de cada grup de petites finques es va escollir un col·lectivista com a delegat. Aquesta persona era l'encarregada de disposar els treballs a fer cada dia, d'establir els horaris, de vetllar per l'economia de la finca, de controlar les compres i de portar a terme els acords adoptats per la comissió tècnica de conreu existent també a cada finca —integrada pel delegat i per dos treballadors més.¹⁹⁵ Tot i això, seguint la metodologia llibertària es contemplava que la comissió tècnica, sempre que fos possible, consultés a la resta de treballadors la feina a fer i les sembres més convenients a cada finca.

També s'havia format una comissió tècnica de nivell superior —formada inicialment per Joaquim Mir, Joan Llaurens i Josep Badia— encarregada de supervisar l'estat dels conreus en el conjunt de la col·lectivitat. Posteriorment es transformà en una junta de la terra, de la que formaven part els set delegats escollits a les finques, que tenia com a missió bàsica l'organització del treball setmanal. El president d'aquesta junta seria Joaquim Mir.

La feina de direcció tècnica es completava amb la de gestió que correspondria al president, sots-president, secretari, conserge, comptador i tresorer

¹⁹⁴ Un reportatge anarquista sobre els beneficis que la guerra havia portat a Vinaixa, on destacava la millor utilització de l'oli, a *Acracia*, núm. 117, 9/XII/36, pág. 4 i núm. 118, 10/XII/36, pág. 4.

¹⁹⁵ Més tard encara s'escolliria un delegat de maquinària perquè controlés l'estat de les màquines, dels vehicles i de les existències de combustible.

—els membres de la junta administrativa. Aquesta parcel·la també s'aniria sofisticant a mesura que es van anar plantejant problemes. Les dues instàncies més importants articulades pels col·lectivistes foren una comissió revisora de comptes —integrada en un primer moment per Braulio Cordero, Josep Pallás i Francisco Villagran, els quals només haurien de dedicar els matins a les feines agrícoles— i una comissió estadística que tingués cura de les existències, de les compres, de les vendes i dels intercanvis —la tasca aniria a càrrec de camperols que sabessin escriure i que hi volguessin dedicar una hora extra després de la jornada laboral completa.

Al llibre d'actes consta que la comissió revisora de comptes informà en repetides ocasions a l'assemblea de la situació econòmica de la col·lectivitat, però no es reflecteixen els seus informes —al marge de la denúncia d'algunes deficiències comptables, com l'acceptació de despeses no justificades amb les corresponents factures.¹⁹⁶ Aquestes irregularitats devien ser cada cop més problemàtiques, fins al punt de provocar una discussió el mes de juliol en una assemblea que no va aprovar l'estat de comptes —barrejant les qüestions tècniques amb acusacions de tipus personal— i sí la formació d'una comissió investigadora. En definitiva una tasca administrativa cada cop més feixuga que donà lloc a queixes per l'excés de burocratització.

A més de les qüestions agrícoles, laborals i administratives, la col·lectivitat també havia de tenir una funció política —la pràctica totalitat dels seus membres pertanyien a la CNT. Els col·lectivistes Ramon Carrera Panés, posteriorment substituït per Teixidó, i Joaquim Mir Grau eren els representants tant de la col·lectivitat com del sindicat únic de Camperols a la Federació Local. Però l'assistència a les reunions de la Federació era difícilment compatible amb les feines del camp pel que els acords i la línia política marcada per la direcció de la central sindical arribaven amb dificultats a Adelante. Per aquest motiu s'aprofità que una

¹⁹⁶ Rocío Navarro explica que, normalment, les actes i la documentació sorgida de les col·lectivitats oferien molta més informació sobre els problemes quotidians de funcionament que sobre l'estat de la producció. Qüestions econòmiques i pràctiques al marge —amagar part de la producció per evitar que els hi fos confiscada—, el cert és que pels anarquistes les compensacions socials eren sovint més importants que els resultats econòmics. Les col·lectivitats no eren només una eina de transformació econòmica sinó sobretot política (Rocío NAVARRO, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la guerra civil española").

persona més professionalitzada en les feines polítiques com Lluís Capell, membre del comitè de Relacions Camperoles del sindicat i alcalde durant unes setmanes de Lleida, s'havia associat a la col·lectivitat per escollir-lo com a representant. A més Capell havia intervingut en algunes assemblees per explicar les orientacions confederals en matèria agrària.

Amb l'objectiu de millorar les condicions de vida dels col·lectivistes es van organitzar tota una sèrie de serveis, el més important dels quals era una cooperativa de consum. D'aquesta manera els associats no tenien necessitat d'anar als comerços i els beneficis no sortien de la col·lectivitat. Les *compres* es realitzaven amb uns vals segellats pel secretari, tot i que no s'havia abolit el diner dins de la col·lectivitat, per no retornar a la dinàmica del comerç tradicional.¹⁹⁷ L'administració de la cooperativa va correspondre a les companyes, filles o germanes dels col·lectivistes, tot i que el responsable últim era un home a petició de les mateixes dones. Les relacions amb aquest encarregat no van ser gaire bones, fins al punt que a finals d'agost totes les empleades van presentar la dimissió.

Els primers problemes es van plantejar amb la sortida de queviures produïts a la col·lectivitat —especialment llet— cap a comerços externs i, curiosament, en les relacions amb la cooperativa de consum confederal —externa a la col·lectivitat—, el que motivà la presentació de queixes per escrit a la Federació Local de Sindicats Únics. El control de la cooperativa d'Adelante esdevindria més estricta amb la introducció, com s'explica més endavant, d'un salari familiar que restringia els productes que cada unitat familiar podia adquirir. Més restriccions que comportarien més conflictes.¹⁹⁸

També es disposava dels serveis d'un barber que es repartia la setmana entre els treballadors de la col·lectivitat Adelante, els de la d'Albatàrrec i el seu propi establiment a Lleida —recordem que el sector havia estat col·lectivitzat a la ciutat. En funció del salari familiar acordat, es fixà el tallat de cabells en cinquanta cèntims i l'afaitat en vint-i-cinc. A finals de juliol va sol·licitar l'ingrés a la

¹⁹⁷ Una crítica als efectes negatius que l'abolició de la moneda havia creat sobre l'economia agrària en algunes col·lectivitats —manca de productes suficients per realitzar els intercanvis— a P. PAGÉS, "Los problemas del campo. En torno a la economía agraria" dins *Adelante*, núm. 16, 18/II/37, pàg. 4.

¹⁹⁸ En algunes actes es fa referència a l'existència d'altres establiments (lleteria, botigues de fruites i verdures) vinculades a la col·lectivitat, però no hem pogut aclarir si es tracta de dependències de la mateixa cooperativa, d'establiments diferents i, si aquest fos el cas, quin règim tenien.

col·lectivitat un ferrer que també fou acceptat. Però el taller no va tenir gaire èxit i el tancaren al no poder-li proporcionar prou feina. El 18 de juliol de 1937 s'incorporà un mestre racionalista per atendre l'educació dels menors.¹⁹⁹

La majoria de col·lectivistes vivien a la ciutat de Lleida, però es van construir uns allotjaments a les finques més allunyades. També es van organitzar menjadors en algunes finques, pensats especialment per als solters, el que provocà protestes per la despesa i complexitat que generaven —les veus contràries proposaven que els solters busquessin la *col·laboració* de companys casats. En aquesta qüestió, el principal obstacle va ser trobar un cuiner.

Els aspectes organitzatius més polèmics, pel contingut polític i social que sovint hi havia al darrere, foren tres: l'establiment d'un horari de treball, la retribució salarial dels col·lectivistes i la feina de les dones. El desembre de 1936 es fixà una jornada laboral de vuit hores, però posteriorment l'acord es modificà per l'horari de sol a sol. Era difícil marcar una jornada fixa per les tasques agràries i, per altra banda, calia possibilitar que els camperols treballessin el màxim possible en benefici de la col·lectivitat, *de la marcha revolucionaria y de la producción nacional*. Tot i els debats, i els acords sobre sancions que podien arribar a l'expulsió, es van anar repetint al llarg dels mesos denúncies i queixes sobre l'incompliment d'horaris i, en algun cas, contra delegats de finques que allargaven la jornada més enllà de la posta de sol —com feien els burgesos.

Més complicat va ser el tema dels salaris, perquè des d'un bon començament la majoria de l'assemblea es va mostrar partidària d'adoptar un salari familiar. Però la manca d'unanimitat va ajornar l'aprovació d'un reglament fins al 20 de juny. Segons aquest acord, els solters tindrien un sou de quaranta-cinc pessetes setmanals, vint-i-cinc de les quals les haurien de destinar al menjador. *Amb la resta podrá pasar en caso de que no sea un vicioso.*

En el cas de les famílies, els homes i dones majors de divuit anys percebrien trenta pessetes, quinze els que tinguessin entre catorze i divuit anys i deu pessetes els

¹⁹⁹ Es conserven una seixantena de certificats de treball expedits per la col·lectivitat entre els mesos de juliol i d'agost de 1937. La gran majoria corresponen a camperols, però també es troben altres categories professionals: barber, pastisser, carreter, ferrer, escriptor i arboricultor (Carpeta 5. Sección Política Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

menors d'aquesta edat. Per evitar greuges comparatius —Ramon Carreras, per exemple, tenia tretze fills i cinc treballaven a la col·lectivitat—

En vista de que las familias numerosas de menores de dieciocho años les corresponde un jornal excesivo en comparación con las otras de mayores de dieciocho años, se les rebajarán cinco pesetas por cada menor que rebase el número de mayores hasta la cantidad máxima de diez pesetas.

Amb anterioritat a l'aprovació d'aquest reglament, s'acordà que els fills dels col·lectivistes que treballassin fora haurien de lliurar el salari per poder continuar formant-ne part. Un dels afectats per aquesta norma fou expulsat a l'insinuar que l'administrativa i els delegats eren corruptes —*el que aceite maneja las manos se unta*.

I encara més problemàtic va resultar arribar a un acord sobre les feines i obligacions de les familiars dels col·lectivistes. Les dones s'encarregaven de cuinar, cosir, netejar i rentar pels membres de la seva unitat familiar i per altres, però els primers acords no els hi assignaven cap feina col·lectiva obligatòria. En una ocasió, el delegat de la finca número 1 es queixà a l'assemblea perquè la seva companya era l'única de la finca per fer totes les feines —hi havia entre deu i dotze treballadors diaris.

Per evitar aquestes situacions, segons repetides denúncies poques dones s'oferien a treballar per la col·lectivitat, es plantejà retirar la part del salari familiar a les que s'hi resistissin. Per a uns totes les dones s'hi havien d'implicar per obligació, per a altres només si en una casa hi havia més d'una dona major de quinze anys i uns tercers creien que les mares havien de quedar exemptes d'aquests deures perquè primer sempre calia atendre a la família. Es pretenia, per exemple que algunes dones es desplaressin a les diferents finques per rentar la roba dels treballadors. En aquest sentit, un cop es presentà una reclamació a l'assemblea de la col·lectivitat perquè cap bugadera acudia a la torre Sarroca. La reclamació rebé una resposta immediata quan algú denuncià que en ocasions anteriors les bugaderes hagueren de passar la nit en un paller. La defensa del delegat de la finca deixa a les clares la valoració donada al treball considerat femení

(...) no podía sacar de las camas a unos compañeros que se portaban bien para poner a unas compañeras que se portaban mal.

Cal dir que en un altre cas els col·lectivistes es mostraren més *atents* al tenir el detall de cedir un matalàs a una partera que no en tenia cap.

També es reservava a les dones la compra de proveïments, tasca que generà un curiós debat en l'assemblea del 14 de març. Un delegat va demanar que fossin els col·lectivistes els encarregats de comprar a la cooperativa per evitar la possibilitat d'abusos —ells feien el treball en funció del qual les famílies rebien els vals corresponents. Però aquesta proposta fou desestimada perquè l'horari de la cooperativa no era compatible amb el de la jornada laboral i perquè

(...) sería una desmoralización incluso para nosotros (...) supondría un error el que los compañeros fueran a por los comestibles a la cooperativa, pues la mujer sabe mejor que nadie lo que necesita durante el día o por la semana.

Com ja s'ha apuntat anteriorment, es va trobar una altra ocupació per les dones de la col·lectivitat a l'organitzar-se la cooperativa, les botigues i els menjadors. Finalment es va escollir una delegada de dones, Margarita —no consta el cognom—, encarregada d'estimular les seves companyes perquè es presentessin voluntàries als treballs i es contemplà que les dones amb una feina fixa acudissin a les assemblees —més com una obligació que com un dret. Però tampoc aquesta estratègia resultà gaire positiva. Després d'anunciar la necessitat de dones a la secretaria *Margarita expone se tome en serio la cuestión de las mujeres, porque habiéndose llamado a todas se presentaron cuatro y a más, enfermas y con hijos.*

Per la majoria dels associats aquest comportament era fruit de l'egoisme i de la manca d'esperit col·lectivista. Per a Margarita, en canvi, el problema també s'explicava per les feines que tenien assignades. Per rentar i per netejar els pisos n'hi havia prou amb unes poques companyes, però *lo que precisa es que vayan al campo a recoger fruta y verduras que es más cuestión de ellas que de hombres.*

Totes les qüestions tractades fins aquest moment ja han anunciat el darrer punt que es vol tractar sobre el funcionament de la col·lectivitat, l'aparició de conflictes interns. No foren pocs els casos d'expulsions de col·lectivistes conflictius —*compañeros que no sean nobles ante nosotros*—, ja fos perquè no complissin amb els horaris, no rendissin prou, s'emborratxessin o generessin tensions. Els treballadors i els delegats podien presentar denúncies per escrit contra companys, sempre signades, i era l'assemblea qui tenia la capacitat d'expulsar si ho considerava oportú —també podien ser sancionats els autors d'acusacions falses.

Hi havia dues causes principals d'enfrontament. Per una banda les tensions entre la direcció de la col·lectivitat —treballadors que actuaven com a caps dels seus companys— i l'increment del nombre d'associats amb persones que no sempre compartien els ideals llibertaris i col·lectivistes. Alguns delegats van tenir dificultats per imposar la seva autoritat sobre els camperols que no l'acceptaven de bon grat i rebien acusacions de burgesos i de dictadors. D'altres l'exerciren de manera abusiva, ja que també es donaren casos de delegats destituïts i d'altres que es dedicaven a llegir el diari.

Però segurament el que posà més dificultats al funcionament de l'empresa i que empitjorà les relacions entre els seus membres fou el caràcter d'eluvió que, a partir d'un cert moment, va adquirir la plantilla d'associats. A l'estudiar la manera com es va intentar resoldre el problema de la congestió de mà d'obra aturada a la ciutat de Lleida, comprovarem que l'ajuntament estava creant nous problemes en les col·lectivitats que absorbiren aquest excedent.²⁰⁰

El secretari de la col·lectivitat Joan Llaurens deixava clar aquesta realitat a l'interpretar una discussió plantejada entre un delegat i la dona d'un treballador. Existia una diferència notable entre els que en formaven part des del començament —*que somos nosotros, els veritables col·lectivistes, que estamos plenamente convencidos de que todo, es de todos; sin distinción de clases, ni categorías*— i els que hi havien anat ingressant posteriorment —molts gairebé a la força, sense entenen què era una col·lectivitat i plantejant exigències no assumibles pel conjunt. Tot i això, pels acords als que s'havia arribat amb l'ajuntament, i per les subvencions que es rebien, continuaven acceptant noves incorporacions.²⁰¹

Un segon col·lectiu generador de conflictes similars foren els refugiats que hi havien entrat a treballar. A més de la motivació col·lectivista va entrar en joc una disputa pel control de l'empresa. El 29 d'agost, una de les darreres assemblees de les que hi ha constància, Joaquim Mir denuncià que en un domicili particular s'havia celebrat una reunió no autoritzada, amb participació majoritària de refugiats, on es

²⁰⁰ Entre el 27 de març i el 2 d'abril de 1937 consten 70 ingressos de col·lectivistes procedents de l'Oficina de Col·locació Obrera, la majoria concentrats en els dos primers dies d'abril (Carpeta 3. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

²⁰¹ Tanmateix, els directius de la col·lectivitat també plantejaven algunes afirmacions qüestionables. Un d'ells, després de fer un discurs sobre l'esperit que havien de tenir els col·lectivistes —*cuando se ingresa en una Colectividad hay que ir dominado de un espíritu de sacrificio pues en caso contrario no tienen vida las colectividades*— sol·licità no lliurar la seva nòmina perquè havia estat nomenat secretari de col·lectivitats en un ple regional i la vida a Barcelona era més cara.

discuti la possibilitat de presentar candidats propis a la direcció tècnica —els assistents creien representar un número suficient d'associats com per imposar els seus candidats. A més de les corresponents expulsions s'acordà, a instàncies del comitè regional de la CNT, que els refugiats no tinguessin veu ni vot a les assemblees.

Tot i que no s'ha localitzat documentació que expliqui la situació de la col·lectivitat en els darrers mesos de la guerra, l'ambient que hi regnava era cada cop més crispat. En la darrera reunió coneguda, el mateix dia del primer bombardeig sobre Lleida, el problema dels refugiats s'agregjà per una recollida de signatures no autoritzada contra la directiva d'Adelante que es presentà a la delegació d'Ordre Públic. Un grup de col·lectivistes posaven en qüestió la gestió que s'estava fent de compres i vendes, consideraven insuficient el salari familiar i es mostraven contraris a algunes expulsions.

La gravetat de les acusacions queda clara si es té en compte que participaren en l'assemblea, defensant a la junta directiva, Lluís Capell (secretari comarcal de la CNT), Francesc Porcar (secretari de la Federació Local) i Jaume Escalé (secretari del comitè intercomarcal). Es va escollir una comissió per revisar els comptes amb la condició que si les acusacions resultaven falses, els autors del document s'haurien de retractar públicament. Malauradament el llibre d'actes finalitza en aquest punt, sense permetre'ns escatir la solució d'aquest assumpte ni el final de la col·lectivitat Adelante.

Si la guerra, i el buit de poder que s'obrí després de l'ensulsiada militar, van permetre endegar el procés revolucionari, després va seguir una evolució massa deslligada de la guerra. Con s'afirmava al començament d'aquest capítol seguint a altres autors, el desenvolupament de la revolució va patir directament les conseqüències de ser el resultat d'una transformació no prevista. Les dificultats de funcionament de la col·lectivitat Adelante i del taller de sastreria, o l'allunyament existent entre els programes de municipalització de l'habitatge i els interessos de la població, evidencien que si bé l'esclat del conflicte va possibilitar dur a la pràctica la revolució no s'havien interioritzat prèviament les condicions subjectives que permetessin l'èxit de la nova societat.

CAPÍTOL 4

VIOLÈNCIA, CONTROL, REPRESSIÓ I RESISTÈNCIA EN LA REREGUARDA

Si en la introducció es feia referència a la gran quantitat de publicacions existents sobre la guerra civil espanyola, cal destacar que els temes de la repressió revolucionària, de la violència política i de les transformacions en la concepció i en l'administració de la justícia ocupen un lloc destacat de la producció historiogràfica. Des de les nombroses monografies dedicades a la continuïtat existent entre aquests processos durant la guerra i els primers anys de la dictadura —com les dedicades a les províncies d'Alacant i Albacete per citar dos bons exemples— fins a estudis sobre la guerra en els quals la violència, la repressió i la justícia ocupen bona part de l'atenció de l'autor o de l'autora —cas d'una recent publicació sobre Múrcia.¹

També es troba la mateixa preocupació temàtica entre la literatura i les investigacions publicades sobre les terres de Lleida durant la guerra civil. Les memòries més clàssiques li han dedicat una atenció especial, tant el testimoni primerenc de José M. Álvarez Pallás com els posteriors de Francesc Viadiu i d'Antoni Bergós, i també, evidentment, els martirologis de l'església catòlica. Tot i la tendenciositat d'aquest tipus de publicacions, el cert és que aporten força informació sobre la gestió de la violència política convertint aquests fets en els més coneguts de la guerra al ponent català. El segon pas, la interpretació del fenomen,

¹ Miguel ORS, *La represión de guerra y posguerra en Alicante (1936-1945)*; Manuel ORTIZ, *Violencia política en la II República y el primer franquismo. Albacete, 1936-1950* i Carmen GONZÁLEZ, *Guerra civil en Murcia*. Vegeu també Joan SAGUÉS, "La justícia i la repressió en els estudis sobre la guerra civil espanyola (1936-1939) i la postguerra. Una aproximació historiogràfica" dins Jaume BARRULL i Conxita MIR (coords.), *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*, p. 7-28.

s'ha donat en les investigacions del professor Jaume Barrull que aborda l'anàlisi de la naturalesa de la violència política en la zona republicana, la formació i el funcionament dels tribunals populars de Lleida i el debat ideològic generat al voltant d'aquestes institucions en mig de les polèmiques que marcaren les diferents etapes polítiques de la rereguarda catalana.²

Donada la bibliografia existent, en aquest capítol només elaborarem una panoràmica general de la manera com evolucionaren les formes de reprimir a l'enemic polític i els debats que les acompanyaren, per centrar-nos posteriorment en tres qüestions parcials. Dedicarem sengles apartats a l'anàlisi de la presó de Lleida —un altre escenari que representa perfectament l'evolució de la societat catalana durant la guerra—, de la vida a la rereguarda dels contraris a la causa republicana i de la persecució religiosa. L'estudi de l'església durant la guerra civil continua despertant una atenció important dels investigadors, com ho demostren dues obres aparegudes en el darrer any. Hilari Ragner ha presentat un acurat estudi sobre les vicissituds de la institució al llarg dels tres anys de guerra, centrant-se especialment en el cas català, i Julián Casanova ha aprofundit en les relacions establertes entre l'església i els vencedors.³

Una primera caracterització de la repressió revolucionària podem prendre-la del clàssic treball d'Enric Ucelay sobre el populisme a la Catalunya dels anys trenta. Es tracta d'una àmplia repressió classista que buscava saldar els greuges plantejats per la llarga lluita social del primer terç de segle. Arrencant del caliu de la tradició radical, la revolució social s'entenia com una forma de transformació moral, ràpida i verbalista basada en la destrucció del que es considerava *vell ordre*, especialment l'església. Hom podia adreçar la repressió contra símbols col·lectius —temples, presons, registres de la propietat, etc.— o contra personatges individuals —un burgès, un capellà o un polític conservador— que representessin els enemics de classe tradicionals. A aquest esclat de violència, generat en un

² Vegeu les memòries de José M. ÁLVAREZ, *Lérida bajo la horda*; Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la roja* i Antoni BERGÓS, *Memòries. Relats i informacions sobre la persecució anticlerical lleidatana* a Ramiro VIOLA, *El martirio de una iglesia. Lérida-Lleida, 1936-1939* i *Memòries de planes viscudes* (1936). Llorenç Badia i Josep Castells han escrit també els martirologis dels bisbats de Solsona i Urgell respectivament. Les publicacions de Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària* i "El primer tribunal popular de Lleida (agost-octubre 1936)" dins Jaume BARRULL i Conxita MIR (coords.), *Violència política i ruptura social a Espanya, 1936-1945*, p. 67-79.

³ Hilari RAGNER, *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la guerra civil española (1936-1939)* i Julián CASANOVA, *La Iglesia de Franco*.

context de gran confusió i d'improvisacions, s'hi va afegir l'ensorrament de les institucions d'ordre públic controlades pels republicans. Tot plegat va servir perquè diversos sectors socials i alguns personatges individuals interioritzessin el terror de classe i s'atansessin al bàndol sollevat. Com a conseqüència també es consolidava la imatge que tots els burgesos i tots els religiosos eren simpatitzants del feixisme.⁴

4.1 LA CULTURA DE LA VIOLÈNCIA EN TEMPS DE GUERRA

Ja s'ha vist com la fracassada revolta militar a la ciutat va obrir una etapa de veritable desordre, d'actes violents difícilment justificables però comesos en nom de la revolució, de la llibertat i de la justícia. També s'han analitzat les conseqüències institucionals de l'ensorrament de l'aparell estatal, a les que ara caldrà afegir la fallida del monopoli de la violència legal. No foren únicament els partits tradicionals i les instàncies gestores del poder polític les que es feren fonedisses, sinó també els organismes encarregats de vetllar per l'ordre públic i d'administrar la justícia. Els primers mesos revolucionaris, especialment els de l'estiu de 1936, es caracteritzen per l'esclat d'una violència inorgànica que amb el temps aniria sent progressivament controlada.

4.1.1 LA COMPLICADA GESTIÓ DE L'ORDRE PÚBLIC

Amb un to excessivament moderat, el comissari d'Ordre Públic Josep Rodés reconeixia a finals de juliol que elements incontrolats arribats a la ciutat aquells dies havien protagonitzat *petites* pertorbacions. Les noves autoritats, concloïa, intentarien indemnitzar els danys comesos injustament.⁵

La comissaria delegada d'Ordre Públic era la institució republicana encarregada de coordinar les funcions policiaques. El juliol de 1936 estava al capdavant d'aquest organisme el republicà Ermenegild Cle que, com la resta

⁴ Enric UCELAY, *La Catalunya populista*, p. 289-294.

⁵ *Combar*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 2.

d'autoritats locals, es va mostrar inactiu durant els dies de la revolta. Posteriorment el repartiment de càrrecs entre les forces revolucionàries portà al pòumista Josep Rodés Bley al front de la comissaria —un botiguer amb una llarga trajectòria en la militància del comunisme lleidatà, des de les direccions del Partit Comunista Català fins a la del POUM, passant pel comitè central del BOC. Rodés i el fiscal del tribunal popular Francesc Pelegrí Garriga representen, en paraules de Jaume Barrull, el projecte revolucionari repressiu i d'ordre públic del POUM un cop pres el poder.⁶

Per repartir la representativitat dins de la institució, les organitzacions obreres dividiren les funcions en dos departaments: el d'investigació i de vigilància —que seria controlat per la CNT— i el de seguretat i d'assalt —en mans de la UGT—, amb el que la capacitat del POUM per controlar l'ordre públic quedava un tant retallada. I encara es retallaria més quan la seva línia de comunisme heterodox perdés influència política a la rereguarda. Rodés fou substituït el 15 de febrer de 1937 per ordre del conseller de Seguretat Interior Artemi Aiguader (ERC). El comissari de la Generalitat a Lleida Joaquim Vilà assumí protocol·làriament les funcions de Rodés per delegar-les provisionalment al cap de les forces d'assalt, el capità Ruperto Montoro.⁷ Més tard el govern va designar per al càrrec al diputat solsoní del parlament català, i militant d'ERC, Francesc Viadiu. A la premsa catalana del POUM es va fer un ampli ressò del cessament i substitució de Rodés, car presentava clarament el retorn de l'ordre republicà i reformista a la rereguarda en detriment de la revolució.⁸

⁶ Una breu biografia de Josep Rodés a Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, pàg. 98. No s'ha pogut localitzar documentació generada per la comissaria delegada d'Ordre Públic durant la guerra, al marge del pressupost corresponent al mes de gener de 1937 que ascendia a 34.002'37 pessetes. En aquells moments el personal de la comissaria estava integrat per la brigada social (3 caps de grup amb la categoria d'agents de segona i 27 agents amb la categoria d'agents de tercera), el parc mòbil (1 encarregat, 10 xofers i 2 motoristes) i el personal estricte (1 comissari, 1 secretari, 2 auxiliars primers, 2 mecanògrafs i 1 ordenança). Tot el personal tenia un sou de 10 pessetes diàries (Caixa B-225, expt. 8268 —ADPL—).

⁷ Abans de delegar en Montoro, Joaquim Vilà va difondre a tots els alcaldes de la seva demarcació una circular com a comissari d'Ordre Públic interí, recordant que només eren legals els escorcolls realitzats amb l'autorització d'aquella comissaria (*UHP*, núm. 170, 18/II/37, pàg. 2). Ruperto Montoro, que havia tingut una participació destacada en els dies de juliol, fou traslladat a Cuenca a finals de la primavera de 1937 (*L'ideal*, núm. 68, 11/VI/37, pàg. 3).

⁸ Joan FARRÉ, "La substitució del camarada Rodés" i J. MARTÍNEZ, "El Comisario de Orden Público de la revolución, camarada José Rodés, habla para los lectores de nuestro diario" dins *Adelante*, núm. 15, 17/II/37, p. 1 i 2 i núm. 16, 18/II/37, p. 1 i 4. Encara més significatiu és el llarg article "Una destitución muy significativa. Un golpe contrarrevolucionario en Lérida" dins *La Batalla*, 18/II/37. Les tensions entre Rodés i algunes forces polítiques locals no eren noves. Uns assistents al ple local de Sindicats Únics celebrat el 17 de novembre de 1936 havien sol·licitat la seva destitució i els representants de la CNT en el

En el relat de la seva etapa com a comissari d'ordre públic, Francesc Viadiu s'encarrega de deixar ben clara la situació caòtica de Lleida mentre va estar exclusivament (des)controlada per les organitzacions obreres i revolucionàries. Segons aquesta tesi, la situació començaria a canviar amb l'arribada als centres de decisió de persones més vinculades a les forces democràtiques i republicanes —ell es posava com a exemple— i fossin progressivament eliminats els elements incontrolats.⁹

Viadiu es va mantenir en el càrrec fins a finals de setembre de 1937. Segons la seva pròpia versió, el cessament va ser fruit de les tenses relacions amb els seus nous superiors —l'ordre públic quedà sota control del govern de la República després dels fets de maig— i d'una campanya de desprestigi impulsada pel PSUC —acusa al capità d'assalt Montoro, al comissari Joaquim Vilà i al capità de policia i inspector en cap de la comissaria Enric Montagut Manic. Justament va ser aquest darrer l'últim en ocupar el càrrec, tot i que de manera interina. La breu nota publicada per *L'Ideal* després del cessament donen una idea del clima polític que es vivia a Catalunya

Inesperadament el nostre volgut amic Francesc Viadiu, ha deixat d'ésser Comissari d'Ordre Públic a Lleida, càrrec per al qual havia estat designat pel Consell de la Generalitat.

Com no seria possible comentar-ho de forma addient, ho deixem així, com si es tractés d'un fet divers de la secció de diversos, seguint la pauta d'altres diaris locals.

El mateix dia cessava a Girona el ferm esquerrà que també desempenyava la Comissaria d'Ordre Públic. Això ha passat als quinze dies de vida del Front Popular Antifeixista.

Com era d'esperar de les dots personals de Viadiu, ha palesat en el seu càrrec una dignitat i una incorruptibilitat exemplars.

I no diem una paraula més.¹⁰

Els principals problemes d'Enric Montagut al capdavant de la comissaria serien fonamentalment la persecució de desertors i d'emboscats i el control d'uns

comitè d'enllaç també havien protestat per algunes actuacions de Rodés, tot i que en les actes conservades no es concreten els motius del malestar (*Acracia*, núm. 98, 19/XI/36, pàg. 4 i diverses actes de les reunions mantingudes per aquell comitè. Carpeta 58. Secció Política Social Lérida. Serie S—AHN-Secció GC—).

⁹ Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la roja*. Per a Solé Sabaté i Villarroja s'ha fet un ús abusiu del concepte d'incontrolat, ja que aquest només podia aplicar-se amb propietat a Barcelona i les ciutats de l'àrea metropolitana (respon a la figura del lumpenproletariat propi d'una ciutat industrial amb important presència d'immigració) que després s'estengueren per tota Catalunya desvirtuant la revolució i provocant la generalització del nom (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, pàg. 60).

¹⁰ *L'Ideal*, núm. 84, 1/X/37, pàg. 3. Al llarg de 1938 Francesc Viadiu encara seria alcalde de Solsona i director general del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de Catalunya.

carrers cada cop més militaritzats —prohibició de les aglomeracions, control de l'horari de tancament dels llocs d'esbarjo, regulació de la venda d'alcohol, etc.¹¹

Però l'activitat policíaca no va ser exclusiva de les institucions d'origen republicà, ans l'estructura de comitès també se n'ocupà. Les partides d'homes armats dels primers dies es transformaren en un comitè d'Investigació Popular al servei del comitè Popular i a partir d'agost del tribunal popular. Com ha indicat el professor Jaume Barrull es tractava d'un cos, integrat per representants de les tres organitzacions sindicals, que es dedicava més a acusar que a investigar sense haver de donar massa explicacions a ningú —fins i tot podia imposar sancions.¹²

Al capdavant d'aquest organisme se situà Francesc Tomàs Facundo, faïsta procedent de Barcelona —on havia participat en la lluita contra els sollevats— que ja havíem trobat en l'ajuntament. El comitè regional català de la CNT l'envià a Lleida a l'iniciar-se les transformacions revolucionàries per reforçar-hi l'organització sindical. La direcció del comitè d'Investigació Popular el convertí en un dels símbols de la Lleida roja més violenta, dels assalts i de les morts sense justificació.¹³ Per a Francesc Viadiu

Francisco Tomàs era el terror de Lleida (...) la seva actuació a les terres de Lleida tingué uns efectes atemoritzadors i negatius per a la població i, especialment, per a les comarques. Perquè tenia a tothom espantat, amb les seves accions incontrolades, ja que feia allò que li donava la gana, sense ni la més petita lògica ni àdhuc dintre del terrorisme.

Hom en narrava una gran quantitat de fets i aventures que feien posar la pell de gallina als pacífics lleidatans. Se li atribuïen moltes morts injustes i arbitràries. Fèu assassinar persones que l'únic crim que havien comès era el de militar en un partit de dreta,

¹¹ *Acracia*, núm. 477, 4/III/38, pàg. 2 i *L'ideal*, núm. 99, 15/IV/38, pàg. 3. A l'esclatar els fets de juliol de 1936 ocupava el càrrec d'inspector en cap Gonzalo Benavent Cans, essent inicialment substituït per Eduardo Piñero Cid, agent de tercera i d'ideologia esquerrana. Aquest seria succeït per Montagut, el primer inspector que depenia de la Generalitat i no de la República, i quan Montagut fou nomenat delegat interí d'Ordre Públic va ascendir a inspector José Hernández, cap dels agents de policia de la delegació d'Ordre Públic. Dades extretes de l'informe presentat el 5 de desembre de 1938 per Lorenzo García Casado —inspector de segona classe del cos d'Investigació i Vigilància i secretari de la comissaria d'Investigació i Vigilància de la província de Lleida— al sumari de la Causa General (peça 2, llig. 1468 -1-, expt. 2 —AHN—). En aquest informe es relaciona, amb alguns errors en els noms, el personal que actuà a la ciutat durant la guerra en serveis de policia, d'ordre públic i de justícia, a més d'altres funcionaris de la Generalitat.

¹² Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 48-50.

¹³ Durant l'època de Severiano Martínez Anido i de Miguel Arlegui a Barcelona, Francesc Tomàs ja tenia una militància confederal activa que li suposà deportacions a diferents llocs d'Espanya. La llarga militància el convertia en un bon coneixedor de les qüestions orgàniques del sindicat. Una breu biografia de Tomàs, amb retrat inclòs en el que no mostra cap aparença ferotge, la signa el secretari de la Federació Local de Sindicats Unics Francesc Porcar a *Acracia*, núm. 379, 12/X/37, pàg. 4. Un recorregut per la relació entre violència i història de l'anarquisme espanyol des de l'època de la Restauració fins a la guerra civil, tot i seguint diferents estratègies —des de l'atemptat terrorista al terror revolucionari passant pel pistolisme— a Julián CASANOVA, "La cara oscura del anarquismo" dins Santos JULIÀ (dir.), *Violència política en la España del siglo XX*, p. 67-104.

concretament a la Lliga Regionalista de Catalunya, però a les que mai, de cap manera, no se les podia titllar de feixistes; persones que no havien, ni haurien aixecat mai un dit contra la República.

La gent de Lleida, quan parlava d'en Tomàs, ho feia en veu baixa i amb terror no dissimulat. Havia esdevingut el símbol de la por. Val a dir que el seu físic era una mostra palesa d'esglai: feia literalment por. La mare naturalesa havia estat molt gasiva amb ell i l'havia dotat d'unes faccions que pertanyien a un ésser entremig de l'escala evolutiva de l'espècie humana.¹⁴

El comitè d'Investigació va ser dissolt a principis de novembre i Tomàs reconduí una part de l'organització cap a la Brigada Social, formada per deu membres de cadascuna de les organitzacions polítiques i sindicals de la ciutat, i la delegació d'Investigació i Contraespionatge, desaparegudes l'octubre de 1937.¹⁵

El secretari de la Federació Local de la CNT Francesc Porcar va reconèixer en l'acomiadament de Tomàs que després de catorze mesos d'intensa lluita a la rereguarda contra feixistes i emboscats *es posible que (...) se haya creado algún enemigo*. L'afirmació era ben fonamentada perquè Tomàs va patir una agressió famosa en l'època dels fets de maig —Acracia els va denunciar dedicant-li grans titulars de portada amb el que encara va contribuir a donar-li més ressò. La tarda del dia 27 de maig dos homes armats, que Tomàs identificà amb la txeca, l'assaltaren a la porta del seu domicili. Un cop desarmat el conduïren al seu pis on l'obligaren a empassar-se una botella d'anís —i una altra de brandi segons Viadiu que també dedica unes pàgines a l'agressió adoptant un to humorístic.

Acto seguido, tras esta vejación moral le hicieron objeto de los más soeces insultos de palabra y añadieron: PARA QUE VEAS QUE TENEMOS C... MIRALOS, y uniendo a la palabra la acción le frotaron los testículos por el rostro.

Finalment el van abandonar ebri al mig del carrer.¹⁶ Després de la divulgació d'aquests fets per la ciutat, la situació de Tomàs a Lleida devia resultar ben difícil. En paraules de Francesc Viadiu

¹⁴ Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*, p. 62-64.

¹⁵ Després de la dissolució del comitè d'Investigació la comissaria d'Ordre Públic comunicà que les ordres de detenció, de requisos i d'altres accions havien d'estar avalades exclusivament pel comissari d'Ordre Públic (*Combat*, núm. 93, 12/XI/36, pàg. 2). Un militant del POUM que confessà a la delegació d'Ordre Públic franquista haver format part de la Brigada Social, explica com s'encarregaven de practicar detencions i d'escorcollar pisos. Anteriorment sembla que s'havia integrat en alguna de les patrulles armades que més incontroladament actuaren a Lleida. El detingut va quedar a disposició de les autoritats militars. (Fons del GC —AHPL— expt. 96 llig. 25).

¹⁶ Els titulars, de gairebé mitja pàgina, deien en grans lletres *¡A la opinión honrada, sin distinción de matices; a la prensa local y a todo aquel que sienta vibrar en su pecho, aunque solo sea un átomo de dignidad humana! A todos por igual nos dirigimos, para darles a conocer un acto criminal llevado a cabo ayer en la persona de nuestro camarada Francisco Tomás, militante activo de la Confederación Nacional del Trabajo y delegado de la Brigada de Investigación Social*. A continuació explicava detalladament i comentava els fets (*Acracia*, núm. 263, 28/V/37, pàg. 1). Els problemes que Tomàs tenia a la ciutat ja

(...) el tristament cèlebre Tomàs, que poc de temps abans feia tremolar de por la gent de Lleida, després d'allò la fes trencar de riure.¹⁷

De manera que a finals de setembre o començaments d'octubre retornà voluntàriament a Barcelona per recuperar, segons Francisco Porcar, la seva ocupació laboral de tipus manual anterior després d'haver complert amb totes les missions que l'organització li havia encomanat. Segons algunes informacions Tomàs hauria mort al front en acció de guerra.

Si la imatge que un republicà com Viadiu ha donat de la Lleida dels *incontrolats* era tan negativa, encara seria més dura la interpretació construïda per l'Espanya vencedora. Van trobar en Lleida un bon exemple dels terribles efectes que podia arribar a tenir per a la societat el govern de les demonitzades forces polítiques de l'esquerra. Precisament va ser la denúncia pública d'aquells excessos un dels objectius de la Causa General. Quan el ministeri de Justícia publicà un llibre que resumia les informacions recollides en aquell sumari, els fets esdevinguts a les comarques de Lleida foren seleccionats per il·lustrar diversos capítols, tot i que la gran majoria d'exemples escollits fan referència a la ciutat de Madrid. Hom pot trobar referències a la persecució religiosa, notícies del camp de treball número 3 (Òmells de Na Gaia, l'Urgell) i condemnes a les accions dels incontrolats i del primer tribunal popular català.¹⁸

Des del mateix abril de 1938 les diverses jurisdiccions repressives franquistes van fer habituals les acusacions —no sempre certes— de formar part de patrulles armades, de participar en saqueigs, en detencions, en escorcolls i en morts. És el cas d'un cenetista internat al camp de concentració de San Gregorio

s'anunciaven quan uns dies abans publicà una nota al mateix diari, difícil d'entendre perquè no la contextualitza, en la que denunciava rumors que circulaven contra ell: *En la Prensa leo que he sido procesado y que estoy en prisión atenuada. ¿Por qué? ¿Quién sabe! Pero todo sea por el amor de Dios y su corte celestial. Cuando el Juez Especial me procesa sus razones tendrá. Quién lo duda. Pero mientras hay vida hay esperanza. Ni que decir tiene que una vez mandan los Moros y otras los cristianos. Tomaremos una tila y esperaremos como el musulmán de la leyenda a la Mahoma nos de la ocasión de que el Corán nos bendiga o les bendiga* (Francesc TOMÀS, "¡Con el natural asombro!" dins *Acracia*, núm. 260, 25/V/37, pàg. 1).

¹⁷ Francesc VIADIU, *Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*, pàg. 67. Álvarez Pallás també s'ocupa del cas (*Lérida bajo la horda*, pàg. 119). Per la seva banda, UHP també condemnà l'atac patit per Tomàs, tot i que en un breu, com a part de la seva campanya contra els desordres a la rereguarda, però també demanava a *Acracia* la mateixa energia en la condemna de les morts de socialistes a les comarques de Lleida ("Otro atropello incalificable", núm. 256, 29/V/37, pàg. 2).

¹⁸ MINISTERIO DE JUSTICIA, *Causa General. La dominación roja en España*, p. 72, 180, 191, 269 i 342-343.

(Saragossa) acusat d'intervenir en les execucions realitzades al cementiri i en múltiples requisos. D'un paleta responsabilitzat d'alguns dels assassinats realitzats al carrer que, segons la policia de 1939, *se jactaba en público de llevar 22 personas asesinadas y que aún caerían más*. D'un empleat municipal acusat de participar en diversos saqueigs, a més d'incitar públicament al desordre i al pillatge. O d'un altre empleat municipal, també anarquista, que en els primers anys de postguerra era acusat de participar en l'assalt al domicili del diputat tradicionalista Casimir Sangenis Bertrand —executat—, en la detenció de mossèn Ramon Llanereras Borràs —posteriorment assassinat i germà de Josep, regidor carlí després dels fets d'octubre i després de l'ocupació de Lleida— o en l'escorcoll de la casa del cedista Josep Baró Bonet —també executat com el seu germà mossèn Miquel.¹⁹

Els agents d'ordre públic van trametre a la justícia militar la informació recollida sobre un militant de la FAI acusat de ser un destacat participant en aquesta mena d'accions —se l'hi estava instruint el procediment sumaríssim d'urgència número 246 de 1938. Diversos testimonis l'acusaven de participar en múltiples actes de violència i de presumir posteriorment per haver-ho fet. L'autopropaganda per haver estat còmplice o autor de fets violents és un recurrent argument en la postguerra. Dintre dels estereotips que tan eficaçment funcionaven en la justícia dels vencedors, l'orgull per haver realitzat actes considerats com un delictes era una prova més de la maldat intrínseca dels *rojos*. Però més enllà d'aquesta utilització posterior, és probable que algunes persones, i especialment en la primera etapa de la guerra, no tinguessin cap recança en lluir els seus *triumfs revolucionaris*.

¹⁹ El fons del govern civil resulta molt ric en acusacions d'aquesta mena. Els exemples assenyalats a Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 23, expt. 96 llig. 22, expt. 1 llig. 25 i expt. 25 llig. 24. Evidentment, la Causa General també està farcida d'acusacions d'aquest tipus —només cal donar un ràpid cop d'ull als testimonis incorporats a la Peça Principal o les llarguíssimes llistes provincials ordenades alfabèticament que, a mode d'índex, s'elaboraren el 1947 per sistematitzar totes les persones referenciades als fitxers de la Causa, ja fos per haver comès actes violents o per haver tingut alguna responsabilitat política (lligall 1778, expt. 2). En alguns casos les acusacions i denúncies mostren la figura d'homes —i d'algunes dones— d'acció, com els anomenen els professors Solé Sabaté i Joan Villarroya. Els defineixen com els encarregats de realitzar les accions violentes, amb un important menyspreu per la vida humana, un baix nivell cultural i polític, disposats a *repartir justícia allà on fes falta* —amb un ampli radi d'acció— i sovint propers a accions semidelictives. Per ells la seva guerra estaria més a la rereguarda que al front. Normalment, apunten, és difícil identificar-los perquè els testimonis parlen més de les accions i dels morts que no pas dels seus autors (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya 1936-1939*, p. 69-81). En el cas de Lleida trobem els noms del Caragol, el Talons, el Matamoros o Maria la Cazadora que respondrien a aquest perfil.

Tornant al cas d'aquest faïsta, es comenta que després de participar en el saqueig del xalet del ministre Eduardo Aunós va fer durant un temps ostentació d'una cigarrera que hi havia agafat. També que en l'execució col·lectiva dels militars implicats en la sublevació —on algú l'acusa de ser l'encarregat dels trets de gràcia— s'apropià de la guerrera del tinent coronel Miguel López Piña que va vestir durant uns dies. D'una manera similar, la suposada col·laboració en la mort del diputat Casimir Sangenis s'agreujava quan dies després convidava a fumar de la petaca del mort.²⁰ La família de Sangenis també va viure l'assalt al seu habitatge. El 5 de gener de 1939 la seva sogra, Josepa Salvador, ho va denunciar a la comissaria de policia. Explicà que

(...) las turbas se apropiaron de infinidad de objetos de valor y entre estos dos mantones de manila valorados en unas dos mil pesetas, cuyas prendas fueron a parar a poder de una comadrona llamada P.S., huida en la zona roja, suponiendo la denunciante que tal vez dichos mantones pudieran encontrarse en el domicilio de la hija política de dicha mujer llamada L.S.B., residente en esta capital, Plaza Ereta numero ..., piso ...

Un agent de la delegació d'Ordre Públic va presentar-se al pis denunciat per a realitzar un *minucioso registro en todas las habitaciones, muebles y enseres que en él se hallaban sin obtener resultado positivo.*²¹

El clima que es vivia a la ciutat l'estiu de 1936 queda ben il·lustrat pel testimoni d'un treballador del sector del transport detingut el gener de 1939 i posat a disposició dels tribunals militars. És ben cert que les declaracions realitzades després de l'ocupació cal examinar-les amb precaució, ja que cauen fàcilment en exageracions, rumors o ocultacions. Tanmateix, en aquest cas es tracta d'un acusat que s'autoinculpa davant dels agents d'Ordre Públic de participar en els assassinats dels primers dies, quan entre els papers d'aquest fons dominen les declaracions autoexculpatòries.²²

Mentre Lleida va ser línia de front l'inculpat residí en una altra població fins que aquesta també fou ocupada en la segona ofensiva sobre Catalunya. Al retornar a la capital algunes persones recordaren les accions que protagonitzà dos anys i mig abans. Un guàrdia urbà habitual en les tasques delatores, com comprovarem en capítols posteriors, fou el primer en assenyalar-lo com a autor de diversos actes

²⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 9 llig. 1.

²¹ Fons del GC (AHPL) expt. 7 llig. 57.

²² Fons del GC (AHPL) expt. 23 llig. 58.

violents l'estiu de 1936, alguns amb resultat de mort. Un cop detingut també presentà una declaració inculpatòria la vídua d'una de les suposades víctimes. El testimoni del detingut deixa força clar la manera com es van formar les primeres patrulles armades i la facilitat amb què es podia acabar amb la vida dels considerats enemics de la causa revolucionària.²³

(...) pertenecía a la C.N.T. y al fracasar en esta Capital el Glorioso Alzamiento Nacional, llamaron a todos los afiliados de la C.N.T.-F.A.I., para que se presentaran en el edificio de la Generalidad, donde otro obrero del Transporte, apellidado ... que vivía en las afueras del Puente, le entregó un fusil y diez o doce cartuchos (que le cambiaron por una escopeta de un cañón a los dos o tres días),²⁴ como a otros muchos paisanos que allí se congregaron, encomendándole al dicente la misión de recorrer las calles y que detuvieran a todos los de derechas que vieran y los llevaran a la Generalidad, donde estaba el Comité Popular.

Que salió a esta misión formando grupo con un individuo de unos treinta o treinta y cinco años, alto, de pelo rubio, de quien no sabe el nombre y si solamente que lo llamaban el "Rubio" y que era forastero, pues solo llevaba unos cuatro meses en Lérida trabajando de peón de albañil, el cual hacía de Jefe de Grupo; y otro más bajo de estatura, de unos veintisiete o veintiocho años, que tampoco sabe su nombre, pero que era de la parte de Almacellas o Alpicat —dues localitats del Segrià properes a Lleida—; con cuyos individuos prestó servicio dos o tres días, durante los cuales hicieron cuatro o cinco detenciones, todas por indicación del "Rubio"; siendo una de ellas la de un vecino de la calle de La Palma o Plazuela de la Catedral junto a las fuentes, donde tenía una funeraria, cuyo piso le mandó subir el "Rubio" para registrarlo, mientras los otros dos compañeros con un joven de la Funeraria, que habían detenido, quedaron en la puerta de la calle. Que registró el piso donde vivía con su madre dicho joven, encontrando envuelto en colchones un fusil máuser nuevo, que al bajar entregó al "Rubio", en cuyo momento hicieron andar delante al repetido joven y a los pocos pasos dispararon sus compañeros, matándole, pero que él no disparó, si no que protestó.²⁵

²³ Una visió de les activitats de les patrulles de control a Barcelona, a partir del testimoni d'un militant anarquista que en formà part a Joan CASANOVAS, "La guerra civil a Barcelona: les patrulles de control de Sants vistes per un dels seus membres".

²⁴ Sembla que les armes a les que fa referència procedien de l'assalt a l'armeria Balius, propietat de Maria Balius Serret l'única dona executada per ordre del tribunal popular —a finals d'agost l'establiment va ser confiscat pels sindicats per ordre de la Generalitat. Aquesta comerciant havia estat acusada de militància dretana —al grup femení Amazonas de Cristo— i d'estar en relació amb els civils que participaren en la revolta militar de juliol als qui podia haver facilitat armes. El 21 de setembre de 1936 es va complir la sentència del tribunal, però hores abans el cas va merèixer acalorades discussions de l'Assemblea General de Juntetes Directives. Alguns dels seus membres dubtaven de la conveniència d'aplicar la sentència pel fet de ser dona i perquè hi havia alguna sospita que pogués estar embarassada —es demanava que abans d'executar-la fos examinada i es permetés el part. El ressò del cas féu que testimonis posteriors el posessin d'exemple de la part més negativa de la revolució lleidatana. Per al comunista Manuel Benavides representava la paralització introduïda per anarquistes i pumistes massa amics de les discussions estèrils i per a Antoni Bergós i els testimonis recollits per mossèn Viola —des d'òptiques polítiques diferents— representava la violència despietada. Un testimoni presentat a la Causa General el novembre de 1938 arribà a afirmar que la dona fou violada abans de l'execució. Informació sobre l'execució i les confiscacions a la Causa General, peça principal (testimoni de la mort); peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (declaració de la suposada violació); peça 8, lligall 1470 (1), expt. 8 (referència a la confiscació). Referències bibliogràfiques del cas a Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, pàg. 65; Manuel D. BENAVIDES, *Guerra y revolución en Cataluña*, p. 348-349; Antoni BERGÓS, *Memòries*, p. 498-499 i Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, 177-178.

²⁵ Es tracta de Francisco Castanera Llisa, jove de 21 anys que probablement va sortir al carrer durant la revolta de juliol. Els fets relatats, que van tenir lloc el 25 de juliol de 1936, són confirmats per la Causa General (peça principal, estat número 1 —AHN—). Segons la Causa Castanera havia estat militant de la CEDA —probablement de les JAP— i falangista, el que coincidiria amb la proximitat de les joventuts cedistes amb els falangistes.

Que otro de los detenidos era un vecino cuyo nombre ignora, que tenía una tienda de frutas y comestibles en la Plaza de San Juan, entre los Bares Salvat y Cantábrico, y su vivienda al otro lado del puente al cual detuvieron a la puerta de su tienda, y cuando iban con él hacia la Generalidad por la calle de Zapaterías se cruzaron con otro grupo de milicianos, que no conoce por ser forasteros y les pidieron que "se los dejaran a ellos", y se los llevaron sin saber donde.

Que las otras tres o cuatro personas mas que detuvieron, no sabe quienes eran, pero que fueron detenidos en la calle, siempre por indicación del "Rubio" que llevaba una lista de los que tenían que detener habiéndolas entregado al Comité Popular que funcionaba aquellos días en el edificio de la Generalidad.

Que no sabe de mas victimas ni autores de asesinatos cometidos durante el dominio rojo en la Capital, a pesar de formar parte de las patrullas encargadas de las detenciones y registros; y que sólo vio cinco o seis cadáveres desconocidos en la Rambla de Aragón, ignorando quien les dió muerte.

Després que altres testimonis acusatoris incrementessin el grau d'implicació del detingut en tots aquests fets, es va veure obligat a modificar la seva declaració

(...) en cuanto a la detención y muerte del joven Castanera, subieron al piso de este el dicente en compañía de R.V., que vivía en la calle de Borrás, números ... u ...; F.P., con domicilio en la Calle Compañía número ..., R.P., con domicilio en la calle de la Compañía, número ...²⁶; los que obligaron a bajar a la calle al citado Castanera, y cuando estaban en la puerta le dijeron "tira para adelante", y cuando había dado algunos pasos le dispararon las armas matándole. Que los otros le tiraron cinco tiros cada uno; pero como él iba armado con una escopeta solo pudo tirarle tres tiros.

Que volvieron después a casa del asesinado y le saquearon el piso, llevándose un puñado de alhajas que se repartieron, tocándole a él un reloj de pulsera, de señora; una cadenita, un anillo y diez duros en plata y setenta y cinco pesetas en billetes.

Que hizo también guardias con armas en el local de la C.N.T. y cuando iba a practicar detenciones, llevaba además de la escopeta una pistola que le dejó un tal A., que vivía en la calle de San Martín y un cuchillo de grandes dimensiones que dice encontró en el local del Sindicato.

Que en cuanto al asesinato del marmolista, Juan Martí Urquí, confiesa que fué efectivamente detenido en la calle por orden del "Rubio" que mandaba la patrulla formada por el declarante y los individuos antes nombrados, y al pasar frente a la Caja de Pensiones de la Vejez, le hicieron una descarga cerrada matándole, pero que el dicente mató al aire.²⁷

Que entre los que se dedicaban a matar a personas de derechas, no recuerda en este momento más que a un tal Talons, que vivía en la calle de San Martín, junto a la Iglesia de este nombre.

Y no teniendo más que añadir, le ha sido leída esta ampliación de manifestación, que encuentra conforme y autoriza con la huella dactilar de su pulgar derecho.

Com a conseqüència d'aquestes declaracions el detingut va quedar ingressat a la presó de Lleida a disposició de l'Auditoria de Guerra.

Anteriorment hem indicat que les característiques d'aquest testimoni li donen una certa versemblança, però tot i això no podem pas oblidar la manera com

²⁶ Cal destacar que tots els noms que cita com a integrants del grup, al marge del Rubio que era foraster, són veïns del mateix barri —el detingut vivia a les Escales de Sant Llorenç— i el mateix podríem dir de les víctimes esmentades.

²⁷ Segons la informació recollida a la peça principal de la Causa General, aquest escultor de 55 anys era un militant tradicionalista que va ser mort al carrer del Carme el 24 de juliol de 1936.

s'obtenien les confessions en aquell moment. Certeses històriques al marge, ho podem intuir a partir del cas d'un paleta d'Arbeca detingut a les Borges Blanques (les Garrigues) suposadament per haver participat en les execucions de la capital del Segrià

(...) después de una larga negativa, terminó por confesar que durante la dominación rojo-soviética, en Lérida formó parte de las milicias antifascistas que a las órdenes de un individuo apodado el CARAGOL el (Portugués) y dos más, se encargaban de prestar los servicios de controles y piquetes de ejecución.

Dos veïns de les Borges —*de reconocida solvencia moral*— confirmaren que l'acusat els hi havia donat detalls dels seus assassinats. Obertament no es fa cap al·lusió a pressions violentes en l'interrogatori, però *terminó por confesar después de una larga negativa resulta revelador.*²⁸

Els fets relatats pel treballador del transport anteriorment esmentats van tenir lloc entre el juliol i l'agost de 1936, l'etapa per tant de màxima violència en la rereguarda. Un dels pocs casos d'execucions incontrolades que van tenir lloc a partir de la tardor deixa clar que aquestes morts ja no eren *normals*. La nit del 19 de desembre uns milicians van presentar-se al domicili del corredor de borsa i exalcalde de Lleida Màrius Sol Mestre per traslladar-lo al tribunal popular. Segons la seva vídua, Emília Pagan Morera, la família no havia patit cap molèstia ni atac directe en tots aquells mesos —tot i que el seu gendre, el falangista Pablo Valledor, sí que havia estat afusellat. Per aquest motiu, i perquè no tenien enemics polítics ni personals, la senyora Pagan argumentava que no es va resistir a la detenció. Únicament intentaren que la seva filla l'acompanyés, petició a la que s'oposaren els milicians.

A través dels múltiples contactes que la família tenia a la ciutat, fins i tot entre les esquerres, van assabentar-se telefònicament aquella mateixa nit que el senyor Sol havia estat mort a la carretera d'Osca i abandonat a la cuneta. El cadàver va ser posteriorment cremat i, segons la vídua, els amics que anaren a recollir-lo encara el trobaren fumejant.²⁹

La data tardana en què va tenir lloc aquest fet, féu possible que *Combat* el condemnés per la seva violència injustificada. A finals d'any aquelles accions es

²⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 74 llig. 63.

²⁹ Causa General: peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1 (AHN). La vídua acusava a Francesc Tomàs de formar part del grup de milicians que el van detenir.

consideraven superades i repugnants per a la classe treballadora, i es creia que els desacords amb l'administració de la justícia popular s'havien de debatre públicament.³⁰ De fet des d'un bon començament aparegueren articles condemnant la violència, a més de crítiques d'alguns destacats líders obrers i de les instàncies governamentals —recordar les sempre citades protestes de Joan Peiró contra la violència gratuïta.³¹

El primer número de *Combat*, alhora que exigia la celebració de consells de guerra sumaríssims contra els compromesos amb la revolta militar, assegurava que els saqueigs eren un dels principals problemes del moment. Quan les organitzacions obreres realitzaven requisés era amb objectius polítics, però els simples assalts associats al lumpen deshonraven la revolució.³² El mateix Sebastià Garsaball havia declarat a *La Batalla* que el comitè popular volia sanejar la ciutat d'elements indesitjables i violents i el comissari Rodés, amb el suport del tribunal popular, comunicà en un ban de finals de 1936 que només agents autoritzats podien realitzar escorcolls en els habitatges particulars.³³ Els pumistes també denunciaven accions de contrarevolucionaris infiltrats en els sindicats per provocar un aixecament contra la revolució com a reacció als incontrolats —parlen de robatoris, d'assassinats, de segrestos o d'assalts a pobles sencers i a col·lectivitats. La destrucció i el terror eren una part necessària de la revolució, però també s'havien de crear els òrgans propis d'una nova societat per donar-li prestigi.³⁴

Aquest tipus de condemes i la progressiva recuperació d'una certa normalitat institucional han servit perquè alguns historiadors diferenciessin la naturalesa de les repressions exercides en els bàndols republicà i rebel —amb l'afegit de la repressió de postguerra en aquest cas. Per a Alberto Reig la diferència clau radica en que la violència practicada en la zona lleial a la República defensava un poder legítimament constituït, mentre que els sollevats l'atacaven. A més apunta

³⁰ *Combat*, núm. 126, 21/XII/36, pàg. 4.

³¹ Joan Peiró va rebre algunes crítiques dures des del sindicat anarquista lleidatà, tot i que no tant per aquesta condemna a la violència sinó per la seva tasca com a ministre d'Indústria que consideraven massa estatista i poc revolucionària ("Editorial: ¡Botellero a tus botellas!" dins *Acracia*, núm. 183, 24/II/37, p. 1).

³² *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, pàg. 2 i núm. 2, 27/VII/36, pàg. 1.

³³ *La Batalla*, 6/VIII/36 i *Combat*, núm. 134, 30/XII/36, pàg. 2.

³⁴ "Editorial. Irresponsables? Inconscients? Malvats i provocadors!" dins *Combat*, núm. 103, 24/XI/36, p. 1-2; "Editorial. Contra els elements incontrolats" dins *Combat*, núm. 104, 25/XI/36, pàg. 1 i "Editorial. En defensa dels interessos de la classe treballadora. Arribarem, si les circumstàncies ho demanen, al terror. Però el terror revolucionari, imposat per una classe en moments crítics, està oposat a les venjances personals i a l'embrutiment de la llei de fugues" dins *Combat*, núm. 106, 27/XI/36, pàg. 1.

que les autoritats republicanes aplicaren el codi de justícia vigent als revoltats i denunciaren la repressió indiscriminada, quan els militars rebels la van emparar i van apostar per una justícia a l'inrevés. Justificaven la seva acció argumentant una reacció contra un suposat caos social i polític, però va ser justament la seva revolta qui obri la porta a una revolució que posteriorment prendria a l'estat republicà els seus aparells coercitius. Finalment, el terror creat per l'exèrcit rebel es basava en una racionalitat destinada a posar les bases d'un nou estat i d'una nova legalitat. Per altra banda, la violència en zona republicana estava principalment generada per delinqüents, contrapoders i sectors extremistes fanatitzats que anaren perdent capacitat d'acció a mesura que l'estat recuperava els seus instruments.

Tot i que cal tenir presents aquesta sèrie d'elements, tampoc es pot obviar que la realitat de la rereguarda republicana era més complexa. És necessari introduir diferències entre els assassinats al carrer, les saques de la presó i les execucions després d'un procés legal. Miguel Ors ha qüestionat la interpretació que limita les responsabilitats de la violència en la figura dels incontrolats qualificant-la de romàntica, car no es poden obviar les de partits i d'institucions.³⁵

4.1.2 MESURES PUNITIVES CONTRA L'ENEMIC POLÍTIC

Les primeres referències a la justícia aparegudes a *Acracia*, anteriors als tribunals populars, exigien una mena d'ajustament de comptes històric, reclamaven la construcció d'un sistema venjador de les injustícies patides en èpoques anteriors. I els primers en pagar havien de ser els revoltats que representaven als enemics de la llibertat

De modo que guerra sin cuartel. A la mala hierba hay que arrancarla de cuajo.

³⁵ Alberto REIG, *Violencia y terror* i "Metodología de la represión" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol I, p. 295-302; Miguel ORS, *La represión de guerra y posguerra en Alicante*, p. 21-33. Per altra banda, autors com Burnett Bolloten han donat una visió de la repressió comunista que qualitativament es diferenciava poc de la repressió racionalment exercida pels sollevats (Burnett BOLLOTEN, *La guerra civil española: revolución y contrarrevolución*). Una crítica metodològica i política a aquest treball per la seva tendenciositat anticomunista a Julio ARÓSTEGUI, "Burnett Bolloten y la Guerra Civil Española: la persistencia del Gran Engaño".

A més, aviat s'imposà la idea que les atrocitats comeses a l'altra rereguarda eren terribles i que el poble les castigaria de manera exemplar. La desitjada caiguda de ciutats com Saragossa

(...) nos hará pedir, exigir justicia, justicia pero popular, no esa justicia que emborriona papales y sienta en banquillos; el edificio que albergue a los culpables de este derroche de sangre generosa, debe ser las plazas públicas. El fiscal, los hechos ejecutados por estas hordas y el juez, el pueblo.

El perdó, associat amb la covardia, no tindria lloc en el nou ordre. S'imposaria una nova societat i, per tant, també una nova concepció de la justícia

Interesa en estos albores rojos que nada de lo que fué quede en pie, formemos un mundo nuevo en que desaparezca para siempre la esclavitud y la ignorancia y para edificar con firmeza los cimientos de esta nueva sociedad, es necesario segar toda la mala hierba.

Calia avançar cap al que denominaven profilaxi social, una particular combinació de justícia i de violència purificadora

No vamos a cantar aquí loas al asesinato ni tampoco haremos la apología de la muerte, ni recitaremos poesías inspirando asesinatos.

Però donades les circumstàncies històriques del moment (...) *debe caer quien se lo merezca*. Les raons de la força que necessàriament s'havien d'imposar no podien ser contestades amb suposades raons ètiques. Es reclamava respondre a la violència amb violència

(...) el pueblo exige justicia sin contemplaciones, y como él lo exige se ha de cumplir.

Dos grans punts havien de diferenciar la nova justícia respecte la tradicional. No es tractava d'una justícia democràtica —entesa com a tal la que estava al servei de tothom, independentment de les opcions polítiques i ideològiques i de la posició social—, sinó que es posaria al dictat d'un col·lectiu concret, els treballadors

La Justicia secular, que era una justicia de clase, un órgano de poder de la burguesía, no puede ser utilizada contra los enemigos del Pueblo trabajador que necesita de una Justicia también de clase.

El segon pas necessari era suprimir l'excessiu (?) burocratisme, garantisme i legalisme. Calia passar de la justícia al servei dels *tres grilletes del pueblo: capital, clero y militarismo* cap a un model de justícia natural —inherent a l'ésser humà— i popular —ràpida, serena, sensata, sense paperassa ni advocats (*leguleyos*)—

¡Comités locales! No retengáis más a los presos; la cárcel es mil veces maldita. Nuestra Justicia Popular derribará las cárceles. El culpable, al cementerio; el inocente, al trabajo.

El paper dels advocats defensors va quedar exclòs en les vistes organitzades pel primer tribunal popular car formaven part del mateix model a superar. L'advocat republicà Antoni Bergós, militant d'ACR, reconeix en les seves memòries que

(...) se'ls considerava (als advocats) com una classe girada d'esquena a tot avanç social, i que estaven, més o menys dissimuladament, a sou de les classes benestants i dretanes (...) En aquell moment tumultuós (dies immediatament posteriors al fracàs de la revolta militar) calia posar tota l'atenció a passar desapercbut, en la confiança que cada moment que s'escolava les aigües s'amollarien de nou, a la mare del riu. Si salvàrem la integritat física, aquells primers moments, ens permetria una ulterior actuació.³⁶

Una certa normalitat s'aconseguiria amb la instauració del tribunal popular sorgit del decret del conseller de Justícia Andreu Nin, on els acusats tenien dret als serveis d'un defensor. Però perquè aquests poguessin actuar es van haver de sindicar en una organització obrera (UGT), despertant els recels de diversos sectors. Per uns la revolució només podia reconèixer professions *útils* a la societat

La revolución no tiene la culpa de que el oficio de abogado sea tan inútil. En cambio dispone de campos, de fábricas y de oficinas, en las cuales quien quiera, que sienta deseos de arrimar el hombro a la máquina de la producción, puede hacerlo.

Per altres els advocats no reconeixien la nova organització revolucionària de la justícia, pel que la sindicació era exclusivament una estratègia camaleònica. Arribaven a afirmar que la professió i l'estatus social dels homes de lleis, no les persones, havien de desaparèixer.

A partir del novembre de 1936 una oficina s'encarregava d'organitzar la defensa dels processats pel tribunal popular. S'instal·là en el local anteriorment ocupat per la Cambra de Comerç (av. de la República) i es designà com a director a l'advocat Domènec Sala Reixach. Com advocats actuaven Antoni Bergós, Ignasi M. de Inza Tudanca i Francesc Giné Gil, a més d'altres col·laboracions temporals.

Els propagandistes de la revolució eren conscients que l'aplicació sistemàtica dels principis fins ara apuntats podien donar lloc a accions poc *revolucionàries*

³⁶ Antoni BERGÓS, *Memòries*, pàg. 492. Vegeu especialment el capítol "L'advocat durant la guerra civil", p. 491- 526.

Basta ya de saqueos y pillajes, basta ya de muertes a mansalva por las calles.

I que la justicia popular es podia convertir en un espectacle públic, com sembla que sovint estava passant.

Llamamos la atención desde estas columnas para que se dé fin al espectáculo bochornoso que ofrece esa multitud de curiosos, que espera el paso de los condenados por la Justicia Popular. Dan la sensación de que asisten a la representación de un número de la Revolución, y esto es más serio de lo que parece.

Però en cap cas, el control d'aquestes accions podia representar el final de la profilaxi social

El desbordamiento del primer momento pasó, pero no se ha extinguido aún el sentido justiciero que anima a las masas populares. Hay que sanear mucho todavía. Se han limitado las actuaciones fiscales del pueblo en armas pero esto no puede significar de ninguna manera que los culpables se libren del fiscal que les recuerde las tenebrosidades de su vida.

La pena de mort era una mesura necessària per transformar la societat, però no un motiu de celebració

(...) y conste también que la sangre que se derrama, no satisface al ser revolucionario, sino que lo siente hondamente.

I els actes de justícia havien de ser una necessitat històrica

(...) y de ninguna forma puede consentirse ese ensañamiento de los insensibles de siempre, que esperan el paso de los condenados, como quizá hubiesen esperado el nuestro.³⁷

Un dels trets més cridaners de la justícia revolucionària va ser la duresa d'unes sancions que arribaven després de la violència no regulada dels primers dies. Les crides a la calma i les condemnes de l'excessiva duresa es podien esperar de la premsa republicana, però també van aparèixer en els diaris més partidaris de les opcions revolucionàries. L'editorial "Jamás contra el hombre", publicada a *Acracia*, rebutjava la pena de mort en nom de la posició manifestada per la publicació anarquista després dels fets d'octubre de 1934. La revolució havia de lluitar contra l'església, el capital i l'autoritat, però no contra les persones

Es por esto por que nosotros salimos hoy pidiendo cesen las penas de muerte, por ser medida antisocial y antihumana.

³⁷ Discurs revolucionari de la justícia elaborat a partir dels articles "Cada paso una victoria" dins *Acracia*, núm. 6, 1/VIII/36, pàg. 1; "Justicia sí; perdón no" dins *Acracia*, núm. 11, 7/VIII/36, pàg. 1; "Profilaxis social" dins *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 1; "A todos los comités" dins *Acracia*, núm. 41, 13/IX/36, pàg. 2; José i Cosme SAMPERIZ (dos militants al front aragonès), "Justicia popular" dins *Acracia*, núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 2; "Energía en el alto y serenidad en la base" dins *Acracia*, núm. 6, 1/VIII/36, pàg. 2; *Acracia*, núm. 33, 4/IX/36, pàg. 4; "La revolución no puede subordinarse a intereses particulares" dins *Acracia*, núm. 52, 26/IX/36, pàg. 1; M. NIRVA, "Diatriba contra els advocats" dins *Combat*, núm. 54, 26/IX/36, pàg. 1.

En los días de fragor cuando los curas trabucaires y entes sin razón ametrallaban al pueblo estaban justificadas y además de justificadas eran necesarias, pero hoy que estamos en los albores de una sociedad justa, hemos de sentar los cimientos de esta sociedad con la moral justa, base fundamental de todo lo eficiente.

Tanmateix, aquest pensament no era políticament correcte, segons els paràmetres del moment, pel que la redacció del diari es va veure obligada a publicar un aclariment tres dies després

El "Editorial" que apareció en nuestro número 92, perteneciente al 12 corriente y bajo el título "Jamás contra el hombre", no refleja el sentir de la organización, sino el propio del articulista.³⁸

Encara més sorprenents són tot un seguit d'articles que Francesc Tomàs publicà al mateix medi, no per l'argumentació humanitària desenvolupada sinó per la fama del signant. Com a cap del comitè d'Investigació Popular assegurà que matar no era propi de pobles civilitzats i que, per tant, aplicar la pena de mort en nom de la profilaxi social es convertia en una dura càrrega moral

Pesado es, para los hombres de sentimiento, el tener que quebrantar sus propios principios ideológicos hasta el extremo de tener que decretar por razones de higiene social la muerte sumarisima de aquellos que no supieron comprender la alta misión histórica que nos guía.

Les necessitats del moment convertien en justa l'execució d'aquells que haguessin comès crims, s'entén que de caràcter polític i social,

(...) empero no creemos pertinente matar para satisfacer viejas pasiones, ni de mantener gente en la cárcel que tiene el derecho de ser libre cuando no es culpable.

En una altra ocasió afirmava que la nova justícia tindria un valor moral més alt que quan responia als criteris dels catedràtics de dret. El Poble era l'únic legitimat per exercir la justícia que tenia com a primer objectiu *determinar cuales son los elementos fascistas y en qué grado de responsabilidad social han incurrido*. La resta de problemes de dret individual i col·lectiu s'anirien resolent sobre la marxa, *con esta intuición-noble y sana que tienen los hijos del pueblo, partiendo siempre de la base del bienestar humano en el orden colectivo*. De fet Tomàs reivindicava una justícia sense qualificatius —ni anarquista, ni comunista, ni tan sols popular— ja que no existeixen mil formes d'Ètica sinó una única base racional

Se impone, pues, que los tribunales sean dirigidos por el pueblo y que todos aquellos que vivieron o medraron con la Administración de la Justicia aun aquellos que puedan

³⁸ Acracia, núm. 92, 12/XI/36, pàg. 1 i núm. 95, 15/XI/36, pàg. 2.

haber tenido un recto proceder que se aparten a un lado y ofrezcan sus actividades en otros lugares en los cuales pueden ser útiles en la colectividad sin que esta les pueda guardar recelo alguno.

Quan la rereguarda ja estava més marcada per les divisions i tensions polítiques entre les formacions rivals, Tomàs s'apressaria a afirmar que la pena de mort no era una sanció pròpia per resoldre aquests problemes. Només podia ser aplicable als feixistes, però mai als membres del Front Popular —amb arrestos populars n'hi hauria prou.

*El resquemor no conduce a ningún camino mientras que la interpretación justa de los hechos es la verdadera acepción de la justicia.*³⁹

Tot i aquesta afirmació, no van aparèixer queixes per l'execució del poumista Marcià Mena, antic militant del BOC i membre del comitè militar de Lleida en representació del seu partit, afusellat l'estiu de 1937 per ordre d'un tribunal militar que l'acusà d'intentar sollevare la seva Brigada.⁴⁰

Aquests principis polítics i ètics s'havien d'aplicar a les institucions creades per regir la nova concepció de la justícia, els tribunals populars. Ja hem vist que una de les reaccions al pronunciament militar, i a la descomposició estatal, va ser el desencadenament d'una repressió espontània i descontrolada que podia respondre tant a motivacions polítiques com a revenges personals o a comportaments criminals. Responen a aquestes fórmules els passeigs, alguns centres de detenció il·legals, les saques de les presons o les morts comeses per les columnes de pas cap al front. Les principals víctimes eren polítics de la dreta, propietaris, capellans i, en definitiva, aquelles persones identificades pels agressors amb la causa sollevada. Els governs espanyol i català, seguint l'estratègia de reorganització del poder, impulsarien en els seus territoris la justícia popular per reordenar institucionalment la seva rereguarda i per exercir la repressió política d'una manera més selectiva que la realitzada fins al moment per forces alienes a l'estat.

³⁹ *Acracia*, núm. 35, 6/IX/36, pàg. 3; "Conceptos de la justicia" dins *Acracia*, núm. 60, 6/X/36, p. 1 i 3 i *Acracia*, núm. 306, 17/VII/37, pàg. 3. El comitè d'Investigació Popular va publicar diverses notes a la premsa en les que s'asseguraven garanties per als presos menors de 18 anys, s'entenia la pena de mort com una arma de la justícia revolucionària i no pas com una forma de resoldre conflictes particulars i s'amenaçava amb severos càstigs les denúncies motivades per qüestions personals (*Combat*, núm. 24, 22/VIII/36, pàg. 2; núm. 36, 5/IX/36, pàg. 2 i núm. 42, 12/IX/36, pàg. 2).

⁴⁰ Tot i que aquesta versió de la mort de Mena és la que apareix en les seves biografies (*Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, pàg. 891), el llibre de registres de la presó de Lleida indica que hi va ingressar per ordre del jutjat instructor acusat de robatori. També és cert que el mateix llibre assenyala el 31 de juliol com a data de sortida de la presó sense afegir res més.

L'organització de la justícia segueix paral·lela als canvis polítics generals que marquen la rereguarda republicana. Francesc Bonamusa, Pelai Pagès i Glicerio Sánchez han assenyalat tres etapes en l'administració de justícia a Espanya i Catalunya en funció d'aquestes alteracions.

L'estiu de 1936 s'assaja la construcció d'una justícia especial i d'excepció. El govern Giral intenta legalitzar les pràctiques de les forces revolucionàries locals per poder oferir una imatge més sòlida de la República —es prohibiran els escorcolls il·legals i els saqueigs— i es creen tribunals especials populars pel territori republicà. Després el govern Largo Caballero pretindrà recuperar parcel·les de poder per al govern central —unificació de les forces policiaques i supressió de les milícies de control— i continuarà la reorganització de la justícia amb els jurats d'urgència i jurats de guàrdia.

A Catalunya és l'època de la justícia espontània i revolucionària caracteritzada per l'Oficina Jurídica instal·lada al Palau de Justícia de Barcelona després que la CNT l'ocupés i pels jurats populars creats pel govern per processar als militars participants en la revolta. L'Oficina feia la seva pròpia interpretació del dret i s'extralimitava clarament en les seves funcions fins que fou dissolta pel govern de la Generalitat el 20 de novembre. Fou una etapa de confusió entre els diferents organismes i de trencament del monopoli en l'administració de la justícia en la que la Generalitat no tenia pas la iniciativa.

Entre la tardor de 1936 i mitjans de l'any següent entrem en una fase de normalització en la que es van precisant les competències. Bonamusa i Pagès assenyalen com a fita clau del període l'arribada d'Andreu Nin a la conselleria de Justícia en el govern d'unitat de setembre de 1936 perquè suposà el pas del caos a l'ordre i el moment de màxima autonomia política del govern català. El 13 d'octubre de 1936 decretà la creació dels tribunals populars per jutjar els delictes que no entraven en la categoria de rebel·lió armada: contrarevolucionaris —concepte molt ampli que incloïa des de l'acaparament fins a l'espionatge, passant pel derrotisme— i terrorisme —havien d'ordenar la rereguarda i actuar contra els incontrolats. Nin els defineix com uns tribunals revolucionaris i de classe. Es creen quatre tribunals a Barcelona i un a cadascuna de les altres tres capitals de província formats per un president i vuit membres (PSUC, POUM, CNT, ERC, UGT, FAI, ACR i UdR).

Finament, durant l'etapa del govern Negrín s'anirien afeblint progressivament els tribunals populars per afavorir el retorn a la normalitat judicial. L'enfortiment del govern central també s'aprecia en la creació de tribunals aliens a la justícia popular —tribunals especials d'espionatge i alta traïció i tribunals especials de guàrdia— i en la supressió dels jurats d'urgència i dels de guàrdia. Per altra banda, a Catalunya les competències de justícia serien absorbides pel govern de la República, especialment després dels fets de maig —trasllat del govern central a Barcelona, creació de tribunals no controlats per la Generalitat que perd la gestió de l'ordre públic i aparició del Servicio de Investigación Militar (SIM). Les noves orientacions repressives suposaven que antifeixistes també haguessin de ser sotmesos a la justícia popular.⁴¹

La justícia a la rereguarda republicana, especialment en els primers mesos de guerra, es va convertir en un instrument de classe al servei de les organitzacions obreres com reivindicava el discurs revolucionari anteriorment exposat. Els processos mostren un elevat grau de politització i una voluntat d'exemplaritat que donen lloc a una evident manca d'imparcialitat i d'objectivitat. La justícia servia per aniquilar físicament els enemics polítics i de classe.⁴²

Així mateix, la institucionalització judicial seguí al llarg de la rereguarda republicana una varietat territorial similar a l'assenyalada en la construcció del nou poder local. Pluralitat que s'observa tant en el procés de formació com en la severitat en l'aplicació de penes. Un exemple de justícia dura serien els tribunals d'Albacete que després de castigar als que més o menys activament havien participat en la revolta, van passar a perseguir als enemics potencials del règim per delictes de desafecció, d'alta traïció, d'espionatge, de derrotisme i de proveïments. Mentre que en el País Basc no apareixeria una justícia revolucionària i es mantindria

⁴¹ Vegeu Francisc BONAMUSA, "L'administració de justícia a Catalunya (setembre - desembre 1936)"; Peiaí PAGÈS, "La administració de justícia en Catalunya durante la guerra civil española (1936-1939)" dins DDAA, *Justicia en guerra*, p. 47-63 i Glicerio SÁNCHEZ, *Justicia y guerra en España. Los tribunales populares (1936-1939)*. Una caracterització similar la podem trobar a Múrcia, on el 86% de les morts van tenir lloc en els primers sis mesos de guerra. La violència incontrolada també es va reduir a mesura que entraven en funcionament els diferents tribunals especials de justícia (Carmen GONZÁLEZ, *Guerra civil en Murcia*). És l'evolució que Julián Casanova defineix com el pas del terror calent a la violència legal (vegeu el capítol dedicat a la justícia popular en el volum coordinat per Santos JULIÀ, *Víctimas de la guerra civil*, p. 159-171).

⁴² A aquestes conclusions arribà, per exemple, Francisco COBO després d'estudiar els tribunals populars de Jaén ("La justícia republicana en la provincia de Jaén durante la guerra civil. La actuación de los Tribunales Especiales Populares (1936-1939)" dins DDAA, *Justicia en guerra*, p. 127-140).

l'ordre públic i social establert. El govern del Partit Nacionalista Basc tenia la voluntat d'assegurar el control sobre l'administració de justícia, el manteniment de l'ordre i el respecte a l'església.⁴³

En el cas de Lleida, conegut gràcies a les investigacions del professor Jaume Barrull, es va organitzar l'agost de 1936 el primer tribunal popular, l'únic creat per un comitè local sense ingerències d'organisme polític d'abast català. Els judicis eren ràpides vistes orals en les que els acusats havien de defensar-se sols i les penes de mort s'executaven la mateixa nit de la sentència. La seva jurisdicció territorial era supracomarcal, arribant a jutjar persones de les veïnes localitats de la província d'Osca i la seva actuació anava acompanyada d'un control revolucionari de l'ordre públic a través del comitè d'Investigació Popular dependent del de Salut Pública.⁴⁴

A començaments de novembre de 1936, després d'unes setmanes de crisi i d'inactivitat del primer tribunal popular per la dificultat d'adaptar-se a la nova situació política —nou govern de la Generalitat, dissolució dels comitès, formació del nou ajuntament— va entrar en vigor el segon, dissenyat a partir del decret Nin. La tercera etapa de la justícia revolucionària estaria compresa entre els mesos de gener i abril de 1937. S'inicia amb la sortida de Nin del govern de la Generalitat que, a nivell local, es va veure reflectida en l'eliminació dels fiscals poumistes del tribunal lleidatà, substituïts per representants de la UGT i de la CNT. Finalment, en el procés de recuperació de les institucions republicanes que seguí als fets de maig, es van restaurar les audiències provincials.

De les 259 persones processades pel primer tribunal popular lleidatà entre els mesos d'agost i octubre de 1936, 128 van ser condemnades a mort (49'42%), 24 a diferents penes de presó (9'26%), 95 foren absoltes (36'67%) i de la resta se'n desconeix la sentència. El segon tribunal processà 254 persones en menys de tres mesos (novembre de 1936 – 10 de gener de 1937), condemnant-ne 90 a la màxima pena (35'43%) si bé onze foren posteriorment commutades, 86 a penes de

⁴³ FRANCISCO SEVILLANO, *Guerra civil en Albacete. Rebelión militar y justicia popular (1936-1939)*, que estableix una periodificació de la justícia popular similar a l'assenyalada anteriorment i José Luis de la GRANJA, "La justicia en la Euskadi de guerra. La Consejería de Justicia del Gobierno Vasco (1936-1937)" dins DDAA, *Justicia en guerra*, p. 65-85.

⁴⁴ Un testimoni de la detenció a Binèfar i de l'empresonament, judici i execucions de diversos veïns de la localitat aragonesa en l'escrit de mossèn Jerónimo Ortiz Sistac publicat a Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, p. 107-166.

presó (33'85%), 7 foren castigades amb penes econòmiques (confiscacions de béns i multes) i 57 absolts (22'40%) —dels 14 processats restants tampoc es coneix la sentència. Si en les dues primeres etapes les xifres són similars, la duresa del tribunal popular es redueix després de la crisi que suposà la substitució dels fiscals pòmistes. En el període comprés entre el gener i l'abril de 1937 només un 6'63 % dels 241 jutjats foren sentenciats a mort —i encara tres de les setze penes van ser commutades. En canvi les penes de presó sí que experimentaren un notable increment, 156 persones que representen un 64'73%. Les absolucions arriben al 22'4% (cinquanta-quatre persones), a sis se'ls imposaren multes i a una se l'envià a fer fortificacions. En total 754 persones van ser processades per la justícia popular, de les quals 234 van ser condemnades a la màxima pena (14 foren posteriorment commutades), 266 a penes de presó, a 13 se'ls imposaren sancions econòmiques i 206 foren absoltes.⁴⁵

4.2 LA PRESÓ DE LLEIDA

Com bé ha explicat Pelai Pagès referint-se a la presó Model de Barcelona, els centres penitenciaris foren un microcosmos en el que es reproduïen els mateixos conflictes que en el conjunt de la societat catalana. Després d'una primera etapa d'escassa ocupació, corresponent a l'estiu de 1936 quan la repressió trobava altres instruments, la presó recupera un important protagonisme —competències penitenciàries assumides per la Generalitat, problemes alimentaris, multiplicació del nombre de presos, reflex de la lluita política de la rereguarda republicana, etc.⁴⁶

La presó de Lleida va ser l'escenari d'algunes accions que des del juliol de 1936 anunciaven els canvis que hauria de viure —patir— la societat espanyola. A primera hora del dia 19 els militars sollevats van alliberar una quarantena de persones detingudes per motius polítics des feia una setmana, els quals es dirigiren immediatament al Castell per posar-se a disposició dels revoltats. Posteriorment, al fracassar el cop foren excarcerats tots els presos per delictes comuns, excepte dues

⁴⁵ Dades extretes de Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, pàg. 112.

⁴⁶ Pelai PAGÈS, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciar en temps de guerra (1936-1939)*.

enverinadores de la Granja d'Escarp —mare i filla— condemnades per cinc assassinats.

En un primer moment la presó provincial va quedar sota control d'un comitè format per representants de les forces revolucionàries. Segons el testimoni de Maties Pinell —comerciant que posteriorment ocuparia una plaça en la comissió gestora municipal de 1938— presidia el comitè Emilio Suau, a qui atribuïa una militància faïsta i el pas per un consell de guerra després de l'ocupació.⁴⁷ El comerciant, empresonat durant uns mesos per complir una condemna del tribunal popular, explicava que el comitè era qui controlava el centre penitenciari mentre que el director Joaquín Morcillo Núñez estava a les seves ordres. Per tant els membres del comitè —faïstes i poumistes per a Pinell— eren els responsables de les saques, dels maltractaments físics i de les agressions verbals a què eren sotmesos els presos. Per contra, conclou, els funcionaris eren *bona gent* que intentava ajudar.

Mossèn Josep Ballets Gort va passar a la presó de Lleida gairebé tots els mesos de rereguarda republicana —fou detingut el dia 23 de juliol de 1936 i posat en llibertat l'1 de gener de 1938— pel que la seva declaració pot ser una bona aproximació a la vida en el centre penitenciari. Afirmava que ell fou l'únic capellà que aconseguí sortir amb vida de la presó havent-hi entrat al començament de la guerra.⁴⁸ Segons el seu testimoni l'etapa més dura va ser la compresa entre l'agost i l'octubre de 1936, quan fou més difícilment suportable la pressió dels milicians que controlaven el règim interior de la presó. Segons Ballets la situació era especialment penosa per als capellans i religiosos que eren obligats a realitzar les tasques més dures, com la neteja, entre insults i blasfèmies. A partir del mes d'octubre, continua el mossèn, van ser els funcionaris de presons els que van recuperar el control intern de la presó. Tot i que alguns d'ells compartien la ideologia dels milicians —apunta que el director Morcillo no tenia gaire bona fama— els hi procuraven un tracte millor. Els funcionaris hi van continuar treballant tota l'època *roja*. Forces dependents de la comissaria d'Ordre Públic es

⁴⁷ Declaració de Maties Pinell Pallasó (5/XI/38): Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN).

⁴⁸ Causa General, peça 10, llig. 1472 (1), expt. 3, rotlle 5 (AHN).

van començar a fer càrrec de la vigilància a l'Establiment Preventori de Lleida el mes de maig de 1937.⁴⁹

Una altra persona que va passar gairebé tota la guerra a la presó de Lleida fou el funcionari dels Serveis Correccionals Marcel·lí Sallán —va mantenir el seu lloc de treball en els primers anys de postguerra.⁵⁰ Confirma que en els primers mesos la vigilància interior va estar al càrrec de milicians. Però també assegura que els funcionaris de plantilla van conservar les seves feines, pel que no hi van haver canvis importants en el règim intern del centre. Tampoc, afirma, es van imposar maltractaments, tot i que els interns sí patien una *rigurositat extraordinària*.

On Sallán assenyala les principals irregularitats és en el control d'entrades i de sortides, ja que els manaments dels comitès, del Tribunal Popular, o de la Generalitat no sempre es presentaven signats, sovint només llüen un segell. La possibilitat d'actuar amb impunitat està en l'origen d'un dels fets més sagnants de l'etapa revolucionària, les saques de detinguts en la presó de Lleida que acabaren en execucions massives l'estiu de 1936. Per la seva gravetat, aquests fets apareixen repetidament en tots els testimonis que a partir de l'ocupació de la ciutat relataven *las barbaries de la horda roja*.⁵¹

Seguint la descripció dels fets aportada per Sallán, que coincideix amb les altres ja publicades, el dia 25 de juliol una columna procedent de Barcelona que es dirigia al front, es presentà a la presó entre les onze i les dotze de la nit exigint l'entrega immediata de tots els militars empresonats. El resultat va ser l'afusellament de vint-i-nou persones al Camp Escolar —quatre civils i la resta caps i oficials de l'exèrcit. L'inspector en cap de la comissaria de policia de Lleida

⁴⁹ *L'Ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 3. Francesc Viadiu relata el cas d'un capellà de poble, no l'identifica, que es passà tot el període del seu mandat a la presó de Lleida com a detingut governatiu. El va empresonar per protegir-lo dels incontrolats que l'havien detingut (Francesc VIADIU, Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja, p. 83-88).

⁵⁰ Causa General, peça 3, llig. 1468 (2), expt. 3 (AHN). Dues declaracions presentades el 9 de novembre de 1938 i el 4 de desembre de 1941.

⁵¹ S'expliquen en diverses declaracions de la Causa General o en el llibre de José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*. Ja el mateix 1938 les noves autoritats franquistes van intentar reconstruir els efectes d'aquelles saques. L'instructor del Jutjat Especial de Suboficials i Classes de l'Auditoria de l'Exèrcit d'Ocupació va demanar al delegat d'Ordre Públic un *informe comprensivo de los datos que acerca de las llamadas "sacas de presos", principalmente época en que ocurrieron, y demás de interés, de la Cárcel de Lérida, obren en esa oficina de su digno cargo, y organismos dependientes o afines. Cuartel de la Guardia Civil, Jefatura de Vigilancia, Cuartel de Asalto, etc. etc.* (30 de juliol de 1938). Tanmateix, els resultats d'aquesta primera investigació van resultar estèrils. Ni la comissaria de policia ni la comandància de la guàrdia civil van saber aportar cap informació al respecte (Fons del GC —AHPL— expt. 53 llig. 47). Per consultar una visió dels fets amb rigor vegeu Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 28-33.

atribuïa l'ordre d'aquesta saca, sense aportar cap prova, al tinent coronel Martínez Ballespi.⁵²

El 5 d'agost un sergent d'Assalt, acompanyat de diversos agents, presentà un manament de trasllat a Barcelona de vint-i-dos detinguts que en unes hores serien assassinats al cementiri. Les víctimes eren representants dels diversos sectors de la dreta local —els cedistes Josep Abizanda, Josep Baró, Josep Rovira i Manuel Larrosa, el tradicionalista Humberto Bahillo, el falangista Pedro Valledor—, de l'exèrcit —el tinent coronel Lluís Josa de Gomar, implicat en la conspiració i comissari de la Generalitat després dels fets d'octubre, o el comandant Francisco García Garrido— i també el bisbe de la diòcesi Silvi Huix Miralpeix.⁵³

Quantitativament, la més important d'aquestes matances va tenir lloc la nit del 20 d'agost, quan un grup de milicians va executar al cementiri setanta-quatre religiosos detinguts. Segons apunta Marcel·lí Sallán els milicians havien obtingut la llista de les futures víctimes de la Generalitat —seu del comitè popular. La darrera d'aquestes accions va tenir lloc un mes després de la primera, el 25 d'agost, i tres dies després que el tribunal popular, ja en ple funcionament, hagués dictat les dues primeres sentències de mort —el diputat tradicionalista Casimir Sangenis i l'estudiant falangista Arcadi Agelet. Membres de la columna de Garcia Oliver van exigir l'entrega de vint detinguts al voltant de les deu hores, després d'assaltar la presó. En grups de set persones van ser traslladats al Camp de Mart on foren executats.⁵⁴

Els càlculs de Sallán xifraven en tres-centes noranta-set les persones que van sortir de la presó per ser executades amb o sense judici.

Gràcies a un text escrit pel director de la presó de Lleida, Joaquín Morcillo, podem conèixer l'estat en què es trobava el centre penitenciari al començar la

⁵² Causa General, peça 3, llig. 1468 (2), expt. 3 (AHN). Els diferents treballs publicats sobre la repressió a Lleida (Jaume Barrull, Josep M. Solé i Joan Villarroya, José M. Álvarez Pallás) ofereixen dades sobre aquestes matances que oscil·len en algun nom. Una valoració de les diferents dades a Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 29-33.

⁵³ En aquesta ocasió, l'inspector de policia donà la responsabilitat última de la matança al Comitè de Salut Pública i al comissari d'Ordre Públic Rodés (declaració presentada a la Causa General, peça 3, llig. 1468 -2-, expt. 3 —AHN—).

⁵⁴ L'acció d'aquesta columna, que no estava comandada per Durruti com tantes vegades s'ha dit a Jesús ARNAL, *Per què vaig ser el secretari de Durruti?*, p. 89-92. Mossèn Arnal crítica aquesta acció, però fa més incidència en l'incendi de la catedral que no en la saca.

guerra.⁵⁵ L'edifici, construït cinquanta anys enrera, tenia planta baixa i dos pisos i combinava el caràcter de presó cel·lular i mixta. De les cinquanta-set cel·les existents només se'n podia disposar de quaranta-nou ja que la resta, situades en la planta superior, eren inservibles. Les que s'utilitzaven eren considerades pel director àmplies i amb una bona cubicació, tot i que no tenien serveis higiènics. En aquest espai la població reclusa en situació normal oscil·lava entre seixanta i cent interns.

Més preocupant era l'estat dels serveis per atendre als reclusos. La cuina no era de ferro sinó de totxos i estava instal·lada al terra, mentre que només es disposava d'aigua corrent en sis lavabos de pedra i en un bany del mateix material. Per aquest motiu descriu les condicions higièniques com inadequades. Una de les sales havia estat transformada en infermeria —on hi acostumava a haver un 4% dels reclusos—, disposant d'una farmaciola atesa per un metge. La mortalitat mitjana era d'un reclus cada quatre anys i les malalties més habituals les venèries i la tuberculosi.⁵⁶

Les possibilitats d'ocupar el temps dels interns tampoc eren massa variades. Disposaven d'un pati de seixanta-quatre metres quadrats on poder passejar i d'un local, petit i mal dotat, destinat a activitats educatives. El mobiliari i l'equipament fix era dolent i escàs, mentre que el pressupost destinat a material fungible era de deu pessetes mensuals. Tenien una biblioteca, però segons el director *no era digna de recibir este nombre* pels pocs llibres dipositats i la seva dubtosa qualitat —*algunos más que instruir embrutecen*. Tampoc existeixen tallers, pel que la inactivitat era la principal *ocupació* dels presos. Potser per això no eren infreqüents alguns delictes, entre les que Morcillo destaca els robatoris, els furts, les violacions i els abusos deshonestos. Per altra banda, l'assistència als interns es completava amb els serveis d'un Patronat Oficial de Presons que, tot i funcionar irregularment, els hi facilitava roba i alguns recursos al sortir en llibertat. Per tots aquests motius, als que calia afegir una ubicació poc adequada al centre de la ciutat, Joaquín

⁵⁵ La informació prové de l'esborrany d'una carta manuscrita pel mateix Morcillo el 26 d'agost de 1936 (Llig. 53/1, núm. 5 i núm. 6. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

⁵⁶ Durant la guerra, almenys en una ocasió, la premsa va donar notícia d'una mort per malaltia. Un condemnat a mort, Joan Jover, morí a la presó a causa d'una broconeumònia (*Acracia*, núm. 127, 21/XII/36, pàg. 2).

Morcillo concloïa que la presó de Lleida era inservible per aplicar-hi cap mesura de reforma penitenciària.

Si abans de la guerra el número normal de presos, segons el director, fluctuava entre seixanta i cent individus, la xifra realment es multiplicà durant els mesos de guerra. Disposem de dades diàries de l'estat de la presó a partir del mes d'octubre de 1936 i fins a l'ocupació, el que ens permet resseguir tot del període amb excepció del primer estiu, l'època més descontrolada i de les saques, quan segurament era més difícil portar els llibres de registre de manera ordenada. Malauradament les fonts a les que hem pogut accedir no ens permeten explicar les fluctuacions corresponents als primers mesos dels quadres següents, especialment la important reducció de presos que s'observa els dies 16 de desembre de 1936 i 1 de febrer de 1937, o l'increment del primer dia de l'any 1937. Però podem pensar que es tracta de desplaçaments a Barcelona, ja que com ha apuntat Pelai Pagès la Model de la capital catalana es va convertir en el centre receptor i redistribuïdor de reclusos a Catalunya.⁵⁷

⁵⁷ Vegeu Pelai PAGÈS, *La presó Model de Barcelona. Història d'un centre penitenciari en temps de guerra (1936-1939)*. La reconstrucció del nombre de presos ha estat possible gràcies a la documentació consultada en dos punts. Entre la documentació procedent de la secció de la Guerra Civil de l'Archivo Histórico Nacional (Salamanca) dipositada en forma de microfilm a l'Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès), es conserva una quantitat important de papers dels Serveis Correccionals de la Generalitat —permet reconstruir el moviment d'entrades i sortides entre l'octubre de 1936 i el juliol de 1937. Per una altra banda, vam poder accedir a dos llibres de registre que contempnen el moviment de reclusos entre l'agost de 1937 i el 25 de març de 1938. La ubicació d'aquests dos llibres és un bon exemple de la situació caòtica que es va viure a Lleida els dies anteriors de l'ocupació, ja que es troben entre la documentació familiar d'un reclus —vef d'una localitat del Segrià—, encarregat de fer les anotacions mentre hi va estar empresonat i que devia endur-se'ls al ser alliberats.

OCTUBRE 1936		NOVEMBRE 1936		DESEMBRE 1936		GENER 1937		FEBRER 1937	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1	367	1	434	1	413	1	465	1	249
2	367	2	453	2	415	2	465	2	246
3	371	3	453	3	413	3	463	3	246
4	372	4	451	4	413	4	464	4	244
5	376	5	452	5	409	5	467	5	240
6	377	6	463	6	412	6	440	6	237
7	389	7	470	7	412	7	441	7	229
8	389	8	487	8	410	8	459	8	229
9	401	9	486	9	413	9	458	9	226
10	411	10	476	10	414	10	450	10	225
11	425	11	473	11	414	11	452	11	226
12	424	12	473	12	409	12	460	12	224
13	433	13	477	13	412	13	462	13	222
14	423	14	487	14	408	14	462	14	220
15	422	15	483	15	406	15	468	15	220
16	422	16	470	16	285	16	464	16	220
17	420	17	474	17	277	17	464	17	219
18	420	18	484	18	277	18	458	18	224
19	423	19	481	19	278	19	446	19	220
20	421	20	477	20	272	20	441	20	220
21	446	21	476	21	267	21	440	21	220
22	474	22	481	22	264	22	437	22	221
23	433	23	479	23	263	23	435	23	167
24	432	24	472	24	262	24	435	24	167
25	431	25	477	25	262	25	440	25	167
26	431	26	478	26	261	26	434	26	164
27	425	27	467	27	261	27	431	27	164
28	423	28	462	28	260	28	432	28	164
29	422	29	463	29	257	29	432		
30	425	30	464	30	254	30	432		
31	432			31	249	31	413		

A partir del mes d'abril de 1937 ja tenim més informació sobre el moviment de presos i sobre les autoritats que ordenen els ingressos i les sortides de detinguts. Un cop superats els mesos de més intensa repressió a la ciutat, reduïda l'actuació del tribunal popular i entrats en el nou clima polític posterior a les tensions de la primavera, bona part del moviment té a veure amb qüestions relacionades amb el front. Així en el llibre de registre trobem el dia 29 de juliol una anotació que indica l'entrada de 271 persones procedents del front.

MARÇ 1937		ABRIL 1937		MAIG 1937		JUNY 1937		JULIOL 1937	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1	165	1	132	1	102	1	72	1	81
2	165	2	135	2	105	2	72	2	79
3	164	3	133	3	105	3	71	3	79
4	166	4	133	4	103	4	71	4	80
5	168	5	114	5	102	5	68	5	83
6	168	6	118	6	100	6	69	6	83
7	159	7	120	7	100	7	69	7	84
8	159	8	120	8	100	8	70	8	89
9	159	9	118	9	100	9	74	9	96
10	156	10	117	10	100	10	73	10	95
11	152	11	121	11	99	11	77	11	102
12	152	12	121	12	98	12	75	12	104
13	150	13	125	13	97	13	73	13	104
14	151	14	125	14	96	14	73	14	104
15	155	15	124	15	95	15	71	15	106
16	154	16	123	16	93	16	71	16	107
17	150	17	117	17	93	17	72	17	105
18	149	18	118	18	93	18	71	18	103
19	148	19	118	19	93	19	70	19	105
20	147	20	120	20	93	20	67	20	107
21	149	21	118	21	93	21	67	21	113
22	149	22	116	22	93	22	66	22	109
23	149	23	117	23	91	23	66	23	108
24	149	24	119	24	89	24	66	24	113
25	145	25	121	25	89	25	75	25	115
26	145	26	124	26	84	26	75	26	112
27	144	27	122	27	80	27	75	27	106
28	143	28	109	28	79	28	75	28	151
29	143	29	110	29	77	29	79	29	411
30	143	30	106	30	73	30	82	30	423
31	135			31	73			31	429

El mateix podem dir de les sortides. Si bé no s'indica qui ordena la sortida, ni sota quin concepte de 297 persones el 15 de setembre, sí que sabem que 108 reclusos són traslladats al castell de Gardeny per ordre de l'auditor de campanya o del governador general d'Aragó el 15 de novembre.

AGOST 1937		SETEMBRE 1937		OCTUBRE 1937		NOVEMBRE 1937	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1		1	543	1	235	1	262
2		2	556	2	224	2	262
3		3	558	3	226	3	253
4		4	545	4	227	4	252
5		5	553	5	228	5	250
6		6	557	6	236	6	258
7		7	570	7	234	7	
8		8	566	8	229	8	257
9		9	574	9	224	9	256
10	487	10	571	10	230	10	259
11	485	11	567	11	241	11	257
12	488	12	571	12	239	12	247
13	490	13	565	13	234	13	252
14	488	14	562	14	231	14	251
15	489	15	267	15	226	15	147
16	484	16	270	16	226	16	149
17	488	17	239	17	227	17	148
18	492	18	265	18	238	18	149
19	494	19	261	19	237	19	152
20	500	20	259	20	237	20	152
21	506	21	236	21	237	21	151
22	512	22	229	22	233	22	149
23	522	23	228	23	234	23	
24	528	24	238	24	235	24	
25	528	25	236	25	238	25	145
26	529	26	237	26	248	26	143
27	528	27	243	27	254	27	141
28	534	28	238	28	253	28	
29	536	29	241	29	248	29	140
30	540	30	230	30	252	30	141
31	536			31	260		

DESEMBRE 1937		GENER 1938		FEBRER 1938		MARC 1938	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
1	141	1	142	1	131	1	159
2	155	2	145	2	132	2	161
3	152	3	146	3	135	3	163
4	136	4	142	4	141	4	152
5	119	5	139	5	135	5	159
6	121	6		6	138	6	160
7	119	7	136	7	131	7	154
8	120	8	141	8	140	8	155
9	132	9	142	9	141	9	165
10	143	10		10	142	10	165
11	147	11	142	11	140	11	171
12		12	140	12	141	12	172
13	144	13	139	13	141	13	175
14	149	14	143	14	141	14	
15	150	15	144	15	142	15	177

DESEMBRE 1937		GENER 1938		FEBRER 1938		MARC 1938	
DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS	DIES	PRESOS
16	152	16	146	16	143	16	178
17	152	17	141	17	144	17	184
18	151	18	139	18	145	18	182
19	152	19	131	19	144	19	186
20	153	20	135	20	144	20	187
21	155	21	133	21	151	21	194
22	157	22	134	22	150	22	185
23	148	23	132	23	160	23	202
24	150	24		24	162	24	200
25	153	25	131	25	163	25	186
26	148	26	136	26	163	26	194
27	149	27	134	27	163	27	163
28	142	28		28		28	
29	145	29	127			29	
30	145	30	130			30	
31	144	31	131			31	

Les limitades possibilitats d'actuar a la presó es poden apreciar en les quantitats de diners disponibles per atendre els serveis permanents durant als mesos d'octubre, novembre i desembre de 1936.⁵⁸

Partides	Pessetes mensuals
Medicaments	900'00
Higiene	300'00
Oficines	450'00
Enllumenat	1.200'00
Utensilis	400'00
Transport Socors	150'00
Vestuari equip i calçat	10'00
Instrucció i treball	45'00
Aigua	72'00
Calefacció	350'00
Telèfon	87'00
Casa Mestre	249'99
Total	4.213'99

Les condicions per als treballadors tampoc eren gaire bones. A primers d'octubre de 1936 Joaquín Morcillo s'adreçava al president del comitè de Serveis Correccionals per sol·licitar una partida de diners que permetés instal·lar calefacció

⁵⁸ Escrit del president del comitè de Serveis Correccionals adreçada al director de la presó de Lleida (Llig. 53/1, núm. 1 i núm. 2. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—). Tot i aquest pressupost limitat els Serveis Correccionals de la Generalitat van intentar introduir despeses extraordinàries que el director Morcillo es va resistir a realitzar. Per exemple, no va ser necessària l'adquisició d'una bandera catalana perquè l'establiment ja en tenia una des de feia anys. Més complicat va ser assumir la renovació dels uniformes de la plantilla en funció de la nova situació política i que teòricament havien d'estar vigents l'1 de gener de 1937. Els sastres locals no estaven en condicions de fer el vestuari per les dates previstes i no es podia comprar a terminis. Fins i tot seria necessari carregar el cost en els salaris dels treballadors. Pel que fa a l'estètica dels uniformes el director considerava que no oferien *la agresividad que supone los antiguos uniformes* (Llig. 53/1, núm. 8 i núm. 33. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

al centre. La reforma era considerada essencial perquè el fred que es patia a la presó feia molt dures les guàrdies dels funcionaris —no menciona, però, que els reclusos havien de suportar les mateixes temperatures.⁵⁹

Un articulista d'*Acracia* també denuncià el que considerava pèssima situació del presidi lleidatà que la revolució no havia estat capaç de millorar.⁶⁰

La cárcel de Lérida, que además de no reunir condiciones de salubridad e higiene como requiere un local destinado para reformatorio, está en la actualidad albergando en sus reducida galerías allá a quinientos detenidos, cuando su capacidad es solamente de una quinta parte de este personal. Hemos tenido ocasión de cerciorarnos que, además de que el número de detenidos es superior al que en realidad tiene de cabida, estas tres cuartas partes de personal sobrante no tiene otro medio de descanso que el embaldosado húmedo de su piso. Esto que en época de verano no tiene otra molestia que la incomodidad que supone tener que dormir encima de unas piedras, en el invierno tiene la agravante de que puede quedar cualquier compañero patifiso. Siendo así, podría preguntarse —si no fuese mucha molestia—: Cuánto tiempo es preciso para poner una cárcel en condiciones de habitabilidad, proporcionando a los detenidos un mísero colchón para que puedan descansar por las noches?

En el mateix sentit es pot contemplar la discussió mantinguda en una reunió del sindicat únic del ram de la fusta perquè alguns afiliats es resistien a participar en les obres de la presó en procés de construcció a Gardeny

Corberó (...) manifestó que debido á unas obras á realizar en el Castillo de Gardeny, para utilizarlo como cárcel, que acuerdos se toma referente á dichos trabajos. Lamata dice que ya que son acuerdos del comité popular, que tenemos que aceptar los encargos de carpintería. M. Pujol no esta de acuerdo de que exista actualmente la cárcel en régimen proletario; pero que ya que es imprescindible para el saneamiento, de la que hay en existencia, que acepta hacer los trabajos propuestos; pero con la condición de que una vez ya juzgados todos los presos de carácter fascista, que se desecha la cárcel, por no ser humanitario en régimen antedicho, y se acuerda mandar un comunicado al Comité de Construcción, manifestándole el acuerdo tomado.

Similar significat té un acord posterior de la Federació Local de Sindicats Únics que no va considerar convenient construir reixes per a la presó i aconsellà al comitè d'enllaç de les organitzacions anarquistes i comunistes l'organització de camps de concentració per als condemnats a llargues penes de reclusió perquè no haguessin de ser tancats en una presó.⁶¹

⁵⁹ Llig. 53/1, núm. 12. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC). Sembla que durant la guerra es va posar la instal·lació elèctrica a la presó, perquè aquesta feina figura en l'història d'un electricista lleidatà de la UGT que el 1940 estava ingressat al camp de presoners de Belchite. També se l'acusa d'haver participat en una feina similar en el *Cementerio donde fusilaban a las personas de derechas* (Fons del GC—AHPL— expt. 9 llig. 21).

⁶⁰ Article signat per ORTO a *Acracia*, núm. 337, 23/VIII/37, pàg. 1.

⁶¹ La reunió dels fusters va tenir lloc el 12 de novembre de 1936 (Carpeta 58. Sección Político Social Lérida. Serie S. —AHN-Sección GC—). L'habilitació del castell de Gardeny com a presó a *Combat*, núm. 15. 12/VIII/36, pàg. 2. L'acord de la Federació Local és del dia 11 de gener de 1937 (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S. —AHN-Sección GC—).

Tanmateix, és necessari assenyalar que la preocupació humanitària per la situació dels presos en els medis de comunicació revolucionaris s'incrementa quan els enfrontaments polítics de la rereguarda s'havien aguditzat i quan a la presó no només hi havia suposats feixistes sinó també anarquistes i pounistes.

Se puede objetar que los detenidos son en su mayoría militares y se han pasado una año viviendo como los topos, por debajo de las cuevas, que tienen hechas para resguardarse de la aviación fascista, pero eso no quita para que esos compañeros, puestos en la retaguardia, estén en las mismas condiciones que cualquiera de los fascistas que aun pululan por las calles rezando por la vida de Franco.

Esperamos, pues, que el responsable que puede evitar esto tomará las medidas que el caso requiere y proporcionará a estos compañeros, sino la libertad por lo menos un colchón, aunque sea de paja y una manta para poderse resguardar de los rigores de la humedad carcelaria.⁶²

Més enllà de les qüestions estrictament materials, la vida dels presos estava condicionada per la naturalesa dels suposats delictes que els hi havia fet perdre la llibertat, en bona part de tipus polític i ideològic. Una dels mecanismes per mantenir elevada la moral dels reclusos era tenir informació sobre l'estat dels seus familiars o saber com evolucionava la guerra. Per aquest motiu els hi devien resultar gairebé alliberadors els missatges que, clandestinament, els hi feien arribar les visites.⁶³

Una funcionària va argumentar en el seu expedient depurador elaborat el 1938 que *durante el dominio rojo llevaba todos los días el parte de guerra que facilitaban en las emisoras Nacionales a todos los presos de derechas que había en la Cárcel*. Quelcom similar va declarar un coronel retirat perquè mentre el seu fill, caporal de l'exèrcit,

(...) estuvo en la cárcel hasta que fue fusilado todos los días dentro del cesto de la comida le mandaba un papelito comunicándole el parte nacional para que lo comunicara a los demás

⁶² Altres visions similars a "La voz de los presos ¡¡Intolerable!!" dins *Acracia*, núm. 339, 25/VIII/37, pàg. 1 i José MAURI, "Cárceles" i Francisco GARCÍA "¡¡Por fin!!" dins *Acracia*, núm. 347, 3/IX/37, pàg. 4. Els articulistes són presos que criticaven obertament la manca de llibertat que patien els que havien estat lluitant contra el feixisme des de primera hora, privant al front d'unes energies necessàries. També lamentaven que continuessin existint les presons tot i la revolució. Un dels articulistes xifrava en 300 persones els confederals ingressats a la presó de Lleida. Després del bombardeig del 2 de novembre de 1937 es va publicar una llista de *los presos sociales del Preventorio de Lérida* que volien participar en la subscripció popular en benefici de les víctimes. Els presos antifeixistes donants eren Enrique Rodés, Enrique Viader, Juan Albós, Elías Ayate, Fernando Silgrén, Vicente Gracia, Francisco Jobal, Enrique Usón, Martín Gay, José Delpino, José Núñez, Antonio Grifón, Juan Núñez, Santiago Barriendo, Luis Torrens, Vicente Gandía, Ricardo Farrer, R.V.C., Jerónimo Giménez, José Alba, José Santaularia, Antonio Romero, Manuel Romerales, Buenaventura Riu, Antonio Vilaplana, José Berenguer i dos antifeixistes més (*Acracia*, núm. 406, 12/XI/37, pàg. 2).

⁶³ Segons el règim de visites estipulat el mes de maig de 1937, els presos en podien rebre tres setmanals als matins. Les entrevistes, inferiors als trenta minuts, havien d'estar vigilades per un oficial de servei (Llig. 53/2, núm. 59, Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

*compañeros del mismo ideal, diciéndoles además que tuvieran mucha fé y confianza que pronto serian salvados por la gloriosa fuerza del Generalísimo Franco.*⁶⁴

Les relacions dels reclusos amb els funcionaris en un moment tan complicat com aquell no havien de ser fàcils. I si a aquesta situació hi afegim la necessitat de satisfer revenges personals en la immediata postguerra, ens podem trobar amb alguns problemes per valorar la quotidianitat presidiària. La vídua d'un executat per ordre del tribunal popular —farmacèutic militant de la CEDA, però sense rellevància política, i nebot del monàrquic Ramon Felip Galícia, una altra víctima de la mateixa institució— acusà tot just començar l'any 1939 al director Morcillo per haver amagat el testament i altres documents que el seu marit li confià abans de ser afusellat el 3 de novembre.⁶⁵ En el moment de presentar la denúncia al govern civil, Morillo vivia.

Morcillo, que en aquells moments vivia a Santoña (Santander) d'on era alcalde el seu cunyat, negà l'acusació i es defensà explicant que havia ajudat a Ramon Felip —executat el 22 de novembre de 1936. Assegurà que havia lliurat personalment, arriscant la seva seguretat, dos sobres tancats del senyor Felip a l'exclaude de Lleida Màrius Sol i a la seva dona Emila Pagan, recordem que el senyor Sol seria assassinat unes setmanes després. Les autoritats arribaren a la conclusió que tot fou un error de percepció de la persona que havia informat dels fets a la vídua —una dona de destacada militància carlina i també empresonada amb les seves germanes.

Abans de la guerra la plantilla de la presó destinada a les tasques de vigilància era de cinc oficials i un guàrdia, als que es podia afegir l'oficial d'oficines en cas de necessitat. El problema es va plantejar quan la repressió revolucionària va multiplicar la mitjana habitual d'interns. Tanmateix, la plantilla només s'incrementà amb dos oficials de la presó de la Seu d'Urgell destinats a Lleida temporalment per la direcció general de Presons. Tot i les sol·licituds d'augment de personal, a començaments de 1937 la plantilla tot just superava la dotzena de treballadors⁶⁶

⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 30 llig. 25 i expt. 2 llig. 20. El caporal Juan Perelló de Azcón va ser executat en aplicació d'una sentència del tribunal popular el 29 de setembre de 1936.

⁶⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 82 llig. 59.

⁶⁶ Les dades sobre el personal de la presó a Llig. 53/1, núm. 2, núm.5, núm. 6, núm. 17, núm. 25 i núm. 66. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

Noms	Any naixement	Categoria	Data ingrès al cos	Salari*
Joaquín Morcillo Núñez	1886	Director	17/01/1908	624'70
Juli Aragonés Marín	1889	Sots-director	6/12/1915	541'36
Josep Maria Porqueras Bañeres	1889	Metge	11/05/1917	499'75
Artur de Lera Darnell	1878	Mestre	6/06/1910	499'75
Joan Enric Llovera**				499'75
Antoni Escrig Puerto	1881	Oficial	17/01/1908	416'40
Marcel·li Sallán Zozaya	1885	Oficial	6/12/1915	416'40
Joan Regués Bonany	1898	Oficial	2/07/1920	416'40
Feliu Ferrer Barber	1897	Oficial	1/07/1921	416'40
Flavià Garcia Martínez	1896	Oficial	1/07/1922	416'40
Cristòfol Pau Vàquer	1900	Oficial	12/05/1927	416'40
Narcís Garcés Fredes	1875	Guardià	25/04/1929	208'15
Rosa Teresa Gorgas	1905	Zeladora	26/04/1934	333'05

* Salari corresponent als mesos de desembre de 1936 i gener de 1937

** Incorporat a la presó de Lleida el gener de 1937

A finals de la guerra aquesta plantilla havia experimentat diversos canvis, però no en el volum total d'empleats.

Noms	Any naixement	Procedència	Categoria	Ingrès als Serveis Correccionals	Ingrès com funcionari de presons
Eduard Costa Julià	1897	Barcelona	Tècnic directiu 2a	27/07/1937	
Joan Regués Bonany	1898	Vendrell	Tècnic directiu 3a	15/08/1936	1920
Josep Castan Velázquez	1894	Madrid	Tècnic directiu 3a	15/08/1936	
Artur de Lera Darnell	1878	Zambrana (Àlaba)	Tècnic directiu 3a	15/08/1936	1910
Antoni Escrig Puerto	1881	Figueroles (Castelló)	Oficial	15/08/1936	1908
Marcel·li Sallán Zozaya	1885	Graus (Osca)	Oficial	15/08/1936	1915
Cristòfol Pau Vàquer	1900	Sant Mateu (Castelló)	Oficial	15/08/1936	1927
Narcís Garcés Fredes	1876	Crejenzan (Osca)	Auxiliar	15/08/1936	1929
Antoni Fort Duró	1902	Biscarri	Auxiliar	27/12/1937	
Antoni Rueda García ⁶⁷	1906	Madrid	Auxiliar	27/12/1937	
Rosa Teresa Gorgas	1904	Belchite	Auxiliar	15/08/1936	1934

Les mancances denunciades pel director de la presó es van girar contra la pròpia administració del centre al passar de l'any 1936 al 1937. La direcció dels Serveis Correccionals de Catalunya, encapçalats per Àngel Estivill, va acordar el mes de gener la destitució i separació del cos de Serveis Correccionals del director Morcillo, de l'administrador i sots-director Aragonés, del metge Porqueras i del

⁶⁷ Segons una informació incorporada a la investigació que contra Rueda seguia la jurisdicció militar, i aportada per un altre funcionari de la presó, va aconseguir el treball a finals de 1937 *por ser muy simpatizante de los rojos*. Aquesta gran simpatia la tradueix en una militància durant la guerra en Acció Catalana (Fons del GC —AHPL— expt. 47 llig. 83).

mestre Lera. Com a director es va nomenar a Enric Llovera Martí, que havia dirigit el preventori del Vendrell, Joan Regués fou ascendit al càrrec de sots-director i el nou administrador seria l'anterior director de la presó de Figueres, Antonio Mena Pol. Posteriorment ocuparia la direcció Eduard Costa Julià. Les places de mestre i de metge quedarien provisionalment vacants per facilitar una projectada reestructuració dels serveis sanitaris i d'ensenyament.⁶⁸

A les autoritats de Barcelona els hi van arribar tot un seguit de reclamacions sobre el funcionament de l'Establiment Correccional de Lleida. Els interns havien denunciat negligències, especialment en el que feia referència a la seva seguretat.⁶⁹ Dues inspeccions van constatar anomalies en la dieta dels presos, en la higiene del centre i, particularment, en la Infermeria. Els informes no consideraven justificada la feina del mestre.

Però també es responsabilitzava a l'administració de les saques realitzades l'estiu de 1936. Segons els Serveis Correccionals el director no va poder justificar el descontrol en la institució i tampoc va fer res per evitar-lo. Sembla una acusació un tant exagerada tenint en compte la situació que es vivia a la ciutat de Lleida en les setmanes posteriors a la sublevació militar i els migrats de recursos humans amb que comptava Morcillo per fer front de les organitzacions revolucionàries. Cal suposar que en la destitució hi devien pesar més altres elements.

Sembla que el director i l'administrador tenien una trajectòria que els feia sospitosos de ser simpatitzants de les dretes i, per tant, de ser *hostils a l'esperit que representa la Generalitat de Catalunya*. Com en tants altres casos, establir amb claredat la filiació política d'algunes persones —i especialment si no havien manifestat una actuació partidista definida— pot resultar difícil. En aquesta ocasió,

⁶⁸ Actes del comitè de Serveis Correccionals de Catalunya corresponents al mes de gener de 1937 i informe que el president del comitè adreçà al conseller de Justícia de la Generalitat, qui havia de ratificar les decisions adoptades pel comitè (Llig. 25/7, núm. 11, núm. 12 i núm. 13. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—). Els nomenaments també apareixen a *Acracia*, núm. 165, 3/II/377, pàg. 2.

⁶⁹ Es conserva la carta manuscrita, sense data, en la que uns presos denunciaven els maltractaments rebuts de la zeladora. Segons sembla tenia un altre treball, pel que dedicava poc temps a la presó. Es presentava a les hores de dinars i quan es retardava també ho feien els àpats. Si no estava present a l'horari establert per a les comunicacions no podien realitzar-se, com tampoc arribaven puntualment els paquets ni els encàrrecs deixats per familiars o amics a la porta del centre. Els presos l'acusaven de tenir massa poder, ja que podia decidir qui tenia dret a comunicar i s'enduia les claus del departament dels interns, pel que en cas de baralla, foc o malaltia els guardians no podrien acudir a auxiliar-los. El juliol de 1937 s'inicià la instrucció del corresponent expedient, del que no tenim cap notícia (Llig. 32/3, núm. 7 i núm. 8. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

la percepció manifestada per la Generalitat coincideix amb alguns testimonis recollits en investigacions realitzades per les autoritats franquistes. Però també apareixien notícies d'actituds menys clares —com a director de la presó en època republicana, va participar públicament i juntament amb l'alcalde Vives Estover (ERC) en l'alliberament dels presos polítics posterior a les eleccions de febrer de 1936.⁷⁰

En una informació recollida pel ministeri de Justícia, amb seu a Valladolid, sobre l'actuació de Morcillo al capdavant de la presó de Lleida durant la guerra es van recollir els testimonis d'un parell de veïnes de la ciutat.⁷¹ Segons aquestes persones l'exdirector havia estat sempre un home religiós i de dretes, però amb l'esclat de la revolució

(...) seguramente por su cobardía se portó muy mal con los presos, insultándolos en varias ocasiones cuando los sacaban para fusilarlos, y como también los entregaba sin oficio alguno de las Autoridades.

Afirmen que per les nits escoltava la Radio Nacional,

(...) pero bien por su cobardía o por su mucho miedo, se excedió en el disimulo de su cargo, no haciendo nada en beneficio de los nuestros, mas bien todo lo contrario.

Per ratificar aquesta actitud afegixen que interrogava als detinguts sense que aquesta tasca fos de la seva competència. Però tot i això, l'informe conclou que sempre va demostrar una bona conducta moral pública i privada i que la destitució ordenada per la Generalitat va ser conseqüència de boicotejar les disposicions del *govern roig*.

En la darrera etapa de la rereguarda republicana els problemes a la presó havien canviat. Ja no hi havia el perill de les execucions massives i sense judici, la vigilància anava a càrrec de funcionaris de la Generalitat, però les negligències no s'havien pas acabat. L'expedient instruït després de la fugida d'un pres dona una idea precisa de com funcionaven les coses en la presó després de superar els efectes de la ressaca revolucionària i de gairebé un any i mig de guerra.⁷²

El dia 20 de desembre de 1937, en el recompte rutinari de retreta anterior al tancament de les cel·les, l'oficial de servei Marcellí Sallán va trobar a faltar al reclús Francesc Pi Salvador. Després d'una primera investigació es va arribar a la

⁷⁰ Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 426-427.

⁷¹ Fons del GC (AHPL) expt. 82 llig. 59.

⁷² Llig. 32/3, núm. 15, núm. 16, núm. 17, núm. 18, núm. 19 i núm. 20. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

conclusió que l'únic lloc per on havia pogut fugir era la porta del rastell, on estava de servei l'aspirant Jaume Porta Plana, ja que el mur exterior estava completament vigilat per agents del cos de Seguretat Interior de Catalunya. La primera sospita se centrà en dos presos que treballaven com a ordenances fent tasques de neteja i de recepció d'encàrrecs de l'exterior, pel que podien creuar el rastell i tenir accés a les claus. El director Eduard Costa declarà que en repetides ocasions havia ordenat als funcionaris que no confessin les claus a cap reclus, tot i que els ordenances haguessin acreditat una bona conducta, especialment després de rebre una circular de la Direcció General prohibint que cap intern sortís fora dels rastells.

L'aspirant Jaume Porta va confirmar que aquell dia l'ordenança encarregat del registre d'entrades i sortides de visitants i reclusos tenia les claus del rastell. Creia que el fugitiu hauria pogut escapolir-se mentre ell resolia assumptes burocràtics en l'oficina. A més apuntà que aquella manera de treballar era l'habitual i que el director ho coneixia i tolerava. La mateixa línia va ser mantinguda pel reclus-ordenança, Josep Hernández Valverde, a l'assegurar que tots els funcionaris tenien el costum d'entregar-los-hi les claus mentre no hi eren i que en algun cas es va encarregar d'obrir-li la porta de la presó al mateix director. El dia de la fugida, de la que afirma no saber-ne res, havia creuat el rastell per ajudar a descarregar carbó. Per contra, els funcionaris i el segon ordenança, Josep Ametlla Martí, negaren que cap pres pogués tenir accés a les claus. Les conclusions de l'expedient centraren la responsabilitat en la negligència de Jaume Porta, el qual fou expulsat dels Serveis Correccionals i de Readaptació de Catalunya per ordre del conseller de Justícia l'11 de gener de 1938.

El dia anterior de l'ocupació un capità d'assalt es va fer càrrec del 186 reclusos que quedaven a la presó. Inicialment van ser desplaçats al Castell de Gardeny i després havien de ser traslladats a Balaguer i Tremp. Però el cert és que només 26 van acabar reingressant en altres establiments penitenciaris:⁷³

Josep Pérez Martínez
Martí Torres Palacios
Fermí Asencio Alda
Josep Estivill Rovira
Joan Guitall Pascual
Josep Moya Queralt

depenia de l'Audiència de Barcelona

⁷³ Llig. 103/3, núm. 96 i núm. 101. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya (ANC).

Ramon Fonoll Ayguader	
Pau Porta Armengol	
Lluís Arreda Reñe	
Francesc Corominas Manau	depenia de l'Audiència de Barcelona
Agustí Taberné Albiach	
Pere Soler Guardia	
Llorenç Mayol Polonzo	
Lluís Moya Olivet	depenia de l'Audiència de Barcelona
Joaquim Julià Mayol	
Jaume Creixell Clara	
Agustí Cras Suñer	
Ignasi Queralt Gilabert	depenia de l'Audiència de Barcelona
Josep Mayo Sole	
Pauli Mayandia Cortes	
Gabriel Pérez Pichot	
Josep Calafell Morros	
Josep Agut Bures	depenia de l'Audiència de Barcelona
Josep Soler Guardia	
Joan Esteve Pons	
Margarida Ortiz Serra	depenia del jutjat d'instrucció de Montblanc

Desconeixem què va passar amb els 160 restants, però la documentació conservada dona una bona idea del desconcert del moment. A finals d'agost de 1938 la direcció general de Serveis Penitenciaris envià la llista d'aquests presos a les delegacions d'Ordre Públic de Solsona i Cervera per si coneixien el motiu pel qual estaven empresonats. Si en quinze dies no obtenien cap resposta, la direcció general entendria que els presos no tenien cap responsabilitat. Només ens consta un comunicat de Cervera que afectava Josep Calafell acusat de venda il·legal de blat.

A més de la presó van existir altres punts on retenir temporalment als detinguts, com els dos calabossos de la comissaria de la Generalitat —un per a homes i un altre per a dones, en els que hi cabien unes vuit persones en total— o els que existien als soterranis del palau Paeria —utilitzats especialment quan aquest edifici fou la seu del tribunal popular. El mes de juny de 1939 l'arquitecte provincial va informar al president de la Diputació de l'estat en que es trobaven les dependències de l'antiga comissaria de la Generalitat, per si podien utilitzar-se.⁷⁴

La valoració resulta dramàtica

Así mismo el firmante ha estudiado las condiciones higiénicas de los locales, que son por demás deplorables: Por la carencia casi absoluta de luz; por la gran humedad de sus

⁷⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 55 llig. 49. L'inspector en cap de la comissaria de policia de Lleida informà el 1941 al fiscal instructor de la Causa General que aquests calabossos estaven al servei del comitè d'investigació i que en ells *suposa que es cometien assassinats* (peça 4, llig. 1469 -1-, expt. 2 —AHN—).

paredes, y por la existencia en ellos, de grandes roedores que suben de las cloacas, cosas todas ellas que los hacen impropios para tener en ellos personas encerradas.

El relat del funcionari municipal Just Pons Berengué sobre els seus records de la guerra, al que ja ens hem referit en diverses ocasions, dedica un espai al calabós de la Paeria

(...) des que la revolució havia esclatat i tenint en compte que eren, molts dies, en gran nombre els presos allí tancats, que havia de jutjar el Tribunal Popular, vaig sentir la curiositat de visitar-ho un dia que estaven desocupats.

(...) hi havia inscripcions fetes per condemnats ja executats. Algunes de conformació resignada; altres de protesta i alguna acusatòria dels qui creien havien estat els seus delators o perseguïdors. Algú s'adonà de la vàlua d'aquelles inscripcions i es donà ordre de blanquinar, novament, aquells reduïts espais i fer desaparèixer, d'aquesta faïso, aquelles acusacions, algunes d'elles molt concretes.⁷⁵

Una de les obsessions dels vencedors de la guerra van ser els centres de reclusió de partits, de sindicats o d'altres cossos militaritzats, el que denominaven txeques —fins i tot una peça de la Causa General estava destinada a informar sobre la seva existència. En el cas de Lleida només van donar aquesta qualificació a uns calabossos controlats pel Servei d'Investigació Militar que foren organitzats poc abans de l'ocupació de la ciutat, en un pis de la Casa Llussa situada a la Banqueta, a l'entresol de l'edifici del bar Cantàbric (plaça de la Revolució) i, segons alguns testimonis, també en podrien haver hagut als baixos de l'ajuntament i en una torre de la Bordeta.

L'organització del SIM el juliol de 1937 es correspon a l'etapa de major militarització i esgotament de la rereguarda catalana, de la instal·lació del govern de la República a Barcelona —amb les consegüents tensions amb la Generalitat— i de la lluita contra la cinquena columna i els emboscats. El SIM seria identificat amb aquestes activitats de contraespionatge, però també amb una intensa estratègia repressiva. El fet que bona part dels agents fossin nouvinguts a Catalunya tampoc va contribuir a que tinguessin una bona imatge en la rereguarda catalana.⁷⁶

En el cas de Lleida declararen haver passat pels locals de detenció del SIM les germanes Maria i Consuelo Zazo Aguado (funcionària d'Hisenda i mestra respectivament), els germans Josep M. i Francesc Sanuy Ramonich (procurador i militant de la Lliga el primer, candidat a les eleccions de compromissaris l'abril de 1936, i rector de Puigverd de Lleida abans de la guerra i de Torres de Segre

⁷⁵ Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, p. 172-173.

⁷⁶ J. M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, p. 241-292.

després de l'ocupació el segon), mossèn Manuel Pérez Gómez, el sergent Blas Soria Vinuesa i el brigada Pascual Moreno Millán de la guàrdia civil, Miguel Niubó, Serafina Sugrañes (religiosa) i un xofer anomenat Franci.⁷⁷ Alguns d'aquests detinguts van poder fugir aprofitant els bombardejos que van precedir l'ocupació.

De les informacions aportades pels que hi van passar uns dies es comprova que es tractava de locals de pas on prendre declaració a sospitosos de desafecció abans de ser traslladats a Barcelona. Tots declaren haver estat detinguts durant el mes de març de 1938 i el sergent Soria el dia 1 d'abril, dos abans de l'ocupació, quan intentava fugir de la ciutat. Els encarregats de la vigilància eren agents del SIM —els testimonis comparteixen la idea que cap d'ells era de la ciutat— al capdavant dels quals hi havia un comandat de Santander al que coneixien com el Chino. Els detinguts passaven pocs dies en aquests locals però sembla que en no gaire bones condicions (incomunicats, mal alimentats i sotmesos a constants interrogatoris, burles i insults).

4.3 SECRETS A LA REREGUARDA

La complexitat de les societats humanes implica la convivència —coexistència, enfrontament— de diferents grups d'interessos en un mateix col·lectiu, en una mateixa ciutat. En aquest sentit la vida política espanyola del primer terç del segle XX es caracteritzà per múltiples fractures que enfrontaren diversos projectes polítics. Per altra banda el mapa configurat al principi de la guerra havia donat lloc a dues zones militarment oposades, amb les quals no tenien perquè sentir-se identificades totes les persones que hi vivien. De fet molta gent va esdevenir en poc temps enemiga del poder o de les autoritats que controlaven el seu entorn. Així, en un mateix territori s'anaren definint diverses actituds que

⁷⁷ Causa General: peça 4, llig. 1469 (1), expt. 2 (AHN). Antoni Bergós recull la història personal de mossèn Sanuy durant la guerra en les seves memòries. Fou alliberat de la presó l'agost de 1936 gràcies a la influència del mestre racionalista Patricio Redondo amb qui havia mantingut dures polèmiques abans de la guerra. Després de caure Lleida, i de passar com hem vist pels centres de detenció del SIM, fou empresonat a Sant Elies, a Barcelona. Posteriorment, i en paraules de Bergós que no demostra tenir gaire estima per la trajectòria del capellà, es dedicà a predicar la persecució dels vençuts des de la rectoria de Torres de Segre i des de la plaça de beneficiat de la catedral (Antoni BERGÓS, *Memòries*, p. 500-503).

Javier Cervera ha classificat en tres categories: la ciutat resistent o combatent —els que s'apressaren a agafar les armes contra l'enemic—, la ciutat passiva —aquells que es limitaven a esperar el final de la guerra i a patir els seus efectes— i la ciutat clandestina —els que es convertiren en enemics interiors i es mostraren decidits a col·laborar, més o menys intensament, amb les forces de l'altra banda del front.⁷⁸

Seguint aquesta tipologia, en els capítols anteriors hem vist com organitzaren la ciutat aquells que es van manifestar políticament compromesos amb les causes republicana i revolucionària. En el capítol següent analitzarem la manera com es van articular els serveis bàsics de la ciutat —des de l'alimentació a la sanitat i l'assistència social, passant per l'oci i l'ensenyament—, els que en bona mesura afectaven a les persones que senzillament els hi tocà en sort la rereguarda republicana. I ara ens ocuparem de les activitats quotidianes i polítiques dels que vivint a Lleida se sentien contraris a la causa republicana, o si més no al clima polític que s'hi havia generat. Dels que en absolut s'identificaven amb les accions o el discurs revolucionari —tot i que no ho poguessin expressar lliurement o, fins i tot, haguessin de proclamar el contrari.

Per sobreviure alguns es van haver d'amagar i fugir, d'altres van intentar mantenir una vida personal i professional discreta davant la por generada per la violència. La discreció es podia traduir en l'adopció dels nous usos i formalismes —vestuari, complements, actituds, salutacions, etc.—, el que aixecà algunes ironies sobre els rics que adoptaven l'estètica dels pobres

Qui ha vist Lleida abans de la revolució, i qui la veu ara, es fa el pensament de què a la nostra ciutat no hi han hagut mai rics, i si de cas algú anava massa mudat era, més que per narcisisme, per afany d'amagar sota la bona roba l'esperit proletari que els mantenia al roig viu el seu arrelat revolucionarisme.

L'articulista assegurava que molts dels que anaven espitregats i sense barret pels carrers només esperaven el moment de tornar-se a mudar per diferenciar-se de la xusma.⁷⁹ Segurament que no foren pocs els casos de simple adaptació a les circumstàncies per mantenir l'activitat dels negocis o senzillament per protegir-se.

⁷⁸ Javier CERVERA, *Madrid en guerra. La ciudad clandestina, 1936-1939*. El qualificatiu de clandestí, que Cervera aplica bàsicament als enemics de la República que vivien en la rereguarda republicana, ja s'havia utilitzat per referir els intents de recuperar el culte catòlic en la mateixa zona (Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil, 1936-1939*). Recentment un estudiós de l'anticlericalisme també ha emprat la mateixa expressió en aquest sentit (Julio de la CUEVA, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil").

⁷⁹ "Per propi decòrum. Els caps sense capell i els colls sense corbata" *Combat*, núm.43, 14/IX/36, p. 1.

Altres s'arriscaven a donar suport a persones detingudes per qüestions polítiques o amagaven a perseguits. I encara n'hi va haver que ajudaren els que volien abandonar l'Espanya republicana o que passaren alguna informació al bàndol enemic. Sovint, i especialment a partir del tipus de fonts que hem utilitzat, es difícil destriar clarament la motivació real que guiava les conductes d'aquestes persones —quin grau hi havia de resistència i quin de supervivència—, però el cert és que no foren pocs els que van intentar sortejar les imposicions de la nova societat.

Una conseqüència important de la violència política desencadenada en la rereguarda republicana va ser l'èxode de dretans, de propietaris, de religiosos, de laics catòlics i, en definitiva, de qualsevol persona que temés per la seva vida cap a l'Espanya *nacional*. Sense oblidar tampoc aquells a qui les morts, les confiscacions i la violència els havien predisposat contra la causa republicana, ni els joves que havien de ser mobilitzats o els que ja ho havien estat i decidien creuar les línies enemigues.

Albert Manent va explicar en una sèrie d'articles —publicats originàriament a *Serra d'Or*— algunes trajectòries del primer exili català provocat per la guerra civil durant el mateix conflicte. Segons el seu argument el país havia quedat, en pocs mesos, més desballestat per efectes de la revolució que de la guerra.⁸⁰ Una part d'aquests exiliats es van instal·lar a l'Espanya *nacional* —es troben importants colònies de catalans a Sevilla, Saragossa, Burgos, Pamplona, Palma de Mallorca i, sobre tot, a Sant Sebastià— i altres es van quedar a l'estranger. Tot i ser partidaris dels revoltats, o si més no enemics de la causa revolucionària, no foren pocs els exiliats que van tenir problemes amb l'ordre franquista. Els integrats a la zona *nacional* van patir els efectes del clima anticatalà que es respirava en aquella zona i els que no s'hi incorporaren van ser posteriorment processats per la Llei de Responsabilitats Polítiques. També per ells el resultat de la guerra suposaria el final

⁸⁰ Les trajectòries de bastants personalitats que van haver de fugir poden resseguir-se a Albert MANENT, "Els exilis durant la guerra (1936-1939)", "L'exili de Santiago Gubern, president del Tribunal de Cassació (1936-1942)", "1936. Com se salvaren els prohoms de la Lliga Catalana" i "1936. Com se salvaren industrials, monàrquics alfonsons, carlins, periodistes" dins *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, p. 23-91. La necessària fugida de molts lligaires i en general la seva actitud i posició en vers la sublevació, la revolució i la guerra, pot veure's a Borja de RIQUER, "Revolució, persecució i fugida" dins *L'últim Cambó*, p. 47-65. D'una manera molt més detallada es pot resseguir una d'aquestes trajectòries de fugits a Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, p. 276-338.

d'una part dels seus signes d'identitat —amics i familiars morts o a l'exili, treballs i projectes perduts, àmbits d'actuació desapareguts, etc.⁸¹

Josep Benet ha relatat com la política d'unitat lingüística reivindicada pel bàndol franquista va comportar la persecució de l'ús del català per als refugiats a la zona *nacional*, repressió que ocasionà alguns incidents. S'endegaren campanyes periodístiques en contra d'altres llengües a Burgos, a Valladolid, a Sevilla o a Sant Sebastià, on a més del català portat pels refugiats hi havia el *problema* del basc igualment perseguit. Tot i això, Francesc Vilanova entén que els conservadors catalans, antics regionalistes, etc. no formaren pas una "tercera via" fins molts anys després de la guerra. Mentre aquesta es va desenvolupar i en els anys posteriors estarien del costat, activament o passivament, dels vencedors.⁸²

Javier Cervera classifica als habitants de la ciutat clandestina segons la seva activitat principal en espies, desafectes, derrotistes i cinquenacolumnistes. Tot i que en el nostre àmbit d'estudi no van existir unes activitats clandestines tan importants com a Madrid, sí que se'n poden descriure algunes —el cas de Lleida no és estrany perquè en el conjunt de la rereguarda catalana van ser numèricament reduïdes. Cal tenir present que només es pot parlar de cinquena columna quan les activitats realitzades —espionatge, derrotisme, sabotatge, etc.— es realitzen de manera organitzada i no pas per persones aïllades, sense una xarxa d'enllaços al darrera, que actuen esporàdicament.⁸³

⁸¹ Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, pàg. 290. La Llei de 1939 considerava un motiu suficient per obrir un expedient haver marxat a l'estranger sense incorporar-se a la zona rebel en un període màxim de dos mesos. Aquest va ser el cas, per exemple, dels banquers de Lleida Llorens, uns germans que van passar bona part de la guerra a França (Conxita MIR, Fabià CORRETTÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGÜES, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 278-279).

⁸² Vegeu Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya* i Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política (1888-1970)*, pàg. 295. Un visió crítica respecte al suposat regionalisme, o fins i tot catalanisme i autonomisme com s'ha afirmat en alguna ocasió, de determinats sectors del règim a Martí MARIN, *Catalanisme, clientelisme i franquisme. Josep Maria de Porcioles*. Segons aquest autor, qualsevol proposta realment autonomista hauria d'haver anat acompanyada de formes democràtiques, transformació que en cap cas van plantejar els homes del règim. La trajectòria novel·lada d'un d'aquestes conservadors procedents del regionalisme, Miquel Regàs i Ardèvol, a Rosa REGÀS, *Luna lunera*. El falangista José M. FONTANA va plantejar una curiosa interpretació d'aquest exili trobant suposats beneficis per als catalans. Al veure's obligats a marxar de Catalunya i a viure en ambients més *universals*, els catalans van perdre la *ferocidad autóctona del catalanista, aun aumentándoles su nostalgia amorosa por la dulce tierra materna* (*Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 338). També apunta que a les ciutats de la rereguarda *nacional* es van formar penyes de catalans al voltant d'algun personatge, per afinitats personals o pel lloc d'origen. Entre aquestes, esmenta una *peña de Lérida* a Burgos (pàg. 303). Tot i això, es fa ressò de les dificultats que alguns tingueren per parlar en català a Burgos (pàg. 301) o a Sant Sebastià (pàg. 310).

⁸³ Aquest és un tema que encara ha rebut poca atenció per part de la historiografia catalana. Vegeu el clàssic Domingo PASTOR PETIT, *La cinquena columna a Catalunya, 1936-39*. José M. FONTANA, en el seu

La cinquena columna catalana, que sempre tenia com a eix de les diferents organitzacions Barcelona, es va mostrar poc agressiva, amb un petit historial d'activitats violentes i sense atemptats importants en el seu historial. Al marge de l'obtenció d'informació, que segons Pastor era menystinguda per l'Estat Major rebel, sembla que les realitzacions més importants s'encaminaven a desmoralitzar la rereguarda, especialment quan a mitjans de 1938 es va generalitzar entre una part important de la població la necessitat de posar fi a la guerra independentment del resultat. Per altra banda, els cinquenacolumnistes catalans mai van tenir al darrere un grau d'adhesions prou important com perquè el resultat de les seves accions fos destacat. Però tot i això, afeblir la moral de la població era quelcom important per als que aspiraven a la victòria de l'altre bàndol i mantenir-la elevada una obligació per a les autoritats de la zona.

Per aquest motiu, enmig de les especials condicions de vida que suposava residir en la rereguarda d'un conflicte, les autoritats i els portaveus de les formacions polítiques s'esforçaven per mantenir la població atenta contra la presència i les possibles activitats d'enemics camuflats. L'actuació més efectiva dels emboscats no estava en la recollida d'informació secreta, sinó en les qüestions més vinculades a la vida quotidiana de la rereguarda —difondre rumors i notícies de les emissores de ràdio enemigues, alterar la distribució dels proveïments, presentar denúncies falses, etc.

Hi havia por a patir sabotatges —com l'incendi del polvorí de la ciutat a mitjans d'agost de 1936— i, sobretot, als efectes de rumors desmoralitzadors

*(...) después del brillante desembarco en la isla de Mallorca, se propaló el falso rumor de que nuestros valientes milicianos habían sufrido un duro contratiempo.*⁸⁴

En bona mesura la responsabilitat d'aquestes accions es feia recaure en dretans que intentaven amagar la seva *veritable* ideologia. La premsa dedicà amplis i repetitius espais als considerats emboscats, feixistes, cinquenacolumnistes i màxim perill a la

afany per demostrar la decidida participació de catalans a favor de la *Causa Nacional*, arriba a dir que *Las redes de espionaje proliferaron en forma impresionante. Puede decirse que en cuanto se reunía un grupo de catalanes surgía una de aquéllas, que a veces se limitaba a acciones ingenuas mientras otra se lanzaba a las más útiles y audaces, si bien el peligro que unos y otros corrían venía a ser el mismo, pese a la notable diferencia de los resultados de su actuación* (*Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 160).

⁸⁴ *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 4. Cal notar que la premsa volia desmentir un suposat rumor sobre els problemes dels milicians amb una interpretació interessada del desembarcament de les forces d'Alberto Bayo a Mallorca. Vegeu Josep MASSOT, *El primer franquisme a Mallorca; El cònsol Alan Hillgarth i les illes Balears (1936-1939)* i, sobretot, *El desembarcament de Bayo a Mallorca*.

rereguarda —calia vigilar a tots aquells que abans del 19 de juliol militaven en partits de la dreta i ara semblaven corderets.⁸⁵

Com en altres localitats catalanes, a Lleida també van arribar els efectes dels rumors provocats arran l'acció de l'exèrcit rebel a Roses el 30 d'octubre de 1936. El creuer Canarias va bombardejar la ciutat gironina per crear pànic a la rereguarda catalana en el mateix moment que Madrid podia ser ocupat. Les repercussions s'estengueren com una taca d'oli per Catalunya —rumors sobre un possible desembarcament *nacional* a la Costa Brava, mobilització de columnes defensives, onada repressiva contra elements dretans, etc.⁸⁶

José M. Álvarez Pallás parla, per al cas de Lleida, d'unes vuitanta detencions arbitràries fruit de la sensació de pànic estesa entre els responsables de la ciutat. També afirma que els rumors van resultar esperançadors per a la ciutat clandestina.⁸⁷ Diversos testimonis de postguerra explicaren com van ser detinguts a la ciutat, en el que definirien com una razzia contra dretans locals. Així ho van afirmar, per exemple, un comerciant tradicionalista, l'industrial Joan Agelet, el falangista Diego Abizanda Puntas —ambdós regidors després de l'ocupació—, un procurador i un sastre. La majoria d'aquestes persones van declarar que, un cop a la presó, hi havia en el seu grup un altre home, suposadament detingut pel mateix motiu, que no els hi inspirava gaire confiança. Sospitaven que podia ser un infiltrat a la presó amb l'objectiu d'escoltar les seves converses.⁸⁸

No hem pogut localitzar, per qüestions òbvies, gaire informació sobre l'actuació dels conservadors lleidatans que intentaren mantenir una vida més o menys activa en la rereguarda republicana. Però sí que podem reconstruir algunes

⁸⁵ *Acracia*, núm. 18, 15/VIII/36, pàg. 1 i Luis PREIXANS, "Guerra sin cuartel a la Quinta Columna", núm. 196, 11/III/37, pàg. 1; "Hay que limpiar la retaguardia, de enemigos" dins *UHP*, núm. 100, 27/XI/36, pàg. 1; "¡Castigo implacable contra los derrotistas! Destruyamos todos los apéndices de la quinta columna" dins *UHP*, núm. 496, 8/III/38, p. 1 i 4.

⁸⁶ Josep CLARA, "Bombardeig de Roses i nit de terror". Segons el professor Clara a les comarques gironines es van multiplicar les detencions i l'assalt a les presons que van comportar fins a trenta-set morts en diverses localitats. Aquest no és l'únic cas de represàlies a la rereguarda republicana com a resposta a suposades accions bèl·liques o repressives de l'enemic. Un cas també conegut i prou curiós són les reaccions suscitades davant dels rumors que Joaquim Maurín havia estat afusellat a Galícia, una mentida que va comportar, a més de grans titulars a la premsa, disset execucions a Igualada (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *La repressió a la rereguarda de Catalunya, 1936-1939*, pàg. 191). A Lleida la notícia no va tenir efectes tan tràgics, però sí que se'n va fer ressò la premsa, especialment *Combat*. Demanava venjança pel que considerava un assassinat a sang freda, obra del feixisme i dels capellans (*Combat*, núm. 45, 16/IX/36, diverses pàgines; núm. 46, 17/IX/36, pàg. 1; núm. 79, 27/X/36, p. 1-2 i núm. 146, 13/I/37, p. 1).

⁸⁷ José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, p. 71-72.

⁸⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 34 llig. 34, expt. 37 llig. 36 i expt. 87 llig. 62.

trajectòries personals i familiars, bàsicament a partir de les informacions recollides per diverses jurisdiccions de postguerra, que resulten especialment interessants. Les seves activitats se centraven bàsicament en la protecció de perseguits, en l'oposició més o menys activa a l'ordre polític vigent i, en alguns casos, en la recollida d'informacions d'interès per al bàndol enemic.

Es podia tractar de persones que abans de la guerra s'haguessin manifestat partidàries de l'esquerra moderada i que, un cop fracassada la sublevació, no podien compartir en absolut la situació política creada per les organitzacions obreres i revolucionàries. Josep Samitier Bardenes era un mecànic, militant de JRLI gairebé des de la seva fundació a començaments de segle —fou regidor entre els anys 1904 i 1908— fins al 1938. Tot i que no es mostrà partidari de posicions radicals, aquesta llarga afiliació en un partit democràtic va ser un argument suficient perquè el delegat provincial de Falange el denunciés al tribunal de responsabilitats polítiques el 1939. El seu advocat defensor va intentar demostrar el 1941 que aquella denúncia no tenia cap sentit perquè la militància no l'impedí sentir-se partidari de la causa nacional com a reacció al clima imposat a la rereguarda —de fet, diu que molt abans de 1934 s'havia allunyat del partit. El lletrat Josep Valls Gomà argumentava que Lleida va ser una ciutat *autènticament roja*, on es passaren moltes penes per la proximitat del front i pel pas de les milícies amb les seves celebracions desordenades, crims i profanacions. Per fer front a tal situació, continua, els ciutadans que no tenien una posició política definida, les dretes i l'esquerra moderada van constituir una mena de front per oposar-se a aquests fets i per defensar-se dels atacs de *las hordas* contra tots els que es manifestaren contraris a la revolució. Segons l'advocat, Samitier formà part d'aquest front encara que no concreta en absolut en què consistia, ni si era quelcom més concret que un simple estat d'ànim.

La defensa va intentar demostrar que hom podia ser partidari dels vencedors independentment de la militància, ja que de la mateixa manera que un dretà amb una actuació política incorrecta havia de ser sancionat, els militants de l'esquerra amb bona conducta no ho haurien de ser. L'esquerra moderada estava lluny dels autèntics promotors de la *causa marxista*, incloïa a bons elements de l'Espanya *renaixent* i se solidaritzà amb la dreta més perseguida. Tanmateix,

l'esforç de l'advocat resultà estèril ja que no va ser pas aquesta la interpretació que s'imposà en la postguerra —als reformistes i als demòcrates se'ls responsabilitzà d'obrir la porta als revolucionaris— pel que Samitier acabà sent condemnat.⁸⁹

Si gent procedent de l'esquerra es resistia al model de societat que alguns pretenien introduir a la rereguarda, encara estarà més clar el rebuig si ens fixem en alguns representants de la dreta local —social i política— que van superar amb vida les primeres persecucions.

La família Mangrané regentava a Lleida un conegut establiment dedicat al comerç majorista de colonials —la firma Mangrané i Companyia—, i que a més tenia la representació de les companyies Arrendatària de Tabacs i Industrial Expenedora. El propietari era Julià Mangrané Nolla i els seus dos fills Julià i Miquel dirigien l'empresa quan començà la guerra. La família era de tradició conservadora, però sense una trajectòria política pública destacada, amb l'excepció del moment en què el pare formà part de la comissió permanent de l'ajuntament provisional encarregat de governar la ciutat entre el final de la dictadura de Primo de Rivera i les eleccions municipals d'abril de 1931 —ajuntament que, per altra banda, es manifestà partidari del sufragi universal i de l'amnistia pels exiliats i presos polítics.⁹⁰

Els dos fills —segons el llenguatge propi de la postguerra— compartien la condició de catòlics dretans i espanyolistes, però van aixecar algunes sospites entre els vencedors. Per reivindicar la seva història van presentar llargs testimonis de descàrrec a diferents òrgans de l'estat aportant una interessant, encara que partidària, informació sobre la vida d'una família de dretes en la rereguarda republicana. El desembre de 1939 Miquel es va veure obligat a presentar al governador civil de Lleida una llarga declaració jurada en la que detallava la seva actuació política i social des dels anys vint fins a l'ocupació de Barcelona. Per la seva banda Julià es va veure sotmès a les investigacions pròpies d'un expedient de

⁸⁹ Els testimonis i els informes favorables no van ser suficients per evitar una multa de 2.000 pessetes més una inhabilitació per a càrrecs públics i sindicals. Els arguments de la sentència destacaven la militància a ERC, haver fet propaganda a favor del Front Popular i, fins i tot, la regidoria de principis de segle (AAPL).

⁹⁰ Vegeu Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 233.

responsabilitats polítiques, ja que fou denunciat per haver realitzat uns viatges comercials a França en nom de les autoritats republicanes de Lleida.⁹¹

Miquel Mangrané inicia la seva declaració assentant unes primeres bases ideològiques. L'ambient familiar va fer d'ell una persona religiosa, de dretes i d'ordre. Aquestes conviccions el portaren a iniciar una modesta activitat política amb la dictadura del *malogrado* general Primo de Rivera perquè Unión Patriótica representava tots els seus ideals. Com a culminació d'aquesta adhesió apunta la seva participació en la comissió organitzadora de l'homenatge realitzat al capità general de la 4a Regió Militar durant la dictadura, el general i home de confiança de Miguel Primo de Rivera a Catalunya Emilio Barrera Luyando, i que el dictador s'hostatgés a casa de la seva família quan va visitar Lleida.

Segons el seu propi testimoni aquesta activitat no va ser *castigada* pel poder revolucionari perquè l'esposa de qui havia estat segon president del comitè provincial de Unión Patriótica, Adolf Serra, es va encarregar de fer desaparèixer els arxius del partit (...) *de haberse hallado las listas de aquella Agrupación política hubiera sido más que seguro el esperar el trato brutal de la horda.*⁹² La seva vocació d'ordre el va portar a donar suport a totes les candidatures conservadores en les eleccions republicanes, mantenint una pública i *marcada significación españolista*.

Els germans apunten que no van mantenir una activitat política més activa perquè la direcció de la companyia de tabacs era contrària a la significació dels seus homes i perquè el context de la República els hi va ser força hostil. Julià explica que, procedent de l'Argentina, va arribar el 1932 a una Lleida en *plena eufòria republicana*. Els Mangrané, mal vistos pel suport donat a la dictadura segons les

⁹¹ Sobre Miquel Mangrané vegeu fons del GC (AHPL) expt. 19 llig. 45. Informació sobre altres membres de la família a l'expt. 6 llig. 19. L'expedient de Julià Mangrané a l'AAPL. Durant la instrucció d'aquest expedient Julià Mangrané fou capaç de recollir una gran quantitat de testimonis favorables. A més dels preceptius informes de l'ajuntament, de la comandància de la guàrdia civil, de Falange i del rector de la parròquia —tots confirmen la inquestionable trajectòria de l'inculpat— testificaren en favor seu Victor Hellín Sol (secretari provincial de Falange), Juan Messeguer Taribó (cap provincial accidental de Falange), Juan José Arnaldo Tárrega (alcalde de Lleida), Andrés Cemelis Miret (regidor i militant falangista), Manuel Arnés Encinas (canonge), Ramon Serra, Sebastián Serra i José M. Iglesias (excaptius, Cavallers d'Espanya i condemnats a mort pel tribunal popular), Carlos Castillo Pereña (falangista i excaptiu), la superiora del Convent de la Sagrada Família de Lleida i José Sol Ballespi (secretari de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de la Província) entre d'altres.

⁹² Adolf Serra havia format part del comitè fundacional del partit l'agost de 1924 i substituï en la presidència a Àngel Traval Rodríguez de Lacin, també president de la diputació, quan aquest fou designat representant a l'Assemblea Nacional (una introducció a la Lleida d'aquest anys a M. Àngels CAPELL, "La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)" dins Jaume BARRULL i Conxita MIR (dir.), *Memòria del segle XX*, p. 57-64.

seves pròpies paraules, es van centrar en una vida *rigurosamente familiar*. Tot i això, en els moments d'excepcionalitat política, no van dubtar quin era el seu bàndol, ja que tots dos feren referència als fets d'octubre

En las aciagas horas del 6 de octubre de 1934, públicamente también se puso al lado de las Autoridades Militares, especialmente del Teniente Coronel Don Luis Josa de Gomar que en aquella ocasión quedó encargado del mando de la Comisaría de la Generalidad (...) y en los primeros días de julio se ofreció sin reserva al referido Teniente Coronel Señor Josa sin otra mira que la de salvar a la Patria que se iba hundiendo en el marxismo y en el separatismo (declaració de Miquel Mangrané)

També afirmen haver col·laborat, personalment i econòmicament, amb la candidatura conservadora del febrer de 1936.

El fracàs de la sublevació militar els deixà en una difícil situació professional —a mitjans d'agost de 1936 van ser destituïts dels seus càrrecs en l'empresa familiar— i personal —Miquel declara haver passat els primers dies amagat al seu domicili. L'estiu de 1937 els hi van requisar l'habitatge propietat del pare, per destinar-lo a l'allotjament del general Sebastián Pozas.⁹³ Sembla que van continuar treballant al negoci resistint-se a la sindicació —Miquel *crec ser una de las pocas personas que en Lérida, en aquella referida época no se afilió a ningún partido político ni organización sindical*.

La principal acusació contra Julià Mangrané en l'expedient de responsabilitats polítiques fa justament referència a les seves activitats professionals durant la guerra, especialment a un viatge que va fer a Marsella per comprar queviures en nom de les autoritats republicanes. Tant l'inculpat, com el múltiples testimonis favorables que recollí, justificaren aquest viatge, que va tenir lloc durant tres dies de finals de desembre de 1936, per iniciativa del comissari Joaquim Vilà. Julià Mangrané interpretava que fou obligat a formar part de l'expedició, integrada per dues o tres persones més, per la seva condició de comerciant majorista. Davant de les suspicàcies pròpies de la postguerra, s'apressà a aclarir que utilitzar l'experiència professional no significava pas compartir els ideals polítics. Però a l'articular la seva defensa utilitzà un argument que indirectament, i de manera no volguda,

⁹³ La Casa Mangrané estava a l'avinguda de la República, al costat de la Casa Cros on s'havia instal·lat el Quarter General de l'Exèrcit de l'Est i un refugi antiaeri al soterrani. Pozas, com a cap d'aquest exèrcit, va ocupar la Casa Mangrané per ús particular i també s'hi construí un refugi (Luis M. MEZQUIDA, *La batalla del Segre*, pàg. 24).

valorava la forma d'actuar d'unes autoritats que eren capaces de col·laborar amb persones políticament mal vistes però professionalment necessàries

(...) pues harto conocido es que los dirigentes marxistas, con procedimientos expeditivos echaban mano de cualquier persona que estimaban necesitar, sin ahondar mucho en sus antecedentes y sin consultarlas previamente, y sin perjuicio de que una vez prestado el concurso o el servicio, se tomasen contra la misma cualquier clase de medidas mas o menos violentas o eliminativas, por el mas fútil pretexto o por la menor imputación de "fascismo".

Per aclarir més la seva innocència encara afegeix dos punts a la declaració. Els encarregats de realitzar les compres de queviures per a la zona republicana —quatre vagons de mongetes— van ser els seus acompanyants, mentre que ell fou *el pasivo acompañante de uno de los tantos viajes que el caos rojo ejecutaba, sin la menor preparación u organización y en que el resultado como era lógico, resultaba nulo e ineficaz* (considera que un viatge a Marsella per una compra tan petita va ser un error).

El segon argument defensiu és encara més contundent. Declara que el mateix Joaquim Vilà, en presència de diversos funcionaris, el va amenaçar amb la mort de la seva família si aprofitava el viatge per quedar-se a França i fugir a la zona rebel. Una amenaça que, si era certa, podia resultar convincent per a una persona conservadora en aquell moment

Piénsese que el viaje no se realizó a finales de la guerra, ni siquiera a mediados en que aun había cierta remota esperanza de que las amenazas no se cumplieran, sino a los pocos meses de su iniciación, cuando el terror era más asfixiante y torturador y cuando las víctimas de la barbarie reinante, inmoladas en las afueras de las ciudades, atestiguaban con su diaria presencia, los procedimientos sanguinarios y feroces de los dominadores marxistas.

Per la seva banda, Miquel Mangrané afirmava que ell tampoc va intentar passar a la zona *nacional* per qüestions familiars —en aquest cas l'argument era la salut de la seva filla gran i del seu pare.

El més interessant d'aquestes declaracions i informes està en les suposades col·laboracions en activitats cinquena columnistes i en els ajuts prestats a víctimes de la persecució republicana amb diners i amb queviures. Tot i que no aporten detalls sobre el grau d'implicació d'altres persones, assenyalen com a elements més destacats en la cinquena columna lleidatana a Antonio Roch, a Francesc Morera Gatell i a Josep Sol.

Dels dos germans, Julià relata una col·laboració més important mentre va residir a Lleida. Actuà en suport del Socors Blanc, confirmat per la llevadora i militant de

Falange Victòria Manonelles Pascual en el testimoni aportat a l'expedient de Responsabilitats Polítiques on declara haver estat presidenta i organitzadora del Socors Blanc a Lleida. Seguint les seves paraules Julià va ser un element destacat d'aquella organització, encarregat d'aportar diners, aliments, roba, etc.⁹⁴

Per altra banda, un veí de Lleida declarà que durant la guerra es va amagar a Calafell, on Julià Mangrané li feia arribar notícies de la ciutat i de les emissores *nacionals*, a més d'ajudes econòmiques i en espècies. També sembla que va oferir en alguna ocasió el seu domicili a empresonats per qüestions polítiques que, al sortir del preventori, no tenien on anar. La seva actuació es completava amb la col·laboració amb el grup d'informació secreta "Concepción" que, des de Barcelona, actuava a tota Catalunya recollint dades sobre l'organització militar de la rereguarda, la indústria de guerra, les posicions de les tropes, etc. Segons José M. Fontana aquest era un grup cinquenacolumnista integrat per carlins, fet que concorda amb la realitat política de la dreta lleidatana durant la guerra. La professora Antonieta Jarne ha explicat com el principal grupuscle actiu durant els anys 1936-1938 van ser justament els carlins i les margarides. A més, segons José M. Álvarez Pallás, el Socors Blanc de Lleida estava incorporat al grup Concepción.⁹⁵

Julià Mangrané era un enllaç local d'aquest grup amb la missió de fer arribar informacions a un agent de Barcelona, el farmacèutic falangista Mariano de Veciana Prats —secretari general del Col·legi de Farmacèutics en els anys quaranta. El secretari general de Concepción, l'advocat Francisco Salazar Culi, també testificà a favor de Julià.⁹⁶ Per la seva banda, l'activitat de Miquel Mangrané en

⁹⁴ El Socors Blanc és introduït a Lleida per les margarites —dones de la Comunió Tradicionalista— a començaments de 1936 per ajudar econòmicament i espiritualment als seus companys empresonats o en dificultats. Aquesta organització prèvia és la que els hi permeté continuar la mateixa tasca al llarg del període 1936-1938, si bé des de la clandestinitat, i amb la incorporació de dones falangistes. Entre els noms recollits per Antonieta Jarne, a partir de testimonis orals i de la crònica realitzada per José M. Álvarez Pallás, efectivament hi apareix Victòria Manonelles però com una integrant més d'aquell grup (Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*, p. 65-73). El cap del negociat de Foment durant la guerra, Juli Roca, declarà el 1939 que havia cotitzat al Socors Blanc i aporta com a testimonis a la mateixa Manonelles i a Soledad i Teresa Castellón que, segons el testimoni del funcionari, cotitzaven al seu domicili (Fons del GC —AHPL— expt. II llig. 82).

⁹⁵ José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 163. També apunta que aquest grup va ser desarticulat a finals de maig de 1938 quan un enllaç francès es va vendre al SIM. Antonieta JARNE, *La Secció Femenina a Lleida*, p. 65-73 i José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*, pàg. 112.

⁹⁶ En el moment de fer la declaració Salazar, que tenia la seva activitat d'espionatge reconeguda pel SIPM, era agent de segona classe del Cos Tècnic d'Investigació i Vigilància.

aquesta xarxa se centrava, segons el seu propi testimoni, en facilitar contactes i moneda espanyola i francesa a les persones que volien passar a la zona rebel a través de França.

Com per a tants altres lleidatans, la vida de la família Mangrané es va capgirar després del bombardeig franquista del 2 de novembre de 1937 —en el que va morir un nebot de Julià i Miquel que tenia 13 anys. Per qüestions de seguretat tota la família es va instal·lar a Alentorn (la Noguera), *pueblo alejado de toda comunicació con centros vitales del país y por ello exento del peligro de la aviación*. Des d'aquesta localitat es traslladaven diàriament al despatx de Lleida. A finals de març de 1938, quan l'ocupació de Lleida era imminent, Miquel Mangrané i el seu cunyat Joan Armengol intentaren arribar a la ciutat per esperar l'entrada de les tropes. Però no es van poder incorporar a la zona nacional perquè un control els aturà a Tèrmens, on s'amagaren en una era amb altres veïns esperant l'*alliberament* de la localitat. Hi van romandre quinze dies, però l'estabilització del front i la proximitat de l'escenari d'operacions militars feien perillosa la seva permanència, pel que Miquel decidí instal·lar-se a Barcelona on esperava passar desapercebut.

Un cop a la capital catalana va reprendre les activitats clandestines. Gràcies a un conegut aconseguí un lloc de treball com administratiu al laboratori fotogràfic de la conselleria de Governació de la Generalitat. Així tenia assegurat un sou, evitava la mobilització i podia obtenir alguna informació que compartia amb els seus amics del grup Concepció en reunions celebrades en la farmàcia de Mariano de Veciana. Amb l'ocupació total del país retornà a Lleida per presentar-se immediatament a les autoritats locals, a les que lliurà *en nombre propio y de toda su familia, aquellas cantidades que sus menguados recursos les consintieron*.

Mentre, Julià Mangrané s'havia quedat a Alentorn al càrrec de la resta de la família, però en una situació més precària perquè no podien anar a treballar a Lleida. Per aquest motiu va acceptar un treball d'administratiu a la delegació de proveïments de Cervera durant els darrers quatre o cinc últims mesos de 1938. Tot i que ell mateix qualificà aquesta feina com un *anodino empleo de cajero administrativo* amb un modest sou, estar ocupat en un servei encapçalat per un destacat dirigent socialista, Gabriel Latasa, posteriorment pesaria en contra seva als ulls del tribunal de responsabilitats polítiques. Per culminar tot aquest historial, Julià afegia que aprofità el

seu nou lloc de treball per proporcionar aliments a dretans cerverins —tot un seguit de veïns i les autoritats locals de postguerra ho confirmaren.

També reivindicà activitats informatives a favor del bàndol franquista l'industrial fariner de Lleida Ricard Guix Pujol després d'haver estat denunciat davant del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques el mes de març de 1941. Com en altres acusacions llençades contra empresaris conservadors, els denunciants consideraven que una persona que havia mantingut la seva activitat professional durant la guerra —tenint la possibilitat d'haver marxat cap a l'*Espanya nacional*— necessàriament era un col·laborador dels revolucionaris.⁹⁷

La seva farinera, situada a la carretera de Torre-serona, va ser col·lectivitzada i la comissaria de la Generalitat realitzà algunes gestions a través de l'empresa. A Ricard Guix li van encomanar la tasca de comprar blat i farina a França, on es desplaçava personalment amb la corresponent documentació i un cotxe amb la llegenda Comitè Central de Farines. Aquesta activitat va ser en els anys de postguerra un altre argument contra l'empresari, ja que fou acusat de col·laboracionisme i de no abandonar l'Espanya republicana aprofitant alguna de les seves visites franceses.

El fariner s'encarregà d'aclarir aquests punts en la declaració presentada al tribunal, assegurant que en repetides ocasions va intentar passar-se a través de França a la zona rebel amb la seva família instal·lada a Vielha (Val d'Aran) per motius de salut de la seva esposa. Per poder visitar la dona i les filles Guix tenia una autorització d'Enric Vilà, delegat de la Generalitat a la Val d'Aran, ja que en les èpoques que el port de la Bonaigua estava tancat s'hi havia d'arribar per França. El pla era aprofitar aquestes visites, i les seves gestions empresarials, per quedar-se tots a l'altra banda dels Pirineus. Però es va frustrar perquè, continuant amb la declaració de Guix, patrulles de la FAI van sospitar de les seves intencions i no permeteren a la família abandonar Vielha. I encara més, l'amenaçaren amb la mort de la dona i les filles si ell romania a França més temps del necessari per realitzar la seva feina.

⁹⁷ Arxiu de l'Audiència Provincial de Lleida. L'Auditoria de Guerra delegada de Lleida ja el va sotmetre a un procés de diligències prèvies (núm. 6018), tot i que les actuacions es van acabar sense declaració de responsabilitat. Les acusacions eren les mateixes que després es repetirien en l'expedient per responsabilitats polítiques, ja que en el sistema judicial de l'estat franquista no era estrany ser jutjat o investigat en més d'una ocasió, i per jurisdiccions diferents, per uns mateixos fets.

Per netejar més aquesta trajectòria, no s'oblidà d'explicar que en els viatges mantenia contactes amb agents franquistes en territori francès. A l'hotel Victoire de Toulouse va entrar en contacte amb el falangista Ramon Rocafort Monpeat, un comerciant de la Pobleta de Bellveí (Pallars Jussà) que estava a França des de l'agost de 1936. Segons el propi Rocafort Falange l'havia delegat a Toulouse per recaptar fons, facilitar l'evasió des de la zona *roja* i també actuava com agent de la delegació de recuperació de material de guerra a França. En un parell d'entrevistes, mantingudes el desembre de 1936 i el febrer de 1937, Assegura que Guix li va facilitar informació sobre l'aeròdrom d'Alfès i indústries de guerra. També va estar en contacte amb Antonio Pidal de Cors —alcalde de Vielha en els primers anys quaranta—, un agent del Servicio de Información de la Frontera del Nordeste de España (SIFNE)⁹⁸ i després del Servicio de Información y Policía Militar (SIPM) a Foz (França) —activitats que li valgueren l'expulsió de França. En aquest cas l'objectiu de les trobades era facilitar informació sobre els republicans i els revolucionaris de la Val d'Aran i fer arribar a la zona *nacional* correspondència aranesa.

I encara afegeix un darrer mèrit per reforçar la seva inqüestionable fidelitat, el suport a tot un seguit de persones que sí van aconseguir fugir de la zona republicana. El fariner aconseguí reunir diversos testimonis d'evadits, entre ells l'enginyer de camins lleidatà Victoriano Muñoz Oms.⁹⁹ Muñoz, que en el moment de fer la declaració era regidor de l'ajuntament de Barcelona, explicà que Guix actuava d'enllaç entre residents a Barcelona i els guies de la Val d'Aran i que li donà diners per facilitar l'evasió (...) *que pudo entregarme por la consideración que guardaban los elementos del control obrero de su casa*. Un veí d'Albagés també va explicar com arribà a França gràcies a que el senyor Guix el va fer passar per un ajudant de la farinera. Tots dos, amb un xofer de l'empresa, van poder arribar fins a Esterrri d'Àneu (Pallars Sobirà), aprofitant un viatge de negocis, on els esperava un guia.

⁹⁸ Organització fundada pel lligaire Josep Bertran Musitu que actuava tant a Catalunya com a l'estranger.

⁹⁹ Victoriano Muñoz, un cop a Burgos, va ser col·laborador del ministre d'Obres Públiques —Alfonso Peña— i s'atansà a la Falange. Després de l'ocupació de Barcelona, fou designat regidor en la primera comissió gestora municipal de la capital catalana (José M. FONTANA, *Los catalanes en la guerra de España*, pàg. 299 i Joan M. THOMAS, *Falange, guerra civil i franquisme*, pàg. 333).

La visió dels fets donada pel senyor Guix va ser confirmada pels informes que les autoritats locals necessàriament havien de realitzar durant la instrucció d'un expedient de responsabilitats polítiques. Tot i això, tant l'escrit del govern civil com el de l'ajuntament feien referències negatives a les activitats empresarials i a un suposat enriquiment del fariner durant els primers mesos de guerra. Cap al final hagué de fugir a la província de Tarragona on treballà en un molí d'oli.

A partir dels casos documentats s'ha comprovat que una de les principals activitats mantingudes per aquestes persones era protegir a fugitius de la repressió revolucionària. Aquestes pràctiques són ja prou conegudes, però resulten més sorprenents quan els defensors de dretans són elements destacats de la CNT local, entre ells el cap de redacció d'*Acracia* i alcalde Manuel Magro Merodio.¹⁰⁰ En l'últim capítol d'aquest treball, on s'aborda l'organització del poder en la Lleida del front, s'explica que el doctor Francesc Bordalba, alcalde durant la dictadura de Primo de Rivera, fou denunciat amb altres persones per conspirar contra les noves autoritats franquistes. Per fer-hi front presentà al governador civil una llarga declaració jurada sobre les seves activitats polítiques i professionals al llarg de trenta anys —des de la seva llicenciatura el 1908 fins al moment de la investigació l'abril de 1938.¹⁰¹

Amb l'inici del desordre de juliol de 1936 Francesc Bordalba es va amagar en un pis buit de la seva pròpia escala mentre escarnots armats el buscaven en la torre del seu germà Ramon, també metge, on passaven l'estiu les seves filles. Davant del perill de la seva situació el porter de la finca l'informà que recentment havia ocupat un dels pisos

(...) un sastre llamado Manuel Magro y que al parecer debía ser hombre influyente, dadas las innumerables visitas que a diario recibía y a pesar de que no le conocía ni de vista, porque y seguramente por padecer un defecto físico que le impedía la

¹⁰⁰ Tot i la sorpresa que pot suposar aquesta constatació, tampoc és única. El poumista Santiago Palacín havia destacat per un anticlericalisme radical des dels temps de la República en els seus mitings i escrits. Però la professora Conxita Mir ha pogut comprovar com es va arriscar a protegir una sèrie de religioses en el mateix edifici del Seminari conciliar en poder del POUM (Conxita Mir, *Vivir es sobrevivir*, p. 241-251).

¹⁰¹ Fons del GC (AHPL) expt. 36 llig. 1. D'aquesta llarga declaració ens estalviarem tota la trajectòria anterior a la guerra. Ens limitarem a esmentar que el doctor Bordalba situa l'origen dels seus problemes posteriors en l'enfrontament mantingut durant les primeres dècades de segle entre la gent de Joventut Republicana i els sectors conservadors dels que ell formava part. Resulta especialment interessant comprovar que en aquells anys, sempre segons aquesta declaració, la lluita política es va manifestar de manera important a través de les oposicions per ocupar places oficials en centres mèdics i les competicions esportives. Explica com les discrepàncies polítiques es van manifestar obertament entre l'equip de futbol de Joventut i la penya esportiva Salvat de la que formava part Bordalba tant en els terrenys de joc com en les oficines del comitè provincial de futbol.

deambulació, no le había encontrado nunca por las escaleras, me decidí presentarme a él (...)

Magro va acceptar amargar-lo a casa seva, on ja havia acollit a l'advocat de la Lliga Antoni Sas Cugat,¹⁰² *ya que como idealista que nos dijo que era reprobaba en absoluto todo crimen y violencia*. Fins i tot, segons de la declaració de Bordalba, el futur alcalde de Lleida els hi va entregar armes de foc i posà un parell d'homes a protegir el pis.¹⁰³ Sembla que Magro va comunicar al comitè popular que ell personalment es feia responsable de tots els habitants de l'edifici. Aquest testimoni, com els anteriors, podria presentar alguns problemes d'exactitud, fruit de les circumstàncies polítiques del moment en què fou elaborat. Però la repetida insistència en la col·laboració mútua i la positiva visió que dona d'alguns líders cenetistes, segurament una aposta perillosa l'any 1938, donen versemblança al relat.

Uns dies després el doctor Bordalba va abandonar el pis per treballar com a metge de la Creu Roja, amagant-se durant un temps breu a la seu de l'entitat. Posteriorment van ser altres destacats cenetistes els que l'ajudaren. Jordà (secretari d'economia i estadística del sindicat) i Jaume Escalé Trillo (secretari del comitè intercomarcal), juntament amb Magro, aconseguiren la seva readmissió com a doctor de la Companyia del Nord —Bordalba explica que havia estat metge de l'esposa d'Escalé. A partir d'aquell moment, juntament amb el doctor Mostany, es van dedicar a visitar a ferroviaris sempre acompanyats d'homes armats que els vigilaven.

No va tenir, però, tanta sort amb els dirigents de la UGT que l'intentaren destituir de la seva plaça al dispensari antituberculós, li requisaren béns i van provocar que fos jutjat pel primer tribunal popular. Novament torna a aparèixer la figura defensora d'Escalé que públicament el reivindicà aconseguint la seva absolució. En un parell de detencions més durant la tardor de 1936 es va repetir la intervenció favorable d'homes de la CNT, que van arribar a treure'l dels calabossos

¹⁰² Antoni Sas havia estat col·laborador de l'exalcalde i diputat Rovira Roure—afusellat—, amb qui formà part de la candidatura lligaire a les eleccions de compromissaris de l'abril de 1936. També fou regidor en l'ajuntament governatiu de 1935. Sembla que en una ocasió Sas havia estat l'advocat d'ofici assignat a Magro Merodio.

¹⁰³ Posteriorment Bordalba va obtenir permís d'armes gràcies a la col·laboració d'un guàrdia civil que treballava a la comissari d'Ordre Públic i que apareix ben valorat en diversos testimonis de detans.

del castell principal —la Seu Vella— on estava detingut per ordre del comissari d'Ordre Públic.¹⁰⁴

En poc temps Bordalba va tenir l'ocasió de tornar els favors rebuts. Quan els seus *amics* ja no van estar en condicions de defensar-lo més, es va amagar a la casa d'una antiga serventa que residia a Àger (la Noguera, serra del Montsec), fent creure a tothom que havia marxat a Barcelona per motius de salut. No ho va poder aprofitar per creuar el Pirineu perquè en aquell moment la climatologia dificultava els passos. Quan van passar uns dies sortí de l'amagatall per instal·lar-se a l'habitatge que ell també tenia a Àger. La seva estada al poble coincidí amb una malaltia de la dona de Magro que requeria un clima d'alçada i Bordalba li oferí casa seva, on es traslladà amb els fills d'ambdues famílies. A Àger es reunia periòdicament amb els dirigents locals, juntament amb Magro i cenetistes lleidatans que hi pujaven setmanalment.¹⁰⁵

El gener de 1937 *la represión roja había ya casi terminado* i l'estat de salut de la dona de Magro havia millorat, pel que decidiren retornar a Lleida. A partir d'aquí podria començar una suposada segona etapa de les activitats de Bordalba contra l'*ordre revolucionari*. En les seves pròpies paraules l'any 1937 va ser positiu per ell, donant una visió poc freqüent de la vida de Lleida en aquells moments, car *me dedicué al trabajo de mi profesión y como el dinero abundaba enormemente, bien pronto tuve cuantiosos ingresos profesionales*. Va mantenir les visites setmanals a Àger, col·laborant amb els seus veïns. Gràcies a que *algunos*

¹⁰⁴ Tot i aquesta afirmació de Bordalba, en el seu expedient de la delegació d'Ordre Públic es conserva una ordre del comissari on disposava el seu alliberament l'endemà de la seva detenció que va tenir lloc el 31 d'octubre. L'ordre del comissari de la Generalitat que destituïa Bordalba del seu càrrec de director del Dispensari de Lluita Antituberculosa data del 24 d'agost de 1936 (altres funcionaris de la comissaria depurats en aquell moment van ser Josep Francino Gil, Ramon Roig Navarri, David Felip Ribera, Rafael Larrosa Hospital, Miracle Vega Monte, Emili Llano Imaz i Joan Castillo Estop) Caixa C-274 expt. 11256 (ADPL). Per altra banda, en l'apartat del capítol següent dedicat als serveis sanitaris durant la guerra, s'aporten diversos testimonis que coincideixen en afirmar que bona part dels metges dretans van optar per afiliar-se a la CNT, mentre que els més compromesos amb la causa republicana ho feren a la UGT.

¹⁰⁵ Després de l'ocupació la guàrdia civil d'Àger envià un informe a la jurisdicció militar sobre el POUM local després que algú assegurés que el partit es fundà per donar cobertura a dretans. Les conclusions a les que arriba —que no hem pogut constatar— resulten força curioses: (...) *la sociedad del POUM constituida en esta localidad lo fue después de iniciado nuestro Glorioso Movimiento Nacional, y no para salvar personas de derechas y orden, y si bien fue formado para contrarrestar la acción de la CNT por rivalidades de extremismo entre los dos partidos puesto que los primeros pertenecian a Izquierda Republicana de Cataluña y los segundos a Acción Catalana Separatista, y tanto unos como otros fueron los que persiguieron las personas de derechas y adictas a nuestra causa, habiendo sido instalado el POUM en la casa de José Nadal Mirada de esta localidad* (Fons del GC —AHPL— expt. 51 llig. 49).

que actuaban de dirigentes allí (...) eran de mi más absoluta confianza va poder declarar la inutilitat d'alguns reclutes de la regió, fer visites mèdiques gratuïtes i

(...) con el objeto de emplear el dinero rojo que ganaba y que naturalmente sabía que no había de valer nada, inicié allí la construcción de una casa, empleando así a los pocos braceros que había en el país, lo que me valió sus simpatías ya que en la obra hacían lo que les venía en gana.

Els viatges servien també per amagar pròfugs en cases de camp, entre ells el seu germà Ramon que s'amagà a Àger abans de passar a Andorra i després a la zona rebel. Segons el seu propi testimoni, Francesc Bordalba no va seguir el mateix camí per continuar aprofitant-se de la seva professió

(...) en combinación con el Jefe de los Hospitales Militares de Lérida, Sr. Arrugaeta¹⁰⁶ y de otros Médicos que algunas veces formaban parte del Tribunal Médico Militar de la provincia y mangoneando en el Instituto de Higiene de donde intervenía en el resultado de los análisis y desde la dirección del Dispensario antituberculoso, en donde empleando un procedimiento rigurosamente científico, podía conseguir la inutilidad total de cuantos quisiera (...)

Podia a més disposar d'un cotxe oficial que li resultà molt útil pels viatges anteriorment comentats i per introduir a la ciutat aliments d'amagat que es distribuïen entre el personal sanitari. El 1938 el cap local de la Falange d'Àger acusaria a Bordalba i a d'altres veïns del poble d'haver-se enriquit a través del mercat negre on introduïren carn de porc.

El novembre de 1937 retornà a Àger amb la família d'Arrugaeta, probablement fugint del perill dels bombardejos, tot i que ell argumenta que el motiu fou *que nuestra misión se hacía cada día más peligrosa*. Aleshores és quan començà la preparació per fugir de la rereguarda republicana, tot i que *como nuestro grupo jamás tuvo la más pequeña contrariedad, no ho van fer fins a mitjans de març de 1938*. Declara que poc abans de l'ocupació una patrulla del Campesino va assaltar el seu domicili de Lleida, que van estar buscant-lo pel Montsec i que el seu nom apareixia en una llista de persones a executar que li van ensenyar després de l'ocupació.

A finals de març havien format un grup d'una dotzena de persones amagades en diferents punts del Montsec (el doctor Arrugaeta, l'industrial de

¹⁰⁶ Segons el propi Francesc Bordalba, el doctor Arrugaeta va ser un enllaç dels serveis d'informació militar. Per altra banda, Jaume BARRULL cita una persona anomenada Dionisio Arrugaeta Garay com a vocal de la Junta Provincial de la Comunió Tradicionalista el 1934 ("Carlins i integristes: presència institucional i debat ideològic durant el primer terç del segle XX" dins Conxita Mir, *Actes. Carlins i integristes: Lleida segles XIX i XX*, p. 209-229).

Lleida Antonio Roch, el doctor Josep M. Mostany, el professor Juan Roch, el mestre nacional de la Regola i el seu fill Francesc entre ells). Van optar per creuar les línies a través del Noguera Ribagorçana fins arribar a Caserras del Castillo (Osca) on es presentaren a les autoritats militars de la zona. Posteriorment va passar a Montsó i d'allà a Lleida o va reprendre la seva activitat professional i les conspiracions polítiques al no obtenir cap càrrec de responsabilitat, com podem comprovar en un capítol posterior.

4.4 LA CULMINACIÓ D'UN SEGLE D'ANTICLERICALISME

Els historiadors Albert Manent i Josep Raventós han definit els anys de la guerra civil com el període que va donar lloc a una persecució religiosa sense precedents en la història catalana per les brutals dimensions de les agressions patides per persones i patrimonis de l'església catòlica. El pànic desencadenat per l'esclat revolucionari i els atacs feren *la impressió que s'enfonsava pràcticament l'Església com a institució*. L'esforç que algunes personalitats i els governs de la República i de la Generalitat van fer per salvar els eclesiàstics no foren en absolut suficients per evitar una dramàtica matança que sovint es recolzava en rumors sense fonaments —temples i convents convertits en centres de resistència dels sollevats el juliol de 1936— i gairebé sempre es justificava amb la confusió existent entre església i classes dominants.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil, 1936-1939* (la cita correspon a la pàgina 43). L'associació en l'imaginari col·lectiu dels religiosos amb l'ús de les armes estava molt arrelada a Catalunya i Espanya. Des de l'època de les guerres carlines la figura del frare trabucaire era un estereotip habitual. La permanència d'aquest mite queda clara en la recuperació del tema per part del director de cinema Ken Loach, quan *justifica* l'execució d'un capellà que disparava des del campanar de la parròquia (*Land of Freedom*, 1994). El mateix argument apareix en relats compromesos contra la revolució. Segons mossèn Miquel Queralt el dia 20 de juliol es van sentir trets d'emboscats al convent de Santa Clara de Lleida —el convent va ser assaltat el dia 22— (testimoni publicat a Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes*, 1936, p. 97-106). Els fets del convent dels carmelites descalços de Barcelona, on es va refugiar el regiment de cavalleria Santiago per després oferir resistència, van servir d'argument per justificar el mite dels frares armats. De fet, també els vencedors de la guerra, amb un objectiu diferent, van difondre la idea que els carmelites participaven de la sublevació. Després de rendir-se una part important de l'oficialitat i la meitat dels frares van ser assassinats, morts de les que els franquistes van responsabilitzar al general Escobar en el seu consell de guerra (Albert MANENT, "Setge i rendició dels militars refugiat al convent dels carmelites descalços de Barcelona el 1936. Un testimoniatge d'excepció: Gonçal Macià Irigoyen" dins *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*, p. 13-22).

Totes aquestes afirmacions són certes, i més en la diòcesi de Lleida on va morir més del seixanta per cent del clergat —ocupa el segon lloc en una taula de violència després del bisbat de Barbastro. Però una situació tan greu necessita una explicació més elaborada, que tingui en compte més elements que el control del carrer pels incontrolats de la FAI —tot i que sigui una part de la interpretació— com ho fan els autors suara esmentats. L'antropòleg nordamericà Bruce Lincoln, en un celebrat article en que analitzà les exhumacions de cadàvers de religiosos l'estiu de 1936, parteix de la base que

(...) nuestra condición de investigadores nos impide arrumbar cualquier acción humana con la excusa que es "aberrante", y que, por el contrario, debemos buscar los orígenes y el significado hasta de las conductas más extrañas y repugnantes, porque sometidas a un profundo análisis pueden resultar mucho más expresivas y significativas que las conductas estereotipadas y autómatas que concebimos como parte de la normalidad.¹⁰⁸

Per aprofundir en aquestes causes, cal recórrer a una perspectiva interdisciplinària que combini l'òptica de diverses ciències —història, antropologia, sociologia, psicologia.¹⁰⁹

No cal dir que les explicacions donades des del bàndol *nacional*, i després per la dictadura, són totalment insatisfactòries i ignoren absolutament cap perspectiva científica. Esdevindria habitual l'associació entre la participació en aquesta mena de fets destructius i violents amb conductes malaltisses i comportaments èticament reprovables. D'un llauner d'Alcarràs (el Segrià) es va dir que

Como habitual en la embriaguez y característica de soez, por su falta de instrucción y discernimiento, intervino en la destrucción y quema de las imágenes de la iglesia, sin otras más circunstancias.- No actuó en pro ni en contra (del Movimiento), y sí se ejercitaba en entrar y salir de los establecimientos de bebidas alcohólicas.- Indeseable de la sociedad.¹¹⁰

¹⁰⁸ Bruce LINCOLN, "Exhumaciones revolucionarias en España, julio 1936", pàg. 103. Diversos autors han manifestat el seu acord amb algunes de les tesis defensades per Lincoln en aquest article (Julio de la CUEVA, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil", p. 279-282; M. Pilar SALOMÓN, "Poder y ética. Balance historiográfico sobre anticlericalismo" pàg. 125 i Julián CASANOVA, *De la calle al frente*, p. 160-161).

¹⁰⁹ Per José Álvarez Junco, una variable que cal tenir en compte alhora d'explicar la llarga tradició d'anticlericalisme popular sorgeix de la mentalitat masculista pròpia d'aquesta societat. Els elements masculins de la comunitat podien veure els capellans com uns competidors sexuals donat el fàcil accés que tenien a les dones i a les seves confidències, una relació que ells tenien vedada. En una cosmovisió masculista, aquesta competència s'havia de traduir necessàriament en processos sexuals. Per altra banda, la monja i la novícia són el prototipus d'objectiu eròtic en una societat catòlica i masculista —recordeu el mite de don Joan— i el clergue torna a ser qui té més fàcil accés a aquest objecte de desig (José ÁLVAREZ JUNCO, "El anticlericalismo en el movimiento obrero" i *El emperador del paralelo. Lerroux y la demagogia populista*). Una interpretació de la violència anticlerical des de l'òptica de l'antropologia a Manuel DELGADO, *La ira sagrada*.

¹¹⁰ Fons del GC (AHPL) expt. 83 llig. 22.

En un altre cas, un pagès de la ciutat —veí del carrer Sant Carles— fou denunciat a finals de 1938 per un guàrdia urbà que l'acusava d'haver estat

(...) uno de los que en los primeros días del dominio rojo en esta Capital, sacó las Imágenes de la Iglesia de San Andrés y las prendió fuego, que se puso un manto de una de las Imágenes y se paseó por las calles haciendo mofa; que le consta que era uno de los que denunciaban a las personas de derechas (...)

Per deixar més clar el to moral d'aquesta persona, una neboda va confirmar l'acusació —vió que tenia un manto de una Imagen colgado junto a la ropa de su uso, que al preguntarle la dicente donde era aquel manto su tío le contestó que era de la Iglesia de al lado de su domicilio— i la rebllà afegint-hi una vida sexual desordenada

(...) hace cosa de un mes se empeñó (l'oncle) en que los padres de la declarante dejaran venir a Lérida para hacerle compañía y ayudarle a una hermana llamada P., de 12 años de edad, accediendo a ello por ser pariente, y cierto día que vinieron de la torre a la Capital para verla, les dijo dicha niña que su tío tenía con ella abusos deshonestos, obligándola a que le masturbase, en vista de lo cual volvieron a llevarse a la torre a la pequeña.¹¹¹

Per a la moral vencedora de la guerra els menjacapellans encara resultaven més *dolents* si també eren borratxos o delinqüents sexuals. La barreja d'acusacions de tipus polític amb una vida moral *poc cristiana* era freqüent en les acusacions contra les dones roges. En aquest cas són especialment representatius els estudis que el psiquiatra Antonio Vallejo Nágera realitzà entre 1938 i 1939 per demostrar que les preses polítiques també tenien un comportament mental pertorbat.¹¹² D'un cop es criminalitzaven les reivindicacions femenines i l'etapa política anterior que havia permès una desacostumada participació de les dones.

La història contemporània dels països catòlics europeus mediterranis, França, Itàlia i Espanya, és també la d'una llarga tradició anticlerical. Evidentment existeixen manifestacions anticlericals en la literatura medieval i moderna, mantenint-se tota una sèrie de tòpics al llarg del temps —influència dels clergues en la vida local, perceptors de privilegis, identificació amb les classes dominants, conducta sexual desordenada, traïció als valors evangèlics, obscurantisme oposat a la difusió de la raó, etc.—, però adopta una naturalesa diferent en els segles XIX i XX. Una de les diferències radicaria en la descristianització de la societat, en la crítica a la religió i als dogmes —no només al comportament desviat de les

¹¹¹ No cal dir que el pagès fou detingut i posat a disposició de les autoritats militars (Fons del GC — AHPL— expt. 36 llig. 64). Cal notar que en aquest cas els suposats abusos sobre la menor són un agreujant del comportament realment perillós, la destrucció i l'escarni del patrimoni religiós.

¹¹² Vegeu una anàlisi d'aquestes investigacions a Antonio NADAL, "Experiencias psíquicas sobre mujeres marxista malagueñas. Málaga 1939".

persones com feia l'anticlericalisme popular tradicional— i en la seva vinculació amb l'acció política directa i violenta que el converteixen en un recurs mobilitzador

*(...) cabría hablar de una ruptura o metamorfosis entre el antiguo anticlericalismo popular y el nuevo anticlericalismo político, y también popular, de los siglos XIX y XX, de modo tal que en el fondo se trataría de dos fenómenos distintos aunque originariamente relacionados. Su diferencia estaría en el uso de la violencia sacrofóbica colectiva como algo usual y conveniente.*¹¹³

La societat de masses i la politització popular serien els responsables de la radicalització de la fúria de les accions anticlericals protagonitzades per les classes subalternes des de l'època del Trienni Liberal fins a la guerra civil de 1936.

Intel·lectualment el canvi arrencaria dels il·lustrats que començaren a qüestionar-se la institució eclesiàstica i la pròpia religió i tindria els seus fonaments en la Revolució Francesa, la crisi de l'Antic Règim i el procés de secularització d'Europa occidental. Una llarga tradició que ha estat central en la cultura política d'aquests països i que s'ha concretat en diverses manifestacions: discursos polítics, legislacions, esclats violents, imatgeria popular, expressions artístiques i literàries, etc. Per a Álvarez Junco l'anticlericalisme és l'únic que tenen en comú els programes de les forces progressistes —demòcrates, republicans, radicals, socialistes, anarquistes, etc.— entre 1834-35 i la guerra civil.¹¹⁴ Es podria resumir en dues grans tendències: un anticlericalisme culte —projectes polítics elaborats per les elits, projectes de secularització de la societat, debats al voltant de la separació església-estat, etc.— i un anticlericalisme popular, més radical i violent. Dues tendències que s'autoalimenten i que, necessàriament, cal estudiar-les conjuntament.¹¹⁵

Els comportaments anticlericals col·lectius han adquirit un caràcter estructural, *un rasgo de cultura estable, en un proceder característico de determinados sectores sociales revelador no sólo de una ideología sino de una*

¹¹³ Demetrio CASTRO, "Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical", pàg. 87.

¹¹⁴ José ÁLVAREZ JUNCO, "El anticlericalismo en el movimiento obrero".

¹¹⁵ Tot i la desatenció que l'anticlericalisme ha rebut per part de la historiografia espanyola, oblit que contrasta amb el seu protagonisme, estan començant a aparèixer tota una sèrie de publicacions que comencen a renovar el nostre coneixement sobre aquest tema. Vegeu Emilio LA PARRA LÓPEZ i Manuel SUÁREZ CORTINA (eds.), *El anticlericalismo español contemporáneo* i M. Pilar SALOMÓN CHELIZ, "Poder y ética. Balance historiográfico sobre anticlericalismo". Una exhaustiva recerca sobre el que hem anomenat anticlericalisme culte la trobem en el recent llibre de José Luis MOLINA sobre aquesta tradició en la literatura espanyola del segle XIX. Un treball que, partint del context històric, polític i social de les obres analitzades, estudia tant als autors de prestigi, com la literatura popular i el periodisme, el que ens permet copsar millor com la cultura política anticlerical estava profundament arrelada en l'imaginari col·lectiu (José Luis MOLINA, *Anticlericalismo y literatura en el siglo XIX*).

*visión del mundo más honda e inspiradora de comportamientos. De manera que se fraguó y extendió una hostilidad hacia el estamento clerical y las personas que de él formaban parte materializada en una nítida distinción entre "ellos" y "nosotros" como dos categorías morales, y en cierta medida también materiales, diferenciadas y irreconciliables.*¹¹⁶ Aquesta diferenciació explica que el clergat i els edificis religiosos hagin estat un objectiu preferent de les ires populars quan les classes subalternes s'han fet amb el control del carrer, enlloc de centrar els atacs en els patrons, la guàrdia civil o les autoritats locals. Els que aspiraven a un canvi social començaven, o acabaven, les seves accions atacant violentament l'església.

El règim de la Restauració havia organitzat un estat confessional —tot i algunes oposicions la constitució liberal de 1876 així ho reconeixia— i havia possibilitat la prosperitat institucional de l'església catòlica —increment d'efectius, protecció a les ordres religioses, etc. Però la naturalesa classista d'aquell estat també va afavorir que l'església perdés una part important de les classes populars que definitivament la veien com una aliada de rics i poderosos. I que l'esquerra anticlerical consolidés la interpretació que vinculava l'endarreriment espanyol amb el pes de l'església en la societat.

El republicanisme, que tenia en l'anticlericalisme una part fonamental del seu discurs tradicional —com l'anarquisme i, en menor mesura el socialisme—, convertí el clergat en la representació de tots els mals. La redempció del poble requeria la seva derrota —segons l'opció política això podia significar reformar, control o eliminació. L'arribada de la República va suposar, entre altres coses, l'articulació d'un cos legal anticlerical, acompanyat de la pèrdua de poder polític per part dels grups socials als quals l'església havia donat tradicionalment el seu suport. La resposta des de l'església seria donar suport a les coalicions electorals de la dreta i les actituds antirepublicanes d'una part important de la jerarquia. Quan el fracàs de la insurrecció militar donà lloc a la guerra, la presa de posició d'uns i altres estava en bona mesura decidida.¹¹⁷

¹¹⁶ Demetrio CASTRO, "Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical", pàg. 70 i 81.

¹¹⁷ Les interpretacions tradicionals d'aquesta persecució en temps de guerra marquen els seus orígens en la política anticlerical republicana que ja va donar lloc a actituds violentes, quan no en el laïcisme del segle XIX (Antonio MONTERO, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939* i Vicente CÀRCEL, *La persecución religiosa en España durante la Segunda República (1931-1939)*). Un resum de la legislació anticlerical republicana a Fernando de MEER, *La Constitución de la II República*. La relació entre

La persecució religiosa que va tenir lloc a bona part de la rereguarda republicana —l'única excepció important és Euskadi per les característiques polítiques del país ja comentades—¹¹⁸ constituïria la manifestació més violenta, sistemàtica i última d'un procés arrancant cent anys abans, en els inicis de la construcció de l'estat liberal espanyol. Es tracta d'una explosió de l'anticlericalisme popular que, com ha apuntat M. Pilar Salomón, sovint ha estat interpretat des de l'òptica elitista de l'investigador. S'ha vist com un comportament bàsicament urbà, irracional i violent, propi d'una classe obrera que només tenia el recurs a l'acció directa per influir en els processos polítics i que, tot i basar-se en les noves religions del moviment obrer —el marxisme i l'anarquisme—, ha desviat als oprimits dels objectius essencials de la lluita de classes. Segons alguna d'aquestes interpretacions la manipulació política de les classes populars, mediatitzada per la naturalesa de la societat de masses, es veuria agreujada pel caràcter exaltat dels espanyols. Sense tenir en compte que era en realitat l'expressió d'una cultura política molt implicada en els projectes reformistes i revolucionaris espanyols.¹¹⁹

En realitat cal tenir en compte, seguint a Julio de la Cueva, que aquesta persecució no fou quelcom conjuntural ni la resposta a una crisi concreta, sinó el punt culminant d'una llarga guerra entre clericalisme i anticlericalisme.

*La persecución religiosa, lejos de la "ilógica" que muchos, desde las simpatías por uno y otro bando le han atribuido, tenía una lógica o, mejor expresado aún, guardaba una perfecta coherencia con una larga historia de anticlericalismo popular y populismo anticlerical.*¹²⁰

republicanisme i anticlericalisme a José ÁLVAREZ JUNCO, *El emperador del Paralelo*. Una visió actualitzada i molt interessant de tota aquesta problemàtica a Julio de la CUEVA, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil".

¹¹⁸ Sobre els problemes de la causa franquista amb el catolicisme basc vegeu Frances LANNON, *Privilegio, persecución y profecía*, p. 252-254.

¹¹⁹ Els investigadors han discutit la possibilitat de parlar de persecució religiosa en la rereguarda republicana. Jaume BARRULL diferencia entre persecució religiosa —atacs a les persones, objectes i edificis únicament pel seu caràcter de representants de l'església— i persecució anticlerical —repressió originada per les implicacions socials i polítiques de l'església—, encara que reconeix la dificultat de destriar ambdues interpretacions alhora de fixar-nos en la realitat (*Violència popular i justícia revolucionària*, pàg. 37). També van ser repressaliats militars i civils sollevats, polítics de la dreta, persones conservadores, cinquenacolumnistes i en general tots aquells que podien ser considerats per algun motiu desafectes a la República i a la revolució, però l'estudi de Julio de la Cueva deixa clar que es pot parlar d'una persecució religiosa, en tant que es va exercir una violència sistemàtica contra un grup caracteritzat per la seva relació amb l'església catòlica ("El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil"). Pel que fa a les crítiques estratègiques contra l'anticlericalisme del moviment obrer, Pablo Iglesias defensava la idea que era perjudicial, que els treballadors havien de centrar-se en la lluita contra els patrons i el sistema capitalista (José ÁLVAREZ JUNCO, "El anticlericalismo en el movimiento obrero").

¹²⁰ Julio de la CUEVA, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil", pàg. 282. Els atacs anticlericals s'adrecen, per qüestions òbvies, de manera gairebé exclusiva contra l'església catòlica.

4.4.1 DISCURS ANTIRELIGIÓS DE LA PREMSA REVOLUCIONÀRIA LOCAL

Més enllà de les arrels de l'anticlericalisme popular espanyol, ens hem de centrar en la violència manifestada durant els mesos que Lleida va formar part de la rereguarda republicana. Com ha afirmat el professor Jaume Barrull (...) *en les estructures socials i polítiques lleidatanes, l'Església jugava un paper decisiu com a element vertebrador i homogeneïtzador de les dretes socials i polítiques*. Partint d'aquesta realitat, la premsa revolucionària local es va encarregar de difondre missatges que corroboraven la maldat intrínseca dels religiosos per justificar la persecució religiosa que s'estava duent a terme —tot i que, com també ha assenyalat Barrull, només es fa una apologia explícita de la destrucció del patrimoni eclesiàstic però no dels assassinats.¹²¹

Un dels arguments bàsics, i en absolut nou, era l'associació de la conducta del clergat regular i secular amb practiques polítiques i morals condemnable. Per a l'artista d'avantguarda compromès amb les transformacions revolucionàries Enric Crous Vidal, les motivacions econòmiques estaven en l'origen de tota guerra, però aquestes causes *egoistes* sovint s'emascaraven amb altres discursos. I és en aquesta tasca on l'església catòlica havia jugat el seu paper al passar de ser defensora dels pobres en el seu discurs original —que Crous no nega— a *estar en orgia permanente con el rico*.¹²² Per altra banda, l'artista també considerava

Segons Manent i Raventós a les esglésies protestants de Barcelona no es va interrompre el culte, tot i que també es va incendiar una capella evangèlica, perquè no representava la creença lligada als poders terrenals (Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya*, p. 39-40). Tot i això, en la crítica anticlerical també hi ha un component antideista —en la nova societat posterior a la revolució no hi ha d'haver lloc per a déu ni per la religió, si més no tal com s'havien entès fins aleshores. En aquest sentit, trobem una nota a la premsa local on es comunicava la presència a Alcarràs (Segrià) d'un pastor protestant que percebia uns diners de l'ambaixada anglesa. El redactor conclouia que el clergue havia de posar-se a treballar i deixar de guanyar ànimes per al cel i de viure del treball dels altres (*Acracia*, núm. 394, 29/X/37, pág. 8). La presència d'altres cultes cristians a les terres de Lleida durant la guerra encara no ha estat estudiada. En canvi, sí hi ha una aproximació a la repressió patida en la dictadura Pere SOLÀ, "La llibertat d'associació, de reunió i de culte dels protestants lleidatans (1939-1954)".

¹²¹ Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 39 i 44.

¹²² Un articulista de *Combat* reconeixia la grandesa moral dels que, des de l'església, pretenien retornar al que considerava missatge original de l'Evangelí, un discurs alliberador, però també admetia que aquests no havien fet mai res seriós per alliberar l'oprimit ("Els sacerdots camarades", núm. 24, 22/VIII/36, pág. 4). Una de les tesis defensades per José ÁLVAREZ JUNCO es fonamenta en la percepció que tenien els anticlericals de la traïció de l'església a l'esperit de l'Evangelí: (...) *bajo la capa anticristiana del anticlericalismo contemporáneo existen fuertes dosis de moralidad y de actitudes cristianas e incluso fuertemente clericales* ("El anticlericalismo en el movimiento obrero", pág. 284). En altres ocasions es lloa la figura dels capellans que abandonen la seva condició sacerdotal per passar-se a la revolució. La premsa comenta el cas d'un mossèn de Barcelona que participà en la crema de la seva pròpia parròquia, convertida posteriorment en cooperativa, i el de Josep M. Sistac —capellà de Bellví (la Noguera)— que després de

condemnable per cinica la posició en la guerra d'una institució que històricament havia patrocinat guerres contra els infidels i que ara legitimava tropes mores

*La Iglesia, ya de tiempo inmemorial, organiza guerras (eso sí santas) —como si hubiera alguna que pudiera serlo— contra los herejes, entre los cuales se hallan comprendidos los moros que dicho sea de paso, tanto trabajo costó a nuestros cristianos expulsarles de España y el combatirles fuera. En pocas palabras: Imaginaos presenciar una arenga de Cristo, empuñando una star y luego bendecir la quinta columna, por ejemplo (...) Pero como nuestros patrioterros, cristeros también, ingieren igual un evangelio que un fichero de cárcel, no es de extrañar que lancen al pueblo un Tercio extranjero con la morisma juntos, en sagrada defensa nada menos (!) que de la Religión Apostólica y Romana, quedándose luego tan frescos.*¹²³

En altres casos, les acusacions llençades contra l'església semblen sorgides de la més desbordant imaginació popular, d'unes fabulacions que recorden algunes de les escenes orgiàstiques situades pel marquès de Sade en convents. Segons *Acracia*, les esglésies, convents, escoles religioses i palaus episcopals eren centres de corrupció política i moral *empleados para corrupción de menores y escuelas técnicas de ca... e invertidos*, en els que es comerciava amb qüestions espirituals. A més de tenir —tot això evidentment de manera suposada— armes i ràdios clandestines, els religiosos feien servir la seva posició moral per amagar altres activitats

*(...) las pobres monjitas desahogaban de vez en cuando a los que intentaban implantar el oscurantismo y el "auto de fe" en este país, al mismo tiempo que celebraban orgias con frailes rollizos bien cebados con el pan que faltaba en los hogares humildes (léase obreros), todo esto acompañado de un sadismo en la brutalidad que escalofría.*¹²⁴

Per al president del Sindicat Únic de Professions Liberals, Emili Sendrós, els tres enemics fonamentals de la revolució i del poble eren els militars, el capital i el clergat. A més de col·laborar en l'explotació, la repressió i el sacrifici en guerres dels treballadors, acusava d'hipocresia moral a l'església

ser absolt pel tribunal popular treballava com a mestre —*El poble no perd la serenitat i reconeix que àdhuc un clergue intel·ligent pot fer-se ressò de la nostra justa causa*— (“Els hàbits penjats a la figuera”, dins *Combat*, núm. 36, 5/IX/36, pàg. 1).

¹²³ Enric CROUS VIDAL, “Moros y cristianos” dins *Acracia*, núm. 103, 25/XV/36, pàg.2. En aquest article Crous barreja les crítiques contra l'església amb atacs a l'exèrcit que també s'havia beneficiat de les campanyes militars africanes. Un exèrcit, conclou, que lluitava contra el separatisme i la unitat de la pàtria però que, afirma, havia gairebé lliurat les Balears als feixistes italians i anys enrera havia perdut Cuba i les Filipines. A *Combat* s'arriba a justificar la necessitat d'esborrar violentament l'església per la seva secular hipocresia, per la distància entre el seu discurs i les seves obres (“El sadisme feixista i la religió de Crist”, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 1)

¹²⁴ “No merecen perdón” dins *Acracia*, núm. 17, 14/VIII/36, pàg. 1. La tradicional associació en l'imaginari col·lectiu dels religiosos amb una hiperactiva vida sexual a José ÁLVAREZ JUNCO, “El anticlericalismo en el movimiento obrero” i *El emperador del Paralelo*.

*¡Ah fantasmas negros! Cuantas monstruosidades de vicio y degeneración practicabais a la sombra de los templos! ONANISMO... SADISMO... MASOQUISMO... y todas las aberraciones sexuales que tanto deleite os proporcionaban serán barridos. ¡Se han descubierto vuestros secretos, seres corrompidos! Vosotros sois los que, amparando los votos de castidad, habéis violado los votos de castidad, habéis violado y ultrajado a toda mujer mística. Estas alcahuetas de beatas que tanto os habéis beneficiado, serán eliminadas por las limpias manos del proletariado.*¹²⁵

Al marge de perpetuar el tradicional discurs sobre les pràctiques sexuals clandestines dels homes de l'església, cal tornar a assenyalar la pacata visió de la sexualitat que molts revolucionaris tenien. En el text anterior l'onanisme, la recerca del plaer sexual sense finalitats reproductores, és presentat com una aberració sexual. En certa manera com al Gènesi, quan Déu matà a Onan perquè en les relacions sexuals amb la seva dona *deixava caure el semen a terra*, comportament que *ofenia molt el Senyor*. Es tractaria d'una prova més de la moralitat, dogmatisme i puritanisme que s'amaga darrere de l'anticlericalisme, tal com repetidament ha assenyalat el professor Álvarez Junco. Puritanisme que, en part, explicaria la radicalitat del moviment a l'impedir la negociació amb els eclesiàstics.

Aquesta premsa no es limitava a posar exemples inconcrets com els anteriors, sinó que també s'asseguraven troballes similars en els temples saquejats de Lleida. En uns casos transformant la realitat, com les sospites aixecades sobre una ossera localitzada al convent dels Mercedaris —convertit en seu dels sindicats de la CNT—

*Nosotros hemos visto por nuestros propios ojos el motivo de los comentarios del día. Cráneos, tibias, fémures, todo envuelto entre los escombros del interior en lo alto de la bóveda se aventura el punto de obturación por donde, muertos o vivos, eran arrojados los cuerpos.*¹²⁶

I en altres casos, de ben segur inventant-se una realitat. Al convent dels pares franciscans —inicialment també controlat pels anarquistes— s'afirmava haver trobat roba interior femenina, preservatius i articles pornogràfics

*¡Qué sugestivo debía ser el cuadro de ver una de esas beatas, lame cirios, luciendo sus formas en el templo de dios y Jesús crucificado, perseguida por el rechoncho padre prior en calzoncillos!... ¡Ah, granujas indecentes!*¹²⁷

¹²⁵ Emili Sendrós, "¡Revolución!" dins *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 3. A aquests vicis l'autor sumava la tendència dels *militares asquerosos* a utilitzar els serveis de prostitutes. Tot això havia de ser eliminat per la revolució.

¹²⁶ *Acracia*, núm. 96, 17/XI/36, pàg. 1 i núm. 97, 18/XI/36, pàg. 1—es publica una fotografia en primera plana de l'ossera.

¹²⁷ *Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 2.

Per tant l'església que s'estava combatent no complia amb la moral que predicava ni es movia per altres motivacions que els interessos terrenals. El columnista Klein explica, amb to humorístic, una suposada reunió secreta que del bisbe de Lleida amb els canonges i beneficiats de la catedral el 1916. El bisbe pretenia que el lladre d'un calze el retornés —descriu com habitual la desaparició de béns de la catedral— i per això proposà apagar els llums perquè l'infractor pogués retornar l'objecte conservant l'anonimat. Així es féu, però quan la sala es tornà a il·luminar el calze encara no hi era i, en canvi, havia desaparegut una escrivania de plata.¹²⁸

4.4.2 EL DARRER GRAN ESCLAT DE LA VIOLÈNCIA ANTICLERICAL EN LA HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA CATALANA

Amb tots aquests condicionants les accions violentes contra representants de l'església catòlica —detencions i assassinats— van aparèixer els primers dies de revolta. Segons José M. Álvarez Pallás entre les tres primeres víctimes del dia 20 de juliol, dues eren sacerdots —Cirilo Serra Gotarda, que no apareix en els llistats de la Causa General, i Manuel Torres Anadón. També el dia 20 es produïa el primer assalt a un temple de la ciutat, i un dels més significats de Lleida, la parròquia de Sant Llorenç. Aquelles dues morts van tenir lloc al carrer per elements incontrolats, fruit del primer esclat de violència. Però el major nombre de baixes, com passà a la resta de la zona republicana, no el provocaren les turbes espontànies, sinó grups armats paramilitars —partides encarregades de netejar la rereguarda d'enemics i, sovint, amb una major consciència política.¹²⁹

A partir d'aquí, ens trobem amb un nombre considerable de morts, amb l'assalt de temples i de convents per destruir-los totalment o parcial i amb la detenció de religiosos. Aquestes accions es podien convertir, com comprovarem més endavant, en un espectacle públic amb components de ritual. Existeixen múltiples relats sobre les penalitats patides pel clergat lleidatà, pel que ens

¹²⁸ KLEIN, "Un sainete leridano entre clérigos" dins *Acracia*, núm. 147, 13/II/37, pàg. 4.

¹²⁹ Demetrio CASTRO, "Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical".

centrarem en alguns exemples que resulten prou significatius del clima del moment.¹³⁰

Un paleta del POUM, que el mes de març de 1939 estava a la presó de Lleida amb la seva dona, era acusat de formar part dels piquets d'execució i de requisar els efectes personals dels afusellats —a més havia rebut altres accions menys greus com fer guàrdies armat en un convent, a la presó i en carreteres. Davant de les acusacions rebudes acceptà que havia sortit armat al carrer complint les ordres dels dirigents del partit —acusa a Sebastià Garsaball i a Joan Farré de manar-los que sortissin *a la calle a detener a las personas de derechas y a todos aquellos que se habían opuesto al triunfo marxista*, però en un altre moment diu que va estar entre els que exigien el repartiment d'armes després de fracassar la revolta militar. Entre aquestes accions, relata com va participar en la detenció d'un capellà que posteriorment seria assassinat —mossèn Miquel Baró Bonet, mort en la saca de la nit del 20 d'agost de 1936. Per suavitzar la seva participació en els fets, assegura que un dia que estava al carrer —a la porta de casa seva—va passar un camió amb tres homes que li oferiren participar en la detenció d'un capellà i ell decidí acompanyar-los

Llegando a la plaza del Depósito, domicilio del referido Sacerdote, él se quedó como a unos cincuenta metros retirado, para evitar que se pudiera fugar, mientras otros compañeros le decían a la madre que saliera su hijo, que al salir este y detenerle mientras lo llevaban al camión, las mujeres que se habían congregado en las inmediaciones, entre las que estaba la suya, empezaron a dar gritos diciendo "matarlo" y después insultaron a su madre y la arrojaron algunas piedras.

El matrimoni va quedar a disposició de les autoritats judicials de l'exèrcit d'ocupació que el condemnaren a mort en un consell de guerra que envià el següent certificat al tribunal regional de Responsabilitats Polítiques

En los primeros días del G.M.N. y en unión de cuatro o cinco sujetos disparaban sus pistolas contra tres personas y un sacerdote en la plaza del Segre de esta Capital, que resultaron muertos a consecuencia de los disparos. Intervino en el asalto del Convento de Stª Clara tomando parte en la violación de las tumbas de allí y cometiendo con los cadáveres toda clase de atropellos, igualmente violó tumbas de la Catedral de esta Ciudad y fue uno de los que detuvieron al Sacerdote D. Miguel Baró Bonet, que más tarde fué fusilado, y celebraban

¹³⁰ El professor Jaume BARRULL dedica un apartat a la persecució contra l'església catòlica local en el seu treball sobre la violència i justícia. Tant reflexions de caràcter general, com els moments culminants d'aquesta estratègia repressiva a Lleida (*Violència popular i justícia revolucionària*, "Caràcter i abast de la persecució contra l'Església", p. 36-45). Un visió interessada, però que aporta informació a Ramiro VIOLA, *El martirio de una iglesia. Lérida, 1936-1939*. En el mateix sentit, també cal tornar a citar a José M. ÁLVAREZ PALLÁS, *Lérida bajo la horda*. La gravetat d'aquesta repressió a la diòcesi de Lleida mereix que l'obra clàssica de monsenyor Montero li dediqui un espai propi (Antonio MONTERO, *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*, p. 233-244).

*algaradas y manifestaciones de entusiasmo los fusilamientos que se realizaban en el cementerio.*¹³¹

L'assistència de públic a les agressions no era estranya ja que sovint no es tractava *només* de matar les víctimes, sinó d'humiliar-les amb tractes vexatoris o tortures. Com apunta Demetrio Castro es tractava, al marge de l'existència de personalitats sàdiques, de violentar la dignitat de la persona a executar, d'atacar els signes externs de la seva condició

*(...) la crueldad y la violencia ejercida contra miembros del clero no debiera desvincularse de un proceso más amplio de expansión de la violencia política en sus formas más extremas, propio de buena parte del siglo XIX español y de ciertos momentos del primer tercio del XX. Una forma de violencia cuya extremosidad se entiende desde una desestimación radical del contrario capaz de borrar todo rasgo de identificación con él, de convertirle en símbolo de cuanto se teme y se odia y, llegado el caso, infligirle, un trato que no sólo satisfaga el rencor sino que en su misma desmesura deshumanice su cuerpo tratándolo del modo que nunca se trataría el de un igual.*¹³²

Dels múltiples casos de violències extremes que podrien relatar-se, i que s'han relatat en diferents investigacions i martirologis,¹³³ n'incorporarem només un exemple, la mort del sagristà de Tragó de Noguera, que il·lustra perfectament el que hem estat comentant

*(...) se dió el caso del asesinato del Sacristán de la Iglesia que después de realizarlo fue arrastrado por las calles del pueblo atado y tirado por un burro, ensañándose los asesinos con refinada crueldad sobre su víctima pues fue vilmente destrozado a balazos su cuerpo ya difunto. Se devastó la Iglesia parroquial, quemando públicamente todos los ornamentos e imágenes, habiendo incluso un pregón del Comité para que todos los particulares presentasen todos los ornamentos e imágenes para ser quemados y destruidos públicamente.*¹³⁴

Un altre testimoni que aporta una informació paradigmàtica és el del Missioner Fill de l'Immaculat Cor de Maria —ordre de la que van morir nou religiosos—, Mariano Bergua Ibáñez.¹³⁵ Segons el seu criteri, mentre els militars van controlar la ciutat no hi va passar res d'especial, pel que la comunitat va mantenir les activitats ordinàries. Però quan van ser conscients de la derrota rebel i

¹³¹ Fons del GC (AHPL) expt. 70 llig. 92 i expedient per responsabilitats polítiques a l'AAPL. La seva dona fou detinguda per haver celebrat públicament la detenció de capellans.

¹³² Demetrio CASTRO, "Cultura, política y cultura política en la violencia anticlerical", pàg. 96.

¹³³ Vegeu, per exemple, Vicente CARCEL, "Antología de la crueldad" dins *La persecución religiosa en España*, p. 254-267. No cal dir que la majoria d'aquesta bibliografia es limita a relatar les barbaritats com una prova del sadisme de la persecució, sense buscar cap altre tipus d'interpretació.

¹³⁴ El text forma part de la denúncia presentada l'agost de 1938 per un veí de Tragó en la delegació d'Ordre Públic. La denúncia incloïa referències a totes les activitats desenvolupades pel comitè local i les noves autoritats escollides després de l'ocupació, que el denunciant considerava simpatitzants amb l'administració anterior (Fons del GC—AHPL— expt. 89 i 92 llig. 34 i expt. 21 llig. 65).

¹³⁵ Causa General, peça 10, llig. 1472 (1), expt. 3, rotlle 5 (AHN).

del risc d'assalt, el Pare Superior ordenà que tots els pares i germans de la comunitat marxessin vestits de paisans. El declarant va quedar-se l'últim per tancar-ho tot mentre d'un en un anaven sortint els seus companys que s'amagarien en cases particulars. El darrer religiós, però, fou identificat i detingut per uns milicians. A continuació es van realitzar escorcolls en les cases veïnes que culminaren amb la detenció de vuit pares més, tots traslladats a la Comissaria de la Generalitat. El declarant va intentar fugir pel carrer la Palma, però estava ple de gent armada que apuntava a l'edifici del convent. L'única sortida viable eren els terrats on els milicians no van encertar amb els trets que li dispararen. Va amagar-se en una teulada, ja que ningú estava en condicions d'ajudar-lo, fins que de nit pogué retornar al convent saquejat des d'on arribà al carrer. Protegit amb un llaç i un braçallet vermells fugí.

Un dels casos més coneguts d'entre les baixes del clergat lleidatà és la mort del bisbe de la diòcesi Salvi Huix Miralpeix, un dels tretze bisbes espanyols assassinats, afusellat en la saca del dia 5 d'agost. A partir de la declaració del tinent de la guàrdia civil Gregorio Tomé Lacastra incorporada a la Causa General podem completar la forma com va ser detingut el prelat.¹³⁶ Per evitar el mateix tràgic final d'altres capellans, monsenyor Huix va abandonar el palau episcopal el 21 de juliol, quan ja començava l'assalt a l'edifici. Durant dos dies va restar amagat a casa d'uns coneguts, fins que el dia 23 intentà fugir per la carretera de Saragossa cap a zona *nacional*. Però en trobar-se un control al carrer Alcalde Costa a les oficines de la Societat Anònima Elèctrica del Cinca, va decidir entregar-se perquè la patrulla estava integrada per milicians i guàrdies civils.

A partir d'aquí hi ha algunes diferències entre la versió clàssica de la detenció i l'aportada a la Causa General. Segons Montero els més exaltats van defensar l'execució immediata, demanda frenada pels guàrdies civils que ho comunicaren a la Generalitat. Posteriorment una patrulla de guàrdies d'assalt el traslladà a la presó. Algunes versions més interessades, recollides i rebutjades per Montero, el bisbe fou arrossegat pels carrers amb una corda al coll.

¹³⁶ Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2 (AHN). La versió clàssica d'aquests fets a Antonio MONTERO, *Historia de la persecución religiosa en España*, p. 369-373.

Però d'acord amb Gregorio Tomé el primer que feren fou comunicar la detenció al seu comandant, Acacio Sandoval, qui els ordenà protegir al bisbe. El següent en rebre la notícia de l'afer fou el comissari de la Generalitat Joaquim Vilà, l'autoritat més moderada del moment en paraules del propi Tomé. Vilà recomanà a Sandoval la conducció de monsenyor Huix directament a la presó perquè l'edifici de la Generalitat també era la seu del comitè popular. Tomé, juntament amb el comandant Vicente Garchitorena i el capità Francisco Poyatos —dos guàrdies civils posteriorment afusellats—, van rebre l'ordre de traslladar-lo amb el suport de dos guàrdies de confiança i camuflats en el cotxe oficial de Sandoval. El director de la presó Joaquín Morcillo, definit com addicte per Tomé, els hi comunicà que no era un lloc totalment segur perquè l'establiment penitenciari estava controlat.

Antonio Montero, a partir del testimoni del funcionari Marcel·lí Sallán, reconstrueix l'estada del bisbe a la presó de Lleida. A més de les sabudes vexacions, un punt interessant del relat és la possibilitat de dir una missa clandestina per als presos poc abans de l'execució, gràcies a què algú aconseguí introduir sagrades formes al recinte. En el final del bisbe coincideixen els relats de Montero i d'Álvarez Pallás. Monsenyor Huix, juntament amb altres detinguts van iniciar un suposat trasllat en camió a Barcelona el dia 5 d'agost. Tanmateix, un grup de milicians va aturar el camió en les proximitats del cementiri per executar posteriorment les vint-i-dues persones que integraven el grup.

Si les pèrdues humanes són la part més estrident de la persecució anticlerical, no ho va ser menys a la diòcesi de Lleida, la destrucció del patrimoni de l'església.¹³⁷ Per al periòdic *Combat* els incendis de convents i d'esglésies

¹³⁷ Una recopilació de les destrosses patides pel patrimoni arquitectònic de l'església catòlica en tots els pobles de Catalunya a Juan BASSEGODA, *La arquitectura profanada*. Tot i l'interès de la informació aportada per aquesta obra, especialment per la seva sistematització, no es pot oblidar que el llibre forma part d'un projecte editorial clarament, i explícitament, compromès amb la causa dels vencedors de la guerra i que, tot i la recent data de publicació (1990), repeteix tots els tòpics sobre la guerra mantinguts durant la dictadura. L'interès en els béns de l'església el demostra el fet que als arxius de la comissaria delegada de la Generalitat es conserven un seguit de dossiers que detallen els béns inscrits al registre de la propietat a nom de les comunitats religioses de Lleida —el registre fou assaltat i incendiat. Els dossiers estan a nom del Capítol de la Catedral, del capellà dels Omellons, dels capellans de les parròquies de Sant Llorenç, de Sant Andreu i del Carme, de la comunitat de Madres Monjas Carmelitas Descalzas de San Anastasio, de la comunitat de Sant Llorenç, del convent de Santa Clara, de les Madres Monjas Esclavas del Sagrado Corazón de María, de la Congregació Nuestra Señora de los Dolores, del Instituto de Hermanas Dominicas Terciarias de la Anunciata, dels pares Franciscans, de les monges de l'Ensenyança, de la congregació o institut de Religiosas Hijas de San José, de l'associació La Caridad, finques a la partida de Montcada de sa santedat el Papa Lleó XIII i dels seus successors en la Seu Apostòlica, l'institut de los Pequeños Hermanos de María o Hermanos Maristas de la Enseñanza, l'ordre de la Merced Redención de Cautivos, del bisbat de

representaven la destrucció d'un material simbòlic que *durant segles ha anorreat la nostra intel·ligència i sotmetent-nos a un jou de servitud denigrant*. La destrucció purificadora dels símbols de l'opressió clerical i política, també desapareixerien dels temples els emblemes de la reialesa i de la noblesa, era per ells més important que la conservació d'objectes artístics

*Creus i pedres modelades, reminiscències d'una orgia que ha durat durant segles, han de fer cap tots a la pedrera.*¹³⁸

En la mateixa línia, un altre articulista opinava que qualificar la crema d'esglésies catalanes com un crim arqueològic era una prova d'esperit feble i petit burgès, ja que l'església sempre havia estat contrària a qualsevol tipus d'avenç. Calia posar en una balança el que representaven les esglésies i els convents amb les ànsies d'alliberament de la classe obrera.¹³⁹

Un dels germans Xuriguera Parramona associava la destrucció dels edificis religiosos amb la transformació higiènica i urbanística de la ciutat històrica, on justament estaven bona part dels temples afectats —parla de records d'infantesa en una ciutat vella, de carrers estrets i costeruts, mal ventilats i amb cases en males condicions.¹⁴⁰ En front d'aquest *passat* sorgien les accions revolucionàries

Lleida, de l'Església de Sant Joan, de la parròquia de sant Llorenç i sant Martí, de l'instituto de Hermanas de la Sagrada Familia d'Urgell, de la comunitat de Sant Joan, del seminari Conciliar de Lleida, de la superiora de l'Hospici, de la superiora de les Religioses de San Vicens de Paül de Lleida i de la Unió de Beneficiaris de la Catedral. També es van conservar expedients amb les propietats de religiosos en diferents pobles de la província (Alcarràs —finca de Montagut—, els Alamús, Albatàrrec, Alcanó, Alcoetge, Alfès, Almacelles, Almatret, Artesa de Lleida, Aitona, Benavent de Lleida, Corbins, Fondarella, Golmés, la Granja d'Escarp, Llardecans, Massalcoreig, Miralcamp, Mollerussa, Montoliu de Lleida, Rosselló, Sarroca de Lleida, Seròs, Sidamon, Soses, Sudanel, Torrefarrera, Torre-serona, Torres de Segre i Vilanova de la Barca. (Llig. B-222 expt. 8245 —ADPL—).

¹³⁸ "Sagetes al vol. Símbols que cal derrocar" dins *Combat*, núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 4.

¹³⁹ ARANYÓ, "La caritat cristiana. L'església contra el treballador de tots els temps" dins *Combat*, núm. 72, 19/X/36, pàg. 4. R. BORGES també posava l'accent en el tradicional immobilitisme de l'església a "Anaven contra el progrés. Avui fa 383 anys que el metge català Miquel Servet morí cremat per ordre de l'obscurantisme religiós" dins *Combat*, núm. 79, 27/X/36, pàg. 1.

¹⁴⁰ X. PARRAMONA, "L'enderrocament de l'expalau del bisbe, símbol de l'opressió clerical" dins *Combat*, núm. 54, 26/IX/36, pàg. 4. La forma com apareix signat el reportatge, que conté diverses fotografies de les destruccions, no ens permet identificar quin dels germans Xuriguera Parramona n'era l'autor. Cinquanta anys després una novel·la de Joan B. Xuriguera responsabilitzava d'aquestes accions a les masses que reaccionaven contra la posició de l'església i lamentava les destruccions materials a Barcelona: *Els desordres del carrer portaven sovint el sacrifici d'esglésies i edificis religiosos. Era un instint que es manifestava en alguns elements en plena excitació (...). El tumult humà mirava la religió com enemiga i la feia objecte de la seva ira (...). Les pedres no eren culpables, ni el mobles ni els ornaments, i ara el foc els destruïa. Els responsables n'eren els homes que dispararen des dels terrats i els que havien lligat llur sort a la d'aquelles construccions (...). No era l'home qui incendiava sinó la massa, cosa ben diferent. Un home sol no incendiava una església, sinó que eren molts alhora i la multitud no tenia pensament ni consciència, sinó un instint, una idea fixa, i tots els braços s'identificaven per servir aquell instint* (Joan B. XURIGUERA, *La guerra civil*, pàg. 38).

De cop i volta, un dia, davant el nostre esguard s'enrocà estrepitosament tota aquella Lleida que nosaltres coneixíem tant. Vièrem que unes flames rogenques s'aixecaven vigoroses bé es confonien amb un fum dens i negre. (...)

Aixecarem el cap enlaire, i al cim de la torre de la Seu Antiga hi veïrem onejar una bandera vermella. Només un pensament. El nostre pleit de més dignitat ha estat ja solucionat. Sense expedients, sense favoritismes obscurs. I des de dalt de la torre esguardàvem com les tres quintes parts de Lleida cremaven.

A més de foc es podia identificar el popular barri del Canyeret, on molts lleidatans vivien en condicions poc favorables. I també grans edificis infrautilitzats

Es que ha sorgit una altra Lleida insospitada, que neix amb una embranzida, de colós, que derroca el vell, el caduc, l'humiliant. És que ha sorgit una nova Lleida que s'assenta fermament damunt les seves pròpies runes vergonyants.

Aquesta nova Lleida havia d'aixecar-se sobre les runes d'un passat que calia superar

Si es precis, que caiguin les parets, que s'inundin de derrocs les places. Que desapareguin inclús els nostres records estimats. Lleida, la nova Lleida, no pas la dels convents, ni la dels capellans i monges, ni la dels militars, sinó la Lleida dels obrers i dels pagesos, necessita pas.

I en aquesta tasca, hom no es podia limitar a ser un observador, sinó que calia participar-hi directament, comprometre's

Ajudant a fer caure l'edifici antic, corcat. Però ajudant també, a sentar les bases de l'edifici nou.

Com a exemple de tot aquest discurs, Parramona cita l'enderroc del palau episcopal. A més de representar el final d'un símbol del passat, donava solucions als problemes urbanístics del carrer Tallada.

De l'església de Sant Llorenç, un dels temples més significatius de la ciutat, només van quedar dempeus les parets i les voltes després de ser assaltada i incendiada el 20 de juliol de 1936. Fins i tot es va arribar a pensar en enderrocar-la definitivament per construir-hi una plaça al mig de la qual hi quedaria el campanar, sense campanes. El comitè popular va demanar un examen per dictaminar *la conveniència de conservar o enderrocar l'antiga església de sant Llorenç* —els encarregats de prendre una decisió havien de ser representants de les organitzacions obreres, delegats del comitè popular, una comissió de la FETE i uns tècnics. Sortosament l'enderrocament no es va realitzar.¹⁴¹

¹⁴¹ *Combat*, núm. 24, 22/VIII/36, pàg. 2. Aquesta versió és confirmada a la Causa General pel rector dels anys quaranta Ramon Espasa —tots els membres de la comunitat parroquial de Sant Llorenç havien estat assassinats— (peça 10, llig. 1471 -1-, expt. 1). En la Causa es conserven informes de les destruccions patides en cada parròquia (resums dels danys i morts que els hi afectaven directament).

La Catedral també va ser incendiada uns dies més tard que la resta de temples. El 25 d'agost de 1936, amb el pas d'unitats de la columna de Juan García Oliver per la ciutat, el temple va ser assaltat resultant uns danys valorats en vuit milions de pessetes segons la Causa General. El retard en la destrucció, comparat amb la sort patida per la resta d'esglésies, va permetre salvar l'arxiu i els *tesors artístics i espirituals* de la catedral.¹⁴² Tot i això, la seu nova construïda durant el segle XVIII ja havia patit algun atac anteriorment. Un ferroviari detingut el 1939 relatà com havia participat en un primer assalt a la catedral, anterior a l'incendi, encapçalat per guàrdies d'assalt. Després de l'ensulsiada militar

(...) fue llamado como sus compañeros a tomar las armas en la Generalidad, subiéndolos después al Castillo donde le dieron un mosquetón, no recordando quien las repartía, y por orden del Comité empezó a prestar los servicios de distinta clase que encomendaron a patrullas de paisanos y soldados.

(...) entre estos servicios, recuerda que mandados por el Alférez de Asalto M., fueron a abrir la Catedral para su saqueo, y como temían que hubiera alguien dentro, dicho Alférez tiró una bomba de mano a una puerta trasera, abriéndola, y por ella entraron unos veinte guardias de Asalto, más el declarante y otro paisano que no conocía, a los que habían ordenado acompañarles llevando dos palancas o barras de hierro para forzar las puertas. Que el Alférez de Asalto rompió un cepillo de limosnas, del que salió cierta cantidad en plata y calderilla que quiso repartir entre los dos paisanos que les acompañaban y el declarante no quiso tomar nada, según dice. Que el saqueo debió hacerse después, ya que ellos se marcharon y quedó una guardia en la puerta derribada con la bomba de mano, llevándose solamente a la Generalidad un cuadro que decían tener gran valor porque contenía un lienzo sagrado, oyendo comentar allí que valía más de un millón de pesetas. Que con las barras que llevó el declarante y otro paisano, no recuerda que se violentaran más puertas que la de una sacristía.¹⁴³

Després d'aquest primer assalt, representants de les forces revolucionàries van escorcollar el recinte buscant els tresors de la catedral. Van fer recerques a l'arxiu, interrogaren detinguts del Castell i exploraren les criptes per intentar confeccionar

¹⁴² Sobre la destrucció de la catedral i la posterior restauració a càrrec de Regiones Devastadas, veure Frederic VILÀ, *La catedral de Lleida*, p. 87-100. El professor Vilà, arquitecte i historiador de l'art, reflexiona sobre la dimensió emblemàtica dels monuments per explicar les agressions que pateixen en moments de crisi social. També transcriu un llarg text del canonge Àngel Segura, corresponents a les actes capitulars del 1956 (la inauguració oficial havia tingut lloc el 28 de setembre de 1955 amb la presència del general Franco), en el que es relaten els fets que afectaren directament al temple (p. 150-154). Segons Joan B. XURIGUERA van ser lleidatans voluntaris els encarregats de salvar el patrimoni i l'arxiu de la catedral traslladant-lo a l'Hospital de Santa Maria que feia les funcions de museu a pocs metres de la seu (*La guerra civil*, pàg. 82).

¹⁴³ Fons del GC (AHPL) expt. 80 llig. 92. En alguns casos les agressions no les patiren el conjunt dels edificis sinó una part del seu patrimoni. El destacament de la guàrdia civil d'Albesa (la Noguera) va realitzar una extensa investigació, que comportà detencions, multes i procediments militars, sobre el robatori de les campanes de l'església del poble que va tenir lloc la primavera de 1937. Sembla que en els fets van participar diverses persones d'una mateixa família —d'ambdós sexes— i que les campanes van ser bescanviades per un tractor a Sallent (el Bages). Fons del GC (AHPL) expt. 32, 38, 39, 40, 41 i 49 llig. 65.

un llistat d'objectes artístics de valor. Algunes veus reclamaren que la catedral es transformés en museu.¹⁴⁴

També s'alçaren veus per demanar públicament la destrucció del cementiri pels mateixos motius que les esglésies

El cementerio es una iglesia superviviente. Todos los templos han sido derruidos, menos el cementerio, donde existen mayor cantidad de ángeles, de cruces y demás símbolos catolizantes. El culto a los muertos es el más absurdo de los cultos. El cementerio es la evocación del pesimismo, enfermedad del espíritu y campo de cultivo de todos los bacilos, enfermedad del cuerpo. (...)

*Hay que sustituir los cementerios por hornos crematorios de desintegración orgánica. Hay que derruir el monumento de los muertos para rendir culto a los vivos.*¹⁴⁵

No només van patir les destruccions els temples públics, sinó també capelles privades. El propietari d'una torre situada a la carretera de Barcelona va denunciar un ferroviari i un obrer el febrer de 1939 per haver saquejat i incendiat una capella que tenia al seu domicili. Segons el seu testimoni, els assaltants van afirmar entre blasfèmies que també havien participat en l'incendi de l'església del Carne de Lleida. Tots dos van ser sotmesos a un procediment militar en el que es recolliren diversos testimonis destinats a demostrar el seu caràcter anticlerical. D'un d'ells s'afirmava que *demostró sus ideas antirreligiosas negándose a contraer matrimonio Canónico y no permitiendo fueran bautizados sus hijos*. De l'altre, que havia participat en la mort d'un mossèn i que ho havia intentat amb un segon.¹⁴⁶

Aquesta qüestió ens porta a un altre interessant tema en la història religiosa de la guerra, el manteniment d'un culte clandestí —tot i que a la diòcesi de Lleida fou pràcticament inexistent. Els historiadors Albert Manent i Josep Raventós assenyalen que no va existir cap xarxa clandestina organitzada. Només han localitzat la presència a la ciutat de Lleida del rector de Juneda, Faust-Josep Riu i Cucurull qui, en col·laboració amb Antoni Bergós, feia arribar els sagraments on

¹⁴⁴ "El tesoro o part del tesoro de l'ex-catedral" dins *Combat*, núm. 13, 8/VIII/36, p. 3 i 4. Posteriorment el mateix diari lamentà l'incendi de la catedral. Es considerava innecessari i insubstancial ja que *el primer moment ja havia passat i ara podríem utilitzar l'edifici per a Arxiu de la Ciutat o Sala d'Actes* (*Combat*, núm. 88, 6/XI/36, p. 3 i 4). El text va acompanyat de fotografies del resultat de l'incendi.

¹⁴⁵ "Todavía quedan cementerios en pie" dins *Acracia*, núm. 156, 23/IV/37, pàg. 1. Segons Joan B. XURIGUERA durant la tardor de 1936, no concreta la data, uns milicians de pas per Lleida van intentar destruir les creus del cementiri però van ser aturats per l'ajuntament (*La guerra civil*, p. 92-93).

¹⁴⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 28, 29 i 30 llig. 73. Agreujar el comportament dels agressors per haver usat un llenguatge blasfem no es simple retòrica de postguerra, sinó que aquest era un recurs habituals en els perseguïdors de religiosos per humiliar a les seves víctimes —juntament amb altres tractes vexatoris, tortures, etc. Julio de la CUEVA apunta que la blasfèmia havia esdevingut gairebé obligatòria, com un *código de identificación antifascista*, igual que la salutació amb el puny tancat i l'inevitable *Salut!* ("El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil", pàg. 278).

podia. També assenyalen l'existència d'un petit centre de culte organitzat per les Germanes de la Caritat de Santa Anna en la segona meitat de 1937, però sense cap sacerdot fix. I d'algun pis en el que es podia confessar i rebre la comunió.¹⁴⁷

Només hem pogut ampliar aquestes dades ja publicades amb un parell de referències més, el que ve a confirmar la desassistència religiosa de la ciutat de Lleida. La premsa publicà a començaments de 1937 que el comissari d'Ordre Públic Rodés ordenà a la brigada social destruir la capella privada d'un pis del carrer Tallada on se celebraven misses diàries. Per la seva banda, la mestra Consuelo Zazo Aguado va declarar a la Causa General que, en ser detinguda pel SIM a finals de març de 1938, l'interrogaren sobre les misses diàries celebrades a casa seva.¹⁴⁸

La situació de l'església catalana millorà a mesura que la violència remetia en la rereguarda republicana i, paral·lelament, s'entrà en una etapa de major tolerància religiosa. Però el tràngol patit pels religiosos i sacerdots lleidatans feren que aquesta recuperació fos menor a la ciutat del Segre. En aquesta mínima reorganització hi va jugar un paper destacat el doctor Salvador Rial, nomenat vicari general de l'arquebisbat de Tarragona a finals de juny de 1937. Rial va recomanar a l'arquebisbe Vidal i Barraquer que, des de l'exili, proposés a Roma

¹⁴⁷ Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*, p. 77-78 i 123-124. Segons aquest treball només es va poder organitzar el culte clandestí d'una manera important a Barcelona, tractant-se d'un cas únic en l'Espanya republicana (anonimat de la gran ciutat, arribada de capellans fugits d'altres diòcesis, activisme d'Unió Democràtica de Catalunya i presència del govern basc a la capital catalana). Sobre el partit democratacristià vegeu el clàssic treball d'Hilari RAGUER, *La Unió Democràtica de Catalunya i el seu temps (1931-1939)*. Manent i Raventós també assenyalen que al bisbat de Solsona, la diòcesi catalana menys afligida per la persecució, les autoritats locals feren els ulls grossos davant del culte clandestí. En l'extrem oposat, s'indica que els fidels més desassistits foren els dels bisbats de Lleida i de Tortosa. Francesc VIADIU, en el seu to habitual, assenyalava que la relativa tranquil·litat del Solsonès s'aconsegüí gràcies a l'activa presència d'homes d'ERC i d'Estat Català, en contrast amb el desordre lleidatà provocat pels faïstes (*Delegat d'Ordre Públic a Lleida la Roja*, p. 83-84). El mateix argument havia estat defensat per *L'ideal* durant la guerra. El periòdic associava al paper d'ERC i del seu cap local Viadiu l'escàs protagonisme dels incontrolats. Tot i això cal notar que *L'ideal* publicà aquest article poc després de la destitució de Viadiu com a delegat d'Ordre Públic ("Els esquerrans de Solsona", núm. 85, 8/X/37, pàg. 4). Pel que fa a la referència que Manent i Raventós fan a la col·laboració d'Antoni Bergós amb el rector de Juneda, no hem trobat cap referència en les memòries publicades per l'advocat lleidatà.

¹⁴⁸ *Combat*, núm. 136, 1/1/37, pàg. 2 i Causa General, peça 4, llig. 1469 (1), expt. 2 (AHN). Un lloc on també es van poder celebrar algunes activitats religioses —precàries misses, confessions, etc.— va ser la presó per la presència dels capellans detinguts. El testimoni d'una catòlica empresonada, Paquita Rovira, assegura que *Durante mi estancia en la cárcel, tuve el consuelo de recibir varias veces la absolución de sacerdotes próximos al martirio, que iban pasando por la celda número 7 —la de los condenados a muerte—cuyas rejas daban al patio de las mujeres. Me arrodillaba en dicho patio, mientras alguna vigilaba no viniese nadie por allí. Y el futuro mártir, subido en los hombros de uno de sus compañeras de celda y pena (no tenían ellos ni bancos ni sillas algunas para subirse a la reja y estaba muy alta). Se asomaban detrás de la misma y, después de exhortarme al dolor y propósito, rezado el acto de contrición, me daban la absolución* (Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes 1936*, p. 40-41).

que el rector de Juneda abans esmentat fos encarregat de governar la diòcesi de Lleida. En una altra carta, datada l'octubre de 1937, Rial comentava a Vidal que només quedaven sis sacerdots a la ciutat, dels quals només dos podien sortir i actuar una mica. Finalment, el 9 de març de 1938, el papa decidí nomenar a Salvador Rial administrador apostòlic de la diòcesi de Lleida.¹⁴⁹

Entre les comunitats religioses femenines de la diòcesi no es van enregistrar baixes personals, però la pràctica totalitat dels convents de monges van patir assalts. Tot i que en el cas de Lleida no són gaire habituals, en els testimonis recollits per la Causa General apareixen algunes denúncies de profanacions de tombes i posterior exposició dels cossos de religioses difuntes, concretament referides a les Esclaves de l'Immaculat Cor de Maria. Segons Juan Bassegoda també van ser profanades les sepultures del convent de l'Ensenyança.¹⁵⁰

El més habitual, però, són les detencions i humiliacions públiques de les comunitats, a més de l'ocupació dels seus convents. La seu de la Sagrada Família esdevingué la seu de la UGT i almenys tres monges de la congregació van ser empresonades durant un mes. El col·legi i convent que la Companyia de Maria tenia al carrer La Palma va ser assaltat el 21 de juliol amb la ja coneguda excusa que des d'ell s'havia disparat contra el poble. Les quaranta-dues monges que integraven la comunitat van ser detingudes després que intentessin amagar-se en un pis que tenien llogat al carrer del Rosari. Segons el testimoni que el bisbat presentà a la Causa General, els milicians les van formar en fila de dues al mig del carrer, després d'escorcollar-les públicament, i les escortaren fins a la Generalitat. Després d'unes hores de detenció van ser conduïdes a la Casa de Misericòrdia on van

¹⁴⁹ Albert MANENT i Josep RAVENTÓS, *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*, p. 123-124 i 168-169.

¹⁵⁰ Causa General: peça 10, llig. 1471 (1), expt. 1 i Juan BASSEGODA, *La arquitectura profanada*, pàg. 112. Sovint aquestes profanacions i exhibicions de cadàvers anaven associades a aquella imatge popular, ja comentada, de la desenfrenada vida sexual del clergat. Es buscaven fetus procedents d'avortaments, cadàvers de noies i de nois violats, etc. El referenciat article de Bruce Lincoln interpreta aquestes accions aberrants a partir de quatre claus: antinomianisme milenarista (forma d'expressar una fase violenta de "no regles" abans d'establir les "noves regles" i una manifestació de llibertat radical), rituals d'obsenitat col·lectiva (formació d'una solidaritat militant, comportaments amb una càrrega iniciàtica a partir dels quals ja no hi ha possibilitat de tornar enrere), iconoclàstia (demostració que no existeix cap poder sagrat, que aquelles icones no tenen cap poder sagrat, o que els agressors tenen més poder que els símbols) i un acte de profanofania (demostració que els cossos dels religiosos estaven sotmesos al pecat i a la corrupció, amb el que es contribuïa a la denigració del poderós). Vegeu Bruce LINCOLN, "Exhumaciones revolucionarias en España, julio 1936".

romandre tancades un temps durant el qual reberen amenaces de ser afusellades. Finalment van ser posades en llibertat. El convent va ser incendiat i enderrocat.¹⁵¹

Al veure's obligades a abandonar els centres de recolliment, residència i treball, algunes religioses s'hagueren d'incorporar a la vida terrenal, intentant amagar la seva vida passada. Hem pogut localitzar les històries de dues d'aquestes dones, una que pogué treballar com a mestra i una altra que arribà a ser secretària del comissari de la Generalitat.¹⁵² Maria P. va passar uns dies a la presó amb les seves companyes després que el convent de Santa Clara fos destruït (22 de juliol), però un cop lliure la seva situació no millorà gaire perquè no tenia cap ingrés per subsistir. Tanmateix sí que posseïa el títol de mestra pel que aconseguí que l'inspector provincial d'Ensenyament li trobés un lloc de treball a Montcortès (Pallars Sobirà). L'única condició de l'inspector, coneixedor de la seva condició, fou que mantingués en secret els seus vots.

Més interessant és la història de Josefina L.L. Segons els primers papers que figuren en el seu expedient de la delegació d'Ordre Públic es tractava d'un altre cas de militància socialista femenina de guerra —en el moment d'iniciar-se les investigacions tenia trenta-cinc anys i vivia a Barcelona on treballava com administrativa a les oficines del Banc Espanyol de Crèdit. A finals d'agost de 1938 arribava a la delegació un informe del SIPM de Saragossa sobre les activitats d'una dona que havia estat secretària del sindicat ugetista de transports i de Joaquim Vilà. S'apuntava que destacà en tasques de proselitisme entre les seves companyes de feina i que destinava les seves hores lliures a la Casa del Poble.

Posteriors informes recollits per agents de la delegació corroboraren aquelles afirmacions i encara les agreujaren. A les acusacions de tipus polític ara n'afegien altres de caràcter moral, una associació habitual per als vencedors de la guerra. Se l'acusava de ser amiga de festes i de tenir relacions amb un guàrdia d'assalt. Amb aquests antecedents Josefina va ingressar a la presó provincial de Lleida el dia sis de setembre de 1938 a disposició del delegat d'Ordre Públic, que l'imposà una condemna de dos mesos. La dona havia confirmat que treballà pel

¹⁵¹ Causa General: peça 10, llig. 1471 (1), expt. 1.

¹⁵² Fons del GC (AHPL) expt. 98 llig. 4 i expt. 8 llig. 15 - expt. 44 llig. 45. En el capítol posterior tindrem ocasió de comentar què va passar amb les religioses que abans de la guerra es dedicaven a tasques sanitàries i d'assistència social, fonamentalment en les cases de Maternitat i de la Misericòrdia.

sindicat però negà la resta d'acusacions polítiques i morals. Posteriorment fou traslladada a la presó de Barbastre fins que retornà a la de Lleida a l'iniciar-se contra ella un procediment sumaríssim d'urgència.

Quan ja estava a la presó comencen a canviar les informacions recollides. Un dels mateixos testimonis que abans l'havia acusat es refermà en les denúncies realitzades però afegint que havia estat monja i que abandonà la clausura molt abans del juliol de 1936. Ni la valoració ni el to havien variat gens, però s'incorporava una informació que fins aleshores no havia facilitat ni la pròpia detinguda en la declaració anterior al seu empresonament. El secretari del bisbat, en nom del vicari general, va confirmar el 15 d'octubre que Josefina era una religiosa dominica. Posteriorment, els mateixos informadors introduïren nous matisos a les seves declaracions. A finals d'octubre van afirmar que Josefina havia abandonat el convent a l'iniciar-se la guerra i que no pogué ingressar al PSUC per ser religiosa. A canvi posaven ara l'èmfasi en el comportament moral

(...) tenía amistad muy íntima con un guardia de Asalto con el cual y en compañía de otros amigos, hacían cosas impropias de su profesión a orillas del río.

El testimoni favorable d'una amiga de la religiosa va millorar la seva situació perquè el procediment va ser sobresegit a mitjans de gener de 1939. Explicava que només participà en activitats polítiques al veure's obligada a afiliar-se a la UGT per a poder aconseguir una feina. En converses privades es manifestava partidària de la causa finalment vencedora i l'amistat amb el guàrdia d'assalt era una simple prova de gratitud perquè l'agent va ser qui li facilità la feina i impedí que anés a parar a la presó. Al quedar lliure de responsabilitats reingressà al convent de les Dominiques de Lleida (al carrer Caldereries) i el delegat d'Ordre Públic decidí no imposar-li cap sanció més.

Els efectes polítics de la persecució religiosa foren inqüestionables: pèrdua de simpaties prerepublicanes internacionals, divisió interna en el bàndol republicà i pèrdua de control de les autoritats estatals i locals que es veieren obligades a afirmar que tot era producte de l'acció dels incontrolats.¹⁵³ A més serví per justificar els arguments dels sollevats. La descripció que el bisbe Moll va fer a

¹⁵³ Borja de RIQUER, recollint una tesi de Josep Benet, afirma que la persecució religiosa va tenir una gran responsabilitat en la manca de cohesió nacional en la rereguarda catalana (*L'últim Cambó*, pàg. 51).

finals de maig de 1938 de l'estat en què trobà la diòcesi de Lleida era un bon compendi de les atrocitats comeses en l'etapa anterior

Ruinas, incendios, destrucción por doquier. Iglesias incendiadas o demolidas, altares y retablos quemados, sagrarios profanados, vasos sagrados destruidos, ornamentos destrozados, casas parroquiales saqueadas, archivos desaparecidos y, en medio de estas manchas y tintas sombrías, se destaca en toda su crudeza la horrorosa visión de un río de sangre inocente derramada, donde ha perecido la flor de nuestros caballeros de la fe, lo más selecto y entusiasta de nuestras juventudes católicas por el único delito de profesar nuestra religión y mantenerse fieles a Cristo; y donde ha perecido también un número incontable de hermanos nuestros en el sacerdocio, con ellos vuestro pastor y prelado Salvio Huix.

I anunciava el que s'esperava de la nova situació

*Confiamos en la nueva España. Unos hombres sin fe y sin amor patrio asaltaron el gobierno de la Nación. Pero la Providencia nos deparó al hombre salvador, al Caudillo invicto, al Generalísimo Franco y, con él, a una pléyade de caballeros y cruzados del honor de España. Así será Una, Grande y Libre.*¹⁵⁴

La persecució patida pels representants de l'església catòlica durant els mesos més durs de la guerra contribueixen a explicar la presa de posició institucional i personal a favor dels vencedors i de la dictadura posterior.

(...) los (...) líderes eclesiásticos se mostraban extremadamente agradecidos a un régimen autoritario favorable, que había devuelto a la Iglesia lo que ellos consideraban su lugar en la sociedad y el Estado españoles.

Tot i això, els fonaments de la *Cruzada* s'havien posat molt abans de la guerra, molt abans del martiri. Com diu Julio de la Cueva (...) *no fue tanto que la Iglesia escogiera bando el 18 de julio de 1936, cuanto ya se había —y la habían— situado en uno de ellos con mucha antelación a la fecha.*

Una relació, però, que no es limita a la implicació de les jerarquies en l'estat, ans també hi haurà una connivència evident amb les xarxes de poder local, una participació del clergat rural en la repressió dels fets revolucionaris i en l'ajustament de comptes.

*(...) a los párrocos de los pueblos de todo el país, a la vez que recuperaban su antiguo rol de comisarios de la moral y las buenas costumbres, les fueron conferidas competencias parapoliciales, convirtiéndose en investigadores sobre el pasado ideológico y político de cada ciudadano susceptible de represalia, redactando informes, delatando, incluso, a personas no imputadas, y tomando frecuentemente la iniciativa respecto a la demanda de acciones judiciales represivas más enérgicas.*¹⁵⁵

¹⁵⁴ Paraules publicades al *Butlletí Oficial del Bisbat de Lleida* el 31 d'agost de 1938 (encara que pronunciades el 24 de maig). El text està reproduït més àmpliament a Romà SOL i Carme TORRES, *L'Acció Catòlica del Bisbat de Lleida*, p. 42-43 i a Jaume BARALLAT, *L'església sota el franquisme*, p. 22-23.

¹⁵⁵ Frances LANNON, *Privilegio, persecución y profecía*, p. 257; Julio de la CUEVA, "El anticlericalismo en la Segunda República y la guerra civil", p. 275 i Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir*, p. 191.

CAPÍTOL 5 VIURE A LA REREGUARDA

En els capítols anteriors hem pogut comprovar com les noves política i economia incidien directament en la normalitat de la rereguarda. A continuació aprofundirem d'una manera més detallada les transformacions experimentades en alguns dels àmbits més importants de la vida ciutadana. Ens ocuparem de la presència de la guerra en la societat, de les dificultats per organitzar una adequada gestió dels proveïments, de les transformacions experimentades en la sanitat i en l'assistència social, de la politització de l'ensenyament i, finalment, de l'oci i de les activitats culturals.

Però abans de desenvolupar tots aquests temes seria interessant oferir una breu panoràmica de l'aspecte físic de la ciutat durant els mesos de guerra i revolució

Des del començament de la guerra, la fesomia de Lleida ha canviat enormement; la fesomia, i altres coses de més endins.¹

La intensa agitació dels primers mesos revolucionaris va marcar profundament la ciutat. La politització i proletarització de la societat en ple context bèl·lic va donar protagonisme a les desfilades de milicians i de treballadors, a les banderes, als himnes i a les sigles. A mesura que la guerra s'allargava es relaxà l'eufòria inicial i s'espaiaren les acampades de milicians, progressivament substituïdes per parades militars

¹ "Editorial: De la guerra al dia" dins *L'ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 1. La mateixa imatge d'una ciutat que en poc temps canvia radicalment d'imatge, especialment pel pas de milicians, a Joan B. XURIGUERA, *La guerra civil*, p. 65 i següents).

Però cada una d'aquelles arribades feia senyal i deixava, en marxar, un petit rastre. I entre tots han anat canviant a poc a poc l'aspecte de la ciutat.²

Per alguns la politització —en forma partidista— dels carrers resultava
excessiva

No se puede ir por la calle ni entrar en los locales. Cuando no es la hucha es el himno y cuando no el himno la hucha. Y no es que no nos gusten los himnos. Más que las huchas. Lo juramos por todos los dioses del Olimpo.

El caso es que sufrimos los efectos de la coacción ambiental. No se puede oír un himno sin que —particularmente en los locales públicos— no haya que ponerse en pie y levantar el puño en alto. Y para postres, sin que se nos restrigie la hucha, la famosa hucha limosnera por las narices.

La coacción que esto representa resulta intolerable, absurda, ridícula. Tienta a la insubordinación que practicamos con sumo gusto. Con el mismo placer que negamos el saludo a un entierro y la genuflexión hipócrita al viático.

El cronista es enemigo de toda fórmula, de toda insignia, de toda bandera. Tiene sus ideas particulares sobre la acción y trascendencia de la limosna y su diferencial con la solidaridad. Tiene también escrúpulos sobre lo que entiende resabios de bajo fondo autoritario. Es un anarquista, sin patria y sin bandera de enganche. Y sin saludo de choque. Y se recrea oyendo "La Marsellesa". Y "Los Hijos del Pueblo". Y "La Internacional". Pero no se cree obligado a incorporarse y levantar el puño cuando los demás lo hacen. Ni cree justo el sentir de las tijeras en la piel por permanecer en su asiento saboreando las notas, mascándolas, digiriéndolas. Y en cuando al cepillar de los bolsillos después de haber pasado por una taquilla y haber dejado unas monedas sabiendo de qué iba y para qué iba, ni que decir tiene que nos resulta cargante. Y no digamos de aquellos elementos incógnitos emboscados, solapados. Pues ni son todos los que están ni están todos los que son.

Hay que apreciarse de psicólogo para leer en los puños y en los rostros. Hay puños que se elevan a mitad, sin contorsión ni tensión nerviosa. Y hay rostros que son carátulas irremediables cuando despiden un cobre. Pero lo hacen. Todo es cuestión de forzar una sonrisa.

Pero hay dos clases de refractarios. Nosotros pertenecemos a la clase de los por convicción. De los que entienden que el ideal no se representa con colorines ni la firmeza con poses. De los que opinan que hay que ser solidarios y no caritativos ni dadivosos.

Y no son juegos de palabras.

A buen entendedor ...³

Però el retrobament amb el ritme ciutadà anterior a la guerra encara quedava molt lluny. Bona part dels joves havien marxat al front, deixant neguit i angoixa a les seves llars i perdent-se moltes cares conegudes en les passejades diàries pels carrers. En canvi hi havien anat arribat molts forasters, els refugiats amb uns costums i comportaments diferents i els encarregats dels diferents serveis de l'exèrcit. Uns i altres

S'han llençat al carrer -omplen els passejos, els cinemes i cafès. La seva presència no es pot amagar. Per això no és ja la ciutat provinciana, somorta, monòtona, amb les seves petiteses quotidianes, com trobes ara a Lleida. Hi ha, aparentment, un ritme nou,

² *L'ideal*, núm. 102, 12/II/38, pàg. 1.

³ "La perplejidad del cronista" dins *Acracia*, núm. 42, 15/IX/36, pàg. 1.

*més lleuger, més àgil, més trepidant. Les cares conegudes són més poques i les forasteres més, i arribes també, a conseqüència d'això, a trobar-te com estrany en una ciutat desconeguda. I no ets tu el foraster, sinó els altres, els nouvinguts.*⁴

A la ciutat es va viure una intensa activitat que s'apreciava especialment en la congestió del trànsit urbà. Els diferents periòdics descrivien repetidament l'abundància de carros, automòbils, motos i bicicletes que circulaven en totes direccions, i no sempre optant per la correcta. La velocitat dels vehicles i una circulació sense massa ordre feien difícil caminar per Lleida.⁵

Una altre efecte ben visible de la nova situació va ser l'acumulació d'escombraries pels carrers, una part d'elles també resultat de la politització de la rereguarda. A les parets dels edificis de Lleida, i de tota Catalunya, es mantenia una guerra oberta de cartells, encara que el paper fos un bé escàs

Lleida és horriblement descurada. Diguem-ho clar: bruta. Els carrers, plens de papers, pelloses i detritus. A la mitja hora d'escombrada ja no s'hi coneix res. La fúria proselitista ha emplenat de pasquins i cartells totes les façanes. No s'ha respectat res. Ací teniu, per exemple, les nobles pedres de la Paeria, totes cobertes de paperam. Company alcalde: per què ho consentiu? Ordeneu una bona neteja i la ciutat us ho estimarà.

0

*Las calles de Lérida, a la altura normal de una brocha de las que generalmente se emplean para adherir papeles a las fachadas, si nos tomásemos la molestia de medir su anchura diariamente notaríamos un descenso alarmante en la cantidad de la misma. Llegará día en que por la calle Mayor será imposible el poder pasear en disposición de dos en fondo. La fila india se impondrá por necesidad, sin que ello quiera decir que hacemos el indio.*⁶

⁴ *L'ideal*, núm. 102, 12/IV/38, pàg. 1.

⁵ *Acracia*, núm. 6/VIII/36, pàg. 2; *Combat*, núm. 44, 15/IX/36, pàg. 1; *L'ideal*, núm. 66, 28/V/37, pàg. 3; "¡Acabemos con las velocidades peligrosas!" dins *UHP*, núm. 43, 21/IX/36, pàg. 1. El darrer dels articles definia la velocitat excessiva com una malaltia que afectava tant a les carreteres com a les ciutats i de la que en bona mesura eren responsables els turistes de la revolució, aquells que no tenien cap ocupació fixa. La densitat del trànsit i la desorientació revolucionària de primera hora van obligar a la redacció d'*Acracia* a publicar una nota preguntant que ningú, per "influente" que sea, se'ls hi endugués el cotxe que necessitaven per anar a la impremta i fer els serveis d'informació (núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 2). A instàncies d'ERC el problema de la circulació va formar part de l'ordre del dia del ple municipal del dia 7 de juliol de 1937 (*L'ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 2). En el ple del mes d'octubre el regidor Manuel Culebra (PSUC) tornaria a insistir sobre el mateix tema, apuntant que eren els vehicles militars els que creaven més problemes (*L'ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 2). El dirigent del PSUC Evarist Masip, al que ens hem referit en alguna ocasió en capítols anteriors, va patir un greu accident de trànsit davant del Parc Eliseu Reclús que el deixà ferit (*UHP*, núm. 356, 23/IX/37, pàg. 1).

⁶ *L'ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 1 i *Acracia*, núm. 204, 20/III/37, pàg. 1. Curiosament el diari excloua d'aquesta contaminació propagandística els cartells confederals. Vol fer creure que els únics pòsters respectats pels lleidatans eren els que mostraven l'effigie de Durruti: *en Lérida solo será posible pasar por el lugar donde haya un cartel de fondo rojinegro con la cabeza del miliciano indisciplinado e incontrolable. Ello porque en el resto de lugares llegarán a juntarse las fachadas a fuer de poner quesos de papel en las mismas*

En el ple municipal del dia 7 de juliol de 1937 es va plantejar un debat sobre aquesta qüestió. El republicà Leopold Morant, amb el suport del socialista Manuel Culebra, demanà acabar amb l'aspecte tan brut de la ciutat i netejar les façanes. També recordà el sistema de cartelleres que l'ajuntament republicà feia servir als cinemes abans de la municipalització del Servei. El conseller de cultura Llorenç Ribes (PSUC) va informar al següent ple que s'havia creat una brigada especial de neteja amb aquest objectiu.⁷ La qüestió, però, no va quedar resolta perquè es tornaria a plantejar, en els mateixos termes, en plens posteriors.⁸

Les restes físiques de les activitats revolucionàries de primera hora també van incidir directament en el paisatge urbà. Durant més d'un any, per exemple, les runes de l'església del convent de l'Ensenyança van dificultar seriosament la mobilitat a la plaça de l'Ereta, un lloc central del barri històric, agreujant-se el problema els dies de pluja. A més de les agressions, les urgències de la guerra comportaven unes determinades prioritats en la gestió dels béns públics i la marginació de tasques que haurien estat més importants en una situació normal. Així, un articulista va expressar públicament la seva preocupació per l'*estat d'abandó poc adient a la cultura del nostre poble* en què es trobaven els jardins des de l'inici de la revolució. L'especial context polític que es vivia no podia justificar, segons el criteri del denunciador, aquells oblits. Un altre, en canvi, sí responsabilitzava a la guerra de l'*esclat urbanitzada* experimentat per alguns nens de Lleida que s'entretenien atacant arbres i boques de rec per carrers i places.⁹

Més reveladores que aquestes denúncies concretes, resulten les preocupacions urbanístiques d'alguns representants de l'opció revolucionària. A la premsa es pot resseguir un discurs que reivindicava la transformació progressista de la imatge i de l'ordenació de la ciutat¹⁰

Lérida, en el aspecto estético, no es muy digna de elogios que digamos. No hace falta ser topógrafo, para comprobar que a excepción hecha, de las últimas calles construidas, las demás dejan mucho que desear. Como temiendo sufrir alguna embestida, la mayoría de sus barrios, están apretados, arrinconados, en esta colina que hace más alta esta joya de arte que es la Seo Vieja, lo

⁷ *L'Ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 2 i núm. 76, 6/VIII/37, pàg. 4.

⁸ *L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 2.

⁹ *L'Ideal*, núm. 82, 17/IX/37, pàg. 3; núm. 87, 22/X/37, pàg. 3; núm. 74, 21/VII/37, pàg. 1; núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3 i núm. 107, 12/III/38, pàg. 1.

¹⁰ Una perspectiva històrica d'aquesta qüestió, des de la geografia de la percepció, a Joan GANAU, *La idea de ciutat a Lleida*.

que ha hecho que la mayoría de ellos estén llenos de cuevas y callejones. De tal forma presenta Lérida esta característica, que la podemos considerar con la columna vertebral en ésta calle Mayor, tan llena de juventud y de gracia, y con sus brazos extendidos más allá de las riberas del Segre y remontando el castillo principal llega hasta los llanos del Campo de Marte.

El noventa por cien de leridanos, solo conocen de Lérida sus calles más animadas. Sin embargo, no conocen esta parte de Lérida sobre la que muchos han pretendido hallar cosas típicas y sin embargo no han querido estudiar en él sus bajos fondos de prostitución, de hambre y de miseria. Y esta parte de Lérida, extraña, desconocida, en que solo puede vivir la muerte, el "Canyeret".

Solo el diez por ciento restante conoce lo que de bueno tiene Lérida. Y lo bueno de Lérida, es su frondosa huerta y sus campos siempre verdes y alegres.

Les transformacions revolucionàries havien d'arribar també a la ciutat

La obra de sanear y descongestionar la ciudad se ha iniciado. Sin necesidad de seguir engorrosos e inútiles trámites burocráticos, la piqueta demoleadora del proletariado hace caer aquellos edificios que fueron la caverna de la gente ensotanada, lo que permite engrandecer nuestras plazas y establecer entre si comunicaciones.

Y por todo Lérida, en fin, empiezan a infiltrarse estos dones tan preciados de la Naturaleza que son el aire y el sol.¹¹

En aquesta crítica a la ciutat tradicional, la via més emblemàtica no rebia pas una bona qualificació. El carrer Major acollia diàriament les passejades dels lleidatans tot i ser massa estret i antihigiènic

Cosa típica en Lérida el aspecto de su calle llamada Mayor, no sabemos porque regla de tres. Ese mar de gente con sus oleadas de seres, que se estrellan en la estrechez de sus muros laterales; ese múltiple ir y venir de gentes que parsimoniosamente se rigen por el paso que impera en común.

Altres carrers de Lleida podrien complir aquesta funció lúdica i clau en la sociabilitat lleidatana perquè segons algunes veus

La calle Mayor, culebra retorcida entre dos hileras de edificios altos, no ofrece ninguna ventaja como paseo.

Y aunque Lérida perdiese una de sus cosas típicas, sería de desear que el desgaste de zapatos por la calle Mayor se redijese un tanto en beneficio de la producción.

Después ya nos quedará tiempo para pasear, no por la calle Mayor, que es anti-higiénica, sino por los Campo Elíseos o por Fernando.¹²

Expliquen Lleida com una ciutat dividida en dues parts ben diferenciades. Una, coneguda per tothom, era la Lleida dels carrers més o menys moderns, més o menys tortuosos, però que centralitzaven els comerços, la vida política, econòmica

¹¹ "Lérida será ciudad" dins *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 2.

¹² *Acracia*, núm. 113, 4/XII/36, pàg. 4. El paper central del carrer Major en la vida diària dels lleidatans durant la postguerra (lloc d'esplai, de trobada, de control social, etc.) ha estat molt ben explicat per l'antropòleg Carles FERRA, "Fer la nòria. Una història oral del carrer Major a la Lleida de postguerra" i *La ciutat llunyana*.

i lúdica (zona de l'estació, avinguda de la República, carrers Carles Marx, Magdalena, Major, Blondel, Sant Antoni, Catalunya i Cavallers)

Però hi havia una altra Lleida, més desconeguda per una part dels lleidatans. Amb poc trànsit i sense il·luminació, on s'havia de caminar amb cura per no caure. Amb edificis enganxats un a l'altre, mal ventilats i sense sol (carrers del barri del Canyeret, zona del seminari vell, carrer Borràs, la Llengua de Serp, Cementiri, Sant Andreu, Redola de Sant Joan, Juderia, etc.)

Cal pensar ara en aquesta Lleida. Cal descobrir, mostrar descarnadament, la realitat d'una Lleida grisa, insana, miserable. Cal incorporar al ritme nou i lluminós que ara iniciem, els cossos i les mentalitats joves que s'estan podrint i quedant esmicolades entre les parets mig derrocades, entre les finestres insuficients i entre les llambordes cantelludes de riera.

*La Revolució no permetrà que aquesta part de Lleida quedi oblidada.*¹³

Aquesta situació només se superaria impulsant nous projectes per a la Lleida del futur, un cop la situació política i militar es normalitzés. Tot i que ja haguessin pogut ser iniciats, segons algun articulista, si l'ajuntament hagués aprofitat l'excés de mà d'obra patit a la ciutat. Tampoc l'administració burgesa de la ciutat havia estat capaç de desenvolupar un seguit d'obres pendents i necessàries, com

- una estació d'autobusos que centralitzés les línies que unien Lleida amb els pobles, per evitar l'estacionament de cotxes i la presència de viatgers en carrers estrets i de trànsit intens
- la remodelació de la plaça Sant Joan, a la qual els diferents règims només li havien canviat el nom (Sant Joan, de la Constitució, de la Revolució, y *mañana plaza de ..*). En el capítol número set comprovarem l'encertada visió d'aquest article ja que a partir de 1938 adoptaria el nom de *plaza de España*
- el projecte d'un mercat per desplaçar els venedors d'aquesta plaça i acabar amb els munts de fruita i verdura que l'enlletgien.¹⁴

Una altra reivindicació era la rehabilitació del marge esquerre del riu per poder acollir adequadament els passejants i els banyistes estivals —s'afirma que els burgesos no ho van fer perquè no passaven l'estiu a la ciutat. En canvi sí que havien impulsat la construcció d'unes piscines a la sortida del pont.¹⁵

¹³ IRUX, "La Lleida que no es coneix" dins *Combat*, núm. 146, 13/I/37, pàg. 2 i "La urbanització del Canyeret" dins *Combat*, núm. 143, 9/I/37, pàg. 2.

¹⁴ *Acracia*, núm. 287, 25/VI/37, pàg. 2.

¹⁵ *Acracia*, núm. 288, 26/VI/37, pàg. 2. Han estat necessaris gairebé seixanta anys perquè la remodelació del marge esquerre del riu fos efectiva.

Però malgrat totes les mancances de la ciutat, aquests revolucionaris hi van apostar. Klein defensava la seva opció de viure a Lleida i no pas a Barcelona, on afirma que hagués pogut tenir algun càrrec, perquè només des de Lleida es podien resoldre els problemes de la ciutat.

Este es el caso, amigos y compañeros de Lérida. Ecuánimes o no, equivocados o no, plantead vuestros propios problemas y resolvedlos. No se trata de que nos gobiernen los de fuera mal ni bien: se trata de que nos gobiernen de ninguna manera. Para fuera, cordialidad y federación, no sumisión.

(...)

El leridano tal vez no pueda en mucho tiempo ser diferente de lo que es. Pero que sea lo que es sin ser barcelonés.

Es curioso que vivamos arrodillados ante Montjuich y ante el Tibidabo sin resolver nada de allí ni de aquí. La consigna de Valencia, de Barcelona, de Roma o de Moscú será siempre no ocuparse de Valencia, de Barcelona, de Roma ni de Moscú, sino dar consignas a Lérida, a Puigcerdá, a Cervera ...¹⁶

5.1 NO PASSARAN. DEFENSAR, ESPERAR, VIURE

5.1.1 LA DIRECCIÓ MILITAR DE LA CIUTAT

Un cop vençuda la sublevació dels militars de carrera, el seu àmbit d'actuació també va ser escombrat per l'onada revolucionària. Pràcticament tots els oficials implicats en la revolta foren detinguts i executats. La Seu Vella va passar d'acollir la guarnició a ser el centre d'operacions d'un comitè militar encarregat de pilotar la situació militar de Lleida i del front d'Aragó d'acord amb els nous principis revolucionaris.¹⁷ A l'antiga catedral se li continuaven reservant els usos militars que tenia des del segle XVIII, però ara albergaria a milicians i després a l'exèrcit popular.

No hem pogut elaborar amb certesa una llista totalment fiable dels integrants del comitè militar. L'any 1943 el comissari de policia de Lleida remetia al fiscal instructor de la Causa General un informe sobre l'organització militar roja de la ciutat.¹⁸ Segons aquest document el comitè estava presidit pel tinent coronel Martínez Vallespí i en formaven part alguns dels militars que li feren costat en

¹⁶ KLEIN, "¿Se puede vivir en Lérida?" dins *Acracia*, núm. 191, 5/III/37, pàg. 4.

¹⁷ *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, pàg. 2. El comitè militar també va instal·lar, d'acord amb el comitè municipal, unes dependències als baixos de l'exconvent de Santa Teresita destinades a dipòsit de municions (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 6 d'octubre de 1936 —AML—).

¹⁸ Causa General, peça 2, llig. 1468 (1), expt. 2, pàg. 858 (AHN).

l'oposició als oficials sollevats, a més de representants de les organitzacions revolucionàries. El comissari aportava els noms següents

Santiago López ¹⁹	sergent d'infanteria
Campos	brigada
Alcober	brigada
Blanco (ferroviari) ²⁰	UGT
Juan Llusa Larrea	POUM
Marcia Mena ²¹	POUM
Josep Buiria Rogel ²²	POUM
un barber	CNT
Juan Santiveri	no concreta l'afiliació ni assegura totalment que en formés part (rumors)

Per altra banda, un reportatge sobre la revolució lleidatana que publicà *La Batalla*, diari barceloní del POUM, donava a conèixer una llista totalment diferent a l'anterior:²³

Antonio Gil Otero	comandant
José Barrachina	sergent
Asensio	sergent
José Buiria	POUM
José Suau	PSUC (l'article només diu socialista)
Félix Lorenzo Páramo	FAI

L'esmentat informe de la policia acusava al comitè militar, juntament amb el popular, de ser el principal responsable moral i polític de les saques i dels assassinats de dretans. El tinent coronel Martínez Vallespí i el comandant Enric Pérez Farràs, en el seu pas per Lleida cap al front d'Aragó,²⁴ eren els responsables d'organitzar les milícies roges de la ciutat, continuava el comissari, tasca en la que van tenir la col·laboració de la resta de membres del comitè i de l'alferes Ruperto Montoro, cap de la guàrdia d'Assalt.

¹⁹ José M. Álvarez Pallás cita al sergent Santiago López, sergent automobilista segons ell, com al responsable de controlar i desarmar la guarnició del Castell el 20 de juliol i de l'empresonament del coronel Rafafel Sanz (*Lérida bajo la horda*, pàg. 28).

²⁰ Podria referir-se a Domingo Blanco Arcarazo, ferriari socialista que també va format part del tribunal popular.

²¹ En la nòmina del POUM corresponent al mes de desembre de 1936, comentada en el capítol segons, apareix Mena com a representant del partit en aquest comitè, juntament amb Maties Alonso (Carpeta 57. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

²² En les informacions recollides durant la instrucció de l'expedient que li fou incoat per responsabilitats polítiques es té en compte la seva activitat en el Bloc abans de la guerra i la participació en els ajuntaments de guerra, però no que hagués format part del comitè militar (AAPL). Tant pot indicar la inexactitud de l'informe del comissari com el desconeixement existent sobre aquest comitè.

²³ *La Batalla*, 6/VIII/36.

²⁴ El comandant d'artilleria lleidatà Pérez Farràs havia estat condemnat a mort després dels fets d'octubre de 1934 i posteriorment indultat. Després de la seva participació en el control de la revolta a Barcelona, detenció del general Godeu, és designat pel govern català cap militar de les milícies i es trasllada al front d'Aragó com assessor militar en la columna Durruti. Per aquest motiu el trobem repetidament a Lleida.

A partir de la normalització republicana de la tardor de 1936, les funcions bàsiques d'aquest comitè quedarien restringides a la publicació i l'aplicació de les disposicions de mobilització del ministeri de la Guerra i de la conselleria de Defensa.²⁵

El següent pas fou la dissolució del comitè, encara que més tardana que la d'altres. A partir del 4 de febrer de 1937 *el comité militar de Lérida, nacido al calor de la guerra revolucionaria ha quedado disuelto y sustituido por un comandante militar de Plaza*. En una reunió celebrada al despatx de Joaquim Vilà, les organitzacions obreres no van tenir més remei que acceptar la dissolució i que el comandant militar nomenat per la Generalitat, García Miranda, n'assumís les funcions. Posteriorment ocuparia el càrrec Sebastián Zamora.²⁶

Una de les primeres tasques impulsades per la comandància fou un pla d'instrucció militar per a tots els homes compresos entre els divuit i el trenta anys que es posà en marxa el 13 de febrer. El pla preveia sessions pràctiques de dues hores diàries a l'Escola del Treball —els dies feiners per la tarda i els diumenges al matí— i teòriques al teatre del parc Eliseu Reclús —una hora i mitja diària.²⁷

L'organització militar anterior també havia previst la realització de sessions d'instrucció per als milicians, com les que rebien al castell de Gardeny les Milícies Obreres Auxiliars per tècnics del comitè militar. Inicialment les MOA eren una organització juvenil dels sindicats, però després aplegaren a tots els treballadors sindicats i aptes per a les armes, encara que amb predomini dels poumistes.²⁸

²⁵ *Combat*, núm. 60, 3/X/36, pàg. 2.

²⁶ *Adelante*, núm. 5, 5/II/37, pàg. 2; *Acracia*, núm. 167, 5/II/37, pàg. 2 i núm. 281, 18/VI/37, pàg. 2 (on es publica una nota de la comandància sobre lleves signada per Sebastián Zamora). Sebastián Zamora era un capità d'infanteria que va comandar una de les primeres columnes d'Aragó. Posteriorment s'encarregà de les Divisions 29a i 16a. Va servir a l'Estat Major de l'Exèrcit de l'Est i va comandar una Divisió a l'Ebre (Michael ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*, pàg. 388).

²⁷ *Acracia*, núm. 176, 16/II/37, pàg. 2. El 18 d'agost el govern de la Generalitat publicà un decret declarant obligatòria la instrucció premilitar per als joves compresos entre els divuit i els vint anys (una valoració positiva d'aquest decret a *L'ideal*, núm. 78, 20/VIII/37, pàg. 3). La mesura fou impulsada pel Comitè Pro-Exèrcit Popular Regular que ja havia reclamat als governs de la República i de la Generalitat, després de l'ocupació de Bilbao, l'obligatorietat d'aprendre instrucció militar entre els 18 i els 40 anys, l'obligatorietat de l'educació premilitar en camps d'instrucció als compresos entre els 18 i els 20 anys i la necessitat de crear un ambient de guerra adequat a la rereguarda (*L'ideal*, núm. 72, 9/VIII/37, pàg. 4).

²⁸ *Combat*, núm. 41, 11/DX/36, pàg. 2 i núm. 54, 26/DX/36, pàg. 2. El POUM tenia també una Escola Militar que justament va obtenir l'autorització del comandant militar de Lleida per organitzar unes maniobres a mitjans de maig de 1937 a la finca de Raïmat (*Acracia*, núm. 251, 14/V/37, pàg. 2 i *Adelante*, núm. 94, 20/V/37, pàg. 4).

5.1.2 LA GUÀRDIA CIVIL ENTRE LA SUBLEVACIÓ I LA REVOLUCIÓ

Els cossos armats tradicionals com la guàrdia civil, ara guàrdia nacional republicana, tampoc s'escaparen dels vents transformadors. La presència dels comitès i dels sindicats obrers arribaria fins i tot a la comandància de l'institut armat, actiu participant en la sublevació de juliol. En un primer moment les diferents forces de seguretat de Lleida quedaren sota el control de l'alferes d'assalt Ruperto Montoro, però en uns pocs dies es va formar el comitè de la comandància de la guàrdia civil format per²⁹

Francisco Lucena Argudo	president
Jaime Cortés Pérez	
Francisco Rodríguez Barroso	
Baldomero Allepuz Mañas	
Teodoro Cerro Abajuz	
Julio Hidalgo Cerrillo	
Emilio Santodomingo Hervás	
Eduardo Luciana Ruiz	caporal
Fernando Grau Saureda	sergent
Dionisio Martín Sayalero	guàrdia de la comandància d'Osca
Manuel Rivera Muñoz	ascendit a sergent pel PS de Madrid
Santiago Rodríguez Muñoz	delegat del parc mòbil
José Ariza Garcia	delegat de control de l'armament
Rafael Ramos Contreras	
Florentino Aparicio Brega	
Valentín Muñoz Arenales	
Ramon Pallarés Rodríguez ³⁰	
Manuel Oliveros Bello ³¹	

Les declaracions presentades a la Causa General responsabilitzaven als membres del comitè d'influir en la mort dels guàrdies civils afusellats per ordre del

²⁹ Informacions aportades pels guàrdies Mariano Samitier Bafaluy i Gregorio Tomé Lacastra a la instrucció del sumari de la Causa General (peça 2, llig. 1468 -1-, expt. 2).

³⁰ El 14 de març de 1940 es va celebrar un consell de guerra contra Ramon Pallarés. En el testimoni de la sentència tramés al Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques es deia que havia estat un *guardia civil de filiación extremista afiliado a la C.N.T. F.A.I. durante el M.N. tenía gran amistad con el Comité de la Guardia Civil habiendo sido una especie de Delegado del mismo y el encargado de la documentación y efectos del referido comité. En ocasiones iba adornado con la gorra de la F.A.I. y al cuello el pañuelo y obligaba a los demás guardias a contribuir a la compra de armamento estando propuesto para el ascenso a Sargento si el Movimiento de la F.A.I. de Mayo de 1937 hubiese triunfado*. Després de la guerra va ser destinat a Zújar, Granada (AAPL).

³¹ Segons consta en el certificat de la sentència del consell de guerra celebrat contra ell el 9 de novembre de 1939 Manuel Oliveros havia estat expulsat de l'institut armat abans de la república per les seves idees esquerranes i reingressat amb el règim republicà. Durant la guerra s'afilià a la CNT i en fou membre del comitè. Sembla que fou expulsat i empresonat a l'acusar-lo de malversació i que aleshores intentà passar-se a la zona rebel. El procediment sumaríssim el condemnà a dotze anys i un dia de reclusió temporal (AAPL).

tribunal popular o en accions incontrolades. Fan referència a les defuncions del comandant Vicente Garchitorena Rigau (el 21 de setembre de 1936 segons la peça principal de la causa general), del tinent José Sánchez Zamora que encapçalà els guàrdies civils sollevats (mort el 25 de juliol en una saca de la presó), del tinent retirat Tomàs Torres Lueza detingut al seu poble (Almacelles, el Segrià) i executat a Lleida el 17 de setembre, del brigada Antonio Ibáñez López (15 de gener de 1937), de l'alferes Ramon Roselló Torres (3 de novembre de 1936), del guàrdia Ricardo Franco Franco encara que la seva mort no apareix a la Causa General, del capità Guillermo Palmer afusellat al front i acusat en algunes declaracions de fidelitat republicana, del tinent retirat José Guasch Tortell afusellat i cremat a Cervera, d'Antonio Núñez López trobat a la carretera de Corbins, de quatre carrabiners de la Val d'Aran apareguts a quatre quilòmetres de Lleida, del tinent retirat Daniel Infante Martín (5 d'agost de 1936), d'Álvaro León López (26 d'agost) i del capità Francisco Poyatos Castañera.

Segons un informe de la policia, incorporat el 1942 al sumari de la Causa General, les autoritats republicanes castigaren a Poyatos el 1936 destinant-lo a Lleida, on participà entusiàsticament en la revolta. Després del fracàs va continuar a la comandància molt vigilat fins que el detingueren el 14 de setembre de 1936 per executar-lo sis dies després amb l'acusació d'haver participat en la repressió dels fets d'Astúries de 1934 i de conspirar amb altres guàrdies civils per recuperar el control de la comandància lleidatana. La conclusió de l'informe destacava que fou *muy patriota y muy militar*, com ho demostrava el fet que hagués comandat l'escamot que l'executà.

Tot i la formació del comitè es mantingué un oficial al capdavant de la comandància. Durant els primers mesos continuà en el càrrec el tinent coronel Acacio Sandoval Asencio, el mateix que donà suport a l'acció dels sollevats de juliol però que no havia estat detingut. Podem conèixer alguna cosa d'aquesta etapa per la informació incorporada en les diverses investigacions seguides en la postguerra contra Sandoval —l'agost de 1938 va ser sotmès a un consell de guerra a Saragossa i després li van aplicar la legislació de Responsabilitats Polítiques. Les autoritats franquistes van reconèixer que havia estat una persona d'ordre, religiosa i patriòtica, que no s'oposà a la rebel·lió militar i que protegí algunes víctimes de la

repressió revolucionària. Però hi va pesar més que hagués conservat el càrrec *al servei dels rojos* i algunes suposades amistats amb líders *extremistes*. Per qüestions d'edat va ser rellevat pel capità Eladio Lucas Mata, assessor tècnic del comitè de la guàrdia civil, i s'instal·là a Casp (Osca) des d'on es passà al bàndol franquista quan les tropes s'aproparen a la capital aragonesa. Per tot plegat el van condemnar a una pena de reclusió perpètua a la presó de Ciudad Rodrigo (Salamanca), però posteriorment li devien reduir perquè el 1942 vivia en una poble de la província de Terol.³²

Un altre oficial acusat després de la guerra d'haver-se posat del costat republicà fou el tinent Salomé Maestre Hernández, afiliat anarquista que arribà al grau de capità per mèrits de guerra. El 1936 era cap de la línia de Pobla de Segur (Pallars Jussà) i amb les forces a les seves ordres es traslladà a Lleida després de la revolta militar. Durant uns dies realitzà serveis de vigilància a la ciutat fins que s'incorporà al front d'Aragó comandant una secció de la guàrdia civil i potser també va formar part de la columna dels Aguiluchos. Abandonà la primera línia després de ser ferit en un parell d'ocasions per incorporar-se a la comandància de Lleida com a cap administratiu. Abans de l'ocupació es traslladà a la Val d'Aran i d'allà s'incorporà a la zona franquista per Irún. La justícia militar el condemnà a trenta anys de reclusió major per adhesió a la rebel·lió i el Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la pèrdua total dels seus béns, sentència sobreseguda el 1944.³³

A més d'un comitè, també es va constituir el sindicat únic de les Forces Armades de Lleida que, a partir del 7 d'abril de 1937, aplegava als membres de la guàrdia nacional republicana. La junta directiva estava composta per

Miguel Vicens Moles	president	
Manuel Rivera Muñoz	secretari	membre del comitè
Juan Martín Cañada	tresorer	
Santiago Rodríguez Muñoz	comptador	membre del comitè
Emilio Santodomingo Hervás	vocal	membre del comitè
Luis Santos Sebastián	vocal	

³² En el mateix consell de guerra de Sandoval va ser condemnat a divuit anys de reclusió temporal i a la pèrdua del lloc de treball Josep Soler Llopis, un alferes d'infanteria que sortí als carrers de Lleida amb les tropes revoltades però que posteriorment també es posà del costat republicà, prestant serveis burocràtics que li permeteren arribar al grau de capità. Informació conservada en l'expedient per Responsabilitats Polítiques de Sandoval (AAPL).

³³ Dades procedents de l'AAPL.

Valentín Muñoz Arenales³⁴
Francisco Rodríguez Barroso

vocal membre del comitè
delegat a la Federació Local de Sindicats Únics

La formació del sindicat, comunicada a tots els cossos armats de Lleida perquè s'aspirava a la unificació de forces, es presentava com el resultat *del corrent de transformació psicològica i moral dels homes endegada el 19 de juliol* i com un instrument més per fer triomfar la revolució. Tot i aquestes intencions, els guàrdies es van trobar amb l'oposició d'alguns medis, que fins i tot amenaçaren amb recórrer al ministeri de Governació la constitució del sindicat. Per evitar suspicàcies partidistes i institucionals, s'afirmava que la nova associació no restaria autoritat a cap dels organismes encarregats de controlar les forces d'ordre públic, ni influència a les patrulles de partits i de sindicats. Tampoc pretenien fomentar el desordre i el sectarisme tan freqüents a la rereguarda.³⁵ Les dificultats que els guàrdies havien trobat per poder-se organitzar i per ser reconeguts professionalment de manera oficial explica el retard en formar l'entitat, com es va fer constar a l'acta de constitució

*(...) obstrucción que el mismo Gobierno de la Revolución nos ha presentado, prohibiendo de una manera clara y terminante que los que hemos vestido el uniforme militar pudiéramos hacer una vida de convivencia social con la clase trabajadora.*³⁶

Tampoc fou gaire més fàcil la vida en la comandància, tot i que la CNT en controlava la direcció des que el capità Eladio Lucas i bona part dels membres del comitè inicial foren destinats a Barcelona. Un guàrdia confessà que els militants anarquistes rebien pressions i amenaces d'expulsió i d'empresonament. Des de l'òrbita comunista es considerava que el seu funcionament era un complet desastre perquè la disciplina havia desaparegut, no s'obeïa al comissari Viadiu, els guàrdies estaven confusos i l'ordre públic de la rereguarda perillava —no oblidem que aquestes denúncies es produïen a mitjans d'abril de 1937. Es deia que el comitè

³⁴ En l'expedient de depuració seguit contra Valentín Muñoz els companys del cos declarants l'acusaren d'un marcat extremisme polític, de defensar la incorporació al front dels guàrdies civils i la mort dels partidaris del sollevament. Com a conseqüència d'aquestes acusacions, fou expulsat del cos i empresonat un temps fins que sortí amb la llibertat condicional. Posteriorment es dedicà a activitats comercials a Cervera, no sempre legals. Amb l'acusació de dedicar-se al comerç il·legal i a activitats estraperlistes fou detingut diverses ocasions i passà per les presons del Puerto de Santa Maria (1948) i Valladolid (1953). Fons del GC (AHPL) expt. 48 llig. 50.

³⁵ *Acracia*, núm. 233, 23/IV/37, pàg. 2.

³⁶ Actes de les assemblees del sindicat celebrades els dies 7 i 15 d'abril de 1937 (Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 3 —AHN-Sección GC—). També es conserva una relació nominal d'afiliats, elaborada pel comitè provincial de la Guàrdia Nacional Republicana de Lleida, que incloïa 166 noms. La seu social del sindicat estava al mateix local de la Casa dels Sindicats cenetistes (carrer 1r de Maig, 33).

s'havia excedit en les seves atribucions i que tenia en contra una part important de la plantilla.³⁷

La convivència es va fer especialment tensa en l'enterrament d'un dels afiliats, Bartolomé Rama, mort al disparar-se-li l'arma mentre feia una guàrdia. Als funerals hi van assistir representacions de les organitzacions anarquistes locals —la Federació Local, el Comitè d'Obrers i de Soldats i el sindicat únic de Forces Armades— donant a l'acte el toc de politització que els temps requerien. Quan els companys de l'homenatjat van desplegar una bandera de la Confederació, al darrera de la republicana que portava la guàrdia racional, s'organitzà l'escàndol. Crits de protesta i guàrdies que desenfundaven les seves armes. Els incidents s'iniciaren a la plaça Cervantes, on foren controlats, i es van estendre als carrers 1r de Maig i Major. Els assistents a l'assemblea del sindicat en la que es van denunciar aquests fets, es mostraren incapaços de donar els noms dels provocadors pel caos creat.

Francisco Tomàs fou un dels participants a l'acte en representació de la CNT. De la crònica del funeral que publicà a *Acracia* es desprèn que un dels arguments esgrimits per justificar els aldarulls va ser l'activa presència del polèmic delegat d'Investigació i Contraespionatge

(...) una parte de la fuerza republicana, demostró en forma grosera y descortés su odio como siempre a la bandera Roja y Negra, que es el emblema confederal, y también algunos guardias de asalto se permitieron otro tanto.

Més enllà d'aquests fets concrets, l'article dóna a entendre l'existència de conflictes entre les forces de seguretat tradicionals i les creades per la revolució. Tomàs parla d'enfrontaments amb el comissari d'Ordre Públic i amb el cap de les forces d'assalt Montoro. També apunta que ell havia intervingut en la defensa de diversos guàrdies civils que haguessin pogut ser afusellats al començar la guerra

De una cosa estoy contento. De haber salvado la vida a muchos guardias republicanos, que a mi juicio y conciencia, no merecian ser sancionados por meras venganzas personales. Algunos de ellos están en el campo socialista, pues en nombre de la libertad, pueden estar donde mejor les plazca.

(...) De seguir un instinto mediocre y sanguinario, habría tenido ocasión de hacer fusilar a muchos de los que hoy gesticulan.

Sandoval, Tomé y otros, los traté como hombres, jamás como guardias civiles.

³⁷ Luis SEGRÍA, "¿Qué pasa en la Comandancia de la Guardia Nacional?" dins *UHP*, núm. 216, 13/IV/37, pàg. 2.

En front de les crítiques y *del alma de España personificada en Sanjurjo*, Tomàs Iloa els guàrdies que van defensar la bandera confederal, redimint-se així d'un passat com agents repressors del moviment obrer

(...) *no me importa lo que fueron y sí lo que son capaces de ser como hombres que, aunque tarde, han vislumbrado el mañana, mirando con asco al pasado.*³⁸

Una part del conflicte s'originava en la sindicació obligatòria. Alguns guàrdies acusaven companys de mantenir una doble afiliació a la CNT i a la UGT,³⁹ mentre que Francesc Porcar, participant en les assemblees com a delegat de la Federació Local, reptava als disconformes a ser prou *homes* com per lliurar els carnets.

Ens trobem, per tant, davant d'un cos dividit davant de la guerra, mentre una part significativa de la comandància va sortir al carrer al costat de la guarnició revoltada, una altra s'organitzà segons els principis polítics sorgits de la revolució. I encara una altra part es limitava a intentar sobreviure amollant-se a les circumstàncies, ja fos seguint als seus caps rebels, ja fos afiliant-se a un sindicat. Un exemple més de les fractures plantejades a la rereguarda entre les diverses opcions polítiques i socials en joc. A la mateixa conclusió arriba una anàlisi de l'actuació de la guàrdia civil a Barcelona, on es detecten fortes tensions internes.⁴⁰

³⁸ Francesc TOMÁS, "Todo tiene un limite" dins *Acracia*, núm. 226, 15/IV/37, pàg. 1.

³⁹ L'octubre de 1938 el jutge instructor del Jutjat Especial de Suboficials i Classes de Tropa demanava a la delegació d'Ordre Públic informes sobre els antecedents polítics d'un guàrdia civil. En les investigacions realitzades a tal efecte els testimonis no van posar-se d'acord sobre l'afiliació de l'acusat. Mentre que per a uns es va afiliar a la CNT, altres consideraven que pertanyia a la UGT. En el que sí coincidien era en afirmar que es va syndicar per obligació, que la seva actuació —tot i lluir alguns elements de vestuari que denotaven la situació política del moment— es va limitar a complir amb els serveis que li encomanaven. La confusió posterior era de ben segur afavorida per la militància obligatòria. Finalment es va decretar la llibertat condicional del guàrdia (Fons del GC —AHPL— expt. 59 llig. 39).

⁴⁰ Manel RISQUES i Carles BARRACHINA, "Barcelona 1939. Consells de guerra contra la guàrdia civil" dins Manel RISQUES, Francesc VILANOVA i Ricard VENYES (ed.), *1939 Barcelona any zero. Història gràfica de l'ocupació de la ciutat*, p. 83-89. Al marge dels casos ja comentats, es poden trobar més certificats de les sentències de consells de guerra seguits contra guàrdies de la província de Lleida entre els expedients de la delegació d'Ordre Públic. Vegeu Fons del GC (AHPL) expt. 32 llig. 6, expt. 84 llig. 16, expt. 57-66 i 86-88 llig. 17, expt. 18 llig. 18, expt. 84 i 89-97 llig. 50, expt. 7 i 11 llig. 51 i expt. 10 llig. 60. En alguns casos els guàrdies processats feia temps que havien abandonat el servei actiu, però el rigor de les depuracions no els evità passar pel tràngol d'un judici. Aquest fou el cas de Mariano Sánchez Àvila (72 anys), de Ramon Besos Gil (82 anys) i de José González Méndez (86 anys). Els tres casos foren sobresseguts després de recollir uns *excel·lents* informes.

5.1.3 DE LA GUERRA REVOLUCIONÀRIA I ELS MILICIANS VOLUNTARIS A LA MOBILITZACIÓ DE L'EXÈRCIT POPULAR

La proximitat de Lleida amb el front aragonès converteix la plaça en punt de pas obligat per les milícies que, des d'altres indrets de Catalunya, avançaven cap a la guerra. Els primers dies la premsa recollí àmpliament el pas de mil cinc-cents milicians del POUM que, en la seva marxa cap a Saragossa des de Barcelona, van fer nit a Lleida. Camions blindats per treballadors metal·lúrgics del partit, altres protegits amb matalassos i *centenars de cotxes creuen els carrers de Lleida donant-li un aspecte de ciutat revolucionària i victoriosa.*⁴¹

Entre aquells efectius no hi havia només poumistes, sinó també algun miler més de voluntaris de diverses tendències polítiques,⁴² un servei sanitari complet i un altre miler de milicians arribats en trens especials que encapçalava el comandant Enric Pérez Farràs. El seu pas va esdevenir una parada militar carregada de simbologia política, amb desfilades, himnes i crits d'eufòria entre el públic, *onades d'aplaudiments frenètics que els ciutadans abocats als balcons els hi tributaven.* La massiva presència de milicians va ser una prova de foc per la capacitat organitzativa dels partits, dels sindicats i dels nous organismes revolucionaris que hagueren d'allotjar-los.⁴³

Tot plegat representava un to festiu i popular de carrer, la guerra com una gran festa. Acompanyat d'un esperit optimista afavorit per la premsa que preveia una victòria immediata sobre el front aragonès i en el conjunt d'Espanya.⁴⁴ Als locals de la redacció d'*Acracia* s'hi havien instal·lat micròfons i amplificadors per radiar les incidències del front aragonès.⁴⁵ El clima fins i tot s'encomanava als més

⁴¹ *Combat*, núm. 1, 25/VII/36, p. 1 i 2.

⁴² En els primers dies no eren estranyes les reivindicacions d'empreses estrictament antifeixistes, amb la bandera de la unitat per damunt de colors polítics (*Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 2).

⁴³ Altres notícies de passos importants de columnes milicianes cap al front acompanyades de celebracions populars al carrer: columna barcelonina acompanyada de tres camions blindats, un denominat King-Kong per la seva grandària, (*Acracia*, núm. 9, 5/VIII/36, p. 1 i 2); pas de mil milicians amb destí a Tardienta (*Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 1); centúria Isidre González del POUM, un membre de la JCI mort a Lleida durant els fets d'octubre, integrada en la columna Joaquín Maurín (*Combat*, núm. 58, 1/X/36, pàg. 1 i núm. 60, 3/X/36, pàg. 2); o mil dos-cents homes de diferents organitzacions i nacionalitats que van fer nit a Lleida en la seva marxa cap a l'Aragó (*Acracia*, núm. 147, 13/I/37, pàg. 2).

⁴⁴ Veure exemples d'editorials i articles dedicades a la *previsible* ocupació de Saragossa (*Acracia*, núm. 4, 30/VII/36, pàg. 2 i núm. 8, 4/VIII/36, pàg. 1) i d'Osca (*Acracia*, núm. 56, 1/X/36, pàg. 1 i *Combat*, núm. 75, 22/X/36, p. 1 i 4).

⁴⁵ *Acracia*, núm. 9, 5/VIII/36, pàg. 1. Encara que poc després el mateix diari publicava una nota cridant a la prudència en la forma de fer públiques les notícies de guerra per evitar donar pistes a l'enemic i crear

petits. No foren poques les denúncies publicades als medis de comunicació de desaparicions de menors, fonamentalment nois però també alguna noia, que fugien dels domicilis familiars per incorporar-se a les columnes de pas.⁴⁶

Mostres d'aquest optimisme confiat les podem trobar en algunes cartes que els milicians enviaven des del front als seus familiars o a l'inrevés, quan des de la rereguarda es tractava de trametre confiança als combatents. El fill anarquista d'una família pallaresa emigrada a Narbona en els anys deu escrivia als seus pares des d'Azaila, al front de Terol⁴⁷

Por aqui vamos muy bien creo que dentro poco se acabara esto por el aplastamiento de esta hidra facista, no has podeis imaginar lo que son capaces de cometer asesinan mujeres y todos los crímenes que se puede imaginar es peor que aquella carlinada que nuestros abuelos sufrieron pero esta vez tendra sus cuentas no cejaremos hasta que queda uno.

Cuando en mis días pasados en Barcelona note grand animacion todos trabajaban a todo rendimiento nuestra victoria no se hara esperar España será un país libre en breve de todas las sangrias que arruinaban la clase laboriosa.

Un milicià de la secció de metralladores de la columna Macià Companys destinada a Montalbán, Terol, rebia a finals de l'hivern de 1937 els ànims d'un amic lleidatà⁴⁸

Estimat Agusti: vaig rebre la teva tarja per la que he vist que vas arribar al bateig justament a l'hora de repartir els comfits i dels grossos! segons dius. Des d'aquí he seguit amb emocionada impaciència el curs de l'ofensiva que van emprendre aquests bandits i amb el vostre coratge no heu permès logressin el seu objectiu, les mines d'Utrilles, i si bé heu tingut sensibles baixes, elles t'enardiran mes si hi cap, per venjar-les.

Ja m'han explicat que en vareu fer una carniceria i que els de Lleida us heu portat com uns valents. Us felicito a tots i a tu particularment, que m'han dit que has mantingut el teu lloc amb fermesa, apallissant aquesta gentussa com es mereixen. Bravo, amic! No esperava de tu una altra cosa. Son uns traidors i uns assassins i com a tals uns covarts i amb gent d'aquesta calanya si hom sab plantar-los cara, per preparats i nombrosos que siguin, no es dificil vence'ls.

Ara sembla que va de veritat la organització de l'exercit popular i les vostres gestes enardeixen als de la rereguarda per vindrer al vostre costat per atxafar el feixisme. Que sigui aviat! Records de tots.

Salut

expectatives falses. Els micròfons havien estat substituïts per uns mapes on els lleidatans podien seguir el curs de les campanyes bèl·liques (núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 3).

⁴⁶ Per exemple vegeu *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 2.

⁴⁷ Fragments de dues cartes datades el 28 d'agost i el 29 de setembre de 1936 (Fons del GC—AHPL—expt. 29 llig. 58). En aquest expedient es conserven trenta-una cartes que es van creuar els diferents membres d'aquesta família durant tota la guerra, el que ens ha permès reconstruir una part de la seva història a Joan SAGUÉS, "Por la presente bien. Fe, desesperanza y guerra en la correspondencia familiar".

⁴⁸ Postal datada 8 de març de 1937 (Fons del GC—AHPL—expt. 85 llig. 7).

La marxa dels combatents era sentida com una festa, encara que no reglada. I tota festa, com qualsevol activitat col·lectiva, permet una lectura política, simbòlica i ideològica. Difondre sensacions eufòriques per donar fonaments a la creença en una victòria militar i provocar comportaments festius per celebrar l'entrada en una nova etapa històrica no foren estratègies exclusives d'aquesta guerra ni d'aquesta revolució. Per a Michel Vovelle *la fiesta revolucionaria es el lugar privilegiado donde se deposita el sueño de una sociedad nueva y de un mundo ideal*.⁴⁹

Tanmateix, no podem quedar-nos només amb la visió que d'aquells dies oferia la premsa, amb la interpretació oficial de la realitat. Com queda ben clar en l'anàlisi que hem presentat sobre la violència política i la repressió de les opcions polítiques contràries a la dominant, mentre els diaris donaven la imatge d'una ciutat festiva al carrer, es còvaven els enfrontaments entre els partits i sindicats i es perseguien els enemics de la revolució. I encara altres tenien prou feina per acomodar els seus medis de subsistència a la canviant situació.

Reconduïm el discurs cap a la caracterització de les milícies que representaven la nova forma d'organitzar la guerra un cop les estructures estatals s'havien esvaït i les tropes regulars llicenciat.⁵⁰ Les milícies que s'incorporaven al front no ho feien només per donar una resposta armada al bàndol enemic, també perseguien canalitzar l'esforç bèl·lic cap a finalitats polítiques. Tanmateix, militaritzar l'acció política no fou quelcom exclusiu de la guerra civil espanyola. En

⁴⁹ Michel VOVELLE, "Fiesta y revolución" dins *La mentalidad revolucionaria*, p. 169-182. Un bon exemple de les possibilitats que ofereix l'estudi de la festa com a expressió tant del conflicte com de la integració comunitària a Belén SOLÉ, *Festa i ideologies a Lleida*.

⁵⁰ Després del llicenciament que seguí al fracàs de la sublevació, encara es van incorporar a la Seu Vella les lleves del 34 i del 35 en compliment d'un decret del ministeri de la Guerra del 31 de juliol. Poc després aquests soldats també foren llicenciats, tot i que podien optar per continuar a la caserna com a voluntaris. Donat que molts eren pagesos, la majoria van retornar a les tasques de la temporada d'estiu, prova de la *democràcia obrera* segons la premsa revolucionària. La direcció anarquista catalana s'oposava frontalment a la possible reconstrucció de l'exèrcit tradicional (*Combat*, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 2 i núm. 16, 13/VIII/36, pàg. 2 i Eladi MAINAR, *De milicians a soldats*, pàg. 89). L'organització de les milícies anarquistes lleidatanes a *Acracia*, núm. 2, 28/VII/36, pàg. 1. La federació local de Sindicats Únics va tractar el 5 de novembre les irregularitats i irresponsabilitats en el funcionament d'algunes milícies. Per evitar aquestes situacions la central confederal cregué necessari dotar-se d'un reglament de forces armades: els milicians havien de funcionar com la resta de militants anarquistes, no podien realitzar reunions només com a milicians, havien de portar els seus problemes al si de l'organització i un comitè de defensa hauria de resoldre els possibles abusos (*Acracia*, núm. 87, 6/XI/36, p. 1 i 4 i núm. 88, 7/XI/36, p. 1 i 3). Però el principal objectiu de les crítiques era l'exèrcit tradicional i el seu funcionament, com el sistema d'ascensos considerat incompatible amb la moral revolucionària i amb la unitat entre els seus membres (*Acracia*, núm. 13, 19/VIII/36, pàg. 3).

l'Europa d'entreguerres la violència es percebia com un instrument de transformació de la societat, tant des de la dreta com des de l'esquerra, concepció que donaria lloc a l'aparició de fenòmens milicians i paramilitars en diversos països.⁵¹

La política republicana, com a reacció a la conjuntura nacional i europea, s'havia vist marcada per la presència pública d'ideologies i d'organitzacions militaritzades per a les quals recórrer a la força era una metodologia acceptable de resolució de les disputes polítiques —opció que, per altra banda, ja havien utilitzat les classes dominants, l'exèrcit i els sectors opositors a l'estat de la Restauració.⁵² Durant l'etapa republicana, com bé explica el professor Aróstegui, la violència era molt més que una amenaça a l'ordre públic i a l'estabilitat social. Era l'instrument que diversos grups utilitzaven per assolir els seus projectes polítics de transformació social. La confluència de diversos projectes insurreccionals que pretenien canviar el model d'estat li permet parlar d'època revolucionària caracteritzada per la mobilització de masses i de joventuts, la propaganda, la voluntat d'ocupar l'espai públic i per la voluntat de portar la confrontació política més enllà de la lluita electoral.⁵³

En el primer capítol d'aquest treball, dedicat a analitzar la revolta de juliol i el context que la precedí, vam aproximar-nos a la tàctica paramilitar seguida per les forces conservadores i reaccionàries. Ara ens ocuparem de l'estratègia miliciària de les formacions de l'esquerra obrera —els partits democràtics i burgesos no apostaren per la instrumentalització política de la violència durant la República.

⁵¹ Els exemples europeus de militarització política i d'instrumentalització de la violència són múltiples tant a nivell geogràfic com ideològic o estratègic. Poden ser opcions conservadores que recolzen el seu projecte polític en grups paramilitars, com la guàrdia de ferro rumana dels anys vint i trenta (Francisco VEIGA, *La mística del ultranacionalismo*). Organitzacions paramilitars emparades per la dreta radical, com la Creu de Foc francesa fundada el 1928 que mantingué una intensa activitat en la dècada següent contra el sistema parlamentari i les formacions de l'esquerra (William D. IRVINE, "Fascism in France and the strange case of the Croix de Feu"). Grups socials que es beneficiaren dels resultats obtinguts per partits feixistes que, com el NSDAP, combinaven l'acció parlamentària, la política de masses i l'actuació paramilitar, per assolir l'objectiu de fer-se amb el control de l'estat (Reinhard KÖNIG, *La República de Weimar*). Partits d'esquerra que aposten per l'estratègia violenta i d'acció al carrer, com el PCF a final dels anys vint (Stéphane AUDOUIN-ROUZEAU, "Le Parti communiste français et la violence: 1929-1931"). O opcions nacionalistes que decideixen conduir la seva lluita cap a la via armada i la militarització dels seus partits (Peter HART, "The geography of revolution in Ireland, 1917-1923").

⁵² Vegeu Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*.

⁵³ Julio ARÓSTEGUI, "La militarización de la política durante la II República".

Els comunistes espanyols, especialment a Madrid, havien organitzat les Milícies Antifeixistes Obreres i Camperoles en temps de la República. Representaven l'avantguarda obrera armada i servien tant per formar políticament al proletariat com per dotar-lo d'un instrument d'autodefensa. El PCE, seguint les tesis insurreccionals del marxisme clàssic, contemplava la possibilitat d'accedir al poder per la via armada. L'estratègia es veuria parcialment modificada, seguint els dictats internacionalistes, a l'assumir la via del front popular. L'enfrontament civil cada cop més esperat provocà la paradoxa que unes milícies pensades inicialment per enderrocar l'estat, es possessin a la seva disposició per defensar-lo de l'atac reaccionari.⁵⁴

També els socialistes van formar grups de milicians en la primera meitat dels anys trenta, una novetat estratègica important en la seva trajectòria més allunyada de les accions violentes a Espanya. Concebudes com la base d'un exèrcit popular, les organitzaren per defensar la República car desconfiaven dels cossos armats heretats de la Monarquia. La seva escassa preparació les va deixar pràcticament inactives després de la revolució d'octubre fins al 1936. A l'esclatar la guerra eren molt febles i en poc temps es veurien superades per la creixent influència comunista.⁵⁵

L'estratègia de mobilització de masses de la CNT va comportar una opció diferent, en la que la vaga general revolucionària era l'instrument de lluita principal. Els sectors faïstes impulsaren diverses insurreccions per intentar superar el model democràtic republicà a través d'una violència social propagandística que canalitzés la voluntat de canvi radical i immediat d'una part del proletariat espanyol, però no organitzaren milícies —rebuig ideològic a la institucionalització i militarització de les forces revolucionàries.⁵⁶

La violència política i el fenomen milicià no tenien perquè donar la guerra com a conseqüència necessària, però van servir com aprenentatge militar i polític a la resposta miliciàna donada als militars sollevats —les MAOC foren una base

⁵⁴ Juan Andrés BLANCO RODRIGUEZ, "Las M.A.O.C. y la tesis insurreccional del PCE" i *El Quinto Regimiento en la política militar del PCE en la guerra civil*.

⁵⁵ José C. GIBAJA VELÁZQUEZ, "La tradición improvisada: el socialismo y la milicia"

⁵⁶ Antonio FONTECHA PEDRAZA, "Anarcosindicalismo y violencia: La 'gimnasia revolucionaria' para el pueblo" i Julián CASANOVA, *De la calle al frente*.

fonamental dels grups armats formats a l'esclatar la guerra, especialment del Quinto Regimiento de Milicias Populares patrocinat pel PCE. La peculiaritat del cas espanyol en el procés europeu de militarització política és l'especial protagonisme adquirit per aquestes organitzacions en un conflicte bèl·lic obert. Les milícies assumiren un paper principal després que fracassés el cop de l'exèrcit, encara que les forces obreres no havien elaborat cap pla d'actuació revolucionària com a resposta al cop reaccionari que esperaven —es van limitar a mantenir-se en actitud vigilant des de mitjans de juliol.

La investigació d'Eladi Mainar sobre la poc estudiada qüestió de les milícies populars en la guerra civil ha mostrat com van intentar substituir unes forces armades que s'havien desmembrat i alhora ser un poder que garantís l'avenç de les transformacions revolucionàries —amb les mateixes mancances que patiren la resta d'estructures creades per la revolució: improvisació, descoordinació, manca d'experiència i de recursos i limitacions del voluntarisme. Per a Michael Alpert les milícies resultaren militarment inútils per l'absència d'una estratègia militar conjunta, l'escàs nombre d'homes que van ser capaces de mobilitzar realment, la desmoralització generada entre els oficials professionals i el desconeixement de molts principis bèl·lics bàsics.⁵⁷

Si el comitè militar que s'instal·là el juliol de 1936 a la Seu Vella de Lleida no fou substituït per una comandància militar fins el febrer de 1937, les columnes de milicians ja havien començat a experimentar el procés de militarització, que progressivament havia de conduir a la formació d'un exèrcit regular, el mes d'octubre. Els fets d'octubre valencians, enfrontament violent entre els anarquistes i els representants de les forces polítiques partidàries d'acatar les disposicions del govern de la República que provocà una vintena de morts, foren el resultat tant de les tensions generades per la qüestió col·lectivista com pels intents d'imposar la disciplina governamental a la Columna de Hierro.

⁵⁷ Eladi MAINAR, *De milicians a soldats* i Michael ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil. Sobre les milícies organitzades en els escassos territoris de Castella la Vella no controlats pels revoltats i per les cases regionals castellanés amb seu a Madrid* a Juan A. BLANCO RODRÍGUEZ, Manuel FERNÁNDEZ CUADRADO i Jesús A. MARTÍNEZ MARTÍN, "Las milicias populares republicanas de origen castellano-leonés" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol II, p. 311-340.

La consigna dels comunistes de centrar-se en la victòria militar i la seva creixent influència en els centres de govern facilitaren a finals d'any l'adopció de mesures tendents a la reconstrucció d'exèrcit regular dirigit pel ministeri de la Guerra. Com explica Michel Alpert, la militarització s'havia completat el juny de 1937 —les darreres restes de milícies al front d'Aragó estaven suprimides, els exèrcits de tota la zona republicana tenien una organització homogènia, s'havia format un nou cos d'oficials, s'avançava en la formació militar, arribaven quantitats més importants d'armes i la batalla de Brunete es preparava com la primera prova de l'Exèrcit Popular—, però els comandaments no tenien prou preparació i els recursos eren escassos.⁵⁸

La transició d'un model a l'altre no fou pas fàcil. A començaments de 1937 les forces revolucionàries de Lleida, especialment el POUM, proclamaven repetidament l'oposició a un procés que temien i rebutjaven. Entre els dies 17 i 18 de gener, vuitanta delegats dels fronts en els que lluitaven milícies pousmistes i membres de la direcció del partit, assistiren a una conferència militar celebrada a Lleida. A més de denunciar el perill que suposaria pels combats el retrocés de la revolució a la rereguarda, la conferència es manifestà obertament contrària al comandament militar únic i a l'exèrcit popular. Reivindicaven que només les milícies podrien garantir l'ordre revolucionari i ser la base d'un exèrcit obrer revolucionari.⁵⁹

Dues setmanes després, un front més ampli defensava les mateixes tesis en una assemblea de milicians al parc Eliseu Reclus. Hi participaren representants del POUM, de la CNT, de la FAI i de la UGT, aquests amb la desautorització de Luis García Lago. Els milicians, després de discutir sobre la seva situació i la manera de conduir la guerra, la revolució i la rereguarda a partir dels nous condicionats polítics, aprovaren nou conclusions en un document signat per Victoriano Muñoz Sancha i Luis López (CNT), Juan Abellana i J. Camarasa (UGT), F. Pelegrí i Ramon

⁵⁸ Vegeu Michael ALPERT, *El ejército republicano en la guerra civil*; Eladi MAINAR, *De milicians a soldats* i Juan A. BLANCO, *El Quinto Regimiento en la política militar del PCE en la guerra civil*.

⁵⁹ "Els grans comicis. Ací: Lleida, la roja! Conferència militar del POUM estudià tots els problemes de la guerra" dins *Combat*, núm. 150, 18/1/37, p. 1 i 4 i núm. 151, 19/1/37, p. 1 i 4.

Bosch (POUM). El text representava l'objectiu essencial dels assemblearis d'avançar cap a l'organització d'unes forces armades de nova naturalesa⁶⁰

1. Les milícies de la UGT, de la CNT i del POUM havien de ser la garantia de la revolució a la rereguarda
2. Dissolució dels antics cossos armats
3. Els guàrdies havien d'anar al front com a milicians, no com a representants de les forces repressives
4. Mobilització obligatòria entre els divuit i els quaranta-cinc anys
5. Constitució de brigades de burgesos, controlades per milicians, per fer fortificacions i tasques similars
6. Constitució d'un exèrcit obrer i revolucionari
7. Aquest exèrcit estaria controlat per comitès de soldats i de combatents
8. Els obrers que haguessin combatut la *reacció*, avalats per les tres organitzacions i per militants amb una antiguitat anterior al 19 de juliol, assistirien a l'Escola de Guerra
9. Els milicians de la UGT participants a l'acte reconeixien aquests acords, al marge del criteri de la seva organització i del PSUC

Per al professor Jaume Barrull aquest discurs revolucionari demostrava la incapacitat dels seus defensors per entendre l'evolució i significat polític de la guerra, alhora que anunciava els enfrontaments de la rereguarda, tot i que no els provocava en exclusiva.⁶¹ En aquelles alçades de conflicte, el model de lluita que s'estava imposant no era el defensat per aquesta assemblea, sinó el de l'exèrcit popular que comptava amb tot el suport dels comunistes, tant del partit com dels sindicats.

Amb aquest objectiu es va constituir el 2 de març de 1937 el Comitè Lleidatà pro Exèrcit Popular Regular en una reunió convocada pel PSUC a la Comissaria de la Generalitat. Hi assistiren representants de la CNT, de la FAI, de la UGT, d'ERC, d'ACR, de les JSU i d'Estat Català.⁶² El comitè rebia un suport inicial gairebé unànime, només faltava la participació de delegats del POUM, però això no volia pas dir que tots els sectors antifeixistes compartissin els mateixos ideals. Cal recordar que, entre els mesos de febrer i de maig, el suport o el boicot a

⁶⁰ *Adelante*, núm. 3, 3/IV/37, pàg. 1 i núm. 4, 4/IV/37, pàg. 4. Joan Farré explicava la importància d'aquesta assemblea pel seu caràcter espontani i perquè es tractava d'un comitè de soldats de la revolució ("Podria ser històric" dins *Adelante*, núm. 6, 6/IV/37, pàg. 1).

⁶¹ Jaume BARRULL, *Violència popular i justícia revolucionària*, p. 103-104.

⁶² A finals de juny de 1937 la presidència del comitè corresponia al comissari de la Generalitat, la secretària general a ERC, la vicesecretària a CNT, la tresoreria a UGT i la comptadoria al Front de la Joventut (*L'Ideal*, núm. 71, 2/VII/37, pàg. 3).

l'exèrcit regular va ser un dels arguments principals que enfrontaren a suquistes, anarquistes i poumistes.

L'objectiu declarat del comitè era

*(...) canalizar la inmensa corriente de opinión y el entusiasmo de las masas en favor de la organización de la victoria sobre el fascismo internacional (...) necesidad de que Lérida patentice fervorosamente su voluntad de que sea creado rápidamente el Ejército Popular Regular.*⁶³

I per demostrar aquest entusiasme calia sobretot expressar públicament el consens i el suport de la societat, lleidatana en aquest cas, a l'exèrcit. Aquesta fou justament la missió d'una important manifestació que, el dia 7 de març, servia per presentar a la ciutat de l'esmentat comitè

La inenarrable manifestación civico militar de ayer. Treinta mil personas, de ellas ocho mil encuadradas militarmente en la movilización, propugnan por el Ejército Popular Regular y el mando único.

La manifestació, que va recórrer una part important de la ciutat —sortida del Camp de Mart, plaça Cervantes, rambla d'Aragó, rambla i plaça Catalunya, avinguda de Blondel, plaça del Segre, avinguda de la República i dissolució a l'estació del ferrocarril—, mantenia l'aire festiu dels actes associats al fenomen milicià (assistència de força públic, carrers adornats amb banderes i suport de les autoritats locals), però ara la iconografia de la festa havia canviat. La manifestació no va estar presidida pels símbols revolucionaris que dominaven els carrers l'estiu de 1936, sinó per banderes republicanes i catalanes i per la disciplina militar en la desfilada.

Per alguns aquests eren uns símbols burgesos destinats a matar la revolució

*Los elementos políticos eran los más interesados en que la República y el catalanismo resultaran destacados en el acto.*⁶⁴

i per altres

*El desfile de las fuerzas armadas y de las organizaciones antifascistas, constituyó una elocuente demostración del nuevo sentido de la disciplina en la retaguardia.*⁶⁵

Tant al voltant de l'assemblea de milicians del gener, com de la desfilada de suport a l'Exèrcit Popular del març, es proclamaven clarament dues crítiques que

⁶³ UHP, núm. 182, 3/III/37, pàg. 2.

⁶⁴ Acracia, núm. 193, 8/III/37, pàg. 1. Segons aquest article la CNT també va participar en la manifestació, però amb la seva pròpia consigna (*Armas para la guerra*) la seva bandera i sense marcar el pas. L'única absència important tornà a ser la del POUM.

⁶⁵ UHP, núm. 186, 8/III/37, p. 1 i 4.

esdevindrien constants entre els sectors revolucionaris en retrocés. Les manifestacions aplegaven als carrers massa homes i massa armes que haurien d'estar al front. La forma com es realitzava la mobilització dels nous soldats i la presència de les armes a la rereguarda esdevindrien un tema de debat fonamental en la manera de concebre la guerra.

Pels anarquistes militaritzar la vida dels joves soldats només generava pessimisme i els acostumava als vicis de la vida de caserna

(...) obedecer como autómatas la voz aguardentosa de los militares, saludar solemnemente a los nuevos jefes, a saber barrer e interpretar el reglamento, pasear por las calles ciudadanas para piroppear a las chavalas, visitar los cafés, bailes y casas de prostitución.

La guerra només podia guanyar-se intensificant l'economia i no pas amb l'acció de *Retirar a la juventud de la producción y aborregarla dentro de los cuarteles*. Però a més del cop per l'economia, i de la domesticació de les forces revolucionàries juvenils, molts dels mobilitzats no podien anar al front per manca d'armes quan la rereguarda n'estava plena per l'abusiva presència dels diversos cossos de seguretat de l'estat.

Els representants de les organitzacions revolucionàries locals també tenien clar que l'exèrcit podia ser una arma de classe clau i que, per tant, l'única manera de defensar la revolució era mantenir les milícies i desterrar definitivament *l'exèrcit burgès*. Però si totes aquestes crítiques fossin escasses, s'apunta que l'exèrcit ha experimentat desastres importants, com la pèrdua de Màlaga, i tot i això se desencadena una propaganda espectacular pro ejército popular regular.⁶⁶

En el número especial d'*Acracia* dedicat a la commemoració del primer aniversari de la victòria revolucionària del 19 de juliol, el regidor Justiniano Villaverde —també comissari de guerra de la 141 brigada— exposava la seva concepció d'exèrcit.⁶⁷ El líder anarquista havia suavitzat la posició inicial i es mostrava conscient de la impossibilitat de mantenir el model milicià. En una guerra llarga les milícies, tot i afirmar que havien estat eficaces, no eren força suficient per derrotar l'enemic i els aliats estrangers. Era necessari regularitzar les

⁶⁶ *Acracia*, núm. 222, 10/IV/37, pàg. 1 i núm. 223, 12/IV/37, pàg. 1. Ricard BARQUÉ, "L'exèrcit és una arma de classe" dins *Combat*, núm. 60, 3/X/36, pàg. 1 i "La defensa de la revolució. Cal conservar les milícies obreres" dins *Combat*, núm. 77, 24/X/36, p. 1-2.

⁶⁷ Justiniano VILLAVERDE, "Mi opinión sobre la misión del ejército en la presente guerra y en el futuro de la paz" dins *Acracia*, núm. 307, 19/VII/37, pàg. 3.

organitzacions sorgides en un començament i disciplinar les masses de combatents. Però tot i aquesta necessitat, l'ideal hagués estat avançar cap a un exèrcit revolucionari, i no pas *retrocedir* cap a les formes antigues com denunciava que estava passant. Lamentava que els confederals no tinguessin els recursos imprescindibles per evitar la deriva.

L'aposta era la creació d'un Exèrcit Popular Revolucionari que concentrés el *veritable* esperit del poble treballador. Que fos capaç de combinar els coneixements tècnics imprescindibles per a la guerra moderna amb una moral superior a la de l'exèrcit enemic. Per adquirir aquests coneixements bèl·lics Villaverde proposava organitzar unes escoles de guerra dirigides fonamentalment als treballadors afiliats amb anterioritat al 19 de juliol. Els comandaments haurien de ser de confiança i anirien al front per convenciment i no per l'esperit aventurer de conquesta propi dels exèrcits tradicionals, segons la interpretació de Villaverde. Per aquest motiu, acaba criticant als seus companys de sindicat per no haver-se format com a oficials en un nombre més elevat.

Un cop es guanyés la guerra, el nou ordre acabaria amb l'exèrcit professional tradicional. Tots els ciutadans haurien de conèixer, al marge de la seva ocupació professional habitual, el funcionament de les armes i tenir uns rudiments de tècniques militars per si la situació ho fes necessari.

Uns mesos més tard Francesc Tomàs tornava a reclamar des de les files anarquistes l'organització d'un exèrcit disciplinat, amb jerarquies i ben organitzat, per sobre de les diferències partidistes. Per poder fer front a la guerra calia estendre també els conceptes de disciplina a la rereguarda i lluitar contra els desertors. Curiosament tot aquest discurs el plantejava la mateixa persona que havia estat un dels símbols del desordre i dels abusos dels primers mesos revolucionaris a Lleida la roja.⁶⁸

També els pounistes defensaren la necessitat d'avançar cap a una forma d'organitzar la guerra que superés les milícies sorgides de l'allau popular. A finals de 1936 creien que una guerra de fronts estabilitzats necessitava un comandament

⁶⁸ Francesc TOMÀS, "Necesidad imperativa de la disciplina en nuestro ejército" dins *Acracia*, núm. 363, 23/IX/37, pàg. 4 i núm. 364, 24/IX/37, pàg. 4.

únic, amb capacitat tècnica i solvència política —però sobre el model d'exèrcit reivindicat en l'assemblea de milicians del mes de gener.⁶⁹

Un altre problema constant en la vida diària des del començament de la guerra va ser la presència massiva d'armes. *Acracia* féu una crida a l'ús responsable de les pistoles quan a un home se li disparà la seva mentre jugava i va ferir un company.

*Recordamos, una vez más, que no debe jugarse con las armas. Las armas son para matar fascistas y no para jugar.*⁷⁰

Però el debat que es plantejà sobre les armes de la rereguarda no tractava del seu ús assenyat o inconscient, sinó que formava part de la discussió política que estava dividint els partidaris de la causa republicana. Els anarquistes i el POUM defensaven, d'entrada, la proposta de retirar totes les armes de la rereguarda per destinar-les al front si tothom ho complia. En un sistema en el qual els encarregats de gestionar l'ordre públic eren les organitzacions revolucionàries, els *autèntics obrers* haurien de ser els últims en desarmar-se, mentre que els cossos armats de l'estat havien de ser els primers en abandonar la rereguarda.⁷¹

Per contra, la resta de forces polítiques (UGT, PSUC, ERC, ARC i Estat Català) recolzaven a la Generalitat en la seva idea de reforçar un cos d'ordre públic a la rereguarda desvinculat de les organitzacions polítiques. Després de la caiguda de Màlaga, molts creien encara més necessari centrar els esforços —i els materials— al front.⁷²

Davant de la intensitat del debat, els anarquistes van celebrar un míting d'afirmació confederal sobre la qüestió de les armes.⁷³ En l'acte, presidit per Enric Tortosa de la Federació Local de Sindicats Únics, intervingueren diverses personalitats del sindicat. Per a Pedro Conejero les autoritats republicanes havien pecat de manca de previsió, ja que si haguessin invertit l'or del banc d'Espanya en

⁶⁹ "Un gran pas endavant. Comandament únic al front d'Aragó" dins *Combat*, núm. 32, 1/IX/36, pàg. 1; "El deure imperatiu de la guerra. Comandament únic, però comandament segur" dins *Combat*, núm. 111, 3/XII/36, pàg. 1 i J. GARI, "Comandament únic general" dins *Combat*, núm. 121, 15/XII/36, pàg. 4.

⁷⁰ *Acracia*, núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 4.

⁷¹ *Acracia*, núm. 201, 17/III/37, pàg. 1; l'editorial "Consideraciones sobre la entrega de armas" dins *Acracia*, núm. 202, 18/III/37, pàg. 1; José Larroca també publicava un article en aquest sentit: "Desarme general de todos los obreros de la retaguardia ¡Sí!" dins *Acracia*, núm. 205, 22/III/37, pàg. 2.

⁷² "Editorial. La experiencia de Málaga, la iniciada ofensiva fascista en el frente de Aragón, lo exigen. Todas las armas largas, a disposición del Gobierno de la Generalidad" dins *UHP*, núm. 173, 20/II/37, p. 1.

⁷³ *Acracia*, núm. 203, 19/III/37, pàg. 2.

la compra d'armes, el poble no hauria de retornar les que havia arrabassat al feixisme.⁷⁴ La militarització de les milícies no havia millorat els resultats bèl·lics, només un retrocés en la revolució. La diversitat de cossos armats que existien a la rereguarda havia de permetre als sindicats ser els últims en lliurar les armes llargues i evitar així ser aixafats per un altre partit.

Justiniano Villaverde va insistir en oposar-se a la concentració de forces de seguretat a les ciutats en lloc de destinar-les al front. Segons aquest criteri, el poble no els necessitava per imposar l'ordre i continuar fent la revolució, com ho demostrà el 19 de juliol. Jaume Escalé també defensava que les armes al servei de l'estat es destinessin al front i el futur alcalde Luis Capell posava l'exemple de la repressió de la Comuna de París com a possible resultat de la revolució espanyola si s'imposaven els criteris més reaccionaris.

Les conclusions del míting reivindicaven que totes les armes, sense excepcions, fossin destinades al front. Però no eren aquests els únics recursos necessaris per l'esforç bèl·lic. La força pública no hauria d'intervenir en cap conflicte sense rebre abans l'opinió de la CNT i de la UGT, que haurien d'actuar unitàriament i deslligades de tota influència política.

La presència cada cop més important de l'exèrcit a Lleida queda ben reflectida en la premsa militar que s'editava, en castellà, a la ciutat.⁷⁵

- *Independencia. 27 División-124 Brigada Mixta-3er Batallón*
Dos números de juliol de 1937

Es publicava a la impremta Sol i recollia articles pensats exclusivament per als soldats. No tenien res a veure amb Lleida, sinó amb qüestions de política nacional espanyola.

⁷⁴ Aquesta reivindicació de destinar les reserves d'or a la compra d'armes apareix repetida en diverses ocasions a *Acracia*. I també a *Combat*, on es parla d'invertir-lo en avions i en fer tot el possible per derrotar ràpidament el feixisme (núm. 44, 15/EX/36, pàg. 1).

⁷⁵ Hem localitzat alguns exemplars d'aquestes publicacions a l'Arxiu de la Paeria (*Juventud Combatiente*) i de Salamanca (*Independencia, Vencer, Alas Rojas*). Altres referències procedeixen de Romà Sol, *150 años de prensa leridana* i Josep A. ROSELL, op. cit. També de els declaracions aportades per diversos testimonis al sumari de la Causa General: Joan Torné Vallverdú (tipògraf i regidor per ERC durant la guerra), Josep Sanmartín Giménez (enquadernador), Ramon Gensana Camins (impressor) i Estanislao Agustí Torres (linotipista) —Causa General. Peça 6, llig. 1469 (1), expt. 3 (AHN). També hi havia una impremta militar a la Seu Vella. A finals de 1940 el director general de Premsa sol·licitava al governador civil informació sobre l'estat en què es trobava el material trobat en aquella impremta al ser ocupat el recinte l'octubre de 1939 per part del regiment d'Infanteria núm. 16 (Fons del GC —AHPL— expt. 75 llig. 234).

- *Vencer. Órgano de la 123 Brigada Mixta. 27 División*
Dos números de juliol i un de novembre de 1937
També es publicava a la impremta Sol (entre dos i tres mil exemplars) i els seus articles fonamentalment tractaven problemes relacionats amb el Front d'Aragó. Molts dels col·laboradors del periòdic eren militars, fins al punt que un tinent italià anomenat Scotti, el comissari polític de la brigada, n'era l'encarregat de la composició.
- *Juventud Combatiente. Portavoz de la juventud en armas del Frente del Este. Editado por la Comisión de Educación del Soldado* (posteriorment el subtítol seria *Periódico para los combatientes. Editado por la JSU*)
Quatre números entre l'octubre de 1937 i el febrer de 1938.
Diari pensat fonamentalment per a la formació política, cultural i militar del soldat, que inclou alguns articles i seccions en català
- *Alas Rojas. PSUC-UGT. Portavoz de la Aviación en el Frente Aragonés*
Tres números, entre el novembre de 1936 i el febrer de 1937, publicats a Sariñena i dos números corresponents a l'octubre de 1937 publicats a Artesa de Lleida
- *Superación. Órgano de la 211 Brigada Mixta de Carabineros*
- *Vida Nueva. Órgano de la División 43*
Editat a la Impremta Sol (tirada d'uns dos mil exemplars). Rafael Lozano era l'encarregat de la composició
- *Nueva Era. Portavoz de la 153 Brigada Mixta*

Aquest petit catàleg de premsa militar constitueix un bon exemple de la voluntat manifestada per les autoritats de l'exèrcit republicà de formar culturalment, i també políticament, als seus homes. A més d'articles d'adoctrinament, els diaris incloïen seccions pensades per exercitar les capacitats intel·lectuals dels soldats, com exercicis d'escriptura i matemàtiques, concursos literaris o textos per millorar la seva formació militar. La tasca encara es veuria reforçada amb l'ingrés de molts joves mestres a les milícies de cultura que comentem en un apartat posterior d'aquest mateix capítol.⁷⁶

La convivència de les tropes amb els civils acostuma a generar conflictes. Encara que treballem més a fons aquesta qüestió en la segona part de la recerca, hem localitzat alguna notícia a la premsa que es fa ressò d'abusos denunciats per

⁷⁶ Una acurada anàlisi i catalogació de les publicacions periòdiques destinades a les unitats militars de l'exèrcit republicà, tant de l'etapa miliciana com de l'Exèrcit Popular, ofereix informació completa de 454 periòdics i referències de 23 més (Mirta NÚÑEZ, *La prensa de guerra en la zona republicana durante la guerra civil española*). En l'extensa introducció d'aquest treball (p. 13-127) l'autora esmenta com a principals objectius d'aquestes publicacions l'adoctrinament polític (passant dels sectarismes i partidismes majoritaris al començament per arribar al domini de la premsa genèricament antifeixista quan la dirigeix el Comissariat de Guerra), la formació dels soldats (política, militar, educativa, moral i física) i el foment de l'odi a l'enemic (generalitzen la imatge d'un bàndol totalitari que exercia una repressió ferotge i que podia atacar la rereguarda amb la presència d'espies i cinquenacolumnistes).

lleidatans. Tres veïnes van adreçar escrits a l'alcalde i al comissari de la Generalitat denunciant abusos en la distribució del pa —en un apartat posterior podrem comprovar com justament al voltant del pa es van crear alguns conflictes considerables a Lleida. Els serveis d'Intendència de Guerra regentaven una botiga per al subministrament de pa al seu barri, en la qual els militars rebien un tracte de privilegi. El greu del cas, segons la nota, és que no es tractava de donar suport al front, sinó a militars i les seves famílies que residien a la rereguarda. A més es presentaven com a militars empleats de serveis públics (correus, telègrafs, hisenda, etc.) En una altra ocasió, va ser una dona de vint-i-cinc anys que acusà un soldat de la 26a Divisió d'haver-la violat. Fent-se passar per un agent de vigilància va entrar a casa seva on, a més de forçar-la, li va robar un anell i altres objectes.⁷⁷

Encara que aquesta relació entre soldats i dones a la rereguarda no era sempre conflictiva, o si més no, no sempre tenia perquè ser conflictiva. Una militant del POUM de Lleida li explicava al seu nuvi, que estava al front, les relacions que podien establir-se a la ciutat⁷⁸

(...) de esto que me dices que teaga bondad ya puedes estar tranquilo y seguro porque tu ya sabes que nosoy como estas chicas que corren de hoy en dia, tu ya sabes que aun que tenga el carrarter muy raro eso no importa porque yo te edado palabra y la cumplire hasta la ultima hora pues yo tambien confio que tu tambien te llebaras bien, pues a la jente les estraña mucho por que me ben tan formal pues ellos a lo mejo se pensaban que una bez tu teencontrases afuera yo cambiaria de pensar, pues yo ago caso de nadie,

Segons l'autora de la carta, per a les noies no era difícil entrar en contacte amb els soldats

(...) tengo dos bestidos muy bonitos para estrenar pero no tengo umor para estrenarlos porque como tu estas tan lejos de mi pues no quiero que nadie me bea mudada estando tu en la guerra claro que tan poco boy mal bestida pero ya me puedes comprender, pues ay muchas de tu cinta que cortejan como es natural, pues ay muchas de ellas que cuando bajaran a lo mejor ya las encontraran casadas por que estos ... que ay en Lerida se las aran suyas pero ami no me importa.

⁷⁷ Acracia, núm. 289, 28/VI/37, pàg. 2 i núm. 383, 16/X/37, pàg. 1.

⁷⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 48 llig. 43. La carta està datada el 12 de febrer de 1938. La família d'aquesta noia, com tantes d'altres, ho va tenir tot encara més difícil quan les tropes franquistes van ocupar Lleida. Ella es va passar, com a mínim, més d'un any entre la presó de Lleida i la de Barbastre per la seva militància política (assistència a diversos actes del partit vestida de miliciana, venda dels diaris *Combat* i *Adelante*, propaganda, etc.). Com a defensa la noia explica que només va tenir aquella participació per complaure el seu nuvi, que era qui realment militava al partit. Entre els que aporten informació contra ella, a més de diversos veïns, hi ha el seu germà, que també havia estat detingut per saludar un conegut al carrer amb el puny alçat. Al pare, que tenia un bar al carrer Llopis, li van tancar el negoci pels mateixos motius i per ser el seu bar un perill per l'ordre públic, on es reunien escandalosament soldats i falangistes (en la segona part del treball s'explica el que passava en aquests locals durant l'any 1938).

encara que no sempre el contacte amb els militars resultava agradable

(...) cuando salgo del taller en seguida me voy para casa, por que en la calle no se puede ir porque ay muchos sin berguenzas que todos te acen una cosa o otra siempre se tiene que ir alerta aora an puesto otra vez los dela aviacion que muchos de ellos son de pico y pala y carreton que baldria mas que se fuesen al frente que asi la guerra ya estaria ganada.⁷⁹

5.1.4 L'ORGANITZACIÓ DE LA DEFENSA

Al poc temps de constituir-se l'ajuntament d'octubre de 1936, l'alcalde Félix Lorenzo va dedicar una part dels seus esforços a l'organització de la defensa de Lleida. Amb el conseller de governació Àngel Bosch (PSUC) va posar-se en contacte amb les autoritats militars per abordar tan *interessant aspecte de la vida ciutadana actual* i amb el de treball Justiniano Villaverde (CNT) i el comandant militar es desplaçà a Barcelona per planejar l'aquarterament de la ciutat. També va rebre la visita d'oficials d'Aviació per organitzar l'aeròdrom al camp de Binfaró.⁸⁰

Com en tantes altres qüestions, els partits i sindicats de Lleida tampoc van coincidir en la política de defensa. Un dels primers debats plantejava quin havia de ser l'objectiu prioritari. Per al PSUC calia centrar els esforços en les obres de fortificació de la ciutat, fonamentalment en la construcció de trinxeres als afores de la ciutat. Per la seva banda, els cenetistes creien més urgent esmerçar-se en la defensa antiaèria. Per al diari *Acracia* l'opció dels comunistes resultaria estèril ja que, fent gala de l'optimisme inicial, *descartamos por completo que* (els feixistes) *puedan beber las deliciosas aguas de nuestro Segre*. I en tot cas, continuaven, abans que els barris de la capital caldria fortificar Binéfar, Fraga o Alcarràs per barrar-los-hi el pas.⁸¹ Seria responsabilitat del municipi, juntament amb la

⁷⁹ Cal recordar que aquesta noia havia militat al POUM i això apareix clarament en aquest fragment de la carta. El taller al qual fa referència és el de confecció col·lectiu que el partit tenia a l'edifici del seminari. Els de l'aviació als quals critica tan clarament són els que ja havien estat a Lleida als voltants dels fets de maig.

⁸⁰ Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 27 d'octubre i 3 de novembre de 1936 (AML).

⁸¹ *Acracia*, núm. 90, 10/XI/36, pàg. 2. En aquest sentit, el ram de la construcció de la CNT havia organitzat una columna per construir fortificacions al front aragonès, integrada per paletes i peons (*Acracia*, núm. 68, 15/X/36, pàg. 3).

Generalitat, el pagament dels jornals de les persones empleades en les obres de fortificació.⁸²

La diversitat de propostes es van canalitzar a través de l'organisme destinat a portar-les a la pràctica, la Junta de Defensa de Lleida constituïda el novembre de 1936 —encara que la constitució oficial està datada el 23 de desembre a la comissaria d'Ordre Públic. En formava part un representant de cada organització política, el comissari de la Generalitat, representants del Comitè Militar i l'alcalde com a president de l'entitat.⁸³

Les primeres mesures adoptades per la Junta anirien en la línia defensada per l'òrgan d'expressió anarquista, centrant-se en l'organització de la defensa antiaèria. Brigades municipals van netejar els soterranis d'alguns edificis perquè estiguessin en condicions òptimes d'allotjament i es prepararen cursos pràctics contra els efectes dels gasos asfixiants i sobre l'ús de caretes.⁸⁴ En la mateixa línia, l'ajuntament va publicar a la premsa i exposà a la Paeria la llista d'edificis amb soterranis aptes per a ser habilitats com a refugis, tot sol·licitant la declaració al departament municipal de Governació dels que no apareguessin a les llistes.⁸⁵

La Junta de Defensa esperava la col·laboració ciutadana, traduïda en l'assumpció per part de llogaters i propietaris de les obres d'habilitació que fossin necessàries en els possibles refugis —millora en els accessos, instal·lació de llum elèctrica, reparació de fuites d'aigua i eliminació de pous. L'única despesa a càrrec de l'ajuntament correspondria a la intervenció dels bombers per treure l'aigua dels soterranis inundats per filtracions. L'incompliment d'aquestes indicacions seria sancionat oportunament.

⁸² Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 12 de desembre de 1936 (AML). El tema de la fortificació continua present a la premsa local durant bona part de la guerra. *Adelante* dedica al mes de febrer una editorial titulada "Es preciso ganar la guerra" a la necessitat d'elaborar un pla de fortificació (núm. 16, 18/II/37, pàg. 1).

⁸³ *Acracia*, núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2. Inicialment l'enllaç municipal amb els que preparaven la junta era el regidor Àngel Bosch (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 10 de novembre de 1936 —AML—).

⁸⁴ *Acracia*, núm. 95, 15/XI/36, pàg. 2 i núm. 105, 27/XI/36, pàg. 2. S'anuncià la instal·lació d'un seguit d'aparells als afores de Lleida per detectar el tipus de gas amb el que l'aviació nacional podia bombardejar. Les caretes havien de ser pagades els usuaris. La Junta de Defensa només podia assumir les d'aquelles persones sense recursos per comprar-les (*Acracia*, núm. 202, 18/III/37, pàg. 2).

⁸⁵ Sobre la política de construcció de refugis patrocinada per les autoritats catalanes —la Generalitat i la Junta de Defensa Passiva de Barcelona— i el voluntarisme popular per participar en les obres vegeu Pilar FRUTOS i Judit PUJADÓ, "Refugis: oblits de reraguarda".

Hi havia dos classes de refugis, segons una classificació elaborada per la Junta. Una part dels soterranis foren declarats aptes com a refugis exclusivament per als veïns de la finca i per a les persones que es trobessin a l'edifici en el moment de l'alarma —*con exclusividad de cualquier otra persona extraña a los mismos*.⁸⁶

- carrer Carlos Marx (Carme) 2, 8, 22, 24, 25-27, 26, 28, 32, 33, 36, 40, 42, 44, 50, 52, 53, 56, 58, 59, 60, 65, 66, 73, 75;
- travessera del Carme, 16, 26;
- carrer Comtes d'Urgell, 5;
- carrer Bafart, 6, 10;
- avinguda de la República, 9, 10, 15, 24, 26, 57;
- carrer Salvador Seguí (Magdalena), 2, 7, 9, 12, 18-20, 22, 24, 25, 31, 34-35, 38, 42, 49, 51;
- carrer de la Parra, 60;
- carrer Tallada, 29, 30, 38, 41, 7, 21, 25;
- carrer Alçamora, 3, 4;
- carrer Companyia, 22;
- carrer San Domingo, 9;
- carrer la Palma, 2, 7, 23, 25, 50;
- carrer Sant Andreu, 28;
- plaça de l'Ereta, 3, 4;
- avinguda Blondel, 1, 9 (escola i habitatge), 10, 12, 16, 22, 28;
- carrer dels Dolors, 11;
- carrer de les Monges, 4;
- travessera de Palau, 22;
- carrer Galera 1, 2;
- carrer Major, 3, 13, 15, 17, 33, 48, 53, 54, 59-57, 60, 61, 63, 65, 74, 168;
- carrer Cavallers, 8, 10, 24, 25, 39, 76;
- plaça Paeria, 6, 8, 9 (farmàcia);
- plaça de la Revolució (Constitució), 4 bis, 5, 33, 34, 35;
- carrer Estereria, 1, 5, 6 (Renovadora), 18;
- plaça de la Sal, 2, 3, 6, 7, 13, 15, 17;
- carrer Segarra, 6;
- Redola de Sant Joan, 3;
- carrer Indivil i Mandoni, 3, 5;
- plaça Macià, 7;
- carrer Cotxera, 7, 11, 15, 18, 30;
- carrer Múrcia, 37;
- carrer Sant Martí, 12, 28, 34;
- carrer Jaume el Conqueridor, 11, 47;
- avinguda Boters, 1, 12, 13, 17, 19, 26;
- carrer Comandant Baiget, 1;
- carrer Sant Anastasi, 7;
- Escales de Sant Llorenç, 9;
- carrer Nova, 10;
- carrer Obradors, 6;
- carrer Primer de Maig (Sant Antoni), 7, 13, 16, 23, 27, 36, 40, 48;
- carrer Caldereries, 14;

⁸⁶ *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 2; núm. 135, 30/XII/36, pàg. 2; núm. 133, 28/XII/36, pàg. 2 i núm. 158, 26/I/37, pàg. 2. Posteriorment *Acracia* lamentaria que no s'avancés gaire en l'habilitació dels soterranis (núm. 127, 21/XII/36, pàg. 2).

- carrer Remolins, 5;
- carrer del Rosari, 25;
- Baixada de Feix, 4;
- carrer Pescaderia, 8;
- carrer Timbaleros, 3;
- rambla d'Aragó, 17, 19, 27, 31, 33, 35;
- carrer Canonge Brugulat, casa Mateu, Cáceres i Dr. Serra

També hi havia uns altres destinats a refugis col·lectius, per a les persones que visquessin a l'edifici i per a les que circuïessin pel carrer, fins que fos coberta la capacitat assenyalada en funció de la capacitat d'aire respirable per un temps màxim de tres hores. Quan el refugi quedés complet, la persona responsable havia de tancar la porta encara que l'alarma continués sonant:

- carrer Daniel, 3;
- carrer Carlos Marx, 4, 10, 24, 54;
- travessera del Carme, 14 i 27;
- avinguda de la República, 24;
- carrer Salvador Seguí, 24, 34, 37;
- carrer Tallada, 12, 24, 16, 18, 31, 37, 39;
- carrer San Domingo, 9;
- carrer la Palma, 4, 6;
- avinguda Blondel, 2, 4, 6;
- carrer dels Dolors, 22;
- carrer Carnisseries, 1;
- carrer Major, 27, 37, 49, 53, 75, 86;
- carrer Cavallers, 6, 15, 20, 42, 46;
- plaça Paeria, 1, 7, 8, 14;
- plaça Revolució, 3, 5, 23, 24, 28, 29;
- carrer Estereria, 16;
- plaça la Sal, 4, 13;
- carrer Pescaderia, 8;
- plaça Macià, 2, 5;
- carrer Clavell, 2;
- carrer Alcalde Costa, 33;
- carrer Alcalde Mestres, 2;
- carrer Descalços, 4;
- carrer Primer de Maig, 9, 19, 42;
- carrer Gairoles, 34;
- plaça dels Quartels, 1;
- carrer Sant Martí, 60, 62;
- Banc d'Espanya;
- Rialto

Les llistes anaven acompanyades d'un seguit de normes per evitar aglomeracions i per donar preferència als discapacitats, vells i nens. Les designacions de responsables de refugi, encarregats de procurar el manteniment de les normes, correspondrien als veïns i posteriorment serien comunicades al departament de Treball de l'ajuntament.

La ciutat, a més, havia quedat organitzada en sis zones per racionalitzar l'ordenació dels auxiliis:

1. Pescaderia, Turull, Costa de Magdalena, Salmerón, Prat de la Ribra, cra. Pont de Suert, línia de ferrocarril del Nord i riu Segre fins a la plaça Macià.
Parc d'auxili: Almodí (avinguda de la República, telèfon: 1700)
2. Plaça Macià, avinguda Blondel, Alcalde Mestres, Caldereries, Palma, Tallada, Llengua de Serp, Canyeret, Turull
Parc d'auxili: Almodí (Peixateria Vella, plaça de la Revolució, telèfon: 1863)
3. Avinguda Blondel, Catalunya, Alcalde Costa, carretera de Saragossa, Escorxadador, Brugulat, Montcada, Dr. Robert, Palma i Alcalde Mestres.
Parc d'auxili: Audiència (Primer de Maig, telèfon: 1663)
4. Dr. Robert, Ballester, Brugulat, Messeguer, Ronda fins a la carretera de Pont de Suert i trobar la prolongació de Sant Martí, Tallada, Palma fins Dr. Robert
Parc d'auxili: baixos del Mercat del Pla.
5. Companyia del Nord d'Espanya, Estació de trens i classificació amb la zona de la ciutat compresa entre les línies fèrries i el riu Segre.
6. Els afores i barris que quedaven fora del nucli de la ciutat s'organitzarien en Juntes de Defensa de barri o de partida i havien de sol·licitar auxili a l'Ajuntament o la Guàrdia Urbana⁸⁷

Existia a més un lloc central d'auxili format per una unitat sanitària de reforç i una brigada d'obriers. El personal havia de presentar-se al Parc que li correspongués quinze minuts després d'acabar-se l'alarma.

Especial atenció havien de rebre les obres de fortificació als edificis públics, especialment els destinats a acollir nens com la Casa de Maternitat. Ja a finals de desembre de 1936 el director de la Casa demanà al seu homònim de la Casa d'Acolliment la construcció d'un refugi antiaeri a la Maternitat. Tanmateix, unes setmanes després l'encarregat del negociat d'Arquitectura de la Generalitat desaconsellà l'obra perquè l'edifici no tenia les condicions materials necessàries per acollir un refugi.⁸⁸

Una altra pràctica de caràcter defensiu i educatiu molt present en la vida diària eren els reportatges publicats a la premsa amb recomanacions per preveure els efectes dels atacs aeris, sobretot si utilitzaven armes químiques.⁸⁹

Tots aquests plans despertaven, lògicament, un sentiment de seguretat entre una població que tenia encara lluny els fronts de combat. Emperò, aviat van aparèixer veus que denunciaven mancances en les previsions de la Junta de

⁸⁷ La població civil que visqués als afores de Lleida no havia de concentrar-se al sentir les sirenes antiaèries, sinó disseminar-se pel camp i estirar-se a terra o protegir-se sota un arbre o dins d'una rasa (*Acràcia*, núm. 156, 23/1/37, pàg. 2).

⁸⁸ Caixa A-207 expt. 750 i caixa C-274 expt. 11258 (ADPL).

⁸⁹ *Combat*, núm. 46, 17/IX/36, pàg. 4.

Defensa. En cas d'atac aeri es demanava als lleidatans serenitat i respecte per les normes dictades en els bans, però alguns temien que justament aquest punt dels plans resultés el més feble. Amb les sirenes les dones no sortirien ordenadament dels mercats per protegir-se en els soterranis, sinó que correrien als col·legis per buscar als seus fills. Els xofers tampoc estacionarien els cotxes racionalment, sinó que continuaran fins arribar al seu garatge o bé els abandonarien un al costat de l'altre o al mig del carrer. Per evitar el caos, *Combat* proposava la creació d'un cos de control format per uns cent o cent vint voluntaris, escollits entre les organitzacions obreres juvenils, encarregats de sortir al carrer, degudament identificats, en moments d'alarma per fer complir les disposicions oficials.⁹⁰

La declaració d'un impressor de la ciutat presentada en la delegació d'Ordre Públic el 1939 ens dona un idea de la por, justificada, que les autoritats van arribar a tenir dels atacs aeris. Amb una certa ingenuïtat, la policia retirava dels comerços lleidatans totes les postals amb vistes urbanes per evitar l'espionatge enemic. El mateix objectiu tenia la prohibició de realitzar fotografies i la confiscació de màquines de retratar.⁹¹

Entre els primers acords adoptats per la Junta de Defensa Passiva estava l'apagament de l'enllumenat públic durant la nit per qüestions de seguretat a partir del 3 de desembre. Els aparadors de les botigues no podien estar il·luminats, els veïns havien de tancar les finestres i els balcons i els fanals dels carrers van ser pintats de color blau.⁹²

Era aquesta una pràctica que lògicament va condicionar molt la vida dels lleidatans i que, de ben segur, devia protagonitzar moltes converses. Des de Monflorite, al front d'Osca, un soldat li escrivia a sa germana

⁹⁰ "Per a la Junta de Defensa. Una suggerència de *Combat*" dins *Combat*, núm. 107, 28/XI/36, pàg. 1.

⁹¹ La confiscació de postals a Fons del GC (AHPL) expt. 42 llig. 85. Segons el funcionari municipal Just Pons, fer fotografies o tenir màquines i prismàtics podia ser considerat com un acte d'espionatge. Aquest motiu explica, segons Pons, les poques imatges que ens han arribat de la revolució a Lleida (Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes, 1936*, p. 189-190).

⁹² Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 2 de desembre de 1936 (AML) i *Acracia*, núm. 125, 18/XII/36, pàg. 2 i núm. 127, 21/XII/36, pàg. 2. La comissió de govern no s'oblidà d'ordenar la comunicació de tal decisió a la companyia elèctrica per evitar errors en la facturació. UHP havia estat un dels defensors de deixar la ciutat gairebé a les fosques durant la nit i de pintar els fanals de blau (núm. 108, 7/XII/36, pàg. 1). El 5 de juliol de 1937 es van practicar les primeres detencions per incomplir la norma de no deixar sortir llum a l'exterior (*Acracia*, núm. 296, 6/VII/37, pàg. 2). El comissari Vilà tornava a recordar la necessitat de complir amb aquestes indicacions la primavera següent, record seguit per noves sancions i detencions (*L'Ideal*, núm. 69, 18/VI/37, pàg. 3, núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3 i núm. 72, 9/VII/37, pàg. 3).

Sabras que me ha echo gracia de lo que me dices que ha las 8 apagan las luces, pues ha nosotros no nos viene de nuevo, porque cuando se apaga el dia nosotros ya no tenemos luz pues te digo que en Huesca no las apagan nunca, ha veces las apagan pero cuando las apagan es que se pasea algun pajarero nuestro y siempre deja caer unas cuantas.⁹³

Però tot i la necessitat d'articular mesures defensives, alguns sectors cregueren necessari demanar un equilibri entre aquestes i l'habitabilitat de la ciutat. *L'Ideal* va organitzar una campanya contra les limitacions en l'enllumenat públic per les dificultats de circulació que creaven. A l'arribar el mes d'octubre la ciutat quedava completament a les fosques a partir de les sis de la tarda, quan encara era important l'activitat ciutadana, pel que les llanternes i altres estris similars esdevenien freqüents pels carrers. Davant d'aquesta realitat i de les crítiques plantejades va ser necessari relaxar la decisió.⁹⁴

Durant l'any 1937 l'organització de les mesures defensives va experimentar diversos canvis. L'ocupació de Màlaga a començaments del mes de febrer fou sentida com un toc d'atenció per molts sectors d'opinió, sobretot comunistes, partidaris de donar un important impuls a les obres de defensa —construcció de fortificacions i de refugis— i a la preparació militar dels lleidatans.⁹⁵

Aquest sentiment, juntament amb la inactivitat en què havia caigut la Junta de Defensa feren necessària la reforma de l'entitat.⁹⁶ La renovació no seria només impulsada pels comunistes, sinó que el 22 de febrer la Federació Local de Sindicats Únics va convocar una assemblea d'afiliats per formular un pla de defensa. Proposaren l'ampliació la Junta amb un nou comitè executiu on hi hagués representació de l'ajuntament, de la Generalitat i de la Comandància Militar. I amb unes comissions encarregades de les diferents tasques a realitzar. La Junta havia de tenir plens poders en tot el seu àmbit d'actuació, entre els quals estava un pla de fortificacions. Les recomanacions anarquistes s'acabaven amb una crida a adoptar també mesures ofensives.

⁹³ La destinatària és la mateixa militant del POUM, anteriorment citada. Aquesta carta està datada el 7 d'abril de 1937.

⁹⁴ *L'Ideal*, núm. 82, 17/IX/37, pàg. 4, núm. 84, 1/X/37, pàg. 3 i núm. 85, 8/X/37, pàg. 3. També *Combat* s'havia pronunciat en contra dels fanals de color blau, especialment tenint en compte que l'enllumenat elèctric, a diferència del de gas, podia apagar-se immediatament en cas d'alarma i no patir diàriament la manca de llum. Per a *Combat* aquesta estratègia era obra d'algun graciós que abusà de la bona fe dels organismes competents (núm. 127, 22/XII/36, pàg. 2 i núm. 128, 23/XII/36, pàg. 2).

⁹⁵ "Una actitud consecuent. La preparació militar de Lérida" dins *UHP*, núm. 173, 20/II/37, pàg. 1.

⁹⁶ "Editorial. Lérida, avanzada militar de Cataluña. Propugnamos por el funcionamiento acelerado de la Junta de Defensa, bajo el acatamiento leal del Gobierno de la Generalidad. La Junta de Defensa de Lérida" dins *UHP*, núm. 175, 23/IV/37, pàg. 1.

La qüestió fou abordada en una reunió convocada per l'alcalde, en la que participaren tots els oficials de Lleida i representants de les forces antifeixistes locals. S'acordà organitzar una comissió permanent encarregada d'executar les decisions adoptades pel ple de la Junta. La comissió estaria integrada pel comissari de la Generalitat —com a president—, el comissari d'Ordre Públic, el comandant militar de la plaça i un delegat de Sanitat. El ple, que es reuniria periòdicament a instàncies de la permanent, el formarien un representant de totes les organitzacions del bloc antifeixista i s'organitzaria en quatre ponències temàtiques per racionalitzar la feina⁹⁷

qüestions econòmiques	comissari de la Generalitat i alcalde
tècnica militar i fortificacions	comandant militar i enginyers de fortificacions
sanitat	delegats de sanitat, ERC i Estat Català
refugis	UGT, CNT, POUM i alcalde

Els més esperançats amb les possibilitats de la nova Junta de Defensa Passiva foren els comunistes, que l'associaren directament amb la consolidació dels comandaments polític i militar únics i amb l'exèrcit popular —per aquest motiu qüestionaren la presència del POUM en el ple.⁹⁸ Però la desil·lusió no va tardar massa en aparèixer, ni les denúncies d'abúlia, d'esterilitat i d'excés de burocràcia que impedièn un funcionament eficaç

*Y sobre todo pensemos que la necesidad de actuación de un organismo que garantice la defensa de Lérida, es apremiante y no admite demoras.*⁹⁹

Un altre intent de reviscolar les activitats defensives es donà amb la constitució, el 13 de juliol, del Comitè Provincial de Defensa Passiva de Lleida al despatx del comissari de la Generalitat. Aquest nou organisme estava integrat per personal eminentment tècnic: el cap de la Defensa Especial Contra Aeronaus (DECA) —president del comitè—, un representant de la Generalitat, l'enginyer municipal, un tècnic en defensa de gasos, un representant de la premsa local i un representant mèdic de sanitat.

L'objectiu del comitè eren els treballs de defensa de la població de Lleida i comarca contra possibles agressions aèries i aconseguir una relació de centres

⁹⁷ *Acracia*, núm. 182, 23/III/37, pàg. 1 i núm. 183, 24/III/37, pàg. 2. *UHP*, núm. 179, 27/III/37, pàg. 2.

⁹⁸ *UHP*, núm. 177, 25/III/37, pàg. 2.

⁹⁹ "Una necesidad inmediata. La Junta de Defensa ha de actuar con urgencia" dins *UHP*, núm. 271, 16/VI/37, pàg. 1.

industrials per preparar programes de defensa. Amb aquest objectiu s'havien d'enviar comunicats del Comitè als centres comarcals, a la Casa Cros, a Campsa, a Ferroviaris i a Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya perquè formessin comitès de relació.

I encara es va tornar a refer la Junta Local de Defensa Passiva a l'ajuntament, en compliment de la reglamentació del govern català —a mitjans d'agost s'havia creat la Junta de Defensa Passiva de Catalunya dependent de la conselleria de Treball. Participaren en l'acte el comissari Vilà, l'alcalde Lorenzo Páramo, el cap de la DECA i l'arquitecte municipal Mias —va faltar un representant mèdic i un químic. Segons la premsa un punt central dels parlaments fou el possible problema econòmic que limités el funcionament de la Junta. Lorenzo es va comprometre a ajudar la Junta.¹⁰⁰

Però tampoc en aquest cas es van tranquil·litzar les veus que desitjaven acumular més esforços en la defensa. Per citar només un altre exemple, els Pioners feren una crida als adults perquè li dediquessin més treball, ja que els nens estaven sent les principals víctimes de la guerra i dels bombardeigs feixistes

*Pioneros, todos como un solo niño: ¡adelante por el fortalecimiento de la defensa pasiva de nuestra capital!*¹⁰¹

Una de les primeres proclames d'aquesta Junta tornava a insistir en un tema ja comentat, el manteniment de la serenitat en cas de bombardeig per desenvolupar efectivament els dispositius previstos per al bon funcionament dels refugis existents.¹⁰²

Tanmateix, les crides a la serenitat, tenien dificultats en ser assumides pel gruix de la població. Després de l'alarma provocada per un bombardeig sense conseqüències en les rodalies de Lleida el 8 d'octubre de 1937, es va qüestionar l'actitud dels mestres de l'escola Magí Morera, antiga Normal, que van permetre la sortida desordenada, i per tant perillosa, dels nens. Posteriorment els mestres es defensaren argumentant que el caos va arribar amb l'entrada de mares *histèriques*

¹⁰⁰ *Acracia*, núm. 303, 14/VII/37, pàg. 2 i núm. 338, 24/VIII/37, pàg. 2 i *L'Ideal*, núm. 73, 16/VII/37, pàg. 2. Inicialment Pere Batalla va ocupar el càrrec de secretari de la Junta, fins que fou substituït per Julià Plana Roca, cap del Negociat de Foment en el ple municipal del dia 6 d'octubre de 1937.

¹⁰¹ Tomás GARCÍA, "Los Pioneros y la Defensa Pasiva" dins *UHP*, núm. 356, 23/IX/37, pàg. 2.

¹⁰² *L'Ideal*, núm. 83, 24/IX/37, p. 2-3.

que volien endur-se els seus fills.¹⁰³ Un mes després arribaria el veritable bombardeig.

5.1.5 LES BOMBES SOBRE LA REREGUARDA

Els bombardeigs sobre poblacions civils, una pràctica que en les posteriors guerres del segle XX esdevindria més habitual, s'estrenaren en la guerra civil espanyola —ja ha estat prou comentat que aquesta es convertiria en un camp de proves per a la Segona Guerra Mundial. Els professors Solé Sabaté i Villarroya, en el seu estudi sobre els efectes dels bombardeigs a Catalunya, resumeixen les principals característiques d'aquestes accions. Van ser possibles gràcies a les millores tecnològiques i al recolzament internacional del bàndol franquista —els bombardeigs de l'aviació republicana foren escassos—, tot i que també toparen amb fortes protestes de l'opinió pública internacional. Per altra banda, la novetat d'aquesta estratègia impedí a la defensa passiva comptar amb l'experiència necessària per fer-hi front. Tot i els esforços destinats a protegir la població, fou evident la manca de recursos econòmics i humans per a la construcció de refugis —entre altres factors, per la creença que el veritable esforç calia centrar-lo al front. Els bombardeigs afectaren de manera indiscriminada zones urbanes en les que sovint no hi havia cap objectiu militar important, o quan hi eren estaven imbricats en la xarxa urbana. Tot plegat, va suposar un cop molt dur contra la moral de la rereguarda que va passar ràpidament de la ràbia al fatalisme.¹⁰⁴

Els fets que envoltaren el bombardeig del dia 2 de novembre, descrits en diverses ocasions per la professora Mercè Barallat,¹⁰⁵ foren un dels moments més dramàtics de tot aquest període. La premsa local ho va descriure com *el nostre bateig de foc*, la manera com Lleida va conèixer tota la brutalitat de la guerra, *amb una cruesa tal que difícilment s'esborrarà de la memòria dels lleidatans la data*

¹⁰³ *Acracia*, núm. 377, 9/X/37, pàg. 4 i núm. 380, 13/X/37, pàg. 2.

¹⁰⁴ Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Algunes descripcions i anàlisis de bombardeigs a Josep CLARA, "Els bombardeigs a Blanes durant la guerra civil"; Joan GARRIGA, "Granollers: el bombardeig de 1938. Un altre Guernika?"; Joan VILLARROYA, "Els bombardeigs sobre Barcelona" i Esteve RIAMBAU, "Un bombardeig de Barcelona".

¹⁰⁵ Vegeu Mercè BARALLAT, *La repressió a la postguerra civil a Lleida*, p. 39-43.

del dos de novembre de mil nou-cents trenta set. La violència de l'atac, sovintegen qualificatius com sadisme per referir-se als avions que metrallaren dones i nens, permet afirmar a alguns editorialistes que cap lleidatà —si no estava malalt o tenia l'ànima tarada— podria simpatitzar amb la causa feixista.

Per a UHP el bombardeig responia a la típica estratègia totalitària d'assolar la rereguarda i carregar sobre la població civil per crear el pànic col·lectiu i també per desmoralitzar el front. L'acció requeria una resposta immediata en tres àmbits fonamentals: la construcció de refugis, l'atenció a les víctimes i la lluita contra la cinquena columna que podia aprofitar el bombardeig per estendre el desànim a la rereguarda.¹⁰⁶

Existien alguns precedents de bombardeigs en regions properes, que començaren a atansar el perill real al llarg de 1937. Els atacs sobre la Pobla de Segur i Cabdella (Pallars Jussà) el mes de febrer i Aitona, Seròs (baix Segrià) i Camarasa (la Noguera) el mes de març, pretenien danyar infraestructures hidroelèctriques i de conducció d'aigua. El dirigent de la UGT Josep Quílez anunciava a mitjans de setembre el perill que podria suposar un bombardeig sobre la ciutat, després de comprovar el pànic que havien creat a Lleida les alarmes antiaèries el dia 14. Seguint una consigna habituals dels comunistes, Quílez lamentava la manca de refugis existents a Lleida i que els sindicats, amb l'excepció de la UGT, no haguessin percebut la defensa passiva com un objectiu destacat. En una d'aquelles ironies de la història, Josep Quílez moriria a la Segarra en un atac aeri, quan la província de Lleida ja havia quedat dividida pel front.¹⁰⁷

Els primers dies d'octubre de 1937 es va produir un petit atac en les proximitats de la ciutat,¹⁰⁸ però el bombardeig que marcava la història i la memòria dels lleidatans va ser el del 2 de novembre. A primera hora de la tarda avions alemanys deixaven caure sobre la ciutat gran quantitat de bombes. L'operació de

¹⁰⁶ *L'ideal*, núm. 89, 5/XI/37, p. 1-2 i núm. 90, 12/XI/37, p. 1-2; *UHP*, núm. 390, 3/XI/37, p. 1, 4, 5 i 8.

¹⁰⁷ *Acracia*, núm. 179, 19/II/37, pàg. 1; núm. 207, 24/III/37, pàg. 2; *Adelante*, núm. 17, 19/IV/37, pàg. 1; Josep Quílez, "El primer aviso" dins *UHP*, núm. 350, 16/IX/37, pàg. 7; "Victimes de l'aviació estrangera. Josep Quílez ha mort" dins *UHP*, núm. 80, 5/XII/38. En aquest atac també va morir Jaume Bonet Ceroós, comptable i directiu de la Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos de la UGT, de la Cooperativa Popular de Consum, regidor del PSUC i darrer conseller de Finances a l'ajuntament de Lleida.

¹⁰⁸ *Acracia*, núm. 377, 9/X/37, pàg. 2. També es va produir algunes incursions els dies 12 i 15 d'octubre als voltants de la ciutat sense produir víctimes ni danys importants, però sí creant una sensació d'inseguretat entre els lleidatans (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, pàg. 45).

càstig seguí l'eix urbà amb més activitat ciutadana, en el qual no es trobava cap objectiu estrictament militar. Les escenes més recordades per la seva violència es van viure al Liceu Escolar i al mercat de Sant Lluís —rebatejat del Segre— on moriren moltes dones i nens. Mercè Barallat, a partir de diverses fonts fragmentàries, xifra les víctimes mortals al voltant de les dues-centes cinquanta i en uns cinc-cents els ferits.

La mateixa nit del dia 2 es va reunir al palau de la Generalitat una nodrida representació de les autoritats polítiques i militars de la ciutat i de les organitzacions que integraven el Front Popular Antifeixista per avaluar la situació.¹⁰⁹ A més de condemnar l'agressió, el primer acord fou la protecció dels damnificats. S'obrí una subscripció popular perquè els lleidatans, les organitzacions antifeixistes, les entitats oficials i els medis de comunicació locals dipositessin donatius a la Generalitat i a l'Ajuntament.¹¹⁰

La resta de mesures feien referència als àmbits anteriorment esmentats. Es treballaria per millorar les estructures defensives de la ciutat —amb el suport de l'ajuntament de Barcelona, un crèdit del govern de la Generalitat i treball voluntari en les tasques de desenrunament¹¹¹ i de construcció de refugis— i per fer més efectives les tasques d'ordre públic —controlar els rumors que havia desfermat la cinquena columna.

També s'organitzà una manifestació d'afirmació ciutadana contra el *salvatge bombardeig* per al dia 4 que arrencaria de la plaça de Catalunya per arribar al parc Eliseu Reclús passant per la rambla d'Aragó. La presidència de la manifestació, durant la qual es tancarien els comerços, l'integrarien les autoritats

¹⁰⁹ Van assistir a la reunió el tinent coronel Gordón —cap de l'Estat Major de l'Exèrcit de l'Est, en substitució del general Pozas—, Crescenciano Bilbao —socialista, comissari polític de l'Exèrcit de l'Est, que posteriorment actuà de comissari general—, el comissari de la Generalitat Joaquim Vilà, el delegat d'Ordre Públic Francesc Viadiu, Llorenç Ribas com alcalde accidental, representants de la Junta Local de Defensa Passiva —Enric Tortosa i els tècnics Mias i Rabasa—, representants de la DECA, Francesc Porcar —CNT—, Santos Campos —FAI—, Leopold Morant i Ramon Villeró —ERC—, Josep Buiria —IR—, Emili Carbonell —Estat Català—, Joaquim Marsillac —ACR—, Josep Quilez —UGT— i Luis García-Lago —PSUC. Una crònica d'aquesta reunió ampliada del Front Popular Antifeixista a *UHP*, núm. 390, 3/XI/37, p. 1, 4, 5 i 8.

¹¹⁰ Els diferents periòdics lleidatans s'encarregaren de reproduir les llistes de les persones que participaren en la subscripció popular. Entre les personalitats de la ciutat, institucions i veïns, es poden destacar les 117'50 pessetes recollides entre vint-i-vuit presos antifeixistes tancats a la presó de Lleida *que aún sufriendo los rigores del encierro, piensan en sus semejantes, víctimas de la barbarie* (*Acracia*, núm. 406, 12/XI/37, pàg. 2).

¹¹¹ En les tasques de desenrunament van participar els soldats de la 129 Brigada Mixta i els joves inscrits en l'educació premilitar obligatòria.

civils i militars, els familiars de les víctimes i representants de les organitzacions antifeixistes. L'acte també servia per suprimir la celebració de funerals individuals.

La posició del Front Popular Antifeixista quedava definida en un manifest que recollia les idees ja assenyalades i posava l'èmfasi en la depuració de la rereguarda,¹¹² la unitat i coordinació per combatre l'enemic més eficaçment i en una crida a les potències europees que es resistien a ajudar la República.

L'ajuntament també expressà la seva protesta per l'agressió en el ple municipal del dia 10 i concedí un donatiu de cinc mil pessetes. El dia anterior ja havia fet una crida pública a tots els ciutadans perquè contribuïssin a la normalització de la vida diària reprenent les activitats laborals aturades per les tasques de desenrunament i neteja dels desperfectes. Tanmateix, la recuperació del ritme ciutadà no devia ser gens fàcil perquè les peticions anaven acompanyades d'amenaçes. Agents municipals s'encarregarien d'obrir els comerços no afectats si els seus propietaris es resistien a complir l'horari normal i els obrers i dependents que no es presentessin a la feina la podrien perdre. Els infractors serien considerats cooperadores amb l'estat d'anormalitat que el feixisme volia estendre per la rereguarda.

En la mateixa línia, la conselleria municipal de cultura disposava la reobertura dels espectacles organitzats pel Servei Municipal de Teatres i de Cinemes. I la Caixa Immobiliària Municipal donà un termini de quaranta-vuit hores perquè les cases abandonades tornessin a ser ocupades. En cas contrari hi serien allotjats lleidatans que haguessin perdut l'habitatge pel bombardeig.¹¹³

Una prova dels efectes psicològics generats pel bombardeig ens la dona un escrit adreçat pel consell de la Indústria Gastronòmica al sindicat ugetista del sector. El dia 24 de novembre encara hi havia vint-i-quatre treballadors que no s'havien reincorporat al seu lloc de treball amb l'excusa de tenir por a més atacs. El consell els hi concedia cinc dies per fer-ho, amb l'amenaça d'acomiadament i de pèrdua dels drets laborals adquirits si s'incomplia l'ordre.¹¹⁴

¹¹² "Después del bombardeo del día 2. Para unos, la tumba. Para otros, la impunidad" dins *UHP*, núm. 397, 10/XI/37, pàg. 2.

¹¹³ *Acracia*, núm. 403, 9/XI/37, pàg. 2 i *UHP*, núm. 396, 9/XI/37, pàg. 3.

¹¹⁴ *Carpeta 4. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC)*.

La manera d'analitzar les mesures defensives de la ciutat havia experimentat un canvi. La veu de *L'Ideal* tornava a ser crítica, però si abans es lamentava de la rigidesa d'algunes mesures adoptades per la Junta de Defensa Passiva, ara reivindicava major activitat. Es qüestiona la falta de refugis en la part alta de la ciutat, on molts cellers tenien filtracions d'aigua procedent de les clavegueres i defensa la implantació de treball intensiu, d'acord amb les centrals sindicals, per incrementar les obres. Es fa recaure part de la responsabilitat en els treballadors de la construcció per mantenir la setmana anglesa

Tan durs som de cor i cervell que ni la visió de les nostres criatures martiritzades és prou forta per a desfer-nos d'unes hores de festa, que moltes de les vegades no sabem ni com passar.

Fins i tot el problema de l'enllumenat públic, unes setmanes enrera tan discutit, era analitzat de manera diferent

*Hem tingut la primera alarma de nit. I encara que l'enllumenat públic sigui molt reduït i fins en alguns indrets poc potents i mig camuflat, potser seria convenient que als dos minuts de sonar l'alarma, s'apagués completament. Ja sabem que l'aviació pot usar coets lluminosos per a orientar-se i no li cal l'enllumenat públic per a portar a cap llurs propòsits sinistres; però creiem veure un perill d'incendi en aquells edificis sinistrats, a acusa de probables tanca-circuits. Per altra banda, s'evitaria que resti il·luminada amb més o menys bona intenció qualsevol finestra o balcó.*¹¹⁵

El dramàtic efecte que el bombardeig havia tingut sobre el Liceu Escolar es deixà sentir en l'activitat escolar posterior. El delegat regional d'Ensenyament Primari, Leopold Morant, va publicar una nota desaprovant l'actitud d'alguns pares que no duïen els seus fills als col·legis per por. Era comprensible allunyar els nens de la ciutat, però no pensar que els carrers eren més segurs que les escoles. A més recordava als mestres que havien de complir amb les hores de permanència assignades encara que molts nens passessin el dia jugant al carrer.¹¹⁶ Aquestes activitats infantils també provocaren alguna situació d'alarma després del bombardeig. Alguns havien après a imitar molt bé el so de les sirenes, creant el pànic entre la població.¹¹⁷

¹¹⁵ *L'Ideal*, núm. 90, 12/XI/37, pàg. 2; núm. 91, 19/XI/37, pàg. 4; núm. 92, 27/XI/37, pàg. 4 i núm. 92, 27/XI/37, pàg. 1.

¹¹⁶ *L'Ideal*, núm. 91, 19/XI/37, pàg. 4.

¹¹⁷ *L'Ideal*, núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4. El dia 23 de novembre s'havia produït un nou atac aeri que ocasionà pocs danys, però sí alguns ferits i un mort (Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*, pàg. 48).

Que els carrers no eren massa segurs queda clar per la insistència de *L'Ideal* en denunciar les runes del carrer Major, una de les vies més cèntriques de la ciutat. Tot i les advertències de les autoritats

(...) els vianants s'entesten a continuar llur camí, tot i que per aconseguir-ho hagin de convertir-se en gosats "alpinistes" i traspasar les muntanyes de runa després de realitzar una sèrie d'equilibris arriscats que posen en perill llur integritat física (...) I si es posés un rètol autoritzant el pas, voleu dir que llavors ningú no passaria per allí?

Però a més de la imprudència dels lleidatans, es criticava sobretot la lentitud en les tasques de desenrunament i d'urbanització dutes a terme per l'ajuntament, quan l'activitat comercial i les tradicionals passejades del vespre s'anaven recuperant (*Es que la normalitat a Lleida ha estat tan foragitada que no pot tornar?*). Les obres d'arranjament del carrer Major s'endegaren de manera definitiva el mes de febrer per poder recuperar el trànsit rodat, però el mes següent encara no s'havia culminat l'enderrocament de la façana del Liceu Escolar per facilitar la circulació de Blondel.¹¹⁸

En els mesos posteriors al bombardeig els lleidatans van haver d'acostumar-se a conviure amb les sirenes d'alarma

*(...) sabras que en Lerida ace unos dias muy hermosos lo unico que ace es que todos los dias tocan las sirenas, se be que quieren bentr los abiones, pero como los nuestros estan todos los dias bigilando pues los criminales fascistas se buelben para tras el unico que deseo en esta vida es que setermine pronto la guerra y que todos nosotros podais bajar bictoriosos.*¹¹⁹

Però tot i l'èmfasi posat en els discursos oficials per estimular la recuperació de la normalitat i millorar la defensa de la ciutat, les realitzacions foren escasses. En un apartat anterior ja hem comprovat com les demandes per accelerar la construcció de refugis es van mantenir fins l'ocupació. Tampoc va tenir més èxit el repartiment dels diners recaptats en la subscripció popular. El Front Popular Antifeixista lamentava en una reunió celebrada el 15 de febrer de 1938 que encara no s'haguessin pogut fer efectives les indemnitzacions per dificultats administratives. Tot i expressar la voluntat de liquidar-les aquella mateixa setmana,

¹¹⁸ *L'Ideal*, núm. 94, 11/XII/37, pàg. 1; núm. 99, 15/I/38, pàg. 3; núm. 100, 22/I/38, pàg. 3; núm. 102, 12/II/38, pàg. 2 i núm. 107, 12/III/38, pàg. 1. En el ple municipal del 5 de gener ERC sol·licità l'acceleració de les obres d'enderroc de les restes del Liceu, ja que la bastida que s'hi havia instal·lat tallava el trànsit per Blondel. Per aquest motiu els vehicles que s'adreçaven al front passaven pel carrer 1r de Maig (Sant Antoni) creant una situació perillosa per a vianants i botiguers. El conseller d'Obres, Antoni Sorribes, explicà la lentitud perquè la Caixa Immobiliària, encarregada de l'enderroc, no podia pagar els sous dels obrers (*L'Ideal*, núm. 98, 8/I/38, pàg. 2).

¹¹⁹ Fragment de la carta, anteriorment citada, que una militant lleidatana del POUM envià al seu nuvi mobilitzat el 12 de febrer de 1938.

el dia 22 no havia culminat el procés d'estudiar i sancionar els expedients de sol·licitud

*La labor va muy avanzada y es seguro de que de un día a otro los beneficiarios puedan hacer efectivo el importe correspondiente.*¹²⁰

5.1.6 L'ESGOTAMENT DE LA MORAL DE GUERRA

Era habitual que des del front els soldats oferissin als seus familiars i amics una imatge positiva de la seva situació

*La vida en las trincheras es muy divertida porque el uno hace mitines el otro toca el acordeon, nosotros tenemos un clarinete, y así son todas las noches lo curioso es cuando se ablan uno de nosotros y uno de ellos, cuando acen una contraversa empiezan ha ablar y por fin se termina ha tiros, porque no nos entendemos porque dicen que somos los malos, pero ellos los matan a todos los obreros*¹²¹

Però a mesura que passaven els mesos, que l'evolució dels diferents fronts anava mostrant-se negativa i que les bombes havien arribat a la rereguarda, l'optimisme inicial va anar perdent-se. Des del front, un altre soldat li escrivia el 28 de gener de 1938 una carta a la seva nòvia que vivia a Lleida. Reflexionava sobre la dificultat de parlar d'amor en temps de guerra i patia pel perill dels bombadeigs sobre les ciutats

Estimada:

(...) A decir verdad me disgusta enormemente que te vuelvas a encontrar en Lérida. Pues no ignoro que los raids de los aviones fascistas sobre las ciudades de la retaguardia, vuelven a sucederse sin interrupción ¡Y hasta ahora estaba tan tranquilo en este aspecto de tu seguridad personal!

Créeme que me darías una inculdable alegría si volvieras a Vilamitjana. Y conste que no lo digo por ningún otro motivo que el aludido.

Por lo menos te ruego encarecidamente que caso de haber algún bombardeo en esa, me escribas inmediatamente ¡Lo harás verdad? Estaba pensando que mi vida carecería de objeto si tú llegaras a perecer. ¡Si casi he llegado a la conclusión de que si deseo tan ardientemente la Victoria es para ofrecértela!

Oh, sí, tienes razón chiquilla querida cuando te refieres a los días de paz. Ya lo dijo un gran poeta. 'Cualquier tiempo pasado fue mejor... Y ahora sus palabras adquieren una grandeza insospechada.

No sabes cuanto me alegro de que sepas comprenderme tan bien. Eres muy razonable cuando me dices, que no se puede hablar de amor ni de cariño...

Verdaderamente no creo que sean estos momentos muy propicios para hacerlo ¡Y sin embargo, mi corazón está rebosante de amor hacia ti! ¡Pero es tan difícil ligar la guerra, es decir la Muerte con el Amor!

¹²⁰ UHP, núm. 480, 17/II/38, pàg. 7 i núm. 485, 23/II/38, pàg. 3.

¹²¹ Fragment de la carta, també citada anteriorment, que la mateixa pumista va rebre del seu germà el 7 d'abril de 1937.

No es que mi amor disminuya con la guerra y sus inevitables crueldades. Es que esta misma crueldad llega a atrofiar (no a matar) este sentimiento. No encuentro manera de poder expresarte todo esto (...)

Però a més de por, el soldat expressava una certa ràbia, no exempta d'una interpretació utòpica de la realitat, al comparar l'optimisme del front amb el clima pessimista de la rereguarda, fomentat per alguns mitjans de comunicació

Veo que mi chiquilla, con ser tan bonita y tan inteligente, no entiende nada de esta guerra. De 'muestra' guerra diría yo mejor. Y que dice muchas barbaridades acerca de ella ¡Si pudiera romper la radio de tu padre, verías!

No amigueta, con el pesimismo no se gana la guerra, ni se ayuda a ganarla. Además a nosotros, los que estamos en el frente, no nos dices nada nuevo, cuando afirmas que en la retaguardia son todos, TODOS, unos hipócritas. Y que bajo una capa de optimismo esconden sus verdaderos fines derrotistas. Yo mismo cuando vengo de esta maldita retaguardia, me dejo influenciar por su nefasto ambiente, y regreso abatido y deprimido.

Pero, ¡Ah, que el frente es bien diferente! Por alguna razón lo mejor de España está en las trincheras (...) Aquí, no hay pesimistas, ni cobardes, ni falta que nos hacen. Cuando uno llega al frente, se pregunta asombrado ¿Como es posible que con una retaguardia tan corrompida, exista en el frente una moral de Victoria?

Y sin embargo es así. Por fortuna. Nuestra Juventud triunfa sobre todos vosotros, que no sabeis, ni tan siquiera ser dignos de los que caen diariamente.

Me preguntas que grado tengo. Naturalmente el más alto. Es decir soldado. Lo que no importa para que haga de capitán. Por algo nos las damos de anarquistas ¿no te parece?

No creo que te pueda venir a ver con mas frecuencia. Muy al contrario. Te vendré a ver cuando estés en disposición de dar más ánimos de los que me has dado hasta ahora ¿Enterados? (...)

Siempre a tu lado

P.D. ¿Verdad que me quieres igual?¹²²

Els rumors que podien desestabilitzar la rereguarda circulaven des dels primers mesos. La tardor del 1936 alguns veïns de Lleida, i sembla que també de Barcelona, creien que persones contràries a la causa republicana es dedicaven a punxar la gent amb unes agulles emmetzinades que resultaven mortals.¹²³ El perill d'aquests rumors s'agreujà amb l'allargament de la guerra i quan el seu resultat es mostrava més incert.

Era necessari intentar mantenir elevada la moral de guerra a la rereguarda, les autoritats i organitzacions-polítiques-s'esforçaven en llençar missatges sobre la victòria final. Amb aquesta idea el regidor Francesc Carballol (CNT) va publicar una sèrie d'articles titulada "Ganar la guerra en primer plano" en els quals reflexionava sobre el que calia fer per aconseguir-ho

¹²² Fons del GC (AHPL) expt. 21 llig. 35. Segons un informe de la delegació d'Ordre Públic, la noia va marxar de Lleida amb la seva família en direcció a la zona roja poc després de l'ocupació, ja que el seu pare era un *significat marxista*. Del que va passar amb el soldat no en sabem res.

¹²³ *Combat*, núm. 94, 13/XI/36, pàg. 4.

- intensificar la producció i centrar-la en els objectius militars
- mantenir la confiança en la victòria, lluitar contra la desmoralització i crear una adequada moral de guerra
- racionalitzar el consum dels aliments
- controlar els salaris per garantir l'igualitarisme
- establir els preus
- reviure l'entusiasme de les jornades de juliol, frenat per les retallades en els èxits revolucionaris
- aconseguir definitivament la unitat d'acció

Unes mesures que de ben segur representaven les principals mancances de la rereguarda l'estiu de 1937.¹²⁴

Encara més revulsius que els articles de premsa eren els actes públics d'afirmació de la causa republicana. A mitjans de novembre Julio Álvarez del Vayo va intervenir en un míting al teatre Victoria per analitzar el context nacional i internacional. En la seva qualitat de comissari general de guerra s'adreçà als comissaris polítics de l'exèrcit perquè no fessin una tasca partidista entre els soldats.¹²⁵

Un acte de característiques similars va ser el *Mitin Pro Invierno del Miliciano*, organitzat pel comissariat general de l'Exèrcit de l'Est dins de la campanya de recollida de roba per al front. Diversos comissaris s'adreçaren al nombros públic assistent per donar-li a conèixer la *realitat* de la guerra i per conscienciar als ciutadans de la necessitat de mantenir units els interessos de la rereguarda amb els del front.¹²⁶

En aquesta campanya per elevar la moral van ocupar un lloc destacat les notícies sobre l'ocupació de Terol. A Lleida, com en tota la zona republicana, es van viure amb intensitat els comunicats de guerra des que el 15 de desembre la divisió de l'exèrcit republicà comandada per Líster inicià l'ofensiva sobre la capital aragonesa per distreure la concentració de les forces franquistes sobre Madrid. Tot i que la rendició definitiva del coronel Domingo Rey D'Harcourt no es va produir fins el 7 de gener, la primera victòria republicana sobre una capital controlada pels

¹²⁴ "Ganar la guerra en primer plano. I. Producción intensiva y confianza en el triunfo" dins *Acracia*, núm. 278, 15/VI/37, pàg. 1; "Ganar la guerra en primer plano. II. Consumo racional racionado" dins *Acracia*, núm. 279, 16/VI/37, pàg. 4; "Ganar la guerra en primer plano. III. Guerra y revolución" dins *Acracia*, núm. 286, 24/VI/37, pàg. 4 i "Ganar la guerra en primer plano. IV. Unidad de acción" dins *Acracia*, núm. 287, 25/VI/37, pàg. 1.

¹²⁵ *Acracia*, núm. 408, 15/XI/37, pàg. 2.

¹²⁶ *Acracia*, núm. 420, 29/XI/37, pàg. 6.

militars revoltats començà a celebrar-se a finals de desembre. A costa de grans pèrdues humanes i materials, Terol fou sobretot sentit com un gran èxit moral.¹²⁷

El Front Popular Antifeixista va organitzar per al dia 22 un acte públic al teatre Victòria per estendre uns aires de triomf dels quals la rereguarda anava escassa. La celebració, presidida pel general Pozas, volia ser una lloança de l'exèrcit del poble, pel que els himnes interpretats per la banda de l'Exèrcit Popular van ser el de Riego i els Segadors, i no pas els de cap organització.

En la crida a la unitat hi participaren Joaquim Vilà, Rodamilans (Estat Català), Orille (FAI), Aleñar (UGT), Robinat (ERC), Tomàs (CNT), García-Lago (PSUC), Magro en nom de l'ajuntament, Castillo (comissari de l'exèrcit de l'Est) i un soldat ferit a Madrid en homenatge a les víctimes del feixisme. Per fer més rellevant l'acte es va concloure amb una manifestació des del teatre fins al Quarter General de l'Exèrcit de l'Est.¹²⁸

Aquest sentiment d'eufòria, si més no en les declaracions oficials, s'arrossegà encara durant unes setmanes. Al començar l'any 1938 UHP plantejà a totes les organitzacions polítiques i sindicals i a les autoritats civils i militars de Lleida la següent pregunta *¿Cuál es su impresión política y militar del año que muere?*¹²⁹ En general totes les respostes expressaven la confiança en què 1938 seria l'any de la victòria, i tots citaven com a primer pas la conquesta de Terol. Un dels més explícits era Josep Soler Rocafull, quan conclouia la seva aportació amb la següent

Conclusión: El año 1938 es muy esperanzador y nos traerá cosas excelentes; la mayor de ellas será la victoria contra el fascismo criminal invasor

Rebaixant una mica el to optimista Francesc Porcar reconeixia que

Hemos perdido Bilbao, Santander, Oviedo y Málaga. Pero todas estas capitales no suponen para las huestes de Franco, lo que supone para nosotros la toma de Teruel

¹²⁷ Sota el titular *¡Teruel, es, ya español!* es publicaven a *Acracia* les felicitacions de l'alcalde que deien recollir les grans manifestacions d'alegria de tota la ciutat (núm. 439, 22/XII/37, pàg. 1).

¹²⁸ *Acracia*, núm. 440, 23/XII/37, p. 1 i 4.

¹²⁹ Van contestar la pregunta el general Pozas —cap de l'Exèrcit de l'Est—, Eduardo Castillo —subcomissari general de l'Exèrcit de l'Est—, Joaquim Vilà —comissari de la Generalitat—, Llorenç Ribas —tinent d'alcalde, PSUC—, Lluís García-Lago —secretari general del PSUC—, Francesc Porcar —secretari de la Federació Local de Sindicats Únics—, Josep Soler Rocafull —secretari general del comitè comarcal de la UGT—, Pere Buiria —president d'Izquierda Republicana—, Joaquim Marsillach —president d'ACR—, Emili Carbonell —president d'Estat Català—, Leopold Morant —president de JRLI— i Manuel Salvadores —secretari d'organització de la JSU-Lleida— (*UHP*, núm. 442, 1/I/38, pàg. 1, 8, 7 i 5 i *UHP*, núm. 443, 3/I/38, pàg. 8, 7 i 5).

perquè Terol era la conseqüència de la unitat política de la rereguarda i de la unitat militar del front —Lluís García-Lago destacà el punt d'inflexió que suposà la solució dels fets de Maig.

Però tot i aquests elements engrescadors, el cert és que a partir del mes de setembre havien començat a aparèixer regularment notícies sobre la celebració de consells de guerra contra desertors.¹³⁰ I la denúncia dels emboscats es converteix en una preocupació cada cop més important.

Amb el seu to habitual de crítica contra les autoritats locals, l'òrgan d'expressió de Joventut Republicana va cridar l'atenció sobre la mobilització d'aquells que havien ocupat llocs destacats en la direcció de la revolució. Els republicans afirmaven que algunes persones conegudes de la ciutat continuaven a Lleida tot i formar part de les lleves mobilitzades.

*No hem tingut mai tremp de denunciadors, però ara creiem un deure excitar a tothom a la denúncia a les autoritats militars dels casos que es tingui esment.
(...) excitem el zel dels nostres correligionaris per a que cacin a l'emboscat.
Entre els compromesos en la lleva de 1930, cridada pel Govern, hi figura l'alcalde de Lleida, Fèlix L. Páramo, flor i nata de les Joventuts Llibertàries.
A veure, a veure ...¹³¹*

Acompanyant aquestes crítiques es publicaren en diversos números del mateix periòdic un anunci del Comitè Pro Exèrcit Regular de Lleida que incitava a la denúncia.

Quan el resultat de la guerra era ja clarament negatiu per al bàndol republicà, les mesures de precaució davant dels previsibles atacs de l'enemic prendrien un nou caràcter. El dia 7 de gener de 1938 el delegat interí d'Ordre Públic, Enrique Montagut Manich, dictava un ban en aquest sentit.

Siguiendo las normas establecidas en otras provincias de la zona leal de nuestro territorio, y en vista de las necesidades que impone la guerra a los que tienen a su cuidado la seguridad de los pueblos que en cualquier momento pueden ser agredidos por el enemigo, vengo a disponer:

- 1º A partir del día de hoy no serán permitidas las aglomeraciones en paseos, calles y parques públicos.*
- 2º A partir de las 11 horas de la noche, se darán por terminadas todas las representaciones que vengan celebrándose en cines, teatros y otros locales de esparcimiento.*
- 3º Todos los cafés y bares, así como todo lugar de esparcimiento y reunión, cerrarán sus puertas a las 11 en punto de la noche, no permitiéndose en modo alguno, tertulias dentro de ellos, después de dicha hora.*

¹³⁰ A partir del mes de setembre apareixen ressenyes d'aquests judicis a *Acracia* i a *L'ideal*.

¹³¹ *L'ideal*, núm. 80, 3/IX/37, pàg. 2.

4º Después de las 6 horas de la tarde, quedará rigurosamente prohibida la venta de bebidas alcohólicas en todos los establecimientos apropiados.

5º Quedará totalmente paralizada la circulación de toda clase de vehículos en el momento de alarma, los cuales, inmediatamente de oírse las sirenas de aviso, se colocarán arrimados a los bordillos de forma que no obstaculicen la circulación de los coches de la autoridad, policía, D.E.C.A. y Sanidad, que son los que por sus funciones específicas podrán únicamente circular. Igualmente deberán observarse y cumplir estrictamente todas las instrucciones y órdenes publicadas por la Junta Local de Defensa Pasiva, referentes a iluminación y otros extremos. Se exigirá el riguroso cumplimiento de este BANDO, en todos sus puntos, no estando dispuestos a consentir que puedan producirse hechos luctuosos por falta de previsión de los ciudadanos cuya custodia me está encomendada; igualmente a los propietarios de cafés, bares y demás establecimientos similares, sean particulares o colectivos, en los que se contravinieran estas disposiciones, les será aplicada la ley en todo su rigor.¹³²

Tot i les crides a mantenir elevada la moral de guerra i les mesures defensives adoptades, a finals de l'hivern de 1938 pocs a la ciutat devien confiar en la victòria republicana. Les autoritats i els representants polítics continuaven llençant discursos optimistes i organitzant actes públics d'afirmació de la causa, però el to dels missatges ja no seria el mateix.

5.2 GESTIONAR ELS PROVEÏMENTS I ALIMENTAR UNA CIUTAT EN GUERRA

Una de les qüestions centrals en la rereguarda republicana van ser els proveïments. Tots els nivells de l'administració, des dels poders locals —comitès i ajuntaments— fins als governs de la Generalitat i de la República, a més de les organitzacions polítiques i sindicals hi van intervenir sense arribar a una solució definitiva. Per altra banda, la multitud d'agents en joc converteixen el tema en un instrument molt vàlid per resseguir l'evolució política catalana durant la guerra. Les denúncies més reiterades als medis de comunicació i per part de les autoritats fan referència a l'acaparament i l'especulació, a la manca de queviures i a l'alça incontrolada de preus. Tres problemes interrelacionats i agreujats per la competència entre les diferents administracions i organitzacions amb capacitat per participar en la gestió. Uns organismes cada cop menys preocupats pels debats

¹³² *Acracia*, núm. 455, 10/1/38, pàg. 2.

polítics i, en canvi, més centrats a mesura que avançava el conflicte en resoldre els múltiples problemes tècnics que s'anaven plantejant.¹³³

5.2.1 ELS PRIMERS PASSOS REVOLUCIONARIS: EL COMITÈ DE PROVEÏMENTS I LES COL·LECTIVITZACIONS D'EMPRESSES

Entre els diversos comitès que depenien del Popular, se'n va organitzar un de Proveïments¹³⁴ que encapçalà el poumista Josep M. Morlans Martínez, destacat activista cultural de la ciutat des dels anys vint i membre del BOC des de la seva formació al 1930.¹³⁵ L'activitat fou intensa. Ultra les funcions originalment previstes s'afegien les necessitats generades per la bullícia regnant en la Lleida d'aquells mesos. Calia proveir de queviures a la ciutat, especialment als locals dels sindicats i dels partits obrers, així com regular les relacions entre els comerciants i

¹³³ «Editorial. Impidamos enérgicamente el encarecimiento de las subsistencias» dins *UHP*, núm. 43, 21/IX/36, pàg. 1; «El problema de los precios» dins *UHP*, núm. 99, 26/XI/36, pàg. 2; «El alza escandalosa de los precios en los artículos de primera necesidad» dins *UHP*, núm. 108, 7/XII/36, pàg. 4. La reducció de la producció, la manca de recursos econòmics i el finançament de la guerra van provocar una reducció de l'oferta mentre que la demanda s'incrementava —per les pròpies necessitats de la guerra, l'arribada de refugiats, etc. El desajust provocaria un constant increment dels preus, una reducció de la capacitat adquisitiva dels salaris i enfrontaments polítics. A partir de les dades recollides per la Comissió Reguladora de Salaris, organisme creat l'octubre de 1937 per la Generalitat, Josep M. Bricall reconstruí l'evolució del cost de la vida a Catalunya en la darrera etapa de la guerra. Pel que afecta a la regió vuitena, les dades són les següents

Octubre 1937	Novembre 1937	Desembre 1937	Gener 1938	Febrer 1938
100	108,1	116,9	123,3	135,4

L'estadística està elaborada a partir dels preus oficials, però no es pot oblidar l'existència del mercat negre on els preus eren més elevats encara (Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol I, p. 100-117 i 135-143). Dues breus aproximacions a aquest tema, en nuclis urbans de similars característiques a les de Lleida i amb problemes també similars, a Pau LANAÒ i Carles GUERRERO, «Fam, penúria i manca de proveïments» (sobre Girona) i Josep BURGAYA, «El problema de les subsistències a la reraguarda durant la guerra civil. El cas de Vic».

¹³⁴ A l'arxiu de la Diputació és conserven tota una sèrie de justificants lliurats per la secció de Proveïments del Comitè Popular a diverses empreses de la ciutat, entre els mesos de setembre i octubre de 1936. Posteriorment aquests establiments havien de presentar els comprovants a la Generalitat per cobrar els seus serveis o mercaderies (Caixa B-229 expt. 8310 —ADPL—). La Comissaria de la Generalitat va fer pública una nota a mitjans d'agost perquè tots aquells comerciants que tinguessin vals lliurats per la Comissaria podien passar a cobrar-los prèvia autenticació dels documents (*Acràcia*, núm. 13, 19/VIII/36, pàg. 2). Mossèn Arnal explica els abusos comesos pels milicians de pas per Lleida en els comerços gràcies a aquests justificats sovint incontrolats (Jesús ARNAL, *Perquè vaig ser el secretari de Durruti*, p. 89-97).

¹³⁵ Josep M. Morlans va ser cridat a declarar per incorporar el seu testimoni a la Causa General el 3 de març de 1943, des de la presó de Lleida on estava ingressat per sentència d'un consell de guerra —en el moment de fer la declaració tenia 36 anys. Abans de la guerra treballava a les oficines de la Cooperativa de Fluid Elèctric a la que demanà una excedència a finals de juliol. Entre l'estiu de 1936 i el gener de 1937 s'incorporà al Comitè i a la Junta de Proveïments. També va ser gerent als tallers on s'editava *Adelante*, fins que es reintegrà a la Cooperativa el juny de 1937. Posteriorment s'incorporà a files al ser mobilitzada la seva lleia el novembre de 1938 (Causa General. Peça 6, llig. 1469 (1), expt. 3 —AHN—).

el públic.¹³⁶ Inicialment també era de la seva incumbència assegurar l'alimentació de les columnes milicianes de pas per Lleida i de les que estaven al front, mitjançant l'organització d'un parc d'intendència. Segons manifestà el propi Josep M. Morlans, en un dia es va arribar a donar de menjar a 10.000 homes.¹³⁷

Tot i la tasca d'acolliment realitzada pel comitè, a través de la premsa es van haver de fer crides a la col·laboració ciutadana, especialment dels particulars que tinguessin llits sobrers —presentant-ho com un suport conjunt a la guerra i a la revolució. Malgrat les gestions, alguns milicians havien de dormir en bordells, en quadres o al carrer.¹³⁸

També controlava els intercanvis amb els pobles veïns a través d'una oficina creada a l'efecte. Els magatzems dependents del comitè estaven obligats a proveir les localitats que ho sol·licitessin, les quals podien pagar a crèdit prèvia presentació de la garantia necessària. Els intercanvis dels primers moments, que aplegaven a una cinquantena de pobles, bàsicament movien farina, benzina i queviures diversos. I els recursos necessaris per organitzar tots aquestes serveis provenien en bona mesura de les requisés practicades pel comitè —no se'n podien realitzar sense la seva autorització expressa ni sense el corresponent segell de la Generalitat.

Inicialment, les oficines de Provelments van situar-se al primer pis de la Comissaria de la Generalitat, però a començaments de setembre van ser traslladades al número 24 de la plaça de la Constitució per problemes d'espai —hi havien de conviure els empleats del comitè, les delegacions dels pobles i els pagesos. El trasllat va suposar també una nova reorganització dels serveis, que van quedar establerts de la manera següent

- Comitè: tres representants de cada organització sindical
- Comissió cerealista: Miquel Capdevila, Plana i Pere Saló
- Comissió de ramaderia, farratges, llet i derivats: Francesc Colomé, Solé i Baules
- Comissió d'intercanvis, confiscacions, embotit, i donatius: Montull i Minguell
- Secretaria, caixa, requisés, sucre, autoritzacions i diversos: Morlans i Trilla
- Secció de Requisés

¹³⁶ Una assemblea de la Unió Provincial Agrària, a la que assistiren un miler de pagesos, s'havia compromès a facilitar queviures a les organitzacions obreres (*Combat*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 2).

¹³⁷ Aquesta activitat tant important del comitè de Provelments va merèixer una atenció especial de la premsa revolucionària local. Vegi's *Combat*, núm. 2, 27/VII/36, pàg. 2; núm. 13, 8/VIII/36, pàg. 2; núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 2 i núm. 40, 10/IX/36, pàg. 2. *Acràcia*, núm. 8, 4/VIII/36, pàg. 1; núm. 20, 20/VIII/36, pàg. 2; núm. 31, 2/IX/36, pàg. 3 i núm. 80, 29/X/36, pàg. 3.

¹³⁸ *Acràcia*, núm. 89, 8/XI/36, pàg. 2.

- organitzacions: Llusà, Alvaredo i Iscla
- cooperativa: Porta, Batlle, Quilez, Burrial i Vall
- comitè: Prenafeta i Riera
- Secció cooperativa: Calzada, Brosa, Inglès, Gimeno, Cornellà
- Secció de vals i d'allotjament: Felis, Hernando, Aguilà, Ballabriga, Urrutia
- Secció de dormitoris i de neteja: Fontanet i sis dones
- Magatzem de vi: tres persones
- Secció de xofers per als serveis de requisites, del comitè i altres: integrada per tretze conductors
- Secció de peix (servei diari de camió des de Tarragona a Lleida, proveïment per als Hospitals). Encarregat: Josep Magrinyà.¹³⁹

El magatzem comunal estava a l'edifici del Seminari, en mans del POUM, i el dirigia el sindicat de Cambrers i de Cuiners de la ULS. Es gestionaven també tres menjadors comunals instal·lats al Seminari (ULS), a l'Hotel Suís (CNT) i a la Sagrada Família (UGT), a més del control que podien exercir sobre tots els hotels, fondes i pensions de la ciutat.¹⁴⁰

La Comissió de Vals i d'Al·lotjaments s'encarregava d'atendre a les famílies necessitades i d'acollir alguns milicians als dormitoris habilitats al reformat convent de la plaça Catalunya —amb capacitat per a tres-centes persones segons *Acracia* i cinc-centes segons *Combat*.¹⁴¹ Els vals de proveïments, que havien d'estar controlats per algun sindicat, es destinaven a aquells que no tinguessin cap medi de subsistència i als aturats que no cobressin un subsidi de l'Oficina de Col·locació Obrera. La regidoria de governació era l'encarregada de certificar la situació de precarietat dels sol·licitants.

Una altra línia d'intervenció era el comerç al major, a través d'una oficina que teòricament controlava un magatzem de blat, un de queviures i tot el bestiar disponible. Els majoristes havien de presentar al comitè les seves demandes de

¹³⁹ Un noi que va desenvolupar tasques administratives per al comitè va ser sotmès a un consell de guerra el 1938 per les autoritats militars franquistes. La principal acusació va ser justament haver tingut aquesta feina, però fou absolt pels seus bons antecedents polítics i familiars (Fons del GC —AHPL— expt. 36 llig. 57).

¹⁴⁰ El comitè d'enllaç que aplegava a comunistes i a anarquistes va acordar suprimir aquests menjadors a mitjans de desembre de 1936 perquè resultaven antieconòmics. Les seves funcions quedarien assumides per altres instàncies ja existents. Intendència de guerra s'ocuparia dels milicians, l'ajuntament dels refugiats i dels indigents i la resta de necessitats podien ser ateses per hotels, restaurants i altres establiments privats. També es preveia la desaparició de la cuina comunal, les existències de la qual passarien al consell de proveïments (Acta de la reunió del comitè d'enllaç del 16 de desembre de 1936. Carpeta 58. Secció Política Social Lèrida. Serie S —AHN-Sección GC—). Tot i això, la CNT va continuar gestionant els seus menjadors fins al final (*Acracia*, núm. 480, 8/II/38, pàg. 4).

¹⁴¹ Des de les pàgines d'*Acracia*, s'acusà ben aviat a aquest comitè de guiar-se per interessos partidistes, perquè no tractava igual a totes les columnes (núm. 12, 8/VIII/36, pàg. 2).

productes per triplicat, una declaració jurada de les seves existències i una notícia diària de les entrades i sortides de mercaderies. Els productes sobre els quals es pretenia exercir un control més estricte eren l'arròs, les mongetes, els cigrons, el sucre, el cafè, el bacallà, els pots de llet, les llaunes de sardines i els concentrats de brou *Maggi* i *Tex-Ton*.

Tots aquests tràmits indiquen que la revolució no havia estat capaç de superar dos restes del passat: la burocratització i la presència d'aturats que necessitaven l'assistència social per subsistir —una realitat difícil d'acceptar pels revolucionaris més convençuts. Per intentar solucionar-ho, el comitè de Proveïments s'adreçà a través de la premsa al comitè Popular perquè procurés el final de l'atur forçós.

Proveïments també tenia al seu càrrec l'escorxador, dues granges d'aviram, el sector de la llet i derivats a través de la Cooperativa de Lleteria, algun molí d'oli, magatzems de vi i d'embotits i la sucrera de Menàrguens. Aquesta només servia el seu producte amb l'autorització del comitè, el que li permetia controlar bona part de la distribució de sucre a Catalunya i establir força relacions amb l'exterior.¹⁴² La seva tasca es completava amb la del comitè Agrari, també dependent del Comitè Popular, que s'encarregava de distribuir verdures i de la direcció tècnica de fàbriques de conserves, a més d'orientar políticament als camperols.¹⁴³

¹⁴² Segons *Acracia*, gran quantitat de poblacions catalanes acudien a la sucrera de Menàrguens. Des d'un bon començament el comitè de Proveïments es va posar d'acord amb el comitè de fàbrica per organitzar la distribució del sucre i per garantir el seu subministrament al país —sense cometre cap abús, se'ns diu. Eren habituals les visites de delegacions de Balaguer, Reus, Manresa, Sabadell, Valls, Girona, La Bisbal, Barcelona, etc. (núm. 42, 15/IX/36, pàg. 3). La situació de la Sucrera del Segre en un informe signat pel Consell Obrer de l'empresa (CNT-UGT) adreçat als conreadors de la remolatxa (*Acracia*, núm. 230, 20/IV/37, p. 4 i 2).

També estava socialitzat el sector de l'oli després que el comitè de Relacions Camperoles de Lleida (CNT) confiscés les fàbriques de Josep Guiu, Pere Porres i Salvador Jové ("Bases para el desarrollo de la industria olivarera socializada" dins *Acracia*, núm. 107, 29/XI/36, p. 2-3, signades per Joan Gili, Joan Daniel, Francesc Bobet i Ramon Arbonés com a delegats de la CNT i Domingo Font, Agustín Escarp, Juan Domènech i Francesc Solans en representació de la UGT). Les primeres realitzacions i valoracions d'aquesta política a "Acta de la Asamblea celebrada por los trabajadores y el Consejo de Control y Empresa de las fábricas socializadas conjuntamente con las delegaciones de unos treinta y cinco pueblos de esta provincia, que llevan sus productos olivareros a las fábricas" dins *Acracia*, núm. 129, 23/XII/36, p. 2-3 i núm. 130, 24/XII/36, p. 2-3.

¹⁴³ *Acracia*, núm. 17, 14/VIII/36, pàg. 2 i núm. 19, 17/VIII/36, pàg. 2. El comitè Agrari, per exemple, donava suport a assemblees de pagesos com la celebrada el 15 d'agost al teatre del Camps Elisis per donar orientacions sobre la manera com s'havien de treballar col·lectivament les terres que es tenien en arrendament. Hi van intervenir representants de la Unió Provincial Agrària, de la CNT i de la Unió de Conreadors de la Terra (*Acracia*, núm. 18, 15/VIII/36, pàg. 1).

Però no tot era organitzar serveis, també hi havia lloc per a la pedagogia revolucionària. A la cuina comunal del seminari, s'organitzaven assemblees per difondre la doctrina política del moment i la consciència revolucionària.¹⁴⁴

El proveïment dels que es dirigien cap al front també fou parcialment assumit per les empreses d'hostaleria. Aquest sector, com altres empreses relacionades amb el ram de l'alimentació que comentarem més endavant, va transformar progressivament el seu funcionament al col·lectivitzar-se. Els treballadors d'hotels, de bars i de cafès van assumir la gestió de les empreses en les que estaven contractats

*Reunidos el Patrono Isidro Reus, y los Delegados Fco. Chueca y Angel Bueno acuerdan socializar la industria del Hotel España.*¹⁴⁵

Amb el to propi de l'època, la denúncia presentada el 1939 pel propietari de l'hotel Palace contra un antic empleat explica un procediment similar

*(...) al fracasar en esta Capital el Glorioso Movimiento Nacional, se incautaron de su establecimiento los mismos empleados, distinguiéndose entre ellos el camarero R.S., el que se erigió en Delegado de dicho establecimiento, el que como dueño pagaba y cobraba, no contando con él para nada; que si bien no le molestó personalmente en nada, no se preocupó al despojarle de sus intereses de la situación en que quedaba, por lo que pone este hecho en conocimiento de las autoridades para los efectos que en justicia procedan toda vez que dicho individuo se ha presentado en esta Capital procedente del pueblo de Arbeca recientemente liberado.*¹⁴⁶

La participació sovint forçada dels propietaris en el nou model de gestió, va ocasionar algun trastorn pel zel repressor dels que guanyaren la guerra. L'amo del casino Mercantil només es va afiliar a la CNT per poder treballar de cambrer un cop col·lectivitzat el local. Tot i això diversos veïns de la ciutat van declarar sobre la seva actuació mentre es trobava al camp de concentració de *Prisioneros y Presentados* de Bilbao durant els primers mesos de l'any 1939. Per uns l'afiliació

¹⁴⁴ La notícia d'un d'aquests actes, redactada per Pau Xuriguera, pot veure's a *Combat*, núm. 44, 15/DX/36, p. 1 i 2. A més d'una llarga xerrada d'en Morlans, van intervenir els representants dels treballadors de la UGT, la CNT i la ULS.

¹⁴⁵ Acta de constitució de la socialització de Hotel Espanya (av. de la República, 19) datada el 19 d'octubre de 1936. Ambdós delegats eren afiliats de la CNT (Carpeta 12. Sección Política Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁴⁶ Denúncia presentada el 12 de gener de 1939 a la delegació d'Ordre Públic. Sembla que el cambrer havia passat els mesos de front a Arbeca (les Garrigues) i que al ser ocupada aquesta població retornà a Lleida, decisió que va provocar la denúncia del propietari (Fons del GC -AHPL- expt. 69 llig. 36). Quan es constituí la indústria gastronòmica, l'hotel Palace va rebre la denominació interna d'Establiment número 1 i acollia les reunions periòdiques de la direcció de la col·lectivització.

provava simpaties revolucionàries, per altres fou l'estratègia necessària d'una persona d'ordre i de bons sentiments per sobreviure.¹⁴⁷

El sector es va normalitzar a finals de 1936 amb el recolzament del govern de la Generalitat i la col·laboració del sindicat de Cambrers, Cuiners y Similars de la UGT i del sindicat Gastronòmic Confederal.¹⁴⁸ S'acordà formar la delegació provincial de Lleida de la indústria gastronòmica, integrada a finals de novembre de 1936 per

Juan Riera Gil	president en representació del govern al comitè lleidatà
Julio Vila de la O	UGT
Jaime Serra Olivé	UGT
Antonio Moreno Reina	UGT
Pedro Zazurca Carmen	CNT
Modesto Badía Casals	CNT
Angel Aparicio	CNT ¹⁴⁹

La delegació, a més de fer complir les disposicions de la conselleria corresponent, regulava els menjadors populars, atenia als refugiats i als indigents, controlava el racionament de queviures a les indústries gastronòmiques, assegurava la manutenció de les columnes de pas cap al front en col·laboració amb el departament de guerra i dirigia la indústria col·lectivitzada mentre no es constituís el corresponent consell d'indústria. Posteriorment la delegació prendria el nom de comitè de control, amb seu al número 71 del carrer Major, i consell d'empresa

¹⁴⁷ Fons del GC (AHPL) expt. 63 llig. 56. Tot i que l'expedient no aclareix el temps que va passar al camp, ens informa que el 1945 regentava un altre bar a la ciutat.

¹⁴⁸ A mitjans de 1937 integraven la junta directiva del sindicat anarquista Juan Antonio Rodellar (president), José Chela (secretari), Guiu, Pérdrix i Morales (vocals). En l'organització ugetista trobem a Roberto González (president), Antonio Moreno (secretari), Julio Vila de la O, M. Salvador i F. Alonso. El fet que en la direcció d'aquesta indústria hi participessin conjuntament socialistes i anarquistes va generar algunes polèmiques sobre suposats partidismes en la presa de decisions, especialment perquè la principal influència corresponia a la UGT (Acta de la reunió de les juntes directives dels sindicats gastronòmics UGT-CNT, 19 de juny de 1937. Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S—AHN-Sección GC—).

¹⁴⁹ L'acta de constitució de la delegació a Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC) i una crònica a *Acracia*, núm. 115, 7/XII/36, pàg. 2 i a *UHP*, núm. 108, 7/XII/36, pàg. 2. Un cambrer denunciat el 1939 pel secretari provincial de Falange a la delegació d'Ordre Públic, va declarar que formaven part del comitè de la indústria gastronòmica Roberto González, Antonio Moreno, Juan Riera Gil, Antonio Farrerons, Juan Parramon, Ramon Gort, Julio Vila de la O i José Figuera Boltó. El cambrer, membre del POUM, va treballar en diversos establiments socialitzats (l'hotel Palace, el bar Triunfo i el cafè del POUM al Casino Principal) i era també propietari d'un bar al carrer Cavallers on, segons diversos testimonis, es reunien alguns líders de la revolució local, com Tomás Larroca el Manco, *era donde se fraguaban los asesinatos, detenciones y delaciones de las personas de derechas* (Fons del GC—AHPL—expt. 13 llig. 91).

quan la Generalitat va legalitzar la col·lectivització de la Indústria Gastronòmica Socialitzada de la CNT-UGT.¹⁵⁰

Altres empreses vinculades amb el sector alimentari també foren col·lectivitzades. José M. Álvarez Pallás s'encarregà d'explicar a l'instructor de la Causa General com es va fer en el sector de les begudes carbòniques, ja que la seva dona —Maria Torres Solanellas— i la seva cunyada Teresa eren copropietàries de la Fàbrica de Hielo y Bebidas Carbónicas "Industrias Reunidas", situada a la partida de les Pardiniyes baixes. Les altres fàbriques del ram eren La Catalana (propietat del senyor Vidal) i La Anglesolina (del senyor Castellà).¹⁵¹

Tots tres van rebre la notificació d'una comissió de treballadors que els hi comunicava la necessitat d'unificar les empreses. Estava formada per Ágreda Not —gerent de la Cooperativa Gremial—, Juli Barberà Castellà —comptable de la mateixa i regidor per JRL— i Juan Català —obrer encarregat de la Fàbrica Seltz Union. Els propietaris romandrien al capdavant de les seves indústries, però el funcionament del negoci es reglamentaria d'acord al que aprovés una assemblea de tots els treballadors.

Segons la perspectiva més fermament contrària al procés revolucionari, els tres propietaris van accedir, tot i estar-hi en desacord, per por al context violent que vivien. Álvarez assegura que tots els béns, maquinària, botelles, etc. quedaren sota control de la Gremial, pel que els propietaris van negar-se a signar l'inventari dels béns *lliurats* que els hi presentaren els dirigents sindicals. A més, afegia, la situació de la família s'agreuja amb la municipalització de l'habitatge, quan hagueren de pagar lloguer per viure a casa seva. Passats uns mesos s'organitzà una reunió al despatx del comissari Joaquim Vilà, a la que hi assistiren Ramon Ágreda, Juli Barberà, Joan Català. Álvarez Pallás va reclamar, sense èxit, el sou que se li havia promès al seu sogre, també present a la reunió, perquè ja no podia treballar per motius d'edat. Els sindicalistes volien concedir-li, prèvia aprovació d'una

¹⁵⁰ Després de la legalització van aparèixer a la premsa entrevistes i articles de líders sindicals com Roberto González (UGT), Antonio Moreno (UGT) i Juan Antonio Rodellart (CNT) per explicar l'excel·lència del funcionament de la Indústria Gastronòmica, les millores aconseguides pels treballadors, la concessió de llocs de treball als antics propietaris, el manteniment de preus accessibles pels lleidatans i l'eliminació d'algunes tradicions del sector considerades denigrants —les propines i les insinuacions que patien les empleades per part de clients i patrons— (*Acracia*, núm. 369, 30/DX/37, pàg. 2 i núm. 393, 28/X/37, pàg. 7).

¹⁵¹ Peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1. La declaració té data del 16 de novembre de 1938.

assemblea, una jubilació o donatiu de 25 pessetes mensuals. Després d'ènèrgiques protestes, Álvarez explica que van abandonar la reunió,

(...) mientras aun se oía a Ramón Ágreda Not que cantaba como "proletario" (percibía casa-habitación, luz y mil pesetas de sueldo mensual) las excelencias de aquellas conquistas conseguidas por los obreros afectos a la industria de hielo y bebidas carbónicas...

El greuge sofert quedava demostrat segons els propietaris, pel fet que després de l'ocupació només podia treballar la Gremial pel gènere que havia arrabassat a les altres empreses.

La col·lectivització de l'empresa de Modesto Torres Figueres (plaça de Berenguer IV, número 3), dedicada a la venda de vins, a la reparació i pupil·latge d'automòbils i als pinsos, està ben documentada per diferents instàncies repressives de postguerra. Torres fou investigat i sancionat per l'exèrcit d'ocupació, per la delegació d'Ordre Públic i pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques —en la instrucció d'aquesta jurisdicció s'incorporà una còpia de l'expedient de legalització del Comitè Obrer de Control de l'empresa, presentat al departament d'Economia de la Generalitat el 24 de setembre de 1937.¹⁵²

En l'expedient hi figura la relació dels dinou treballadors de l'empresa, indicant els càrrecs, sou i afiliació sindical de cadascú. Un d'ells militava a la CNT i la resta de la UGT —en els documents apareixien els segells de set sindicats: Sindicato de Oficios Varios, Sindicato Metalúrgico de la UGT, Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos de la UGT, Sindicato de Artes Blancas de la UGT, Sindicato de la Industria Siderometalúrgica de la CNT, Sindicato de la Industria Agrícola, Pesca y Alimentación de la CNT i Sindicat de Treballadors Mercantils de Lleida. El comitè de Control, elegit per una assemblea de treballadors, estava integrat per Antoni Bergés Fornés (caixer), Francesc Domènech Curtit (encarregat de vi), Ramon Guàrdia Val (encarregat de vi; CNT), Pere Rellui Farré (moliner) i Lluís Capell Martínez (mecànic).

A més d'aquesta relació, formaven part de l'expedient l'inventari de la casa amb data de 31 de desembre de 1936 —presenta un actiu de 898.798'69 pessetes i

¹⁵² Fons del GC (AHPL) expt. 92 bis llig. 14 i expedient de Responsabilitats Polítiques (AAPL). L'empresa no havia estat inicialment col·lectivitzada, pel que va haver de legalitzar la seva situació en funció del que indicava l'article 21 del decret col·lectivitzacions del 24 d'octubre de 1936 (obligació de crear un comitè de control obrer en totes les indústries i comerços no col·lectivitzats, en el que estarien representats productors, tècnics i administratius).

un passiu de 96.541'31— i un balanç del major del 30 de juny de 1936. Els membres del comitè, juntament amb el propietari, estaven facultats per signar tots els documents bancaris i comercials de l'empresa. Un cop presentada la documentació, l'expedient va ser aprovat pel negociat de Legalitzacions del departament d'Economia el 3 de gener de 1938. Quedava així legalment reconeguda la personalitat jurídica del Comitè Obrer tres mesos abans de l'ocupació.

Les diverses activitats desenvolupades per l'empresa del senyor Torres es van reduir al llarg de la guerra a la venda de vins. El 21 de juliol de 1937 li fou requisat el local destinat a taller de reparacions i garatge (carrer Anselm Calvé, número 10). Per ordre de Francesc Viadiu quedava, juntament amb les eines, maquinària i personal, al servei exclusiu de la comissaria d'Ordre Públic mentre durés la guerra. Un cop acabada se li retornarien tots els seus béns i podia conservar la resta de la finca i habitatges que també eren de la seva propietat.¹⁵³ De la mateixa manera, el 19 d'agost va patir la confiscació d'un sortidor de benzina, situat a l'avinguda de la República, per ordre de la *Jefatura de Transportes* dels carrabiners, depenent del ministeri d'Hisenda.

Un cop la ciutat va ser ocupada per les tropes franquistes Modest Torres es va amagar durant uns dies, per evitar que l'obliguessin a fugir segons argumentaria més tard, però ben aviat es va presentar davant les noves autoritats. El dia 22 d'abril va presentar al govern civil un inventari de la casa comercial per mostrar les pèrdues experimentades. Segons aquest document disposava d'un capital de 481.945 pessetes —entre existències diverses, diner i mobiliari—, mentre que el capital amb data 1 de gener de 1936 era de 850.000 pessetes. El propietari, per tant, xifrava les pèrdues en 368.055 pessetes. Afegia que tot era de la seva legítima propietat i que estava en condicions de reobrir l'establiment, tot i no poder garantir un ple servei per la manca de personal.

Però les dificultats del senyor Torres no s'havien pas acabat. Tot i que entre juliol de 1938 i gener de 1939 va donar un total de 253.110 pessetes a diferents

¹⁵³ El resultat final de la guerra va impedir el compliment total d'aquestes promeses. Entre els papers de l'expedient del senyor Torres al govern civil, se'n conserven uns quants dels anys 1940-1942 quan intentava recuperar diversos vehicles que li havien estat requisats per les autoritats republicanes i per l'exèrcit.

instàncies oficials en concepte de donatius voluntaris (240.400 en dos donatius a l'estat entre juliol i agost), les autoritats civils i militars van sospitar ben aviat de la seva trajectòria política i del funcionament real dels seus negocis durant la guerra. Ja el 17 de maig el general en cap de l'Exèrcit del Nord l'imposà una multa de 25.000 pessetes pels seus antecedents i actuacions. Un parell de mesos després l'havia pagat en la delegació d'Ordre Públic.

Durant aquest període va tenir el magatzem de vins intervingut perquè l'Auditoria de Guerra investigava les seves actuacions polítiques i empresarials. En el procediment de diligències prèvies número 76 de 1938, la justícia militar va concloure que la militància passada responia només a interessos comercials, ja que era *un gran especulador a qui només li preocupava el seu negoci*. Tot i això, se'l considerava afecte a la causa victoriosa i net de qualsevol activitat delictiva perquè la constitució del comitè obrer era fruit de les obligacions legals del moment. D'aquesta manera, va poder reobrir el negoci a partir del 12 de juliol, amb l'autorització del delegat del Servicio Nacional de Abastos, i cobrar l'import del vi subministrat mentre l'establiment estava intervingut —un total de 157.032'35 pessetes.

Un any després rebia una altra multa de la *Junta Provincial de Abastos* per vendre a preus superiors als taxats i ignorar alguns tràmits legals. Per tot plegat agents d'Ordre Públic iniciaren una investigació a partir de les declaracions aportades per diversos veïns. S'afirmava que durant molt temps havia militat a Joventut Republicana, se l'acusava de permetre la col·lectivització de l'empresa i de fer donatius als *rojos* —fet conegut per la publicitat que se li donà a *UHP*. Es defensà argumentat que JRLI fou durant molt temps una formació independent que acollí a molts lleidatans de dretes per les seves seccions apolítiques —el Camp d'Esports, els serveis d'assegurances o les activitats lúdiques entre d'altres— i que els donatius eren una obligació conjuntural. Tot i la sentència dictada anteriorment per l'exèrcit d'ocupació, ara el governador es resistia a lliurar-li un certificat d'adhesió al *Glorioso Movimiento Nacional*. Tampoc li fou massa útil assegurar que durant la República havia recolzat les campanyes i les candidatures de la dreta.

La situació encara es complicaria més quan la delegació provincial d'Informació i Investigació de Falange el denunciés al Tribunal de Responsabilitats Polítiques el 18 d'agost de 1945, un moment en el què l'activitat repressiva d'aquesta

legislació s'havia reduït molt. Les acusacions tornaven a ser les mateixes: ser soci de JRLI, participar en la col·lectivització voluntària del negoci —*haciendo pingües beneficios con sus obreros*— i contribuir a les subscripcions patrocinades pels *rojos*.

Els informes de la guàrdia civil i de Falange corroboraren els termes de la denúncia —*izquierdista y hombre sin escrúpulos, tiene como único afán, fe y doctrina, el negocio, a lo que supedita toda su actuación y trabajo*—, mentre que l'alcalde negà el caràcter voluntari de la col·lectivització, el bisbat es va inhibir limitant-se a reconèixer la fama de bon comerciant i el govern civil, tot i afirmar la militància esquerrana, el considerava simpatitzant de la Causa Nacional contradient-se amb l'opinió manifestada el 1939.

La defensa girà en torn als mateixos punts exposats anteriorment.¹⁵⁴ Aporta com a prova la seva signatura en el *Manifiesto De Los Cuatro Notarios*, publicat per la *Liga Ciudadana de Derechas* el 1932, que anunciava la possibilitat d'una guerra civil a causa de la política impulsada per les esquerres. El mateix argument tenia el manifest JATEO (*Justicia, Administración, Trabajo, Economía, Orden*) de 1935. També recolzà la candidatura de les dretes en les eleccions de febrer de 1936 posant un cotxe al servei dels candidats. Gairebé deu anys després dels fets, declara que la col·lectivització no fou real perquè era ell qui dirigia el negoci sense la intervenció dels obrers. Tot i les pressions que afirmava haver rebut per part del PSUC, es va limitar a acatar les disposicions legals vigents sense cedir-hi voluntàriament.

Per altra banda, els donatius als *rojos* —menys de quatre mil pessetes destinades a centres hospitalaris— eren *impuestos por la coacción*, car ningú tenia llibertat i menys les persones amb relleu econòmic. També afirma que darrere dels informes negatius presentats al Tribunal, hi havia sempre la mateixa persona, un familiar del major enemic que el senyor Torres tenia a la ciutat —no en concreta el nom.

La sentència el considerà responsable de militància i d'haver actuat contra el *Movimiento*, pel que l'imposà una multa de 150.000 pessetes —valorava el seu capital en més d'un milió. Posteriorment la sanció es va reduir a 25.000 pessetes en el Tribunal Nacional de Responsabilitats Polítiques que la considerava excessiva al no guardar

¹⁵⁴ Donada la seva posició econòmica, el senyor Modest Torres va poder gaudir dels serveis d'un procurador, l'advocat Francisco de P. Cunillera Puig.

correspondència amb la gravetat dels fets demostrats i al no tenir en compte les importants contribucions ja fetes a la *Causa*.

5.2.2 CONTRA EL COMERÇ TRADICIONAL: LES COOPERATIVES DE PRODUCTORS I CONSUMIDORS

Per a consolidar la concepció revolucionària de la societat que alguns pretenien instaurar durant la guerra, un pas fonamental era superar el tipus de comerç que havia caracteritzat l'economia capitalista i donat sentit a l'ordre burgès. Per aconseguir-ho era necessari limitar les activitats dels comerciants professionals i recórrer a nous models organitzatius. En aquest sentit les cooperatives de productors i de consumidors serien una aspiració constant.

Abans de la guerra hi havia sis magatzems de majoristes fruiters al carrer Sant Ruf, que venien a la resta d'Espanya i a l'estranger. Els propietaris eren José M. Gómez, Atanasio Gómez, Jesús Cobarro Yelo, Jesús Mauricio Gómez, Pascual Herrero i Ramón Bosch. Durant primers dies de conflicte les autoritats revolucionàries els van obligar a abandonar la ciutat, aprofitant que tots eren murcians. Posteriorment, sense que la documentació ens aclareixi els motius, es van cremar els embalatges i es va destrossar una part de les mercaderies, com dotze vagons de prunes que esperaven a l'estació de trens iniciar el camí de l'exportació cap a Anglaterra.¹⁵⁵

La història familiar d'un dels comerciants murcians, Jesús Cobarro, resulta prou interessant com per prestar-li atenció. Una part de la família vivia a l'avinguda de la República, on tenien un negoci d'exportació de prunes. El matrimoni va ser empresonat un cop iniciada la guerra, fins que arribaren a Lleida uns representants del comitè de Múrcia, que els alliberà i els retornà a la seva ciutat natal. Posteriorment la família s'instal·là a Perpinyà. Les seves relacions amb el comitè fruiter de Múrcia els hi va permetre vendre productes a França, Anglaterra i Bèlgica. Tot i aquests contactes amb les forces revolucionàries, també van establir

¹⁵⁵ La delegació d'Ordre Públic va conèixer aquests fets el novembre de 1938, després que una empresa d'importació holandesa s'interessés, a través de la comissió d'Incorporació Industrial i Mercantil del ministeri d'Indústria i Comerç, per la situació d'un magatzem dedicat al comerç internacional de fruita que tenia abans de la guerra al carrer Sant Ruf. (Fons del GC —AHPL— expt. I llig. 49).

relacions comercials a través de l'Espanya *nacional* a mesura que avançaven territorialment les tropes franquistes.¹⁵⁶

Paral·lelament a la desarticulació de xarxes comercials anteriors, el nou sistema va intentar fomentar la creació de cooperatives. La comissió de govern de l'ajuntament de Lleida donà el seu recolzament explícit a la *Cooperativa Lleidatana Abasteixedora de Carns i els seus Subproductes*, la finalitat de la qual era *la reivindicació de la classe obrera d'aquell important ram, la supressió de l'intermediari que feia encarir els preus de venda, la desaparició dels llocs o botigues que siguin anti-higièniques i el compromís d'abastir de carns a la Ciutat de Lleida*. El suport municipal es concretava en la prohibició, mentre el subministrament estigués garantit, d'obrir nous establiments de venda de carn sense el vist-i-plau de la Cooperativa. L'ajuntament també li cedí la gestió de la carnisseria *La Reguladora*, que el municipi havia requisat, a canvi de fer-se càrrec de l'inventari realitzat i de mantenir la plantilla de treballadores. Finalment, la Cooperativa gaudia de força llibertat en la gestió de les seves parades als mercats municipals.

Com a contrapartida, el departament municipal corresponent es reservava la facultat de fixar els preus dels productes, tot i que la Cooperativa podia sol·licitar increments raonats. L'ajuntament vetllaria per un correcte funcionament i perquè l'existència de carn fos suficient i la Cooperativa es veia obligada a proveir-se del bestiar del municipi o, en el seu defecte, del de la comarca —només es podria recórrer al d'altres zones en cas que el lleidatà fos insuficient per cobrir les necessitats de la població local.¹⁵⁷

Una versió ben diferent del funcionament de la Cooperativa l'aportà Antonio Esquerda Dayguas, propietari d'una carnisseria, al sumari de la Causa General.¹⁵⁸ Segons el seu testimoni l'establiment va estar a càrrec dels dependents,

¹⁵⁶ Informe que el cap del Servei Nacional de Seguretat (Valladolid) féu arribar al delegat d'Ordre Públic de Lleida (Fons del GC —AHP— expt. 27-39 llig. 56). Els membres de la família i els col·laboradors investigats foren Antonio Cobarro Molina, Julia Yelo Tornero, Jesus Cobarro Yelo, Basilio Cobarro Yelo, Antonio Cobarro Yelo, José Luis Cobarro Yelo, Blas Gorrita, Henry Lombart, Jaime Prous, José Bosch, Maria Binis, Hector Ramonatxo i Dionisio Ibars. L'activitat econòmica revolucionària a la província de Múrcia s'analitza a Carmen GONZÁLEZ, *Guerra civil en Murcia*, p. 91-117.

¹⁵⁷ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 3 i 10 de novembre i 18 de desembre de 1936 (AML).

¹⁵⁸ Causa General. Peça principal, llig. 1460 (1), expt. 1 (AHN). La declaració té data del 9 de novembre de 1938.

als que considerava de confiança, perquè ell hagué d'amagar-se al ser de dretes. Quan s'establí la cooperativa de carns el van instar a què en formés part, però s'hi negà al considerar que no era una cooperativa sinó una col·lectivització forçosa de tots els negocis privats. Com a represàlia, declara que l'ajuntament li va requisar la carnisseria amb totes les existències.

L'objectiu ideal era organitzar tota la distribució de queviures i el consum a través de cooperatives. A finals de desembre de 1936 la Federació Local de Sindicats Únics aprovava el reglament d'una Cooperativa Confederal de Producció i Consum¹⁵⁹

(...) que pueda posibilitar el intercambio de productos agrícolas, por otros productos, y de la manufactura en general, entre los diferentes pueblos y las ciudades, al mismo tiempo que facilita el abastecimiento de cuantos artículos puedan llenar las múltiples demandas o necesidades de los productores y consumidores de Lérida.

Gestionaria productes agrícoles, d'ultramarins i colonials, teixits i articles de merceria i la tasca dels administradors seria controlada per la Federació Local i pel Comitè Local de la FAI, tant pel que feia als aspectes ideològics, com al funcionament quotidià i a la gestió econòmica. La Cooperativa afavoriria les relacions amb les col·lectivitats i la barata en detriment del comerç burgès, per no provocar increments en els preus dels productes.¹⁶⁰ Tampoc es descartaven les requisos com a forma de proveir els magatzems confederals

Existen varias formas de requisita que sin moverse de las normas legales podrían proporcionar un gran desenvolvimiento a la Cooperativa

Els cenetistes entenien que les cooperatives salvarien l'economia del país facilitant el pas cap al comunisme llibertari. Per aquest motiu era necessari recolzar el cooperativisme

(...) los compañeros que sientan el colectivismo, podrían entregar la mitad o tres cuartas partes e incluso toda la semana a la Caja de dicha Cooperativa, y esta, en cambio de dichas entregas le entregaría su equivalencia en unos bonos que les permitiría adquirir cuanto les interesara de los diversos productos o géneros de la Cooperativa. Pues así mientras el valor antedicho fuera consumido, favorecería el desenvolvimiento económico de nuestras entidades cooperativistas.

¹⁵⁹ Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Segons el funcionari municipal Just Pons, la cooperativa primer es va instal·lar a l'església de Sant Jaume i en local del carrer Major. Després en es traslladà a l'establiment del senyor Maties Pinell al Porxos de Dalt (Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes*, pàg. 190).

¹⁶⁰ Els intercanvis de productes, com a argument ideològic, havien quedat aviat desprestigiats per la seva ineficàcia. Segons Bricall només es generalitzarien en la darrera etapa de la guerra per les dificultats del moment (Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol. 1, p. 141-142).

Però alguns indicis semblen indicar que en el funcionament de la cooperativa anarquista no tot era fruit dels principis idealistes. El sindicat de la Construcció va denunciar el seu funcionament a la Federació Local, perquè no es racionaven els productes a la venda i no es despatxava de manera correcta —els compradors havien de portar la llibreta de consumidor expedida per l'ajuntament.¹⁶¹

També els socialistes van organitzar la seva cooperativa, tot i que van tardar més a fer-ho. L'acte de constitució de la Cooperativa Popular Lleidatana de Consum Domèstic, adherida a la Federació de Cooperatives de Catalunya, va tenir lloc al cinema Vinyes el 21 de novembre de 1937.¹⁶² L'objectiu fonamental de la cooperativa, segons els seus inspiradors, havia de ser l'eliminació dels especuladors en la comercialització de les subsistències.

Tot i que acudiren a l'acte tres-cents representants de diferents organitzacions polítiques, la cooperativa quedaria sota el control dels comunistes. La comissió organitzadora estava presidida per Josep Hernández, i també en formaven part Evarist Masip, Balbí Izquierdo, Pau Pérez, Josep Torres, Gregori Mendoza, Josep Soler i Llorenç Ribas, tots ells membres destacats de la UGT i del PSUC. El projecte d'estatuts presentat per la comissió va ser aprovat per unanimitat després d'algunes esmenes i la junta directiva provisional, proposada per Josep Quílez (un dels assembleistes i destacat ugetista lleidatà), per aclamació

President	Evarist Masip Bargalló
Sots-President	Pere Buiría Fuixenc
Secretari	Pere Farrús Alandí
Sots Secretari	Lluís Mesull Sirca
Interventor	Joan Pons Torres
Dipositari	Pau Pérez Pérez.
	Posteriorment substituït per Agustí Serret Riera
Vocal	Miquel Sol Torres
Vocal	Josep Torres Pedrós
Vocal	Emili de la Concha i Garcia
Vocal	Jaume Bonet Cercós
Vocal	Gregori Mendoza Santamarta

¹⁶¹ Les irregularitats van impulsar la Federació Local a nomenar una ponència, integrada pels sindicats Mercantil i d'Alimentació, encarregada d'estudiar el funcionament de la Cooperativa. Actes de les reunions de la Federació Local de Sindicats Únics de Lleida celebrades els dies 28 de gener i 1 de febrer de 1937 (Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁶² Carpeta 2. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—. A la mateixa carpeta hi ha els estatuts d'una cooperativa de les mateixes característiques de Vila-sana, amb un centenar de fitxes de socis.

Balbi Izquierdo va ser l'encarregat de presentar la ponència sobre el funcionament de la cooperativa. Havia de tenir un mínim de dos-cents socis, tots ells majors de 18 anys, i els que es donessin de baixa podrien recuperar la quantitat de diners aportada —un cooperativista que, per motius laborals es traslladà al Poal, reclamà el 17 de gener de 1938 les 20 pessetes ingressades.

Tanmateix, a finals d'aquell mes de gener la Cooperativa encara no havia pogut ser inaugurada. El secretari Pere Farrús declarava a la premsa que estaria en ple funcionament a començaments de febrer, però encara es va retardar un altre mes. La inauguració —8 de març— va resultar un tant accidentada, car el dia següent el local fou assaltat. La premsa responsabilitzà dels fets als agents trotskistes.¹⁶³

No coneixem amb exactitud el nombre d'associats a la cooperativa, però hem localitzat dues llistes incompletes, probablement del mes de març de 1938, que reflecteixen els números d'ordre compresos entre el 585 i el 1938. També es conserva un plec de vuitanta-tres impresos sol·licitant la inscripció a la cooperativa corresponents a primers de març i una relació de 258 baixes per no haver retirat els títols.

5.2.3 LA REORDENACIÓ REPUBLICANA: ELS CONSELLS PROVINCIALS DE PROVEÏMENTS

Les reformes impulsades per la Generalitat per a suprimir els comitès sorgits l'estiu de 1936 també afectaren a la gestió dels productes alimentaris. La conselleria de Proveïments, incorporada per primer cop al govern del 26 de setembre, va disposar el mes d'octubre la creació d'uns nous Consells Provincials de Proveïments. Onze persones, amb la mateixa composició política del govern i presidides per un delegat del conseller, s'encarregarien de controlar la producció i la distribució de queviures, Josep J. Domènech (CNT).¹⁶⁴

¹⁶³ UHP, núm. 460, 24/I/38, p. 8, 7 i 3 i núm. 498, 10/III/38, pàg. 4. Pere Farrús creia que les cooperatives de consum permetrien resoldre una part del problema dels proveïments, la seva distribució equitativa. Pensava que una nova cooperativa no crearia competències entre elles perquè el nombre d'habitants de la ciutat de Lleida la necessitava. Per altra banda, assegurava que aquesta cooperativa no responia a cap programa partidista i que col·laboraria amb l'obra del Govern.

¹⁶⁴ Les dades sobre el funcionament d'aquest nou Comitè provenen del diari *Acràcia* (núm. 80, 29/X/36, pàg. 3; núm. 92, 2/XI/36, pàg. 2; núm. 93, 13/XI/36, pàg. 2; núm. 95, 15/XI/36, pàg. 2; núm. 101, 22/XI/36, pàg. 2; núm. 113, 4/XII/36, pàg. 2; núm. 115, 7/XII/36, pàg. 2).

El 30 de setembre Domènech aprofità una visita a les oficines del comitè de Proveïments lleidatà, amb el que assegurava mantenir bones relacions, per anunciar que el seu departament estava preparant una reorganització a Catalunya.¹⁶⁵ Les direccions comunista i anarquista locals van acceptar en poc temps la nova estructura, de manera que en la primera reunió del comitè d'enllaç es demanà la immediata constitució del consell *por encima de actitudes de otras organizaciones*. Més difícil va ser convèncer al conjunt de militants, ja que cada organització havia d'encarregar-se de fer front a *las dificultades opuestas por compañeros que integraban el anterior Comité de Abastos*.¹⁶⁶ A més de la desaparició del comitè de Proveïments, l'entrada en vigor del consell provincial també va suposar el final del comitè Agrari. Les seves funcions van ser assumides pel consell i per l'ajuntament.

El dia 11 de novembre van prendre possessió els representants designats per les diferents organitzacions polítiques per formar part del nou consell provincial. L'acte fou presidit per Agustín Villas (CNT), delegat provincial de la conselleria de Proveïments de la Generalitat i president del consell per decisió unànime del comitè d'enllaç. Els onze escollits eren

Francisco Colomé, Antonio Pascual, Pedro Saló	CNT
Josep M. Morlans, Albert Trilla, Jaime Artal	POUM
Pere Roselló Vallés, Miguel Capdevila	PSUC
Josep Trilla	UdR

I s'articularen en unes seccions similars a les de l'anterior comitè:

Comissió cerealista ¹⁶⁷	Saló, Trilla i Vallés
Ramaderia	Colomé i Artal
Intercanvis	Roselló i Pascual
Secretaria	Josep M. Morlans
Caixa	Trilla
Requises	Juan Luza i José Inglés (CNT), Ramon Valle i Antonio Esparza (POUM)
	Nicolás Alonso i Ignacio Alberó (PSUC)
Cuina Comunal ¹⁶⁸ i Milícies del front	Jaume Guix

¹⁶⁵ *Combat*, núm. 58, 1/X/36, pàg. 2.

¹⁶⁶ Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 58 (AHN-Sección GC). Reunió del dia 6 de novembre de 1936.

¹⁶⁷ El reglament establert per aquesta comissió per a regular la compra i venda de cereals a *Combat*, núm. 33, 2/IX/36, pàg. 2.

¹⁶⁸ A partir de 1937 la cuina comunal del Seminari només s'ocuparia del subministrament de les columnes de pas per Lleida cap al front, abandonant el servei a les cuines de les organitzacions polítiques, a les milícies locals i a les dependències de l'Assistència Social. Jaume Guix, per designació del comissari de la Generalitat, es va mantenir com a delegat encarregat d'adquirir els queviures per la cuina comunal (*Acracia*, núm. 137, 1/II/37, pàg. 2).

Segons es pronuncià el propi consell provincial, per la pressió d'acusacions llençades des de UHP, no hi havia representació d'ERC ni d'ACR perquè els candidats proposats eren comerciants. Les forces que aleshores controlaven l'escenari polític consideraven als obrers com els únics representants legítims d'un organisme revolucionari.

El funcionament del consell provincial va quedar fixat en una assemblea dels regidors de Proveïments de noranta poblacions del Segrià, les Garrigues, l'Urgell i la Segarra celebrada el 21 de novembre al saló de plens de l'ajuntament de Lleida. La presidència va correspondre al delegat Agustín Villas (CNT), acompanyat de Josep M. Morlans i Jaume Artal del POUM, Miquel Capdevila del PSUC i Antonio Pascual de la CNT.

Després d'assumir la nova divisió territorial de la província de Lleida en nou comarques i dues vegueries, l'assemblea acordà que cada comarca elegís un delegat perquè actués d'enllaç amb el consell provincial i assistís periòdicament a les reunions.¹⁶⁹ Per fer la feina més eficaç, es demanà als ajuntaments que enviessin a la secció d'Estadística del consell una relació de les existències de tota classe de productes i d'animals en el seu terme, així com una nota setmanal dels consums i de les entrades i sortides de caps de bestiar.

El consell pretenia ser l'única via de relació comercial vàlida entre els pobles i Lleida. Els regidors de Proveïments, encarregats de controlar el consum de cada família, no podrien fer comandes a particulars ni directament als comerciants. Sí que estaven permeses, prèvia autorització escrita del consell, les compres i les vendes entre ajuntaments i sindicats agrícoles. Els intercanvis entre col·lectivitats també havien d'estar supervisats per la delegació comarcal de proveïments. Tot amb la idea d'evitar els abusos, l'acaparament i l'alça incontrolada dels preus.¹⁷⁰

¹⁶⁹ El 4 de desembre només havia estat designat el delegat comarcal del Segrià, Balbí Izquierdo (UGT).

¹⁷⁰ En declaracions a la premsa el comissari Joaquim Vilà exigí un control més estricte de les subsistències de les comarques de Lleida. En els primers mesos de guerra aquestes comarques havien estat proveïdores d'altres, però a començaments de 1937 Vilà creia oportú regular els intercanvis per evitar el desabastiment local. En el control dels intercanvis amb altres comarques també hi intervenia la comissaria d'Ordre Públic (*Combat*, núm. 153, 21/1/37, pàg. 2 i núm. 154, 22/1/37, pàg. 2). El mes de gener Vilà havia demanat a les organitzacions polítiques i sindicals que destinessin vint milicians per vigilar que no sortissin queviures de la província. La Federació Local de Sindicats Únics, a instàncies de Francesc Tomàs, va contestar negativament a la demanda de Vilà perquè aquesta tasca podia implicar als milicians en qüestions

La voluntat de control comportà l'enrarament de les relacions entre el consell provincial i els representants municipals, en el context de les tensions entre els poders locals i la Generalitat i entre comunistes i anarquistes. La premsa tornà a ser la millor trona per exhibir les discrepàncies, com la plantejada entre els municipis i el delegat comarcal de Proveïments per aclarir les atribucions de cadascú. Des d'*Acracia* es criticà el final de les reunions entre els regidors de la comarca —servien per regular preus, facilitar els intercanvis i controlar el consum— perquè impedièn l'entesa entre els municipis. A més, es creia que la intervenció de Barcelona havia suposat una pujada de preus a les comarques.

*Y es que el Municipio va a ser degollado a este paso y no le queda otro recurso que ponerse a disposición de los virreyes.*¹⁷¹

Com en altres àmbits de la política local, les organitzacions més esquerranes interpretaven la legislació reguladora de la Generalitat com un primer pas en la derrota de la revolució. A finals de 1936 *Combat* ja anunciava la possibilitat que el govern de la Generalitat suprimís els comitès de proveïments, qualificant-ho com una victòria més dels *reformistes i contrarevolucionaris del PSUC*. Aquests comitès, que no havien resultat perfectes, eren considerats millors que la lliure activitat comercial només beneficiosa per als acaparadors.¹⁷²

5.2.4 LA INTERVENCIÓ DE L'AJUNTAMENT: EL DEPARTAMENT MUNICIPAL DE PROVEÏMENTS

No foren els organismes de nova creació els únics en intervenir en la gestió dels proveïments, també l'equip municipal hi exercí una vigilància important. En un primer moment la seva tasca principal era vetllar per una distribució adequada dels queviures i evitar els possibles fraus i els enriquiments incontrolats. El comitè municipal, quan depenia del comitè popular, ja s'havia encarregat de remarcar l'ús l'obligatori en les transaccions públiques de pesos i de mesures reglamentaris, tal com es feia abans *dels fets subversius* —el que fa pensar que algú es devia prendre el

tèrboles. Les tasques de vigilància havien d'estar a càrrec de la guàrdia nacional republicana (Carpeta 54. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

¹⁷¹ *Acracia*, núm. 320, 3/VIII/37, pàg. 2 i núm. 321, 4/VIII/37, pàg. 2.

¹⁷² *Combat*, núm. 135, 31/XII/36, pàg. 4.

trencament revolucionari de les barreres tradicionals al peu de la lletra. De la mateixa manera, també s'assenyalava el manteniment dels arbitris aplicables als venedors ambulants i als paradistes dels mercats.¹⁷³

Però des de finals de 1936 les competències municipals es van incrementar. Després de la reestructuració del govern de la Generalitat del mes de desembre, la titularitat del departament de Proveïments va passar a mans del comunista Joan Comorera, que dissolgué els consells provincials i incrementà les facultats dels ajuntaments.

L'ajuntament del mes d'octubre ja tenia un departament de Proveïments, encapçalat per l'uguetista Balbí Izquierdo, que s'encarregava de controlar les existències i els preus dels aliments bàsics: olis, cereals, carns, peix, patates, llet, verdures, fruites, vins i sabons. El regidor Justiniano Villaverde (CNT) justificava la intervenció sobre els preus perquè productes com l'aviram o els conills estaven experimentant un *escandalós augment*, amb el risc afegit que els pagesos intentessin vendre els seus productes al marge dels conductes oficials.¹⁷⁴

El problema generat pels comerciants que pujaven descontroladament els preus no era només una dificultat per a les economies familiars. També plantejava seriosos dubtes polítics als dirigents de la revolució. Les infraccions comeses havien de ser castigades amb multes?, o calia ser més sever i pensar en requisar mercaderies i negocis? I encara més, l'aplicació de la sanció adoptada era competència de l'ajuntament o del tribunal popular? Totes aquestes qüestions van merèixer un debat al ple municipal, en el que van intervenir bona part dels regidors, mostrant així l'interès que despertava el problema.¹⁷⁵

El cenetista Francesc Carballol, amb el suport dels seus companys de files Francesc Tomàs i Justiniano Villaverde, defensava la capacitat municipal per confiscar els establiments que haguessin pujat els preus injustificadament. El sabotatge, car així interpretava l'escalada dels preus, no podia castigar-se només amb una multa si es volia defensar la revolució. Per la seva banda, el regidor Izquierdo va reconèixer l'existència d'abusos, que intentà explicar per la manca de

¹⁷³ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 18 de setembre de 1936 (AML).

¹⁷⁴ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 17 d'octubre i 25 de novembre de 1936 (AML).

¹⁷⁵ Acta de la sessió municipal (ple municipal) corresponent al dia 9 de desembre de 1936 (AML).

queviures i per la presència de compradors forans —especialment de Barcelona— que distorsionaven el mercat al comprar a preus més alts. Alhora reivindicà l'activitat fiscalitzadora del seu departament.

Els anarquistes refusaren la primera part de l'argument perquè alguns dels productes més cars estaven emmagatzemats des de feia temps. Entenien que per evitar aquesta pràctica era necessari posar en funcionament cooperatives que suprimissin la figura de l'intermediari —considerat un dels principals responsables en l'encariment dels productes. La puja de preus anul·lava les millores salarials aconseguides pels obrers i les multes no eren una solució adequada perquè, en realitat, les acabarien pagant els consumidors a través de la puja de preus.

En front del grup municipal cenetista també se situaren Josep Buiria del POUM i els representants d'ACR, que es manifestaven contraris a les confiscacions a l'interpretar que només podien ser aplicades pel tribunal popular.

El problema tenia encara més arestes. Jesús Comes (ACR) coincidia amb una idea general al ple, en temps de guerra no es podia permetre l'acumulació de guanys excessius —posició recolzada per Leopold Morant d'ERC—, però també reivindicà la necessitat d'establir el marge de beneficis als que tenia dret el comerciant.¹⁷⁶

Finalment, a instàncies de la presidència s'acordà que

*(...) en els casos de defraudació en el pes o alteració en els preus prèviament fixats per la Comissió, aquesta pugui aplicar les multes en quantia màxima i en el cas de reincidència, siguin lliurats al tribunal popular.*¹⁷⁷

¹⁷⁶ Tot plegat derivà en una llarga discussió sobre els drets i els deures que hom havia de complir, fins al punt que Francesc Tornàs abandonà la sala argumentant que en la revolució no podia perdre's tant temps parlant. Leopold Morant demanà la presentació de propostes concretes abans d'obrir els debats per evitar caure en el *parlamentarisme*.

¹⁷⁷ *Acracia* va lamentar públicament que no prosperés la seva proposta de considerar enemics de la revolució —castigat amb la confiscació de béns i detenció a disposició del tribunal popular— a tots aquells que incomplissin les normes sobre racionament i sobre preus. Especialment perquè els socialistes no els hi havien donat suport —ho entenen com una prova de la seva defensa de la petita burgesia. Els nou regidors apolítics de la CNT mai podrien fer front als altres vint-i-quatre, tots manifestament polítics —i per tant egoistes— (“Editorial” i Justiniano VILLAVEDE, “Cosas que debe saber el pueblo”, núm. 123, 16/XII/36, pàg. 1).

La voluntat del tribunal popular d'intervenir en aquest assumpte queda clara en la comunicació que envià a l'ajuntament per sol·licitar el màxim interès de l'organisme municipal en la denúncia dels comerciants que fixessin preus abusius *que ataquin la nova economia* (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 18 de desembre de 1936 —AML—). Posteriorment el tribunal encara es dirigí als alcaldes lleidatans per tal que vetllessin pel compliment amb les feines del camp, de particulars i d'entitats. L'incompliment d'aquestes feines, com la recollida de les olives, havia de ser considerat un acte de sabotatge i castigat amb detencions (*Combat*, núm. 154, 22/I/37, pàg. 2).

La comissió esmentada en la resolució final havia sorgit en aquell mateix debat per exercir la vigilància sobre els preus de venda i per assegurar la presència al mercat dels productes bàsics. Tenim documentades les accions dutes a la pràctica des d'aquesta comissió municipal de proveïments per assegurar als lleidatans el consum de llet, un producte escàs l'estiu de 1937.¹⁷⁸

El sector estava controlat per la Cooperativa de Lleteries, i aquesta per un comitè de control obrer des de la tardor de 1936. En el comitè hi havia representació del sindicat d'Expedadors de Llet i de Vaquers (UGT), del sindicat Agrícola Cooperatiu (secció Lleteria), del sindicat de Mossos Vaquers de la CNT, l'inspector tècnic veterinari intercomarcal de la Generalitat, un representant del consell provincial de Proveïments i el regidor de proveïments. Els productors es van comprometre a portar tota la llet al sindicat Agrícola Cooperatiu perquè pogués ser vigilada. També s'havia acordat que cap vaca lletera sortís de les comarques de Lleida sense autorització del comitè de control. L'incompliment d'aquestes normes seria sancionat amb multes.¹⁷⁹

Però a desgrat de totes aquestes disposicions, uns mesos més tard la llet era un bé escàs. A finals de juliol el regidor de Proveïments demanà a les organitzacions sindicals agràries la seva opinió sobre les causes que podien haver motivat la mancança i sobre les possibles solucions. La col·lectivitat camperola *Adelante* s'explicava el problema per la deficiència dels pinsos i pel sacrifici excessiu de vaques, a més de la reducció pròpia de l'estiu per les altes temperatures. Però afegia un altre argument interessant, el major control exercit per l'ajuntament en el control de la qualitat de la llet. Les existències de les lleteries de Lleida es van reduir en uns quatre-cents litres després que una ordre municipal hagués incrementat les inspeccions per evitar l'adulteració.

El sindicat de la UGT coincidia en denunciar l'incontrolat sacrifici de vedells i de vaques, algunes prenyades, tot afegint, en la mateixa línia, una exportació excessiva de lleteres fora del Segrià. Per al Sindicat Agrícola Cooperatiu, l'increment continuat del preu de les vedelles impulsà als propietaris a

¹⁷⁸ En aquells moments la comissió estava presidida per Francesc Balp (Unió de Rabassaires) i tenia com a vocals a Francesc Carballot (CNT), Joaquim Enrech (ERC) i Josep Pac (PSUC). Causa General, peça 7, llig. 1470 (1), expt. 2 i llig. 1491 (1), expt. 4 (AHN).

¹⁷⁹ *Acracia*, núm. 101, 22/XI/36, pàg. 2.

actuar únicament per egoisme. Preferien vendre-les a preu de carn, tot i tenir una bona producció lletera. A més l'elevat preu dels pinsos no compensava els ingressos de la llet.

Les tres organitzacions coincidiren en les principals solucions: facilitar pinsos a bon preu i incrementar el preu de la llet. També s'apuntà una política de repoblació de la cabanya (*Adelante*) i l'exigència d'un estricte compliment de les normes de la Generalitat sobre els sacrificis de bestiar (Sindicat Agrícola Cooperatiu).

A partir de totes aquestes aportacions la comissió de Proveïments proposà un reglament, aprovat per la comissió de govern el 10 d'agost de 1937, que marcava el nivell de producció que calia assegurar i la quantitat de llet a què tenien dret els nens i els malalts —la resta de la població podria consumir els excedents. També impedia l'acumulació de llet als establiments i fixava el preu en una pesseta per litre. La comissió va imposar diverses multes per vendre per sobre del preu taxat.¹⁸⁰

Posteriorment l'ajuntament encara va arribar a un altre acord sobre la centralització de la producció de llet, perquè continuava decreixent. En aquells moments el racionament ja era important, només en podien consumir els menors de 12 anys i els malalts, però ara feia falta centralitzar la producció i la distribució. De fet, l'objectiu de la regidoria de Proveïments era la municipalització de la venda de llet, tot mantenint una producció més lliure.¹⁸¹

Finalment, les autoritats municipals també van haver de fer front a la qualitat dels productes, especialment dels de primera necessitat.¹⁸² Per assegurar una vigilància més acurada sobre el comerç l'ajuntament va disposar que, a partir de l'11 de desembre de 1936, els únics llocs on podien vendre verdures i gallines fossin els mercats municipals. La resta d'establiments havien de ser tancats, si bé als seus propietaris se'ls hi concedia el dret preferent a ocupar les parades vacants

¹⁸⁰ El reglament apareix publicat a *Acracia*, núm. 333, 18/VIII/36, pàg. 2.

¹⁸¹ *Acracia*, núm. 463, 19/I/38, pàg. 2.

¹⁸² Al mes de novembre, per exemple, es va detectar alguna partida defectuosa de carn i de llet. Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 18 de novembre de 1936 (AML).

en els mercats. El mateix havia passat amb la venda ambulat, que només podia realitzar-se al voltant dels mercats.¹⁸³

Idèntic objectiu tenia la prohibició de les matances particulars de porcs, ni tan sols per al consum familiar, essent l'escorxadador municipal l'únic lloc autoritzat a fer-ho.¹⁸⁴ Altres productes que van merèixer una regulació municipal específica van ser el vi i la llet: controls de qualitat, d'etiquetatge, de les mesures higièniques als llocs de venda, obligatorietat d'inspeccions periòdiques i previsió de possibles sancions.¹⁸⁵

Els regidors també van centrar la seva atenció en els horaris comercials, novament a instàncies de Francesc Carballol. Considerava que no era legítima la reducció de l'horari establerta des de l'inici de la guerra, sobretot tenint en compte l'increment de la població per l'arribada dels refugiats. Tanmateix, el departament de Proveïments no podia imposar una jornada comercial més llarga perquè aquella qüestió només era competència de les organitzacions sindicals. Aquesta posició fou recolzada per Josep Buiria (POUM) per a qui el control dels horaris havia estat una conquesta dels treballadors, mentre que la proposta cenetista només beneficiaria als comerciants. Finalment s'acordà traslladar als sindicats l'opinió favorable del municipi sobre la prolongació de l'horari i l'obertura dels dissabtes a la tarda.¹⁸⁶

¹⁸³ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 9 de desembre i 18 de novembre de 1936 (AML). Durant la guerra va ocupar el càrrec d'administrador del mercat del Pla Francesc Cerezo Corominas, un dels primers membres de JRLI i regidor el 1931 (Fons del GC —AHPL— expt. 94 llig. 19).

¹⁸⁴ Acta de la sessió municipal (comissió de govern) corresponent al dia 25 de novembre de 1936 (AML). La Ronda Municipal d'Inspecció i Sanitat va descobrir un escorxadador clandestí a la partida de Marimunt (quilòmetre 5 de la carretera de Torrefarrera) en la torre del Corredor, propietat de Josep Villa Hospital. Hi van trobar tots els estris propis d'una carnisseria i dues ovelles esquarтерades i a punt de ser despaxades (*Acracia*, núm. 396, 1/XI/37, pàg. 6).

¹⁸⁵ Actes de les sessions municipals (comissió de govern) corresponents als dies 22 de setembre i 25 de novembre de 1936 (AML).

¹⁸⁶ Actes de les sessions municipals (sessió plenària) corresponents als dies 9 i 10 de desembre de 1936 (AML). El diari *Acracia* explicava el problema de les cues pel reduït horari comercial de Lleida, especialment dolent pels que venien a comprar des de pobles veïns i pels milicians que arribaven del front. Tampoc era compatible amb l'horari dels transportistes (núm. 124, 17/XII/36, pàg. 2).

5.2.5 DESPRÉS DELS FETS DE MAIG: LA JUNTA REGIONAL DE PROVEÏMENTS DE LA VUITENA REGIÓ

Un decret de Miquel Serra i Pàmies —conseller de Proveïments de la Generalitat, en representació del PSUC— va tornar a modificar la política de subministraments a partir del 23 de setembre de 1937. Es van crear les juntes regionals de proveïments per a cadascuna de les capitals de les nou vegueries catalanes.¹⁸⁷ Formaven part dels nous organismes, que implicaven la dissolució de tots els organismes regionals o comarcals que fins aquell moment havien regulat la política de les subsistències, els representants locals del govern català i els ajuntaments de les capitals comarcals. En aquelles alçades de la guerra, el criteri ja no era la representativitat política de la rereguarda, sinó les institucions que la regien.

La Junta Regional de Proveïments de la vuitena vegueria va quedar constituïda el 19 d'octubre al despatx del comissari de la Generalitat. Seguint la lletra del decret, l'integraren el Comissari Joaquim Vilà (president),¹⁸⁸ com a sotspresident Joan Sesplugues Arqués (delegat del conseller de Proveïments) —a partir del 31 de desembre seria substituït per Sauret—, Josep Pérez (delegat del conseller d'Economia), Ramon Pons (delegat del conseller de Governació), Enric Clua Maluquer (en representació de l'ajuntament de Tàrraga), Joan Solé Bòria (ajuntament de Cervera) —a partir del 18 de febrer Ramon Jordana Pintó—, Manuel Ganau Mata (ajuntament de Balaguer), Francesc Balp Solé (ajuntament de Lleida) —a partir del 19 de novembre Balbí Izquierdo— i Ramon Cornudella Montalà (ajuntament de les Borges Blanques).¹⁸⁹

La institució era nova, però les seves preocupacions i metodologia s'apropaven a les manifestades per les entitats anteriors. Per tant, era previsible que la primera gestió fos demanar a tots els ajuntaments de la vegueria una declaració

¹⁸⁷ També signen el decret el conseller de governació Antoni M. Sbert i el d'economia Joan Comorera. Per a les comarques del Barcelonès i de la Val d'Aran es preveia la constitució d'unes juntes comarcals específiques.

¹⁸⁸ Tot i que Joaquim Vilà n'era el president, no està present en la majoria de les sessions, essent substituït pel seu secretari Pascual.

¹⁸⁹ Els representants de les capitals de comarca que assistien a les reunions de Lleida gaudien d'unes dietes de 50 pessetes (Acta de la Junta del dia 31 de desembre de 1937 —ADPL—). Les activitats de la Junta poden resseguir-se a través de les actes, conservades a l'arxiu de la Diputació Provincial, corresponents a les reunions celebrades entre l'octubre de 1937 i mitjans de febrer de 1938.

jurada on constés el nombre d'habitants de la seva població, el de refugiats que tenien acollits, les seves necessitats alimentàries i les existències disponibles. De la mateixa manera, les autoritats militars d'intendència haurien de comunicar les seves urgències més peremptòries.¹⁹⁰

També es prohibien els intercanvis directes entre els municipis, essent només viables a través de les dependències de la Junta.¹⁹¹ Aquesta era l'encarregada d'adquirir les matèries en les regions productores, blat i farina per exemple, i de distribuir-les posteriorment en les deficitàries. Si els pagesos o els sindicats amagaven una part de la seva producció, seria confiscada sense dret a cap indemnització. De fet, s'intentaria que els ajuntaments centralitzessin totes les existències de blat que hi hagués als sindicats o a les cases particulars.¹⁹²

Tan intervencionisme resultava ben difícil d'aplicar i tampoc era fàcil aconseguir que els pagesos l'acceptessin. En la darrera reunió de la Junta s'hagué d'acordar, amb el suport del representant de Tàrraga, la presència de la força pública mentre durés la collita de blat a la Segarra. No tota la producció estava destinada a la comarca i això despertava resistències entre els camperols.¹⁹³

Per racionalitzar i fer més efectiva tota aquesta activitat, es va preveure l'organització d'uns dipòsits de queviures a Lleida, Tàrraga, Balaguer i les Borges Blanques. Inicialment es va pensar que Cervera quedava prou ben atesa des del magatzem targari, però a instàncies del representant de la capital de la Segarra es decidí organitzar-ne un altre.¹⁹⁴

Els serveis es dirigien des d'una oficina administrativa que va reassumir el personal de la desapareguda delegació comarcal de Proveïments pensant en aprofitar la seva formació i experiència. La Junta va fer un vot de confiança al

¹⁹⁰ Acta de Constitució de la Junta del dia 19 d'octubre de 1937 i esborranys de les cartes adreçades pel Comissari Vilà als alcaldes de la vegueria i al cap d'intendència de l'Exèrcit de l'Est (ADPL).

¹⁹¹ Acta de la Junta del dia 1 de novembre de 1937 (ADPL).

¹⁹² Acta de la Junta del dia 8 de desembre de 1937 (ADPL).

¹⁹³ Acta de la Junta del dia 18 de febrer de 1938 (ADPL). Les obligacions a què estaven sotmesos els ajuntaments en matèria de proveïments eren diverses. L'ajuntament de Borges Blanques sol·licità el 21 de novembre de 1937 a Joaquim Vilà la revocació de l'ordre de la Comissaria per la qual s'havien de lliurar a la Columna Durruti 100.000 kg d'oli. Després d'afirmar que ho farien de gust, el consistori explicà que li era impossible perquè només disposaven de 30.000 kg, imprescindibles per fer els intercanvis que asseguraven la subsistència del poble. A més, continuava la queixa, feia uns dies que ja se li havien donat 12.224 kg d'oli per ordre de la conselleria de proveïments de la demarcació Reus-Tarragona. Els borgencs també demanen que els hi fos integrat l'import d'aquest oli (Caixa B-225 expt. 8271 —ADPL—).

¹⁹⁴ Acta de la Junta del dia 1 de novembre de 1937 (ADPL).

delegat de Proveïments perquè readaptés al personal antic, únicament el delegat de Governació creia necessària la formació d'una ponència encarregada d'estudiar les aptituds i moralitat d'aquest personal. La plantilla, amb els seus corresponents salaris, seria aprovada pel conjunt de la Junta.¹⁹⁵

Personal administratiu de la Junta		
Càrrec		Pessetes mensuals
Cap administratiu i de distribució	Balbí Izquierdo	700
Comptable	Manuel Cierco	500
Ajudant de comptable	Josep Castillo	450
Ajudant de despatx	Jaume Pujol	400
Mecanògrafa	Mercè Espinet	350
Ajudant	Montserrat Martí	300
Caixera	Carne Andreu	500
Encarregada de la neteja		150
Conserge	Josep Vilàs	400

Responsables dels Magatzems Comarcals		
Comarca		Pessetes mensuals
Segrià	Antoni Nomen	450
Urgell	Ramon Messeguer	400
Segarra	Francesc Suau	400
Garrigues	Manuel Cau Torres ¹⁹⁶	400
Noguera	Francesc Ticó Mata	400

Posteriorment, Balbí Izquierdo seria substituït pel també ugetista Gabriel Latasa Arangueren, ja que es van considerar incompatibles les places de cap administratiu del personal de la Junta i de delegat de l'ajuntament de Lleida.¹⁹⁷ El febrer de 1938 Latasa seria destinat a la *Dirección General de Abastos* —govern central—, sent substituït a la Junta per Sauret.¹⁹⁸

Per cobrir les despeses de la Junta es carregaven les mercaderies rebudes des de la delegació regional de la Conselleria de Proveïments en un 10%. Així es va fer amb unes partides d'arròs, cafè,¹⁹⁹ cacau i sucre que s'havien de distribuir pels pobles

¹⁹⁵ Actes de la Junta dels dies 1 i 30 de novembre de 1937 (ADPL).

¹⁹⁶ Anteriorment havia estat designat per aquesta plaça Pere Giné Serrano (Acta de la Junta del dia 19 de novembre de 1937 —ADPL—).

¹⁹⁷ Actes de la Junta dels dies 8 i 31 de desembre de 1937 (ADPL). Gabriel Latasa provenia de la Unió d'Empleats d'Oficines i Despatxos de la UGT i de l'Agrupació Socialista de Lleida, entitat de la que fou primer president el 1931. Després de formar part del primer comitè municipal el setembre de 1936, la seva ocupació principal durant la guerra va estar relacionada amb càrrecs més tècnics, tot i que no exemptes d'implicacions polítiques, com la gestió dels refugiats i dels proveïments.

¹⁹⁸ Acta de la Junta del dia 18 de febrer de 1938 (ADPL).

¹⁹⁹ A partir d'un cert moment l'arribada de cafè es va reduir, però el delegat de Proveïments assegurà que encara es podien distribuir les partides necessàries pel bon funcionament dels establiments existents,

d'acord amb les estadístiques que havien presentat. La Junta operava a través de comptes corrents oberts al seu nom als bancs Comercial de Barcelona, Español de Crédito i Arnús.

Tornaven a ser preocupació principal dels nous gestors el contraban i l'especulació. Per intentar prevenir-los s'acordà, a instàncies de Balbí Izquierdo, fer públics els preus dels productes distribuïts per la Junta als pobles. També es demanà a Barcelona l'increment de la vigilància fronterera a Puigcerdà, per on entraven productes francesos sense el control de la conselleria de Proveïments, posant un èmfasi especial en què els inspectors anessin armats.²⁰⁰ Així mateix era necessari procurar que en el temps transcorregut entre la detecció d'excedents en alguna localitat, com una partida de cigrons a Montoliu de Segarra, i l'entrega d'aquests a la Junta, el volum de queviures no sofrís cap alteració qualitativa ni quantitativa.²⁰¹

Sembla que els reglaments i normatives no arreglaven res. En una de les darreres reunions de la Junta, 8 de febrer de 1938, encara es van haver d'adoptar nous acords sobre la distribució de queviures —controls burocràtics per impedir la sortida de mercaderies, protecció de les forces d'ordre públic, control dels preus, etc. Les dificultats cada cop eren majors i el final de la guerra cada cop més proper.

5.2.6 RECUPERACIÓ DE LES COMPETÈNCIES PER L'ADMINISTRACIÓ CENTRAL: LA DIRECCIÓN GENERAL DE ABASTECIMIENTOS

En la darrera etapa de la guerra la gestió dels proveïments deixà de ser una competència de les institucions catalanes per passar a dependre de l'administració central republicana —la direcció general de Abastecimientos, en la que hi van entrar alguns representants de la Generalitat. El 6 de gener de 1938 el govern de la República, amb seu a Barcelona des del mes d'octubre, n'assumí la gestió i el departament de Proveïments del govern de la Generalitat —encapçalat per Miquel Serra Pàmies, PSUC— quedà dissolt. Per mantenir la proporcionalitat entre les forces polítiques

especialment *aquells centres oficials dels distints sectors del front antifeixista* (Acta de la Junta del dia 31 de desembre de 1937 —ADPL—).

²⁰⁰ Acta de la Junta del dia 19 de novembre de 1937 (ADPL).

²⁰¹ Acta de la Junta del dia 31 de desembre de 1937 (ADPL).

presentes al govern, es desglossà la conselleria de Treball i d'Obres Públiques en dos departaments —el primer continuaria en mans de Rafael Vidiella i el segon seria per a Serra.²⁰²

Els comunistes lleidatans van defensar aquest canvi en la titularitat de les competències, ja que entenien la unificació dels serveis entre la Generalitat i la República com un primer pas per solucionar els problemes habituals al racionalitzar la gestió —increment dels preus, acaparament i venda fraudulenta. Per altra banda, consideraven que l'aparell coercitiu estatal podria aplicar amb més eficàcia les sancions.

Des del diari *L'Ideal*, tot i lamentar la pèrdua de competències per part de la Generalitat, també es reconeixia el desencert de les autoritats del país que no havien sabut gestionar adequadament els subministraments. Segons la interpretació del diari republicà, no es podia amagar a l'opinió pública que la pèrdua de poder polític i la reducció de les llibertats de Catalunya havien estat fruit dels errors d'una gestió deficient. A més, en una altra ocasió ja havien afirmat que les disposicions del govern de la República comportaven *menys burocràcia i més bon sentit*.²⁰³

Sota la nova administració van continuar funcionant les juntes de vegueries, amb unes facultats més limitades —Gabriel Latasa es mantenia com a delegat de la junta de la vuitena regió. Bàsicament havien de distribuir els productes facilitats per la direcció general a través dels delegats. Tot i això, Gabriel Latasa es mostrava molt optimista sobre el futur de la rereguarda en una entrevista publicada a la premsa. Reconeixia un cert caos administratiu, però també confiava que en poc temps es recuperaria la *normalitat*. L'acció coordinada i eficaç de les autoritats, inclosos els tribunals i l'ordre públic, acabarien amb l'especulació i la distribució equitativa s'assoliria amb les cooperatives populars de consum

Yo espero que el problema de abastecimientos en un plazo muy breve, brevísimo, entrará en una fase de franca mejoría. El jefe del Gobierno ha dicho que para abastecimientos el Gobierno contará con lo indispensable y lo indispensable no nos faltará. La acción eficaz sin pausa de las autoridades y Tribunales ha de notarse pronto

²⁰² A partir de l'estiu de 1938 encara es viuria un darrer canvi en l'organització dels proveïments, però aquest ja no afecta al període que cobreix el nostre treball. Un decret del govern de la República —25 de juny— deixava aquesta qüestió en mans de l'administració militar.

²⁰³ "El problema de abastos. Camino de su solución" dins *UHP*, núm. 451, 12/V/38, p. 5 i 7. *L'Ideal*, núm. 100, 22/V/38, pàg. 2 i núm. 80, 3/IX/37, pàg. 1.

*y la retaguardia puesta en pie de guerra, gozará inmediatamente los beneficios de la política de racionamientos y tasas que ha de seguirse.*²⁰⁴

5.2.7 MANCA DE QUEVTURES, RACIONAMENT I ORDRE PÚBLIC

Durant la tardor de 1936 ja es comença a parlar a la rereguarda dels problemes de subministrament, especialment referits a productes concrets com el peix, associant-ho a les restriccions pròpies de la guerra i a actituds ciutadanes insolidàries. Tot i que encara es trobaven solucions per les mancances puntuals, la primera quinzena de novembre arribà un carregament de bacallà des de Barcelona, el comitè d'Enllaç va arribar a l'acord previsor d'implantar una tarja d'aprovisionament pels treballadors. Amb la consigna *El que no trabaja que no coma*, la regidoria de Balbí Izquierdo introduí la tarja familiar de proveïments a principis de desembre. L'ajuntament també va imposar el plat de guerra a partir de l'1 d'abril de 1937 a tots els establiments privats que servien dinars al públic —les indústries gastronòmiques socialitzades ja l'havien adoptat.²⁰⁵

La tarja familiar va estar en vigor fins que fou substituïda per un nou carnet la primavera següent. La situació de la rereguarda havia canviat molt en uns mesos i en aquell moment era necessari un control més estricte de les subsistències que es pretenia assegurar amb l'amenaça de multes. Els abusos començaven a ser perillosos, pel que l'ajuntament buscava la col·laboració dels comerciants al detall i de les cooperatives de consum. I encara es va preparar un nou carnet a finals d'any, definit pel regidor Francesc Balp com el millor confeccionat a l'Espanya republicana. Els caps de família havien de recollir les corresponents fulles declaratòries al cafè Rialto, perquè el nou document pogués funcionar plenament a partir de l'any nou.²⁰⁶

La Federació Local de Sindicats Únics defensava un carnet de productor que fos imprescindible per obtenir queviures i només accessible pels que acreditessin ser treballadors. Pels volts de Nadal de 1936 va promoure contactes

²⁰⁴ UHP, núm. 495, 7/III/38, pàg. 8. Una visió similar de Latasa a l'acta de la Junta del dia 18 de febrer de 1938 (ADPL).

²⁰⁵ Acracia, núm. 93, 13/XI/36, pàg. 2; núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2 i núm. 211, 29/III/37, pàg. 2.

²⁰⁶ Acracia, núm. 261, 26/V/37, pàg. 2 i núm. 422, 1/XII/37, pàg. 7.

entre el comitè d'Enllaç i l'ajuntament per imposar en la vida quotidiana de la ciutat aquest document. Paral·lelament, la Federació nomenà una ponència, integrada pels sindicats de la Construcció, de Llum i Força, de Metal·lúrgia i la pròpia Federació Local, perquè estudiés les característiques del carnet.²⁰⁷

Donat que només els treballadors havien de tenir dret a menjar, el primer punt del dictamen elaborat per la ponència establia qui entrava en aquesta categoria social. Tots els homes i dones compresos entre els 16 i els 60 anys *que presten un servicio útil a la sociedad en general*. Les activitats humanes considerades útils eren les següents

Todos los hombres y mujeres que de una manera directa intervienen en la producción o extracción de materias útiles, en la transformación de las mismas, manipulación, composición, manufacturación, transporte y sus derivados, los que posean títulos responsables para el mejoramiento de la salud humana y de los animales. Los Ingenieros, Arquitectos, Educadores y Auxiliares de los mismos. Los que se dedican al saneamiento, limpieza y embellecimiento de la Ciudad, de los Edificios, de los enseres y ropa familiar e inclusive en el aspecto personal.

Todos los que se dedican al comercio en general. Los empleados en servicios de redacción, composición, tiraje y expedición de libros, revistas y periódicos, impresos o rayados de necesidad reconocida.

Los que se dedican a las llamadas Bellas-Artes, a la investigación de la naturaleza, de sus productos, leyes y fenómenos.

Los servicios públicos Luz y Fuerza, Vías de Comunicación, Telégrafos, Teléfonos, Radio y Correos.

Los que se dedican a servir en Cafés, Fondas, Restaurantes, Hoteles, Cines y Teatros y otros por el estilo, mientras sean necesarios éstos servicios.

Los que se dedican a la gobernación del país (mientras existan gobiernos) Consejerías, Comités, Direcciones y Comisiones, que requieran la atención permanente de los individuos elegidos.

Los que se dedican a la Abogacía y sus auxiliares, los Militares, los de Vigilancia y en fin todos aquellos que directamente forman parte en el engranaje productivo de la vida de los pueblos.

El segon punt definia el contingut del carnet, en el que hi figurarien totes les dades personals i laborals del treballador. L'ajuntament, per la seva superior organització, seria l'encarregat de fer arribar una fitxa a cada treballador de la ciutat, *también comprendidas las compañeras que trabajan en los quehaceres de la casa*. Un cop complimentades, el control obrer o el patró corresponent avalaria la informació aportada i, finalment, el treballador dipositaria les fitxes a l'oficina municipal preparada a l'efecte. Si el productor era un patró encara es proposaven més tràmits, ja que la fitxa també hauria d'estar avalada per dos dels seus

²⁰⁷ Actes de les reunions de la Federació Local de Sindicats Únics de Lleida celebrades els dies 22 de desembre de 1936, 7 i 11 de gener de 1937 i text del dictamen presentat per la ponència a la FL (Carpeta 63, Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

assalariats o per una organització política o sindical si no tenia empleats. També es dedicava una atenció especial al cas particular de les prostitutes, les quals —mentre continuessin estant tolerades— serien controlades pel sindicat de Sanitat. Aquesta organització estaria facultada per retirar carnets a les prostitutes malaltes,

(...) de manera que nada más tendrán el carnet todas las que estuvieran en condiciones de ejercer su inhumana faena, procurando reintegrarlas a trabajos productivos según aconsejan las circunstancias.

Per lliurar els carnets, fer les oportunes investigacions i retenir l'acreditació a tots aquells *que no puedan justificar su forma de vida*, es formaria una comissió integrada per representants de la UGT, la CNT i l'ajuntament. El carnet de productor, segons el criteri del sindicat anarquista, seria més just que la tarja de racionament familiar implantada per l'ajuntament —de fet un carnet de consumidor— perquè asseguraria que només els *útils* a la societat tinguessin accés als recursos

Como nadie quiere quedarse sin comer y menos cuando el carnet de consumo no lleva aval de ninguna clase, tenemos la seguridad de que todos los que viven sin trabajar tienen este carnet o al menos, están apuntados en alguna familia, fonda u hotel. De manera que repasando el fichero que tiene el Ayuntamiento, encontraremos la mayoría de vagos y maleantes.

Després que la Federació Local de Sindicats Únics aprovés el dictamen presentat per l'esmentada ponència, l'òrgan de premsa anarquista continuaria la tasca de defensar les mateixes tesis

(...) será preciso pues que todo aquel que quiera tener opción al banquete de la vida, se incorpore al proceso de la producción.²⁰⁸

Una de les expressions més visibles dels problemes que totes aquestes mesures tractaven de solucionar sense èxit foren les cues formades a les portes dels comerços. Tot i que les autoritats locals insistien en proclamar que no tenien raó de ser —Félix Lorenzo declarava a la premsa el mes de gener de 1937 que Lleida no patia problemes de subsistències, pel que les cues només servien per crear pertorbació i desorientació—, durant la primavera començaren a ser preocupants. El 21 d'abril Francesc Viadiu dictà un seguit de normes per intentar frenar uns escàndols cada cop més habituals. Quedava prohibit formar les cues, que sempre haurien de mantenir la forma lineal, abans de l'obertura dels comerços i demanar

²⁰⁸ *Acracia*. núm. 152, 19/1/37, pág. 1.

tanda per abandonar-les. Més tard, 23 de setembre, seria la regidoria de proveïments l'encarregada de dictar les mateixes prohibicions.

La premsa també els hi dedica un espai important. Klein, articulista d'*Acracia*, parla de l'aparició de *el/la colista* com una nova professió comparable amb els tradicionals estafadors que es feien passar per muts o que venien falsos remeis contra malalties diverses.²⁰⁹ Però qui més obertament i durament les criticà fou *L'Ideal*, que considerava vergonyosos els freqüents escàndols, principalment protagonitzats per dones, que farien *enrogir a un Urbano*.²¹⁰

Les cues reflectien un problema cada cop més greu, la manca d'alguns productes bàsics. Se'n formaven per adquirir carbó²¹¹ i tabac o davant de l'ajuntament, el lloc més cèntric de la ciutat, per fer el canvi de llibretes de racionament.²¹² Les dificultats per aconseguir carbó en algunes ocasions es combatien recorrent a pràctiques tan poc higièniques com instal·lar cuines al carrer

En alguns indrets de nostra ciutat, es comencen a ovirar cuines improvisades en la via pública, que serveixen a meravella per a "fer bullir l'olla", que ja és en aquests temps d'escassetat de carbó (...)

L'espaiosa Plaça, mig en projecte encara, situada davant de l'antiga església de Sant Llorenç, per a constituir la qual s'enderrocà el Palau del Bisbe, és el punt escollit pel veïnat per a la instal·lació d'aquesta mena de cuines econòmiques. Amb tres o quatre codines i uns barrots de cadira trencada, es construeix un fogó on es pot condimentar el menjar de cada dia amb tota economia i sense fer cua a cap carboneria.

*En això de la higiene pública, nostra ciutat està portant a terme un avanç que ni els moros portats presoners del front d'Aragó, no se'n poden avindre.*²¹³

El tabac suposava un problema especial perquè el seu públic consumidor era majoritàriament masculí i les cues als estancs només podien fer-se durant la jornada laboral i en uns dies determinats. Així era fàcil trobar-hi nois que deixaven d'anar a l'escola, dones que desatenien les seves ocupacions, ganduls que se n'aprofitaven i n'adquirien grans quantitats per revendre-les, o forasters que s'enduien el que pertocaria als lleidatans. Fou necessari racionar també aquest

²⁰⁹ *Acracia*, núm. 110, 1/XII/36, pàg. 4.

²¹⁰ *L'Ideal*, núm. 77, 13/VIII/37, pàg. 3 i núm. 75, 30/VII/37, pàg. 3.

²¹¹ *L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 3. El problema del carbó s'agreuja amb l'arribada de l'hivern i amb la necessitat de vetllar per la seva qualitat (*L'Ideal*, núm. 89, 5/XI/37, pàg. 3 i núm. 91, 19/XI/37, pàg. 4).

²¹² *L'Ideal*, núm. 71, 2/VII/37, pàg. 3.

²¹³ *L'Ideal*, núm. 81, 10/IX/37, pàg. 3. Les necessitats de la guerra donen lloc a la recuperació d'alguns costums més habituals en etapes històriques anteriors, com aquesta de les cuines a la via pública. Una bona col·lecció d'imatges que retraten aquesta Catalunya poc preocupada per les qüestions higièniques durant la Restauració a Llorenç PRATS, *La Catalunya rànica*.

producte i alguns arribaren a reclamar un padró i una tarja de fumador i fer possible que els obrers l'adquirissin en sortir del treball.²¹⁴

El racionament va tenir com a conseqüència, l'acaparament. A finals d'abril de 1937, tot i que alguns estancs havien anunciat amb cartells la manca d'existències, agents de la Brigada Social van trobar mercaderia amagada. El tabac requisat es repartí entre els padrins dels establiments d'Assistència Social.²¹⁵

També fou necessari reduir el consum de productes com la benzina. Amb objectius estalviadors, i a proposta de la delegació de Transports de Guerra, el delegat d'Ordre Públic va suprimir setze línies d'autobusos interurbans a mitjans de gener de 1937. Més radicals van ser els taxis col·lectivitzats a l'eliminar tots els serveis. *El transport de sang, suplirà al transport mecànic*. Per aconseguir-ho vuit empreses locals —Mauri, Queralt, Franquet, Magrané, Mas i Cia, Sarrado, Gené i Agelet— van acordar, en una reunió amb el comissari Vilà, cedir els seus carros a Transports Col·lectivitzats per millorar l'estalvi de combustible.²¹⁶

Però el producte que plantejà alguns dels problemes més greus fou el pa. L'alcalde hi va disposar el racionament a partir del 12 de gener, aclarint que a Lleida no hi havia problemes greus, però que calia prevenir-los i, sobretot, garantir el proveïment del front. Dos mesos després l'ajuntament havia de dictar un increment del preu en vint cèntims per quilo, de cinquanta a setanta, per l'encariment del blat.²¹⁷

Arribats al mes de març el racionament havia de ser més estricte, i a més seguia unes consignes marcades des de la conselleria de Proveïments de la Generalitat perquè a totes les localitats catalanes es poguessin consumir les mateixes racions. Dos cents cinquanta grams per dia i persona, fossin lleidatans o gent de pas, prèvia presentació del carnet familiar. Els forans, milicians per

²¹⁴ *L'Ideal*, núm. 85, 8/X/37, pàg. 4 i núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4.

²¹⁵ *Acràcia*, núm. 232, 22/IV/37, pàg. 2.

²¹⁶ *Combat*, núm. 147, 14/I/37, pàg. 2 i núm. 148, 15/I/37, pàg. 2. Els transports van ser col·lectivitzats conjuntament per la CNT i la UGT (un llibret amb una tarifa molt detallada dels preus que cobrava la col·lectivitat pels seus serveis al Llogat Areny -IEI-). Des de la presó de Barbastre —convent caputxí—, el secretari cenetista del comitè de transports va donar els noms dels que havien integrat aquest organisme (José Vilà -president- José Badia -sotspresident-, Manuel Andrés -secretari-, Miguel Mesalles, Ramon Samper, Ramon Garra, José Llorens, Ramon Pardell, Justo Royo, Manuel Nogueta i Mariano Bernad). Fons del GC (AHPL) expt. 14 llig. 29.

²¹⁷ *Acràcia*, núm. 146, 12/I/37, pàg. 2 i núm. 190, 4/III/37, pàg. 2. El comitè popular ja havia dictat ordres per controlar la qualitat i el preu del pa (*Combat*, núm. 37, 7/IX/36, pàg. 2).

exemple, havien de recollir una identificació a la Paeria sense la qual no en podrien comprar per evitar que es fes sortir pa de la ciutat. Els veïns de la ciutat havien de comprar-lo al forn que tenien assignat, en funció del seu domicili, per evitar les cues.²¹⁸

La Cooperativa Lleidatana de Producció de Pa (CNT-UGT) era qui havia de trametre les ordres oportunes als forns perquè complissin les noves normes.²¹⁹ Però aquesta cooperativa tenia els seus propis problemes. El racionament de pa suposava elaborar-ne menys quantitat i, per tant menys ingressos i menor necessitat de mà d'obra a la cooperativa, el que suposava perdre mil pessetes diàries. Per evitar un increment del preu o un acomiadament massiu, Félix Lorenzo va proposar que els treballadors del sector arribats a Lleida després del 19 de juliol es reintegressin als seus llocs habituals de treball o al camp.²²⁰

La manca de pa va ser la causa d'algunes alteracions de l'ordre públic.

*El pan es el asunto que más actualidad reviste (...) siempre será el pan el que pondrá en tensión los nervios (...) Hay que normalizar la distribución del pan, máximo sedante para las angustias populares.*²²¹

Un dels aldarulls recollits per la premsa es produí el dissabte 31 de juliol de 1937 davant les botigues de pa dels carrers Major i Clavell. Les venedores no van obrir els seus establiments, pel que els clients, després d'esperar algunes hores, van anar a reclamar a l'ajuntament i després van intentar trobar pa en altres establiments. El comitè administratiu de la Cooperativa va centrar tota la responsabilitat en les venedores per abandonar els comerços sense cap autorització, ja que al camió de repartiment li van quedar uns 400 quilos de pa pel dilluns següent. Les venedores, considerades com

²¹⁸ *Acracia*, núm. 194, 9/III/37, pàg. 2.

²¹⁹ La Generalitat va autoritzar el sindicat d'obriers flequers perquè requisés tots els forns de la capital per constituir una cooperativa (*Acracia*, núm. 34, 5/IX/36, pàg. 3). A partir de l'estiu la Cooperativa Lleidatana de Producció de Pa quedava vinculada només a la UGT. Els seus estatuts van ser aprovats pel Consell Superior de la Cooperació el 14 d'agost de 1937. El primer article contemplava com a objectiu de la cooperativa l'establiment d'una solidaritat econòmica i moral entre els adherits, per tal d'obtenir un millor rendiment de llur treball, que havia de ser contractat en comú i en unes condicions econòmiques que garantissin una redistribució justa, la formació d'un fons de reserva i la possibilitat de realitzar obres socials d'interès mutu (un exemplar dels estatuts de la Cooperativa es troba al llegat Areny -IEI-). El 21 de març de 1939 va ser detingut per uns policies Ramon Aldomar Carulla acusat dirigir la col·lectivització de les flequeries de Lleida. Els agents no van poder aclarir si pertanyia a la FAI o al POUM, però va ser posat a disposició de l'Auditoria de Guerra (Fons del GC —AHPL— expt. 31 llig. 84).

²²⁰ *Acracia*, núm. 204, 20/III/37, pàg. 2.

²²¹ *Acracia*, núm. 292, 1/VII/37, pàg. 2.

sabotejadors de la lluita contra el feixisme, foren suspeses de treball i de sou. Tot plegat es va intentar solucionar amb més normatives de venda elaborades per l'ajuntament.²²²

L'agreujament de la situació alimentària a mesura que avançava l'any 1937, no oblidem la important presència de refugiats a la ciutat que més endavant comentem, contrastava vivament amb la situació dels familiars d'alguns lleidatans que residien a l'estranger. A Linyola (Pla d'Urgell) arribava una carta des de Buenos Aires l'abril de 1938. El remitent, exiliat per motius polítics, li deia a sa germana

Me dan tan bien de comer que tengo que rechazar alimentos y en cambio ahí estará pasando tanta gente necesidad y se daría el gustazo de darse un hartazgo aún a riesgo de una indigestión. Así son las cosas. Aquí, todavía se come bien. Diferencia con Alemania donde un bife (bifstek), que aquí está al alcance de todo el mundo, cuesta 8 pesos al cambio actual, en la carnicería y no siempre que se quiera sino cuando levanta el dedo el ex-pintor del moquito bajo la nariz. Aquí (asómbrate) 20 cts. con pan y todo, a la parrilla calentito chorreando jugo, pues hasta el pan que forma el emparedado o sandwich, como bárbaramente se le llama, está previamente calentado, pero no prosigo para que no se te haga la boca agua y acaso también al censor. Nada, que aquí se hace carnívoro el más vegetariano.²²³

5.2.8 MANCA DE QUEVIURES I ENFRONTAMENTS POLÍTICS

No és estrany que en una rereguarda tan susceptible i políticament tan conflictiva, els proveïments fossin un eix fonamental dels debats i enfrontaments. Ja havíem apuntat, per exemple, algunes acusacions llençades contra el primer comitè per no tractar de la mateixa manera les diferents columnes de milicians. Crítiques similars arribaven al delegat comarcal de proveïments Agustín Villas (CNT), el representant de la conselleria de la Generalitat.²²⁴ A mesura que passen els mesos i que s'enrareix el clima polític, les disputes esdevenen més virulentes i les diferents forces polítiques s'acusen mútuament d'intentar beneficiar exclusivament als seus afiliats.

²²² *Acracia*, núm. 323, 6/VIII/37, pàg. 2; núm. 383, 16/X/37, pàg. 2 i núm. 385, 19/X/37, pàg. 2.

²²³ Fons del GC (AHPL) expt. 9 llig. 34. L'autor de la carta, clarament contrari a l'opció feixista, lamenta en un altre paràgraf que molts argentins, i alguns espanyols, es manifestessin públicament a favor dels franquistes i dels nazis, tot provocant aldarulls. Fins i tot parla de morts en una celebració per l'annexió d'Àustria. Sobre l'apassionament amb què la societat argentina, majoritàriament prorepublicana, va viure la guerra civil espanyola vegeu MÓNICA QUIJADA, *Aires de República, aires de cruzada: la guerra civil española en Argentina*. El treball explica com una part important de l'opinió pública d'aquest país llatinoamericà es va mobilitzar al voltant de la guerra, com molts ciutadans anònims expressaren el seu compromís personal.

²²⁴ P. Pagés. "Defendemos al campesino. La Delegación de Abastos negocia con los sin ley. ¡Alto aquí!" dins *Adelante*, 26/II/37. La resposta del delegat es va publicar a "Saliendo al paso de una maniobra" dins *Acracia*, núm. 189, 3/III/37, pàg. 2.

Justo Val, un responsable de la CNT en matèria agrària, reaccionà obertament contra uns rumors que suposadament circulaven per la ciutat. El sindicat confederal tenia un magatzem cooperatiu a l'església de Sant Joan, organitzat pel comitè provincial de Relacions Camperoles per facilitar els intercanvis amb les col·lectivitats i els sindicats dels pobles. Segons aquests rumors, a l'esmentat magatzem s'acumulaven els queviures, fins al punt d'haver de llençar patates podrides al riu, mentre cada cop més lleidatans patien mancances.

Val ho negà decididament i va retraure els ajuts prestats per la seva organització a la ciutat en repetides ocasions —recorda diverses distribucions de farina, tot i que la Cooperativa del Pa estava controlada per la UGT. La tensió del moment s'evidenciava en les qualificacions atorgades per Val als promotors dels rumors (*zánganos, vagos i escarabajos*). En una altra ocasió, i per deixar clara la solidaritat que movia als anarquistes i desmentir les acusacions, es publicà que a la redacció d'*Acracia* s'havien repartit dos camions de patates entre el poble sense demanar carnets ni targes de consum, contradient-se amb l'escrupolositat manifestada normalment per l'organització.²²⁵

Els problemes en la distribució del pa comentats anteriorment, també van enfrontar les organitzacions locals. Quan encara no havia passat una setmana dels fets de maig, es va obrir un dur debat entre el regidor Jaume Morell —des d'*Acracia*— i el delegat comarcal de Proveïments del Segrià Pere Roselló —a les pàgines d'*UHP*— per assignar les responsabilitats de la manca de pa a la ciutat. Roselló havia substituït en el càrrec a Agustín Villas el 5 de gener de 1937. En el debat també hi van intervenir l'alcalde i el socialista Pere Calzada, delegat de la cooperativa de proveïments, per recolzar els seus companys de files respectius.²²⁶

Jaume Morell va intervenir en la polèmica encetada per Justo Val, perquè els esmentats rumors també acusaven el sindicat d'acaparar pa a Sant Joan. Part de la defensa consistia en traslladar la responsabilitat de la deficient distribució a Pere

²²⁵ Justo VAL, "El pan, las patatas, Lérida y la cooperativa oenetista" dins *Acracia*, núm. 238, 29/IV/37, pàg. 1 i "Hechos y no palabras" dins *Acracia*, núm. 250, 13/V/37, pàg. 2.

²²⁶ Jaume MORELL, "De cara al pueblo. ¿Qué pasa con el pan de Lérida?" dins *Acracia*, núm. 249, 12/V/37, pàg. 1 i "Menos palabras y más hechos" dins *Acracia*, núm. 254, 18/V/37, p. 1-2; Pere ROSELLÓ, "De cara al pueblo. Trigo - Harina - Pan" dins *UHP*, núm. 243, 14/V/37, pàg. 4; Félix LORENZO PÁRAMO, "De cara al pueblo. Menos política y más pan, que es lo que el pueblo desea" dins *Acracia*, núm. 254, 18/V/37, p. 1-2 i dins *Adelante*, núm. 92, 18/V/37, pàg. 2; Pedro CALZADA, "Menos escritos, menos declaraciones y más pan" i Pere ROSELLÓ, "Para terminar" dins *UHP*, núm. 252, 25/V/37, pàg. 2 i 4.

Roselló, a qui també acusava de fomentar els rumors i de malversar quatre-cents vagons de blat que Lleida tenia finals de 1936, durant la gestió d'Agustín Villas.

Per la seva banda, Pere Roselló negava l'existència d'aquesta quantitat de blat —la xifra en cent dinou vagons de farina—, i ho reforça amb les fallides negociacions que a principis de gener el mateix Villas va mantenir amb el Consell de Defensa d'Aragó per aconseguir blat. A més, afegia que la comissió cerealista del seu departament continuava estant controlada per homes de la CNT, com el regidor Santos Campos o Saló. Per tant, conclouia que tota la responsabilitat sobre les existències de farina havia de recaure en la CNT, abans i després de la seva gestió. També acusava a l'ajuntament d'haver estat incapaç d'aconseguir blat per a Lleida i a la central confederal per continuar gestionant de manera independent i poc clara el seu magatzem de queviures. Si Roselló no havia iniciat la difusió dels rumors, demostrava estar-hi d'acord a l'afirmar que tot això

(...) ha repercutido en el sentir colectivo de la masa de opinión y sin que nadie alentara tal sentir, se ha creado un estado de opinión totalmente desfavorable a la CNT.

L'article va merèixer respostes de Morell, sense renovar l'argumentació, i de l'alcalde. Félix Lorenzo acusava a Roselló de fer política per justificar les mancances en la seva gestió. L'ajuntament, a través d'Antonio Porta (ERC), havia negociat directament amb el Consell de Defensa aragonès a Casp, el que va permetre l'arribada a la ciutat de 224.834 quilos de blat i 22.223 de farina entre el 12 d'abril —dos dies després de l'entrevista de Lorenzo amb el Consell— i el 14 de maig. Segons l'alcalde, el pa que s'havia pogut consumir a Lleida provenia d'aquestes negociacions i no pas de les gestions de Pere Roselló. Per tancar el debat Roselló afirmà, naturalment, tot el contrari i Pere Calzada criticà la participació de l'alcalde en el debat

Lamentamos mucho que las postrimerías de su función haya salido tan malparado el que fué alcalde de Lérida por meterse en camisas de once varas.

Resulta per tant evident l'estreta relació establerta entre les disputes polítiques de la rereguarda i la qüestió dels proveïments. Però justament per aquest motiu és curiós que el 12 de juny de 1937 s'incorporés a l'ajuntament, com a regidor de

proveïments, Sebastià Garsaball.²²⁷ Tanmateix, la seva gestió va ser força breu. Un mes després ja trobem en el càrrec a Francesc Balp (UdR).

Un altre tema de discussió fou l'eficàcia en la distribució de les subsistències de l'ordenació social revolucionària. Els preus continuaven pujant incontroladament i el comerç privat continuava sent una realitat. Els anarquistes es queixaven perquè tot i que des de l'inici de la guerra els sous eren més alts, els preus no taxats de molts productes els feien inaccessible i les cooperatives, com a centres de distribució, passaven desapercebudes. S'havien oblidat les demandes inicials d'una nova organització, permetent la reaparició dels botiguers

*Aquellas utopías de las cooperativas centrales y las sucursales por barriadas en las que los mismos consumidores controlan desde el principio hasta el fin los artículos, su procedencia, su administración, su valor y su distribución, han pasado ya al olvido, y así podemos disfrutar otra vez de las delicias de un sistema de distribución que cobra por cualquiera de los productos no sometidos a tasa máxima, cantidades caprichosas, según el lugar de expedición y sus escrúpulos.*²²⁸

Per l'articulista Klein l'acaparament no es podia arreglar amb targetes de racionament ni amb les cues. L'única solució possible era substituir definitivament el comerç privat per cooperatives.²²⁹ Els acaparadors i comerciants desaprensus mantenien els seus negocis i alguns polítics no demostraven capacitats organitzatives

(...) los que no tienen capacidad organizadora suficiente para regentar una Consejería de tal importancia como la de abastos, y, en suma, este sistema incongruente que aparenta ser social y es burgués en demasía, al cual le será difícil resolver ninguno de los problemas que ha planteado la Revolución, sino sabe entrar en ellos de una forma decididamente revolucionaria.

Exigeixen un racionament més lògic i estricte, però que superés les traves burocràtiques i l'apatia dels despatxos

Hay que imponer un racionamiento de guerra justo y equitativo, partiendo de grandes centrales convenientemente situadas en el casco de la ciudad, donde estén almacenadas todas aquellas primeras materias alimenticias que escasean, e ir las distribuyendo convenientemente en días y horas señalados para que todo el mundo pueda recibir su parte aunque ínfima, y los vecinos no tengan que perder el tiempo en esperas interminables.

La solució seria un pla ben organitzat i una millor educació del poble amb els que

*(...) se haría entrar a todos en una disciplina de la alimentación que están necesaria como la de la guerra.*²³⁰

²²⁷ El programa de Garsaball per superar els problemes en la distribució de queviures a Acracia, núm. 278, 15/VI/37, pàg. 2.

²²⁸ Acracia, núm. 312, 24/VII/37, pàg. 2.

²²⁹ Acracia, núm. 110, 1/XII/36, pàg. 4.

²³⁰ Acracia, núm. 337, 23/VIII/37, pàg. 4.

La premsa del POUM també havia manifestat repetidament el seu descontentament amb una política de proveïments incapaç de suprimir l'intermediari i el comerç lliure.²³¹ O d'impedir el boicot a les cooperatives de distribució i de consum. Quan hi havia abundància les reserves alimentàries s'havien consumit incontroladament perquè es pensava en una guerra curta.²³²

Per la seva banda, l'estratègia dels republicans de JRLI se centrà fonamentalment en criticar la gestió de les autoritats locals. Els problemes en la distribució i la manca d'alguns productes bàsics eren simplement responsabilitat de la seva poca eficiència. La manca d'ous s'explica pels preus fixats des del departament municipal de Proveïments (5'25 pessetes la dotzena)²³³ i la manca de pa per la incapacitat d'aconseguir blat i farina de les regions productores aragoneses, quan les autoritats gironines podien importar-lo en gran quantitat des de la més llunyana província de Conca. Per al redactor republicà *als nostres responsables els preocupen més altres afers de més importància revolucionària.*²³⁴

En l'editorial "On anirem a parar?" els republicans resumeixen la visió del problema que consideren més greu després del militar perquè el descontentament podria generar *protestes sorolloses*. Els preus dels aliments s'estaven posant pels núvols davant la voracitat dels venedors, sense que ningú els fiscalitzés, sense cap amenaça real de sancions

Un ou, una pesseta. Un melonet, deu rals. Una lliura de peix, deu pessetes. La carn, que fins fa cinc dies es venia a dotze pessetes el quilo, s'ha posat a quinze, sense cap motiu. Un platet de verdura per a tres o quatre boques, dues pessetes. I així, tot per l'estil.

Al seu entendre, la política econòmica i social només podia crear desajustos, com la reducció de la jornada laboral i l'increment dels salaris. La mateixa opinió els hi mereix la burocratització del sistema incapaç de controlar res.

²³¹ No sempre l'objectiu de les crítiques eren els comerciants o els intermediaris. L'editorial d'*Acracia* "¡Cuidado con las alzas!" havia denunciat als pagesos que pujaven descontroladament el preu dels seus productes al mercat pensant només en un benefici de tipus burgès (núm. 84, 3/XI/36, pàg. 1).

²³² J. MARTÍNEZ, "La desafortunada política de abastos. No se ha sabido controlar ni la distribución ni los precios de las subsistencias" dins *Adelante*, núm. 50, 30/III/37, pàg. 4 i "Editorial. El problema de las subsistencias" dins *Adelante*, núm. 71, 23/IV/37, pàg. 1

²³³ *L'Ideal*, núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3.

²³⁴ *L'Ideal*, núm. 64, 14/V/37, pàg. 3 i núm. 93, 4/XII/37, pàg. 4.

Reclamen un canvi de política immediat per poder fer front als problemes de proveïments.²³⁵

Davant de totes aquestes crítiques la tasca del regidor de proveïments no era pas fàcil. En una entrevista Francesc Balp explicava el caràcter escandalós que la qüestió prenia a Lleida, tot i ser, segons la seva versió, una de les poques ciutats de la zona republicana on es podien adquirir alguns productes de primera necessitat sense cues. A més recordava que la ciutat havia estat un dels principals, i sovint únic, centres proveïdors d'aliments al front del centre i del nord d'Aragó.

Per a Balp l'origen dels greus problemes de la rereguarda radicaven en l'egoisme, en els sabotatges d'agiotistes i especuladors que havien fet fracassar les polítiques dels diferents organismes pensats per proveir a la població d'articles de primera necessitat i per regular els intercanvis. Adoptant la postura oficialista que li corresponia, manifestava la seva confiança en l'actuació de les Juntes Regionals de Proveïments, ja que a l'actuar sobre la vegueria serien més efectives que les anteriors delegacions comarcals —la de Lleida havia tingut una actuació negativa: manca de subsistències, pocs medis a disposició dels delegats, favoritismes i impunitat dels especuladors. Però el bon funcionament de les Juntes requeria tenir sempre en compte les indicacions dels consellers municipals de proveïments que coneixien directament les necessitats, i sobrants, de cada població.²³⁶

5.3 FERITS, MALALTS, ORFES, POBRES I REFUGIATS: UNA REVISIÓ DE LA SANITAT I DE L'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Segons diversos informes donats a conèixer per les autoritats sanitàries, la situació de la ciutat al llarg d'aquests mesos fou satisfactòria. Reconeixien que els efectes de la guerra es deixaven sentir i que les depressions afeblien la resistència física dels lleidatans i els hi dificultaven superar malalties. Però destacaven la inexistència de malalties infeccioses importants, al marge de les afeccions pròpies de cada estació. Els informes es limitaven a recomanar campanyes de vacunacions i a extreure les mesures higièniques —neteja personal, control dels aliments,

²³⁵ *L'ideal*, núm. 80, 3/IX/37, pàg. 1.

²³⁶ *Acracia*, núm. 389, 23/X/37, pàg. 4.

ventilació dels locals i limitar l'ús del tabac.²³⁷ Una excepció es va produir el febrer de 1937 al declarar-se Lleida zona infectada per la ràbia a causa dels abundants gossos abandonats.²³⁸

En canvi, sí que es notaren transformacions importants en els pressupostos sanitaris. Les despeses destinades a la sanitat i a l'assistència social, bona part d'elles a càrrec de la Generalitat, s'incrementaren notablement —creixement de la població hospitalitzada, dels serveis a càrrec de les institucions públiques i arribada dels refugiats. La manera com s'estabilitzaren els fronts de combat provocà que fos molt destacat el nombre de malalts i de ferits aragonesos que ingressaven en centres hospitalaris lleidatans. Un dossier del Consell de Sanitat de Guerra de Lleida, dependent de la Generalitat, recollia els llistats aragonesos ingressats en centres hospitalaris i d'assistència social de la ciutat entre l'inici de la guerra i el final de 1936.²³⁹

Hospital de Catalunya	31 ingressos
Hospital Intercomarcal de Catalunya	27 ingressos (ferits de guerra)
Hospital de la Creu Roja	23 ingressos
Clínica Montserrat	18 ingressos
Hospital Vallory	6 ingressos
Clínica Vázquez de Parga	9 ingressos
Psiquiàtric de les Avellanes	115 ingressos (87 procedents del psiquiàtric d'Osca)
Casa de Maternitat	6 ingressos
Casa d'Acolliment	3 ingressos
Casal del Vell	4 ingressos
Sense especificar el centre	35 ingressos

5.3.1 LA SANITAT ENTRE EL SERVEI, LA GUERRA I LA POLÍTICA

La vida sanitària en aquest període està profundament marcada per dos fenòmens generals. Per una banda les conseqüències dels fets bèl·lics —que

²³⁷ *Acracia*, núm. 35, 6/IX/36, pàg. 3; núm. 88, 7/XI/36, pàg. 4; núm. 258, 22/V/37, pàg. 2.

²³⁸ *Acracia*, núm. 163, 1/II/37, pàg. 2; núm. 165, 3/II/37, pàg. 2; núm. 227, 16/IV/37, pàg. 2; *L'Ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 3.

²³⁹ Els llistats donen els noms dels malalts i ferits, la causa de l'ingrés, la localitat d'origen, la data d'entrada i sortida i sovint el lloc on es dirigien a l'obtenir l'alta (Caixa B-225 expt. 8257 —ADPL—). Força documentació variada del Consell de Sanitat de Guerra es conserva al fons documental de Salamanca: organigrames, expedients personals sobre qüestions professionals, destinacions, nomenaments i mobilitzacions del personal sanitari (metges, veterinaris, infermers/es, etc.), nòmines, qüestions burocràtiques del quarter general de l'Exèrcit de l'Est, cos de veterinaris militars, bestiar al servei de l'exèrcit, etc. (Carpetes 4, 10 i 11. Sección Política Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

modifiquen les necessitats habituals— i per una altra la politització de les seves estructures —el que transforma la seva organització.

La relació del personal adscrit als diferents serveis hospitalaris dependents de la comissaria de la Generalitat s'amplia durant la guerra, fins al punt que els seus salaris anaven a càrrec de crèdits extraordinaris per no tenir una consignació específica en el pressupost en exercici el 1937. Una part de l'ampliació s'explica per la substitució del personal religiós per sanitaris laics, a càrrec de la Generalitat. A més algunes reformes en els centres hospitalaris encara van disparar més les despeses. Una relació de la nòmina del mes de març d'aquell any serveix per quantificar aquest personal, tot identificant-ne una part, i la despesa que li suposava a la Generalitat.²⁴⁰

Centre	Salari
Personal Mèdic al servei dels Hospitals de Lleida	13.209'00
Personal servei auxiliar, Hospital Intercomarcal de Lleida	35.609'81
Personal servei auxiliar i administratiu, Hospital de Catalunya	24.766'00
Personal servei auxiliar i administratiu, Hospital de la Creu Roja	22.231'00
Personal Hospital Lluita Antivenèria	1.985'00
Personal eventual al servei dels Hospitals	700'00
	<hr/> 98.500'81

De manera més detallada, el personal mèdic al servei dels hospitals de Lleida és el següent

Hospital de Catalunya ²⁴¹ (edifici confiscat als germans Maristes)	
Manuel Mercè Sendra	Cap del servei mèdic per als homes
Francesc Miró Cabestany	Metge d'homes
Antoni Sanuy Prenafeta ²⁴²	Metge de dones
Josep M. Rúbies	Medicina General
Antoni Padró	Medicina General
Antoni Pujades Fabregat	Encarregat Oftalmologia
Ramon Sarvicens Gili	Otorrinolaringòleg

²⁴⁰ Caixa A-611 expt. 1419 (ADPL). Més documentació referent al personal sanitari dependent de la Comissaria a caixa A-611 expt. 1420, caixa A-532 expt. 1345, caixa A-611 expt. 1425 i caixa A-532 expt. 1344 (ADPL). En un moment institucional tan complex com el revolucionari, el pagament dels sous no era una qüestió menor. El regidor Enric Bosch (ULS) reflexionava en aquest sentit al considerar que si el Comitè Popular havia intervingut el Dispensari Municipal les despeses que aquest generava, salaris dels metges inclosos, havien d'anar a càrrec del Comitè Popular i no del Municipal (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 15 de setembre de 1936 —AML—).

²⁴¹ Un reportatge sobre aquest centre a *Combat*, núm. 124, 18/XII/36, pàg. 2.

²⁴² El 1938 Antoni Sanuy treballava per la Creu Roja. Informadors i la guàrdia civil l'acusen de tenir un intensa activitat política en l'òrbita de JRL i de ser el floctinent d'Humbert Torres qui li pagà la carrera de medicina (Fons del GC —AHPL— expt. 19 llig. 1).

Josep Estadella Albinyana	Odontòleg
Josep Martínez Teruel	Medicina General
Casimir Torrens Carrera	Medicina General
Enric Domínguez	Farmacèutic

Hospital Intercomarcal ²⁴³	
Lleó Formiguera Menem ²⁴⁴	Director
Enric Godàs Vila	Cap nens
Alfons Franco López	Radiòleg
Ramon Martínez Lage	Otorrinolaringòleg
Antoni Viñes Vallverdú ²⁴⁵	Ajudant de Cirurgia
Antoni Borràs Estiarte	Ajudant de Cirurgia
Francesc Farré Gés	Ajudant
Francesc Serra Salses ²⁴⁶	Medicina General
Marian Rovellat Canals	Uròleg
Vicens Ferrándiz Senante	Cap de l'equip quirúrgic de guerra
Josep Fontanet Petit	Equip quirúrgic de guerra
Antoni Rodríguez Arias	Equip quirúrgic de guerra
Josep M. Sala Ponsati	Equip quirúrgic de guerra
Enric Gabàs	Ajudant de l'equip quirúrgic de guerra

En una altra relació de començaments de 1938 també hi figuren entre la plantilla de l'intercomarcal els metges Juli Vallory Carreras (uròleg), Antoni Pujades Fabregat²⁴⁷ (oftalmòleg) i Ramon Sanvicens Gil (otorri).

Hospital de la Creu Roja	
Josep Cava Comabella	Medicina General
Pascual Solà Pàmpols	Medicina General
Epifani Bellí Castiel	Medicina General

²⁴³ *Acracia* publicà un reportatge sobre aquest centre, en altres moments conegut com Hospital Provincial i actualment com Hospital de Santa Maria, al núm. 43, 16/DX/36, p. 1-2.

²⁴⁴ Lleó Formiguera era un dirigent del Partit Radical Socialista durant la República. En la postguerra se l'acusa de ser *sumamente marxista y propagandista* i d'impulsar la sindicació dels sanitaris. L'abril de 1939 fou detingut a Igualada (Fons del GC —AHPL— expt. 61 llig. 6).

²⁴⁵ A Antoni Viñes se li va incoar un expedient de Responsabilitats Polítiques el 1939. Com en tants altres casos instruïts en el marc d'aquesta legislació, les informacions aportades pels diferents agents participants van ser contradictòries. Per l'ajuntament de Lleida, la guàrdia civil i el governador civil va ser militat d'Estat Català i va poder arribar a dirigir l'Hospital de Catalunya per la seva opció política. També se l'acusa d'organitzar l'Hospital Militar de l'Espluga de Francolí, arribant a tinent de l'exèrcit republicà (el 1940 tenia la mateixa categoria en el franquista). Per contra, des de Vilanova de Segrià (localitat on va exercir entre el 1932 i finals de juliol de 1936) l'ajuntament, la Falange i el rector apunten que la seva única militància havia estat la d'Acció Ciutadana i que només va treballar a l'hospital de Catalunya perquè l'obligaren. Un cop allà va intentar ocupar als germans maristes com a infermers a l'hospital i els ajudà a fugir a l'estranger. No cal dir que la seva declaració confirma aquestes informacions. Segons ell va ser el doctor Formiguera qui l'obligà a treballar al nou centre hospitalari de Lleida. Es va haver d'afiliar en una organització esquerrana perquè el seu nom havia *sonat* en el comitè de salut públic (*el coco de Lérida*) i va escollir Estat Català per ser amic d'un dels seus fundadors, Josep Clota.

²⁴⁶ Sembla que Francesc Serra durant la guerra va mantenir una actitud contrària a l'evolució política de la rereguarda, protegint a militants de la dreta. Donava 50 pessetes al mes a Anita Artigues Solano del Socors Blanc (Fons del GC —AHPL— expt. 18 llig. 1). El 1938 ocupava el càrrec de delegat mèdic de Sanitat de Falange.

²⁴⁷ Antoni Pujades va ser Regidor per AC el 1931 i per JRLI el 1934.

Hospital de la Creu Roja	
Eugení Pàmols Solà	Medicina General
Sever Alonso Nieto	Medicina General i Pavelló Militar
Lluís Alonso Olarte ²⁴⁸	Odontòleg

Altres centres	
Miquel Hellín Sol ²⁴⁹	Hospital de Lluita Antivenèria (hi treballen unes 8 persones, entre elles els fills del doctor Hellín, Miquel i Lluís)
Josep Benavent Carracedo ²⁵⁰	Director del Centre Sanitari Intercomarcal (hi treballen unes 13 persones)
Jaume Balagueró Pedrol	Director del Centre Sanitari Intercomarcal (mentre Benavent Carracedo va estar servint al front)
Aurèlia Pijoan Querol	Auxiliar del Servei Bacteriològic del Centre Sanitari Intercomarcal
Francesc Bordalba Armengol	Director del Dispensari Antituberculos (hi treballen unes 5 persones)

Cal notar que entre les plantilles dels diversos centres sanitaris van treballar durant la guerra persones de variada procedència política i partidista. Des del comunisme, com Aurèlia Pijoan, fins a lligaires com Miquel Hellín o Lluís Alonso, passant per les diverses tendències del republicanisme —Josep Benavent, Antoni Pujades o Lleó Formiguera. Tots aquests metges tenien assignades cinc-centes pessetes mensuals des de la comissaria de la Generalitat. Però a més dels equips mèdics, els centres hospitalaris havien de tenir tota una plantilla per cobrir la resta de serveis de cada centre

Hospital Intercomarcal	
Ocupacions	Pessetes mensuals
56 infermeres	200
5 infermeres esterilització	200 (2 reben 320'83)

²⁴⁸ Procedent de la Lliga, Lluís Alonso va formar part de la comissió gestora de la Diputació Provincial després de l'ocupació.

²⁴⁹ Recordem que el seu germà Victor Hellín estava a la presó, condemnat pel tribunal popular, per haver participat en la revolta de juliol de 1936. Miquel Hellín, procedent de la Lliga, s'afilià com la majoria del personal sanitari de Lleida a la UGT durant la guerra. Tot i que el seu passat lligaire li va valer alguna acusació de separatisme en els primers anys de postguerra, fou considerat persona afectada a la *Causa*, motiu pel qual el proposaren el 1938 com a delegat provincial de Sanitat de Falange i nomenessin metge de la Presó Provincial (Fons del GC —AHPL— expt. 33 llig. 1). Lluita Antivenèria era originalment una secció del Dispensari Municipal (Gota de Llet, propera al mercat del Segre —Sant Lluís—), juntament amb la Casa de Socors i el propi Dispensari, però durant la guerra passa a dependre del comitè d'Hospitals de la Generalitat, quedant les altres dues seccions sota control municipal. El doctor Hellín explica el funcionament del dispensari a *Acracia*, núm. 46, 19/DX/36, pàg. 4.

²⁵⁰ A Josep Benavent se li va obrir un expedient de Responsabilitats Polítiques on se l'acusava de ser un membre destacat de JRL i d'haver-se significat políticament des dels fets d'octubre de 1934, i encara des dels de Jaca de 1930. El Centre Sanitari Intercomarcal que dirigia Benavent va ser construït durant la guerra encara que el projecte era anterior. Els projectes, plànols i pressupostos a Caixa C-274 expt. 11265 i 11266 (ADPL).

Hospital Intercomarcal	
1 encarregada de la roba	200
3 cosidores	200
7 rentadores	200 1 de les rentadores només rep 75 pessetes, 40 de les quals corresponen al pressupost ordinari
2 cambreres	75 40 d'elles via pressupost ordinari
7 dones neteja	200
2 ajudants farmàcia	100 i 125
1 practicant farmàcia	350
2 secretaris	290
1 secretària	200
2 porters	350 i 290
2 abastos i filiacions	290
34 infermers	200-350
1 jardiner	350
1 cuiner	350
2 ajudants cuina	290
1 mosso de cuina	260
1 ajudant de cuina	100
2 encarregats proveïments	350
3 xofers	350
1 llaurer	350
4 calefacció	350
11 practicants	350 (igual homes i dones)
1 mecànic	290
1 ajudant radiòleg	290
2 administració	350
1 practicant farmàcia	350

Hospital de Catalunya	
Ocupacions	Pessetes mensuals
1 Administració	250
1 secretari	150
1 secretària	290
2 porters	200 i 290
3 infermers	dos 200 i l'altre 290
8 mossos	entre 150 i 350
1 mosso de farmàcia	200
1 proveïments	350
1 cuiner	350
4 ajudants cuina	entre 200 i 350
5 cambreres	entre 200 i 290
1 barber	350
1 hortolà	260
1 avicultor	85
3 xofers	350
1 practicant	350
9 alumnes interns	entre 110 i 200 una part ja reflectida en el pressupost ordinari
57 infermeres	200
8 rentadores	200

Hospital de Catalunya	
1 encarregat del guarda-roba	200
4 dones neteja	200
1 minyona	75

Hospital de la Creu Roja	
Ocupacions	Pessetes mensuals
26 infermeres	200
7 dones neteja	200
1 conserge	300
	75 de les quals les cobra de la Creu Roja
1 cuiner	300
1 ajudant de cuina	200
1 cambrer	300
2 secretaris	240
1 vigilant de nit	300
1 barber	240
2 practicants	350
2 alumnes interns	290
2 oficials	300
17 xofers	300
24 ambulàncies	entre 150 i 300

Lluita Antivenèria	
Ocupacions	Pessetes mensuals
1 administrador (Lluís Hellín Sol)	290
1 practicante	350
	165 les rep directament de la Generalitat
3 infermeres	200
3 dones neteja	200
1 cuiner	350

Personal eventual al servei dels hospitals de Lleida	
Ocupacions	Pessetes mensuals
2 pintors	280
1 matalasser	140

I encara hi havia més despeses d'origen sanitari que anaven a càrrec de la Generalitat, com per exemple l'alimentació dels hospitalitzats. Novament un exemple concret pot aproximar-nos la quantitat de les despeses en aquest sentit²⁵¹

Hospital Lluita Antivenèria

18 llits ocupats de 21 disponibles (l'agost de 1937 ja eren 40)
82'57 pessetes diàries (4'60 per llit ocupat)

²⁵¹ La relació és del 3 de gener de 1937. Els ingredients especificats en la dieta dels hospitalitzats són els següents: pa, llet, ous, cafè, pasta de sopa i fideus, sucre, carn, verdura (patates, col, col-i-flor i enciam), mandarines, gallines, oli i vi, a més del carbó (Caixa B-225 expt. 8271 —ADPL—). Llargs llistats de militars (soldats, guàrdies civils, etc.) ingressats a l'Hospital Intercomarcal a càrrec de la comissaria de la Generalitat (Caixa A-190 expt. 686 —ADPL—). I a més també podien presentar-se despeses extraordinàries, com el carbó i els queviures necessaris pels treballadors de tres trens sanitaris estacionats a Lleida a finals de 1936 (Caixa B-225 expt. 8271 —ADPL—).

Hospital Intercomarcal de Catalunya
 200 llits ocupats de 253 disponibles (l'agost de 1937 ja eren 325)
 718'65 pessetes diàries (3'59 per llit ocupat)

Hospital de Catalunya
 360 llits ocupats de 400 disponibles
 1.134'50 pessetes diàries (3'15 per llit ocupat)

La comissaria de la Generalitat també va fundar el Sanatori Mental d'Os de Balaguer al convent de les Avellanes (la Noguera). El director de la Casa d'Acolliment, de qui va dependre el Sanatori, considerava que aquesta mesura havia estat un encert ja que va permetre tenir un centre reservat per aquests malalts, molts dels quals vivien barrejats amb el acollits a la Casa de Misericòrdia fins aleshores. Es van traslladar un mínim de seixanta-set malalts de la casa, que en temps normals s'haguessin ingressat a l'Institut Psiquiàtric de Vilaboi de Llobregat.²⁵² En aquest centre va passar amagat una part de la guerra el capità Mora que aconseguí fugir ferit del piquet d'execució l'estiu de 1936 —formava part de la guarnició sollevada a Lleida.

Una altra part important dels ingressats procedia del manicomi d'Osca. L'afluència de malalts de diverses zones va ser constant al llarg de tota la guerra. Per exemple, el 28 de maig de 1938 van arribar-hi vint-i-cinc dones que amb anterioritat havien estat al centre d'Osca i a l'Institut Mental de Barcelona. Segons una relació del 3 de gener de 1937 hi havien al sanatori vuitanta-set malalts procedents d'Osca, trenta d'altres localitats i vint-i-tres empleats. Tot plegat sumava cent quaranta persones i una despesa de 13.343 pessetes mensuals, sense comptar els salaris —11.000 per alimentació i 2.242 de jornals per als que treballen la terra. El director del Sanatori era el metge A. Peña i l'administrador, nomenat interinament pel comissari Vilà, Tomàs Pàmies Pla. Segons el seu propi testimoni, Pàmies va acceptar passar de ser un activista polític a funcionari de la Generalitat

²⁵² *Memòria de la Casa d'Acolliment, 1937* (Llegat Areny, IEL). Llistes d'ingressats (classificades per dates d'ingrés i llocs de procedència), projecte de pressupost, memòria del funcionament del centre, còpia de les Bases de Treball del Sindicat Únic de Productes Químics (secció Infermera) de l'Institut Frenopàtic de les Corts (Barcelona) per adaptar-les al centre lleidatà (Caixa A-207 expt. 750, caixa B-618 expt. 9916, 9918, 9919 i 9920 i caixa B-225 expt. 8271—ADPL—). Alguns informes polítics dels empleats del Sanatori (Fons del GC—AHPL— expt. 36 llig. 8).

desenganyat de l'evolució que havia seguit la revolució i de la violència que havia generat.²⁵³

L'administració de la sanitat durant aquesta etapa va merèixer una atenció important per part de les autoritats franquistes de postguerra que acumularen força documentació i investigacions sobre ella.²⁵⁴ Com la resta d'àmbits de la vida ciutadana, la sanitat va entrar durant la guerra en un procés d'intensa politització en el que s'imposà la UGT com a principal central sindical del sector. L'Agrupació Professional de Metges, adherida a la UGT, es va constituir el 18 de setembre de 1936 i integrà a la majoria dels metges de Lleida i comarques. El sindicat de Metges de Catalunya havia decidit afiliar-se a una de les centrals sindicals obreres perquè

Nosaltres que som uns treballadors, autènticament treballadors, amb els drets i deures de la massa proletària, hem cregut arribat el moment de demostrar l'afirmació de classe, i precisament per aquesta raó ens agrupem e incorporem col·lectivament, al moviment proletari ibèric

Van triar la UGT perquè deien coincidir més amb els seus programes i manifestos.²⁵⁵

El sindicat de Treballadors de Sanitat de la UGT, que tenia la seu a la plaça Catalunya (número 7, 1r, 1a i 2a), es va dividir la primavera de 1937 en dues seccions. El 7 de març es va constituir la secció d'Infermers i d'Infermeres, amb el següent consell directiu²⁵⁶

²⁵³ Tomàs Pàmies va ser dirigent polític i sindical a Balaguer (Partit Comunista Català, BOC, CNT, UGT i PSUC). Va formar part del comitè revolucionari de Balaguer el 1936 en representació de la UGT i del PSUC. Morí exiliat a Praga. La seva trajectòria pot seguir-se a Tomàs PÀMIES i Teresa PAMIES, *Testament a Praga* (les referències a l'etapa com a administrador del Sanatori a les p. 147-152).

²⁵⁴ Fons del GC (AHPL) bona part dels expedients dels lligalls 40, 42, 43, 50, 59, 60, 61 i 62. La major part de la documentació conservada a la delegació d'Ordre Públic la componen còpies de documents pels quals el sindicat sanitari ugetista proposava treballadors —des de dones de la neteja fins a metges— als administradors dels diferents hospitals o al comissari de la Generalitat. Pel to de les notes, aquests no devien tenir més remei que acceptar les persones proposades per UGT. També es conserven referències a l'organització del sindicat, certificats demostratius del talant antifeixista dels afiliats, llistats d'afiliats, algunes quotes i rebuts de jubilació, mesures exercides per protegir els drets laborals dels associats — fonamentalment exigències salarials— o l'organització de classes de cultura general per part de la FETE. Carme Roure i Carme Andreu s'havien ofert a impartir-les desinteressadament (Fons del GC —AHPL— expt. 28 llig. 42). I, finalment, també es conserven abundants informes elaborats per les autoritats franquistes sobre les persones que apareixien en tota aquesta documentació. En la llista dels informadors que permeteren l'elaboració d'aquests informes hi apareixen de manera freqüent uns pocs noms, especialment un home i una dona.

²⁵⁵ UHP, núm. 43, 21/IX/36, pàg. 2.

²⁵⁶ Fons del GC (AHPL) expt. 62 llig. 40 i UHP, núm. 188, 10/III/37, pàg. 2.

Bernardino Huguet Gasol ²⁵⁷	secretari sindical
Pepeta Herrera Benet ²⁵⁸	secretària administrativa
Sapiña	secretari d'organització
Alba Altemir	sots-secretària d'organització
Lluïsa Bellart Gomà ²⁵⁹	sots-secretària d'administració
Absalón Cuevas Guerra ²⁶⁰	suplent del consell directiu
Casimiro Vila ²⁶¹	suplent del consell directiu

La direcció de l'altra branca el sindicat, poc abans de l'ocupació, estava integrada per²⁶²

Antoni Vilalta Solé	secretari general
Josep Domingo Figueres	secretari d'organització
Anselma Allué	secretària administrativa
Ricard Vila Romeu	secretari d'agitació i propaganda

Antoni Vilalta, practicant, ja militava en el socialisme abans de la guerra. El 1948 encara no havia pogut recuperar la seva plaça en la Casa de Socors municipal, fet en el que va influir un informe policíac del 1945 que l'acusava de participar en *tertulias de elementos desafectos y en sus conversaciones se muestra desafecto como sus amistades*. Josep Domingo procedia de la CNT i Ricard Vila era un veterinari barceloní de qui es sospitava que havia mantingut una activitat maçònica, motiu pel qual va ser processat pel Tribunal per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme —el seu expedient fou sobressegut).²⁶³

El metge Salvador Vázquez de Parga y Jorge presidí el sindicat Únic de Sanitat de la CNT que, segons alguns testimonis de postguerra, reuní als sectors més conservadors del món sanitari en front de les opcions més radicalitzades que

²⁵⁷ Empleat a la Casa de Socors, Bernardino Huguet va obtenir de la Generalitat la dedicació exclusiva a les tasques sindicals, enteses com un servei de guerra més. A finals de 1937 el nomenaren encarregat de proveïments dels hospitals de Lleida. Sembla que abans de la guerra havia militat a JRLI ingressant posteriorment al PSUC (Fons del GC —AHPL— expt. 58 llig. 40).

²⁵⁸ Va ser durant la guerra quan Pepeta Herrera inicià la seva militància socialista i va obtenir el certificat d'infermera expedit per la facultat de Medicina de Barcelona. La titulació li va permetre treballar a la Casa de Maternitat. Els informants de postguerra consideren que va mantenir una bona conducta pública i moral (Fons del GC —AHPL— expt. 56 llig. 40).

²⁵⁹ Infermera als hospitals de Catalunya i Intercomarcal, fou acusada després de l'ocupació d'haver mantingut una intensa activitat propagandista en favor del socialisme i d'ocupar la presidència de la secció de sanitat de la UGT (sic) des de finals de maig de 1937 (Fons del GC —AHPL— expt. 17 llig. 43 i expt. 30 llig. 62).

²⁶⁰ Salesià de Barcelona que havia arribat a Lleida fugint de la persecució religiosa. Sembla que mentre va estar a Lleida va donar la comunió en diverses ocasions a l'Hospital de Catalunya (Fons del GC —AHPL— expt. 65 llig. 40).

²⁶¹ Antic militant d'ERC, participà en la campanya electoral de 1936, que va treballar a l'Hospital de Catalunya i com auxiliar de l'inspector de Treball (Fons del GC —AHPL— expt. 66 llig. 40).

²⁶² Fons del GC (AHPL) expt. 57 llig. 50.

²⁶³ Fons del GC (AHPL) expt. 57, 58 i 60 llig. 50.

aplegà la UGT.²⁶⁴ El doctor Francesc Bordalba també va optar per afiliar-se a la CNT quan

*(...) en Septiembre de 1936, por la radio y por la prensa, se nos hizo saber a los Médicos que nadie podría ejercer la medicina sino estuviera sindicado. Casi todos los médicos de Lérida habían ingresado ya en la U.G.T. y los pocos que quedábamos, en su mayoría destacados elementos de derecha, lo hicimos a la C.N.T. logrando de esta forma estar en parte defendidos por esta sindical.*²⁶⁵

Tot i això, una nota publicada a *Acracia* poc després de la constitució del sindicat aclaria els objectius de l'organització

*Nuestro propósito es la socialización de la sanidad, basada en el principio, cada uno trabajar con arreglo a sus fuerzas y consumir con arreglo a sus necesidades, y hacer que al personal sanitario le desaparezcan toda clase de preocupaciones de carácter económico, que en la mayoría de los casos redundaba en perjuicio de los enfermos, para lo cual vamos a la incautación de todos los centros sanitarios por el personal que componga la plantilla de los susodichos centros y control de los mismos, por personal técnico elegido en asambleas generales del personal.*²⁶⁶

Els centres hospitalaris també transformaren la seva organització a l'organitzar comitès de control. El de l'Intercomarcal també era el Comitè Administratiu dels Hospitals de Lleida, al voltant del qual funcionaven la resta de centres de la ciutat i comarques. Hi tenien representació les tres tendències sindicals a través de

Joan Mazarico Bernadó	UGT
Miquel Qui Gilabert	POUM
Jaume Cuspinera Curió	CNT

Aquesta organització es va mantenir fins que el 12 de març de 1937 se signà l'acta de dissolució del Comitè. Segons consta en la mateixa acta, els representants de la UGT i del POUM acceptaren la dissolució, però el de la CNT s'hi oposà abradadament. A partir de la data, les tasques del comitè les realitzaria Enric Tarruella Fontova, nomenat administrador pel comissari de la Generalitat.²⁶⁷ Miquel Qui havia estat membre del comitè de l'Hospital Intercomarcal i nomenat

²⁶⁴ Fons del GC (AHPL) expt. 68 llig. 4.

²⁶⁵ Fons del GC (AHPL) expt. 36 llig. 1.

²⁶⁶ *Acracia*, núm. 37. 9/IX/36, pàg. 4. Respecte a l'objectiu que els treballadors confisquessin i gestionessin directament els centres sanitaris, cal apuntar que el doctor Vázquez de Parga, president de la CNT, tenia la seva pròpia clínica. La reorganització del sindicat a *Acracia*, núm. 197, 12/III/37, p. 1-2.

²⁶⁷ L'acta també estava signada per Josep Capella Garrové (delegat de sanitat de Guerra, en representació Comissari) i Lleó Formiguera Menem (com a director de l'Hospital Intercomarcal). Caixa B-225 expt. 8271 (ADPL).

per les autoritats republicanes administrador del centre. L'anterior titular del càrrec fou assassinat en l'esclat violent de 1936, com també ho va ser el pare de Qui.²⁶⁸

Tota aquesta politització del món de la medicina comportà la denúncia que el 1939 presentà la junta del Col·legi Oficial de Metges de Lleida al Tribunal de Responsabilitats Polítiques. En la llista hi apareixien tot un seguit de col·legues amb un passat polític considerat aleshores culpable.²⁶⁹

I la farmàcia tampoc es va mantenir al marge dels canvis. Des de la Creu Roja es requisaren els laboratoris i la farmàcia de Francesc Pons Segués, que es convertí en el servei farmacèutic oficial —encarregat, per exemple, de servir al front aragonès— regit per un comitè de control obrer integrat per treballadors d'ambdós sexes. Per presidir-lo fou escollit primer Gabriel Pernau, un treballador de tendències dretanes, i després, al morir aquest en el bombardeig del 2 de novembre de 1937, Ismael Pons Segués. Segons declaració del Col·legi Oficial de Farmacèutics la situació va ser ben vista i acceptada per la resta de farmacèutics locals perquè així es van evitar confiscacions en altres establiments.²⁷⁰ El funcionament del servei farmacèutic empitjorà amb l'evolució de la guerra. *L'Ideal* denuncià que es va veure molt afectat per la mobilització del seu personal, especialment el de la farmàcia Pons. L'efecte més important va ser la reducció dels serveis nocturns.²⁷¹

Segons algunes informacions de la policia de postguerra, el Comissari Joaquim Vilà va destinar a Francesc Pons Segués a França per aconseguir partides de medicaments pel Comitè de Farmàcia de Lleida. Uns altres testimonis apunten

²⁶⁸ Fons del GC (AHPL) expt. 52 llig. 40.

²⁶⁹ Conxita MIR, Judit FARRÉ, Fabià CORRETEGÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, pàg. 234. Els denunciats van ser: Lleó Formiguera Menem, Francisco Blavia Pinto, Víctor Manuel Salagaray García, José María Benavent Carracedo, Epifani Bellí Castiel, Enric Godàs Vila, Mario Capella Valenti (Barcelona), Robert Pereña Reixachs, Antoni Pujadas Fabregat, Ramon Solé Gabaldà (Guissona), Vicente Martínez Argona, Juan Olivé Capdevila (Juneda), José Flor Martus, Jaime Clotet Vives, Josep Sastre Torruella (Tremp), Pascual Solà Pàmpols, Antoni Vives Valtverdú, Mario Torres Castella, Antoni Borràs Estiarte, Antoni Gili Burget i Francisco Broncano Álvarez.

²⁷⁰ La delegació de Lleida del Consell Sanitari de Guerra recomanà públicament la farmàcia d'urgència elaborada per la farmàcia Pons (*Acràcia*, núm. 120, 12/XII/36, pàg. 2). La farmàcia va realitzar una exposició al seu aparador del carrer Major d'aquestes farmàcies, familiars i individuals, de socors i d'assistència a ferits en cas de bombardeig, d'explosió de mines i de prevenció de ferides de qualsevol tipus. Segons la premsa gaudien de gran acceptació entre els treballadors pel seu preu i utilitat (*Acràcia*, núm. 198, 13/III/37, pàg. 2). Per altra banda, una investigació realitzada després de l'ocupació reconeixia que tots els empleats de l'establiment es van veure obligats a afiliar-se a la UGT (Fons del GC —AHPL— expt. 60 llig. 40).

²⁷¹ *L'Ideal*, núm. 82, 17/IX/37, pàg. 3.

que va fugir per por a ser detingut. Després de l'ocupació de la ciutat, el Col·legi, segons el seu propi testimoni, no va haver d'intervenir en la Farmàcia perquè Francesc Pons Castellà —nebot de Francesc Pons Segués, copropietari, falangista i futur alcalde dels anys seixanta— ja estava a la ciutat i l'oncle hi arribà pocs dies després.²⁷²

Les relacions laborals en l'àmbit farmacèutic també poden ser un bon exemple, un exemple més, de la sindicalització de la societat. A finals de febrer de 1938 un empresari del sector rebia el següent comunicat del consell directiu de la secció d'Auxiliars de Farmàcia i Laboratori del sindicat de Treballadors de Sanitat (UGT)

*Tenim a bé comunicar-li que el company J.R., afiliat en aquest Sindicat (...), que presta els seus serveis en la vostra Oficina de Farmàcia, havent complert els 23 anys i atenent-se a les bases de treball, a partir del mes que som li correspon el sou de 425 pessetes. Per tant ho posem en el vostre coneixement per als efectes oportuns. Salutacions obreres, quedant vostres i de la causa antifeixista.*²⁷³

5.3.2 EL DISCURS REVOLUCIONARI DE L'ASSISTÈNCIA SOCIAL

Si la gestió sanitària incrementà les atribucions de la Generalitat, el mateix es pot dir de l'assistència social quan tot un seguit d'institucions, com la Casa de Maternitat, la Casa de Misericòrdia o l'asil de les Germanetes dels Pobres, substituïren el personal religiós per laics i s'afegiren a les competències de la Comissaria delegada de Lleida. L'esforç introduït pel canvi no era petit ja que es tractava d'unes entitats que assistien a un nombre considerable de persones. Un informe del 6 d'agost de 1937 assenyalava que la Casa d'Acolliment, nova nominació de la Misericòrdia, tenia cinc-centes places —amb quatre-cents sis llits ocupats en aquella data— i la de Maternitat tres-centes quaranta-vuit —i dos-cents vuitanta un asilats.²⁷⁴

²⁷² Fons del GC (AHPL) expt. 34 llig. 1. Controlar els medicaments va ser una preocupació de les autoritats des d'un bon començament. A mitjans de setembre els regidors lamentaven la *disbauxa* regnant en el dispensari municipal *en la qüestió dels medicaments que es facil·liten inclús als forasters* (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 15 de setembre de 1936 —AML—).

²⁷³ Fons del GC (AHPL) expt. 11 llig. 40.

²⁷⁴ Caixa C-274 expt. 11258 (ADPL).

Més interessant que les xifres d'ocupació, és el discurs ideològic elaborat pels portaveus de la nova societat sobre l'assistència social. En aquest terreny l'esperit revolucionari calia entendre'l com laïcització i modernització del servei en front de conceptes més conservadors basats en la caritat tradicional. El comissari Joaquim Vilà signà els pròlegs de les memòries de les cases de Maternitat i d'Acolliment que el juliol de 1937 edità la Comissaria de la Generalitat per fer públic el seu funcionament al llarg d'un any de canvis.²⁷⁵ En aquests textos es presenta com a magnífic exponent de les transformacions revolucionàries la concepció d'assistència social regida per *l'imperi de la higiene i de l'aigua, per la netedat material i moral (...) una de les rames de l'alliberació humana que més necessitat de transformació tenia*. La preocupació per la guerra, segons Vilà, no era excusa per oblidar altres objectius socials fonamentals, com la cura de les mares i dels infants.

Al marge de la tendenciositat política de les crítiques a l'antiga direcció, sembla evident que les condicions de vida als centres havia estat sempre difícil. Les relacions de nois arribats a l'edat de mobilització i nascuts a la Maternitat, facilitades pel comissari a l'alcalde durant l'any 1937, prova que molts no sobreviuen als primers anys de vida.

Any de naixement	Total nascuts	Morts abans dels tres anys
1916	17	6 morts el 1916 4 morts el 1917
1917	23	9 morts el 1917 4 morts el 1918 1 mort el 1919
1918	35	11 morts el 1918 4 morts el 1919 3 morts el 1920
1919	25	13 morts el 1919 4 morts el 1920

Però el to triomfalista de les proclames oficials no era compartit per tothom. Per a alguns redactors d'*Acràcia* l'assistència social durant la guerra continuava sent una forma de caritat. La societat no havia canviat tant com es

²⁷⁵ Les dues Memòries es poden consultar al Lligat Areny (IEI). Les posteriors referències al funcionament de la Maternitat i la Casa d'Acolliment estaran extretes d'aquests llibres.

pretenia, les diferències no havien desaparegut i pels carrers de Lleida es continuaven veient captaires i tolits demanant almoines. Per altra banda, sostenien que la caritat oficial era tan humiliant com la privada perquè no reconeixia un dret, sinó que atorgava un favor. També es criticava el manteniment dels festivals benèfics, continuadors de la caritat cristiana, en nom dels múltiples drames de la guerra. Tothom podia veure's assetjat per múltiples subscripcions.

Les recaptés són contínues, inacabables, repetides i d'una diversitat aclaparadora, ni un vianant s'escapa del requeriment persistent.

A més, qüestionaven la moralitat de destinar part dels diners a l'organització de les festes recaptatòries. Fins i tot, l'escepticisme els hi permetia sospitar que algú pogués enriquir-se amb aquelles campanyes.²⁷⁶

5.3.2.1 La Casa de Maternitat: d'imatges sagrades a Walt Disney

Al transformar l'administració de la Casa de Maternitat, els revolucionaris van decidir substituir l'austera decoració d'inspiració religiosa per *dibujos "Baldisney" a todo color*. Les icones nordamericanes no eren interpretades en aquell moment com un símbol de colonització cultural, sinó d'alegria infantil. La reestructuració experimentada a la Casa a partir de l'estiu de 1936 va començar amb la renovació de l'equip rector. A proposta de la FETE fou escollit com a director Ramon Sales Torres, el nou metge seria Josep Roig Gelabert i Josep Reus Papasseit el cap de cuina. El nou director era un mestre procedent de la Petera, grup local que seguí la curiosa trajectòria política durant la República descrita en un capítol anterior, des de JRLI fins al partit de Marcel·lí Domingo, passant pel CRFS i la USC. Sales, membre de la lògia Pitàgoras que havia desenvolupat activitats oposidores a la dictadura del general de Primo de Rivera, ocupà càrrecs directius en totes aquestes organitzacions polítiques. Josep Reus, també membre de Joventut i de la CRFS, regidor el 1931 —motiu pel qual la legislació de responsabilitats polítiques franquista el sancionà amb una multa de vint mil pessetes que pagà la seva dona mentre ell estava a l'exili francès. Finalment, pel que fa al

²⁷⁶ *Acracia*, núm. 150, 16/VI/37, pàg. 1 i C., "Els ajuts quimèrics" dins *Acracia*, núm. 69, 18/VI/37, p. 4.

doctor Roig Gelabert, la delegació falangista de Sanitat a Lleida l'acusà el 1938 d'haver estat l'encarregat *del Abortorium durante la dominación roja; habiéndose practicado en dicho establecimiento por él una infinidad de abortos.*²⁷⁷

També foren contractats interinament un mínim de quaranta-nou treballadors per substituir al personal religiós del centre —els sous oscil·laven entre les dues mil i les tres mil pessetes anuals, segons la categoria professional. L'antiga direcció no va ser únicament desplaçada, sinó que patí alguns dels efectes de l'onada anticlerical. El comissari de la Generalitat va ordenar en dos ocasions que s'anul·lessin uns comptes corrents que tenien com a titulars a la Superiora de la casa de Maternitat i a internes del centre i que se n'obrissin uns de nous on només hi constessin els noms d'aquestes.²⁷⁸ A més, ja vàrem comprovar com a la Superiora se li havien confiscat propietats urbanes.

L'objectiu declarat de la renovada institució era impulsar els valors revolucionaris, introduir una administració més racional i acabar amb el tradicional concepte d'hospici, entès com un centre gris de tortura, on menyspreaven als nens per pecats heretats. Les religioses que regentaven la Maternitat, es diu ara, només aspiraven a fomentar el sentimentalisme popular per salvar els seus propis interessos, sense manifestar cap preocupació real pels nens. Es critica frontalment la concepció religiosa de la maternitat d'unes dones que no en tenien cap experiència personal i que condemnaven a mares i fills quan els naixements es produïen fora del matrimoni. Les monges s'afanyaven a apartar els fills bastards del vici perquè *en la consciència d'aquelles histèriques quedava així santificada la martirització de les mares*. Les mares solteres eren acollides en un departament

²⁷⁷ Ramon Sales, com també el nou director de la Casa d'Acolliment Miquel Sol, eren mestres municipals pel que el comissari Joaquim Vilà comunicà al comitè municipal que tots dos havien estat *requisats* per la Generalitat (Acta de la sessió municipal —comissió de govern— corresponent al dia 1 de setembre de 1936 —AML—). L'acusació falangista contra Roig fou confirmada pel Comissari de policia, encara que apuntà que ho féu forçat (Fons del GC —AHPL— expt. 65 llig. 4). Com a administrador de la Maternitat trobem a Jaume Campmany Arbonés i com a habilitats del personal a Alfons Serrano i el mateix Jaume Campmany. Entre la documentació de la Generalitat es conserven molts expedients relacionats amb el personal de la Maternitat, de la Casa d'Acolliment i del Casal del Vell: Caixa A-207 expt. 750, caixes A-534-535 expt. 1347-1348, caixa A-611 expt. 1419, caixa A-612 expt. 1426-1427 (ADPL).

²⁷⁸ Caixa C-134 expt. 10939 (ADPL).

anomenat de les boges, una mena de presó on l'única atenció rebuda era la religiosa.²⁷⁹

Per contra es defensa una concepció científica de l'educació, de la higiene i de la pràctica hospitalària, així com una visió moderna de la maternitat. La mare havia de ser protegida fos quina fos la seva condició, car la maternitat no depenia de l'estat civil de la dona. S'havia de fomentar que les mares reconeguessin i s'encarreguessin personalment dels seus fills perquè *no és igual la llet materna que la mercenària*. I quan això no fos possible caldria impulsar una política d'afillaments per evitar que els orfes creixessin en un centre. Cal notar que aquesta defensa de la maternitat anava acompanyada d'una pejorativa valoració moral de les dides que l'autor del text no explica.

La mateixa posició inspira la manera com s'havia de tractar als nens orfes. Es reivindica el final dels expòsits tristos que desfilaven arrengrerats i uniformats pel carrer, per donar a pas a uns nens alegres que podien vestir com la resta de xiquets de la ciutat. Igualment, foren suprimides les visites restringides a un horari determinat i les sortides al carrer deixaren de fer-se en formació.

També s'havien d'introduir noves orientacions pedagògiques que fomentessin la convivència i el sentit crític i de llibertat dels nens. Com a exemple d'aquesta idea s'aplicà la coeducació. Això sí, les encarregades de tenir cura dels nens més petits serien les nenes més grans perquè *desitgem que la nena sobretot, ultra l'escola, posseeixi domini dels afers domèstics: cosir, brodar, cuinar, etc.* Per difondre aquests principis es va posar en marxa un parvulari montessori, dos nivells d'educació infantil, una classe de tall i confecció i una altra de música.

La higiene era un altre valor altament reivindicat. Condemnada la concepció pecaminosa que l'ordre anterior tenia del cos humà, s'havia introduït l'hàbit de la dutxa diària després de construir-ne de noves i de reformar els urinaris. Amb el mateix objectiu s'organitzà una infermeria atesa per professionals i assessorada per un metge. La millora de la dieta va merèixer també la seva atenció

Hem instaurat el berenar, puix que en entrar a la Casa, ens assabentàrem que els infants de la Casa no havien berenat mai.

²⁷⁹ Una visió molt crítica amb l'antiga administració, al marge de la memòria ja citada, a Ricard BARQUER, "En la inclusa lleidatana, les monges aterroritzaven els infants" dins *Combat*, núm. 55, 28/IX/36, pàg. 4.

Però les innovacions difícilment podrien ser assumides en uns vells edificis massa semblants a una caserna.²⁸⁰ S'imposava una redistribució de l'edifici que permetés la formació de petites unitats familiars integrades per grups de nens i una educadora. Com a lloc d'esbarjo es van aprofitar els jardins de la derruïda casa del bisbe i de Sant Llorenç, dues edificacions veïnes a la Maternitat.

L'oratori de les monges es va transformar en una biblioteca infantil i l'església en un teatre dotat amb cabina de projeccions.²⁸¹ Els menjadors van deixar de ser quartelaris per decorar-se amb dibuixos de Walt Disney, *el gran mestre del dibuix infantil*.²⁸² Quan es redactà la memòria estava en projecte una adequació dels patis, la instal·lació de calefacció (*durant l'hivern els nens hi patien un fred molt intens. Era difícil trobar un infant sense les mans i els peus lligats*)²⁸³ i la construcció d'una piscina,²⁸⁴ d'un solàrium, d'un pavelló d'infecciosos i d'unes galeries de joc cobertes, entre altres millores.

El 31 de desembre de 1937 el conseller de Governació i Assistència Social va ordenar el trasllat de la Maternitat de Lleida, amb tots els interns i serveis, a l'antic seminari de Solsona. L'edifici de Lleida havia de transformar-se en l'Hospital Quirúrgic de l'Agrupació d'Hospitals d'Evacuació de l'Exèrcit de l'Est,

²⁸⁰ La remodelació dels edificis inicialment no estava prevista per la Generalitat. El 31 de desembre de 1936 el director de l'Institut d'Assistència Social comunicava al Comissari de la Generalitat a Lleida que la gestió de serveis anteriorment no controlats pel govern català i la contractació de nou personal laic suposava la modificació dels pressupostos previstos per assistència social. Aquestes despeses i les dificultats pròpies del moment feien que les reformes als edificis no es contemplessin per l'administració com necessàries (Caixa B-225 expt. 8269 i caixa B-617 expt. 9894 —ADPL—).

²⁸¹ Per adaptar l'espai a la nova funció va ser necessari instal·lar llum elèctrica a l'antiga església. El Taller Elèctric Col·lectiu CNT presentà un pressupost de 6.155'85 pessetes per fer l'obra, mentre que el Taller Elèctric Col·lectiu UHP n'elaborà un altre de 3.283'85 pessetes. Naturalment s'optà per la segona opció (Caixa B-309 expt. 8506 —ADPL—). A finals de 1936 la Casa d'Acolliment va cedir a la Maternitat, per ordre de Joaquim Vilà, un aparell de projeccions cinematogràfiques per entretenir als nens (Caixa A-207 expt. 750 —ADPL—).

²⁸² El Taller Col·lectiu de Pintors UGT-CNT va presentar el 26 de gener de 1937 un pressupost de 1.044 pessetes per redecorar l'oratori de les monges *con dibujos "Baldisney" a todo color*. El Taller proposà la mateixa decoració per als remodelats menjadors infantils (2.162 pessetes). Caixa A-274 expt. 11258 (ADPL).

²⁸³ Es conserven uns pressupostos molt detallats, presentats per l'empresa lleidatana de Llorenç Domingo, per realitzar les obres de calefacció i d'instal·lació de l'aigua calenta, a més de fulletons de la maquinària a instal·lar. El pressupost està datat el 21 d'agost de 1936 i arriba a les 44.229'90 pessetes (Caixa A-274 expt. 11258 —ADPL—).

²⁸⁴ El Comissari autoritzà l'obra de construcció de la piscina el 25 de gener de 1937 després d'avaluar el pressupost presentat pel consell d'empresa de la Col·lectivitat Obrera de Mosaics i Aplicacions amb Ciment (13.167'52 pessetes). Segons el director de la Maternitat *una de les iniciatives que amb més interès tenia pregada la Comissaria, des de la mateixa data de la incautació d'aquesta Casa, era la construcció d'una piscina on poguessin els nens banyar-se i executar l'esport de la natació* (Caixa A-274 expt. 11258 —ADPL—).

encara que continuaria sent propietat de la Generalitat.²⁸⁵ La decisió va rebre diverses crítiques des de la ciutat. Algunes veus ho lamentarien argumentant que els necessaris esforços que calia fer en benefici de l'exèrcit no tenien perquè pagar-los els nens, existint altre edificis grans i moderns a Lleida *que no serveixen per gran cosa més que per a fer-hi cigars uns quants ciutadans que s'avorreixen, amb les mans plegades tot el dia, i per a satisfer puerils vanitats.*²⁸⁶

Per organitzar-ho tot es va concedir un ajut de vint mil pessetes a la comissaria de la Generalitat, perquè l'operació no era un simple trasllat. El director Ramon Sales havia demanat que abans de portar als interns s'acomodés la nova seu per operaris dels tallers de la Generalitat —reforma de les instal·lacions elèctrica i sanitària, desinfecció i blanqueig de les sales, instal·lació de motors i de màquines de rentar, millora de la cuina, revisió dels dipòsits d'aigua i de les canonades, repàs de la fusteria, construcció de prestatges i de nous envans, així com altres obres menors. També es va haver de contractar nou personal a Solsona. Segons l'encarregat del Negociat d'Arquitectura i Serveis Auxiliars de la Comissaria els diners a invertir en les reformes necessàries serien els següents:

Obres molt urgents	38.316 pessetes
Obres urgents	36.995 pessetes
Obres convenients	57.370 pessetes

A més, la Casa no podia trencar la seva relació amb el departament de Maternitat que continuaria funcionant a la ciutat de Lleida. Per tant, calia mantenir una representació de la Maternitat a l'antic local de rambla d'Aragó per donar informació a les famílies dels acollits, recollir encàrrecs, assessorar el públic pels casos de dides, tramitar els expedients d'ingrés, etc.

Les relacions entre el personal civil de la Maternitat i els nous ocupants de l'edifici no foren precisament cordials. El 25 de desembre el comissari Vilà comunicava al cap de Sanitat de l'Exèrcit de l'Est que el trasllat no estaria finalitzat el dia 1 de gener perquè l'exèrcit no els hi havia facilitat el nombre de camions necessaris per fer l'operació. Però el més evident fou el desmantellament de part de

²⁸⁵ Caixa B-309 expt. 8504 (ADPL). Inicialment s'havia pensat organitzar la Maternitat al Santuari del Miracle (aprofitant un convent benedictí i una hospederia) de Riner (proper a Solsona), però l'acondicionament resultava massa car —la confiscació de l'hospederia per part de la Generalitat data de la primavera de 1934— (Caixa B-617 expt. 9904 i 9905 —ADPL—).

²⁸⁶ *L'Ideal*, núm. 91, 19/XI/37, pàg. 2.

l'obra feta a la Casa i que tantes lloances havia merescut en la *Memòria* repetidament comentada. El mateix cap de Sanitat presentà una protesta a la Generalitat el 21 de gener perquè en l'operació de trasllat s'havien arrencat vidres, vàters, banys, dutxes, aixetes, aparells elèctrics, etc. El militar es queixava perquè segurament eren elements que no podrien reutilitzar-se a Solsona i en el futur podia donar lloc a reclamacions o a responsabilitzar als soldats de les destrosses.²⁸⁷

El viatge dels nens sembla que no va anar acompanyat de gaires atencions per part de les autoritats, si més no segons una crònica publicada per *L'Ideal* — que ja hem vist com havia adoptat una postura crítica davant d'aquesta decisió. El dia 13 de gener van sortir els dos-cents nens que hi havia al centre en vuit autòmibus entre la indiferència general, sense cap acomiadament oficial. En canvi van ser rebuts pels solsonins, encapçalats per Francesc Viadiu, amb una festa i un discurs de benvinguda pronunciat per un nen del poble.²⁸⁸ Tot i els problemes, la premsa va publicar una breu crònica de la visita realitzada pel comissari de la Generalitat Josep Sastre al centre a començaments de març en la que es destacava la bona atenció que rebien els nens i l'eficàcia de l'administració i personal. L'únic problema que es contemplava era la manca d'un vehicle per proveir-se de queviures.²⁸⁹

5.3.2.2 De la Casa de Misericòrdia a la Casa d'Acolliment

L'antiga Casa de Misericòrdia va ser rebatejada amb una denominació que volia fer oblidar el passat de la *societat anacrònica, ancorada en prejudicis, supersticions, castes feudals i religió*. El nom de Casa d'Acolliment s'adeia més amb la moral revolucionària. Tanmateix no va ser aquesta la primera opció, com li va comunicar el 5 d'agost el director de la Casa al Comissari de la Generalitat²⁹⁰

Per tal de treure el caire depriment d'incluseria que té actualment la Casa, proposo a la vostra consideració sigui canviat el nom de la mateixa per "Casa d'Assistència Social" sense

²⁸⁷ Caixa B-617 i 618 expt. 9910 i 9921 (ADPL).

²⁸⁸ *L'Ideal*, núm. 100, 22/IV/38, pàg. 3. Tanmateix, no podem oblidar que Viadiu era un membre destacat d'ERC i que els republicans no ocupaven llocs de responsabilitat importants a Lleida.

²⁸⁹ *UHP*, núm. 497, 9/III/38, pàg. 4. En el mateix viatge Sastre també va visitar el sanatori d'Os de Balaguer amb idèntiques valoracions positives.

²⁹⁰ Caixa A-207 expt. 750 (ADPL).

que això sigui definitiu ja que al donar la definitiva estructuració, a la Casa, serà escollit, d'acord amb la F.E.T.E. de Escola Politécnica.

I com s'havia fet amb la Maternitat, també la direcció i el personal de la Misericòrdia fou renovat. El dia 22 de juliol de 1936 s'anunciava per la ràdio que el nou director seria Miquel Sol Torres. El nomenament fou proposat per la Comissaria, amb el necessari vist-i-plau del Comitè Popular. El mateix Sol Torres reconeix en la introducció de l'esmentada *Memòria* de 1937 que no tenia experiència en la matèria, però que es veié amb l'obligació d'acceptar el càrrec per les dificultats del moment i tenint en compte la seva llarga trajectòria en l'educació infantil. L'1 d'agost de 1936 s'incorporaria com a metge Humbert Torres Barberà.

La Casa d'Acolliment ocupava una plantilla considerable.²⁹¹ Segons una nòmina del 25 d'octubre de 1937, hi havia un total de seixanta-quatre treballadors contractats com a personal circumstancial —infermeres, auxiliars del guarda-roba i del servei domèstic, vetlladores, mossos, educadors i mestres, assistents socials, etc.— en substitució dels religiosos expulsats. Aquest personal va ser seleccionat a través d'exàmens preparats per delegats de la FETE, buscant que, a més de ser representants del poble, tinguessin una mínima cultura. També es considerava positiu que la majoria de les contractades fossin mares. Al llarg del primer mes van conviure religiosos i treballadors laics però, segons la *Memòria*, els primers boicotejaven la nova administració.

També hi consten trenta-quatre persones més de plantilla —educadors, caps de taller, professors, oficials de diversos oficis—, la pràctica totalitat dels quals hi havien ingressat abans de la guerra i alguns abans de la República. Entre aquests treballadors més antics hi ha un seguit de zeladors de difícil reciclatge, que mantenien *antics mètodes anacrònics ciutadans*. Els sous del personal oscil·laven entre les dues mil i les quatre mil pessetes anuals, segons la categoria.

Com en el cas anterior s'atacà la política que fins aquell moment s'havia seguit a la institució —penosa situació dels acollits, disciplina quartelària, alimentació escassa i dolenta, separació de nens i nenes encara que fossin germans o separació de marits i mullers perquè al centre també hi havia matrimonis d'ancians acollits. El reglament

²⁹¹ Entre el 30 d'agost de 1936 i el 25 d'octubre de 1937 hi ha diverses relacions de treballadors que oscil·len entre les quaranta i les noranta-vuit persones.

renovat acaba amb els uniformes dels nens i amb les sortides al carrer escasses i militarment ordenades. Tanmateix, això no vol dir que s'ignoressin un mínim de normes.

El regidor de cultura Adolfo Justes (CNT) va trametre per carta al director de l'escola de la Casa d'Acolliment un seguit de normes de conducta que calia ensenyar als nens que assistissin a sessions cinematogràfiques fora del centre.²⁹² Havien d'anar sempre acompanyats de mestres, els quals se situarien a la porta d'entrada per controlar que tots els nens fossin de la seva escola. Un cop dins de la sala s'asseuriem ordenadament seguint les indicacions dels acomodadors —els més petits al davant i els més alts al darrera, *i al mig els d'estatura regular*. La sortida també havia de ser ordenada, els nens sortien afilerats pels passadissos i sense saltar pels seients. Abans d'assistir a les sessions els mestres haurien explicat a l'escola aquestes normes i als nens reincidents serien castigats sense més sortides.

Una part important de les crítiques adreçades a l'etapa anterior se centraven en la negació del sexe a què eren sotmesos els interns. Especialment les nenes i les noies eren educades per les monges en l'odi en vers l'altre gènere. Curiosament, però, l'ètica renovadora no qüestionava alguns prejudicis morals tradicionals. Els revolucionaris creien que la convivència separada dels sexes fomentava la masturbació i continuaven defensant el tòpic que aquesta pràctica afavoria l'extensió de malalties com la tuberculosi. A més asseguraven que la separació havia inclinat alguns nois i ancians cap a l'homosexualitat, definida com *casos d'inversió sexual (...) vergonyosos i repugnants* —un tema en el que no volien incidir gaire per no *ferir la moral ciutadana*. L'origen del mal era una educació retrògrada, però les conseqüències —masturbació i homosexualitat— continuaven sent analitzades per la moral revolucionària com un vici pernicios.

Enfront d'aquells problemes tradicionals, la *Memòria* es felicita perquè havien aconseguit imposar la coeducació i la convivència sense cap *cas sexual*. Simplement s'havien hagut de vèncer algunes reticències morals dels interns, especialment entre el sexe femení. L'educació sexual que els nois rebien possibilitava que les sortides nocturnes, en aquell moment ja autoritzades, no haguessin comportat cap cas de

²⁹² Caixa A-207 expt. 750 (ADPL). La carta té data del 5 de desembre de 1936.

malaltia venèria. Els nois aprenien els necessaris *coneixements de profilaxi* i a fer un *ús discret de les seves necessitats* —la *Memòria* reconeix que els sous per treballar als tallers de la Casa servien per pagar aquests *vicis-necessitats fisiològiques*. Les noies, per la seva banda, rebien l'educació adient per portar la felicitat a les seves llars i per protegir-se dels *perills*.

Els ancians acollits també havien millorat la seva qualitat de vida gràcies a una merescuda llibertat de moviments. A més, ells podien gaudir de distraccions —sala de jocs, billars requisats i treballs fàcils i remunerats per satisfer els seus *petits vicis*— i elles de treball voluntari i remunerat.

Novament la qüestió higiènica i sanitària rep una atenció preferent. Sembla que l'administració anterior només tenia per a les trenta monges i els gairebé tres-cents cinquanta acollits cinc banyeres i tres dutxes, i encara amb poca aigua. Els acollits podien portar la mateixa roba interior durant un mes i que la roba del llit no es canviava més que cada dos. Per altra banda, el director de la Casa recordà a l'odontòleg dels establiments d'Assistència Social l'obligatorietat de fer visites mensuals als nens acollits, servei que tenia molt abandonat.²⁹³

La Casa d'Acolliment també tenia una missió educativa, i així es va reforçar l'escola per a cecs i la de música i se n'organitzà una de pintura. El diari *Combat* dedicà un llarg reportatge a l'escola de cecs de la Casa d'Acolliment, destacant els mateixos valors renovadors que apareixen en les *Memòries*. Tanmateix, quan l'articulista parla de l'educació dels sord-muts es pot comprovar que el llenguatge utilitzat encara no s'havia transformat totalment, ja que explica *la dificultat amb que s'ensopega en l'educació d'aquests anormals* els quals no estan a l'alçada dels cecs, i es barregen les disminucions psíquiques amb aquesta sensorial.²⁹⁴ En aquestes escoles especialitzades hi podien assistir nens de fora de la Casa per facilitar la futura integració dels acollits i enriquir la convivència. La biblioteca s'amplià amb llibres científics i tècnics i amb *poca i bona novel·la*. Tots els canvis eren possibles gràcies a la incorporació d'un personal educatiu renovat.

També la tasca als tallers estava pensada per afavorir la reinserció social dels acollits un cop emancipats. Les feines que es feien en aquests tallers estaven força

²⁹³ Caixa A-207 expt. 750 (ADPL).

²⁹⁴ *Combat*, núm. 104, 25/XI/36 pàg. 4 i núm. 109, 1/XII/36, pàg. 4.

sol·licitades per les noves i múltiples dependències de la Generalitat a Lleida, el que generà alguns problemes.²⁹⁵ El director es queixava perquè *Comitès de tota mena s'han cregut amb el dret d'usar i abusar dels tallers de la Casa*, amb el qual els pressupostos assignats es veien sempre sobrepassats. Utilitzà també uns arguments, en un escrit adreçat al comissari Vilà, que qüestionaven l'excessiva burocratització que comportava la revolució

(...) la creació d'infinitat d'oficines de despatxos que s'han creat de nou pel millor servei i organització de la nostra revolució, existeix no pas per la ineficàcia dels mateixos i per ineptitud del personal dirigent, sinó, perquè han de desenvolupar un treball excessiu a la vegada que desconectat per la manca de control i per que no dir-ho, perquè tot-hom es creu amb dret de demanar reformes, obres i instal·lacions que importen quantitats considerables que no estan consignades en pressupost. Aquesta desorganització fa que els tallers principalment de pintura, mecanic i fusteria siguin portats d'ací per allà amb una perdua considerable de temps que podria aprofitar-se si s'implantés un ordre o bé d'urgència, o de desenvolupament de treball a la vegada que limitant-se a aquelles dependències que depenen d'aquesta Comissaria Delegada.

A més de totes aquestes reformes morals i funcionals, també es va impulsar la reforma de l'edifici en nom de l'esperit revolucionari perquè, en paraules del director²⁹⁶

Sense cap mena de dubte, en l'actualitat que travessem s'ha iniciat i es porta a terme, la reconstitució d'una nova societat més igualitària i humana que la que s'acaba d'enderrocar. D'aquesta humaníssima tasca de realçament popular, cal que hi toquen llurs beneficis tots els estaments del nostre poble, fins i tot els que per la seva dissort es troben asilats als Establiments d'Assistència Social, per la qual cosa s'han hagut de començar i hauran de convertir-se en realitats, algunes petites obres de reforma en els dits Establiments per a què dintre de les possibilitats econòmiques disponibles, es pugui proporcionar a la població asilada una major comoditat i higiene.

Les reformes materials van consistir en la construcció d'un dipòsit d'aigua i d'una caldera d'aigua calenta, l'ampliació de banys i dutxes, la instal·lació d'uns frigorífics i de calefacció²⁹⁷ i l'organització de nous dormitoris. Es van millorar els serveis mèdics amb noves infermeries —la de les dones i la de les nenes van ser separades perquè *era depriment tenir barrejada la joventut i la vellesa*— i amb la millora de la farmaciola. També s'havia intentat fer més agradables les zones

²⁹⁵ Caixa A-207 expt. 750 (ADPL). Als tallers de la Casa d'Acolliment es feien els treballs de linotipia de força publicacions editades en diverses impremtes de Lleida durant la guerra. Al ser ocupada la ciutat es va fer càrrec dels tallers el linotipista Estanislao Agustí Torres, fins que foren controlats pel secretari general de Beneficència de Guerra Luis Piñana (Causa General. Peça 6, llig. 1469-1-, expt. 3 —AHN—).

²⁹⁶ Caixa A-535 expt. 1348 (ADPL).

²⁹⁷ També fou l'empresa de Llorenç Domingo l'encarregada de fer les obres de la calefacció a la Casa d'Acolliment, amb un pressupost de 80.386'60 pessetes (7 d'octubre de 1936). Uns mesos després (19 d'abril) el preu de l'obra s'havia pujat fins a les 96.209 pessetes per les dificultats d'aconseguir alguns materials (Caixa A-274 expt. 11258 —ADPL—).

d'esbarjo i els menjadors, tot i que les obres no foren sempre fàcils per l'encariment del material de construcció. L'administració no responsabilitza a la guerra d'aquesta circumstància, sinó al fet que l'obra regeneradora no comptava amb *tota la comprensió de part d'un proletariat apàtic que no entén la nova situació*.

Per un futur quedaria l'ampliació de la cuina, la construcció d'un gimnàs i d'una piscina de vint-i-cinc metres, la transformació de l'església en una sala d'espectacles, l'organització de noves seccions culturals —orfeó i dansaires—, la creació d'un granja avícola per resoldre part del problema alimentari i per ocupar als ancians i la instal·lació d'un solàrium per impulsar la medicina natural.

L'antic local de les Germanetes dels Pobres va quedar el 27 d'agost de 1936 també sota el control de la Generalitat. Sota el nou nom de Casal del Vell, la gestió d'un centre amb 122 interns va ser encarregada a la direcció de la Casa d'Acolliment. El primer metge escollit per vigilar la salut dels ancians fou Joan Llorens Fàbrega, encara que després podem trobar a Francesc Serra Salses i Antoni Sanuy Prenafeta (metges de dones), Francesc Blàvia Pintó i Francesc Miró Cabestany (metges per als homes) i Miquel Hellín Sol (metge veneri).²⁹⁸ A partir del gener de 1937 els ancians passaren directament a la Casa d'Acolliment i el Casal es transformà en la seu de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats.

En aquest cas, a més de la visió de les autoritats republicanes tenim la dels vencedors de la guerra. Segons el Bisbat l'edifici de les Germanetes del Pobres va ser ocupat el 20 de juliol de 1936. En els primers dies el comitè popular va garantir uns proveïments abundants i va mantenir a les monges en els seus llocs de treball, tot i que amb un nou director. Les noves normes, considerades perjudicials en la postguerra perquè *entristiren* als ancians, contemplaven que poguessin sortir al carrer tots els dies, que hi hagués comunicació lliure entre els residents d'ambdós sexes i la prohibició de celebrar culte. Les monges van aconseguir amagar el capellà del centre i van poder celebrar misses i rebre la comunió fins el 15 d'agost.

²⁹⁸ L'administrador del Casal era Gregori Baldrich i l'encarregada Umbelina Martínez Rabadan. Joan Llorens fou designat pel Col·legi de Metges després de l'esclat de la guerra, amb un sou anual de quatre mil cinc-cents pessetes. Fins a cinquanta-cinc persones —totes afiliades a la UGT— van ser contractades interinament per substituir al personal religiós, amb un sou que oscil·lava entre les dues mil i les tres mil pessetes anuals segons la categoria. (Caixa A-611 expt. 1420 —ADPL—).

Finalment van abandonar la casa el tres de setembre per ordre de la Casa Mare i es traslladaren a Barcelona —fins aquella data havien mantingut l'hàbit. Després de l'ocupació el convent i l'asil estaven gairebé destruïts pels bombardeigs i ocupats pels soldats.²⁹⁹

A propòsit de l'acolliment d'ancians es plantejà a *Acracia* una polèmica entre el diari i un ciutadà per una banda i el comissari de la Generalitat per l'altra. Miquel Vidal Perelló, un ancià de setanta anys, malalt i sense familiars, pretenia entrar a la Casa d'Acolliment. Però l'ingrés no resultava fàcil per la gran quantitat de gestions i de papers que calia fer

(...) solo se precisa la oportuna instancia al Comisario de la Generalidad, la partida de nacimiento y los certificados de amillaramiento y de residencia, sin descuidar la cédula personal; todo lo cual han de firmar, rubricar y sellar otras tantas personas.

(...) La acción de la justicia es ahora rapidísima; pero en tantas otras cuestiones, como la que acabamos de relatar, se siguen los mismos procedimientos de antaño. Hoy como ayer ... Los decretos, son decretos y las leyes, leyes.

Segons el comissari Vilà l'article recollia informació errònia i lamenta que *la gent vulgui treure's els parents vells de casa*. Per demostrar que els ingressos eren àgils, apunta que des de l'inici de la guerra havien ingressat als establiments benèfics cent cinquanta-tres persones.³⁰⁰

5.3.2.3 Més iniciatives d'assistència social

L'ajuntament, com en la resta d'àmbits ciutadans, també va intervenir en el camp de l'assistència social. Concretament, una de les primeres tasques del comitè municipal fou la confiscació del convent de Santa Teresina, al carrer Comandant Baiget, per transformar-lo en refugi de pobres. Al mateix carrer hi havia un alberg per a passavolants però en una visita que hi realitzaren Félix Lorenzo i Balbí Izquierdo van comprovar que estava en un estat deplorable. El convent havia de ser reformat i equipat amb el mobiliari necessari, especialment llits.³⁰¹

²⁹⁹ Causa General. Peça 10, llig. 1471 (1), expt. 1 (AHN).

³⁰⁰ *Acracia*, núm. 177, 17/II/37, pàg. 1 i núm. 178, 18/II/37, pàg. 2

³⁰¹ Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 15 i 18 de setembre de 1936 (AML).

Les necessitats de guerra, però, van frenar les obres fins que es van reprendre el març de 1937 amb el regidor anarquista Agustí Villas. S'hi va instal·lar un dormitori amb una dotzena de llits i vuit habitacions individuals per a dones, a més de serveis complets de bany i dutxa, una barberia i un servei de desinfecció. Dues dones s'encarregaven de la neteja i d'atendre als acollits

*(...) no se trata en este caso de crear un refugio más para los pobres simplemente, sino que tiende a hacer más llevadera la existencia a estos seres viejos y sin familia que antes iban de pueblo en pueblo en demanda de limosna.*³⁰²

Les forces polítiques d'esquerra i els sindicats tenien al país una llarga tradició en l'articulació de les seves pròpies organitzacions de socors. Així, el Socors Roig Internacional³⁰³ i el Socors Internacional Antifeixista (anarquista) van tenir una important presència a la ciutat durant la guerra.

El SIA s'organitzà a mitjans de setembre de 1937, ocupant el càrrec de delegat local Francesc Tomàs, el qual s'adreçava al secretari del sindicat d'Administració i Distribució per demanar-li suport

*Esperamos estareis informados de la constitución del Comité de Solidaridad Internacional Antifascista cuyo domicilio social es Paheria nº 14 Principal (el mateix de la seu de la Federació Local dels Sindicats Únics), dicho Comité necesita la ayuda de todos los trabajadores, por lo cual esperamos hareis todo cuanto esté a vuestro alcance para prestamos la ayuda moral y material tan pronto tengamos el sello os mandaremos los comunicados firmados y timbrados por este Comité.*³⁰⁴

Segons Tomàs va ser necessari crear el SIA a Lleida perquè el SRI actuava seguint una tendència política massa propera al PSUC. El SIA, en canvi, representava segons els anarquistes la solidaritat sense distingir colors dins l'antifeixisme.³⁰⁵ Un nou front d'incomunicació entre les forces catalanes.

També va mantenir el seu funcionament la Creu Roja, de la que en tenim alguna informació per la investigació que en la postguerra realitzaren les autoritats franquistes sobre l'actuació de Francesc Fontanals Hellín. Aquest funcionari de la Diputació i periodista —escrivia a *El País*— va ser durant la guerra secretari de la subdelegació pel front d'Aragó i per la província de Lleida d'aquesta organització.

³⁰² *Acracia*, núm. 206, 23/III/37, pàg. 2.

³⁰³ Al fons documental de Salamanca es conserven més de 500 fitxes d'estudiants de Lleida afiliats al SRI (Carpeta 9. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—)

³⁰⁴ Sección Político Social Lérida. Serie S. Carpeta 9 i 54 (AHN-Sección GC). També es conserven algunes actes de les reunions del SIA entre el 9 de novembre de 1937 i el 10 de març de 1938.

³⁰⁵ *Acracia*, núm. 388, 22/X/37, pàg. 1.

L'estiu de 1936 era president de l'Assemblea local el doctor Josep Cava Comabella, que va ser qui, segons Fontanals, li demanà la col·laboració.³⁰⁶

Segons un entrevista que Fontanals concedí al diari *Acracia*, una de les principals activitats de la Creu Roja era la recerca d'informació sobre l'estat de familiars i d'amistats residents en la zona franquista. En un any de guerra a les oficines del número 7 de l'avinguda de la República, antic bar Sport, s'havien tramés més de sis mil sol·licituds i contestat més d'onze mil preguntes. En la declaració que Fontanals presentà al govern civil el 1939, per qüestions lògiques, només parlava de les gestions que a la Creu Roja es feren per protegir a persones perseguides.³⁰⁷

L'hospital de sang de la Creu Roja es va instal·lar al que havia estat edifici dels Pares Franciscans i que al començament de la guerra va ocupar la CNT. Després de l'ocupació l'exèrcit franquista va mantenir-lo com a centre de sanitat militar.³⁰⁸

5.3.3 ELS REFUGIATS ARRIBEN A LA CIUTAT

Sabem ja que la proximitat de Lleida al front aragonès va canviar radicalment la fesomia de la ciutat pel pas de milícies i de tropes i per l'arribada de ferits, però encara hi ha un altre factor que radicalitzà el canvi d'imatge. I és que

³⁰⁶ Segons un informe elaborat per la depuració del personal de la diputació provincial el mes de setembre de 1938, el doctor Cava va estar tota la guerra al capdavant de la Creu Roja. L'informe el considerava com una persona afecta a la causa vencedora, militant de la Lliga (Fons del GC —AHPL— expt. 14 llig. 33). La tardor de 1937 va ser nomenat director de l'Hospital Comarcal de Vielha (*L'ideal*, núm. 87, 22/X/37, pàg. 3).

³⁰⁷ *Acracia*, núm. 309, 21/VII/37, pàg. 4. Durant l'etapa del front Fontanals va viure a Lleida i treballà a la redacció del diari *Ruta*. Un cop acabada la guerra abandonà la ciutat i s'ocupà de la secretaria de l'ajuntament de Robres, una localitat de la província d'Osca. La primavera de 1939 va ser detingut i tancat a la presó d'Osca per ordre del delegat d'Ordre Públic de Lleida. Sembla que no li van concretar massa el motiu de la detenció. Informes de la delegació i del Servei d'Informació i Policia Militar en possessió del govern civil d'Osca, qualificaven Fontanals de simpatitzant de la causa republicana (el diari *El País* és qualificat com frontpopulista i roig). Tanmateix, a finals d'estiu el governador de Lleida ordenaria l'excarceració de Fontanals (*es interés mio que estas detenciones no se prolonguen injustificadamente*). Així va poder prestar declaració a Lleida, concretada en una llarga declaració jurada sobre la seva actuació política i professional des de principis de segle que inclou un llarg enfrontament polític i personal amb els homes de JRLI per la seva trajectòria de persona d'ordre. Finalment seria posat en llibertat. Durant aquest període el governador de Palma de Mallorca havia intercedit pel detingut, ja que era cunyat del delegat d'Ordre Públic balear (Fons del GC —AHPL— expt. 59 llig. 28 i expt. 1 llig. 42).

³⁰⁸ Causa General. Peça 10, llig. 1471 (1), expt. 1 (AHN).

tant la ciutat com les comarques de Ponent van ser un focus d'atracció important de població desplaçada pels fronts de guerra.

Un dels motius que més aviat mobilitzà l'opinió pública i la premsa local, com passava a la resta del país, fou la sort del poble madrileny resistent. Amb les notícies sobre el setge de Madrid començaren a aparèixer referències dels bombardeigs sobre la ciutat, de les morts de nens i de la població que fugia en direcció a Catalunya. A Lleida va passar el mateix que a bona part de poblacions catalanes i la solidaritat amb els madrilenys va sensibilitzar els ciutadans. En aquest context l'alcalde Félix Lorenzo s'adreçava als lleidatans

La resistencia heroica de Madrid, que simboliza, que refleja el espíritu antifascista del pueblo español, merece la ayuda moral y material de todas las regiones. Lérida, Cataluña, ha demostrado y demuestra con hechos tangibles su espíritu invencible en defensa de la revolución, acoge a los refugiados de los pueblos invadidos, ha enviado sus hombres a los frentes de Madrid para sostener la lucha y rechazar al invasor, ahora precisa no un nuevo sacrificio, porque en estos tiempos heroicos los actos más sublimes constituyen hechos corrientes, sino una demostración más de nuestra solidaridad con el vecindario y milicias de Madrid, consistente en enviar a la capital de la República todo el pan que la ciudad de Lérida tendría que consumir en el día de mañana. Mañana, pues, no se venderá pan en Lérida; el pan que habría de consumirse mañana en nuestra ciudad, será enviado íntegramente en Madrid. El sábado será distribuida la habitual ración doble, con arreglo a las normas establecidas.

*Espera que el pueblo de Lérida acogerá con aplauso esta gesta humanitaria, fraternal y revolucionaria*³⁰⁹

A més de la reducció de la dieta, també s'organitzà una expedició que havia de portar queviures per carretera —quatre camions— i ferrocarril —quatre vagons de tren. La delegació municipal anava encapçalada pel regidor de cultura i per representants d'altres localitats veïnes que també havien participat en la campanya solidària realitzada a partir d'una subscripció pública.³¹⁰ Una altra manera d'obtenir recursos pels *herois de Madrid* va ser un concert celebrat el dia 26 de maig de 1937 al Teatre Eliseu Reclús per part de la Banda Municipal de Madrid que dirigia Pablo Sorozábal.³¹¹

³⁰⁹ *Acracia*, núm. 196, 11/III/37, pàg. 2 i *Adelante*, núm. 34, 11/III/37, pàg. 2.

³¹⁰ El carregament estava format per: 20.000 kg de farina de blat, 12.400 de mongetes, 4.080 de lleties, 2.100 de patates, 420 de cebes, 750 d'arròs, 480 de sucre, 1.020 d'ordi, 510 dotzenes d'ous, 73 kg d'ametlles, 400 d'oli, 201 jerseis, 13 parells de mitjons, 10 caixes de pots de llet condensada, 500 kg de porc, 350 de sabó, 300 de conserva vegetal, 2 caixes grans de material sanitari, 2 corders, 41 gallines i 40 conills (*Acracia*, núm. 209, 26/III/37, pàg. 2). Entre els números 214 i 222 d'*Acracia* es va publicar un reportatge de l'expedició en nou capítols.

³¹¹ *Acracia*, núm. 262, 27/V/37, pàg. 1 i *L'ideal*, núm. 66, 28/V/37, pàg. 3.

Tanmateix, la part més important de la mobilització promadrilenya no havia de ser la que centrés els seus esforços cap al centre de la península sinó la que actués a la pròpia Lleida. L'impacte de les informacions publicades a la premsa sobre els efectes del setge van conscienciar els representants de les forces polítiques, els quals s'apressaren a organitzar un comitè que gestionés l'allotjament dels nens procedents de la capital espanyola.³¹²

Aquesta operació es convertí en el primer pas cap a la formació del Comitè Prorefugiats, que després s'anomenaria Comitè Comarcal d'Ajut als Refugiats. L'organisme estava integrat per³¹³

Gabriel Latasa Aranguren	UGT, president en representació del comissari de la Generalitat
Josep Galceran Borrell	secretari
Josep Alcobé Biosca	UGT
Josep Ribes Biosca	CNT
Antonio Latorre Cándido	CNT, regidor d'Assistència Social
Mercedes Sanch Parramon	procedent del SRI i d'Ajuda Infantil de Rereguarda

La seu social del comitè va ser l'antiga oficina del Registre de la Propietat (avinguda Blondel, núm. 13, baixos), el personal de la qual va passar a treballar pels nous titulars de les dependències.³¹⁴ Posteriorment, a finals de gener de 1937, les oficines van haver de traslladar-se al primer pis del Casal del Vell (rambla d'Aragó, núm. 5) per la creixent activitat d'un servei que veia com la seva activitat es multiplicava a mesura que avançaven els mesos de guerra.

El 29 de novembre de 1936 arribaven cinc-cents madrilenys que el comitè s'encarregà de distribuir en diferents poblacions —Mollerussa, Tàrrega, Torregrossa, Fondarella, Vila-sana i Miralcamp. La setmana següent eren vuitanta més amb destí a Aitona. Un cop arribats a les localitats d'acollida, els refugiats eren assistits per famílies locals.³¹⁵

³¹² *Acracia*, núm. 106, 28/XI/36, pàg. 2. No tots els refugiats madrilenys que van arribar a Lleida fugien del setge de l'exèrcit franquista. El governador civil es va encarregar d'adreçar al ministeri de la Governació una denúncia presentada per una vídua madrilenya el maig de 1939. Segons la seva declaració va venir a Lleida per escapar-se dels revolucionaris de la capital que havien afusellat els seus dos fills el juliol de 1936. En la denúncia explica amb tot detall els fets i identifica a tots els que considerava responsables de les morts (Fons del GC —AHPL— expt. 37 llig. 120).

³¹³ Els comitès comarcals de refugiats es van crear a partir de l'ordre de la Generalitat del 17 d'octubre de 1936. Pel que fa a la seva composició, José M. Álvarez Pallás cita a Gabriel Latasa —socialista que hem trobat en el primer comitè municipal i en diversos càrrecs relacionats amb la gestió dels proveïments— com a un dels primers responsables d'aquest comitè instal·lat en un ampli pis del carrer cardenal Rebollos, Francesc Layret durant la guerra (*Lérida bajo la horda*, pàg. 75). També s'aporta aquest nom UHP, núm. 105, 3/XII/36, pàg. 2. En canvi *Acracia* dona el nom de Josep Soler Rocafull, secretari general de la UGT.

³¹⁴ *Acracia*, núm. 107, 29/XI/36, pàg. 2.

³¹⁵ *Acracia*, núm. 110, 1/XII/36, pàg. 2.

La solidaritat s'havia manifestat immediatament, però la seva aplicació no era fàcil. L'organització del comitè —el POUM n'havia quedat exclòs— i la manera d'acollir als refugiats plantejarien les primeres crítiques. *Combat* s'encarregaria d'obrir el debat amb una editorial titulada *Volem parlar dels refugiats*, també en la qual es recordava la tradicional tasca del Socors Roig vinculat a la seva formació política.³¹⁶ També desaproven la forma com eren acollits els refugiats, diferenciant-ho de l'estratègia adoptada pel POUM. El partit havia organitzat la Colònia Isidre González que, segons l'editorial, tenia un funcionament perfecte sense interessos partidistes. L'argument central de la crítica es dirigia al desarrelament generat. Sovint les famílies eren instal·lades en cases confiscades als dretans i als cacics locals, el que podia crear desmoralització al fer-les viure en un ambient molt allunyat de la revolució. En canvi, la colònia del POUM per a refugiats de Madrid mantenia la convivència, no separava les famílies, evitava els problemes de llengua, de costums i d'enyorança, i les permetia viure sense cap coacció i amb més tranquil·litat i confiança.

Però tot i les diferències de criteri el comitè va servir perquè els refugiats rebessin ajuts en forma de roba, vals pels menjadors comunals, allotjament, etc. Per accedir a aquestes prestacions havien d'obtenir un carnet, a les mateixes oficines del comitè, que els hi acreditava la condició de refugiat. Amb la mateixa intenció de millorar la qualitat de vida dels desplaçats, el comitè publicava el butlletí *El Refugiado*, dirigida Josep Aresté i Gabriel Latasa, des del 31 de març de 1937. La seva missió era informar de les tasques del comitè i facilitar les relacions, la comunicació i la localització dels refugiats. Es pretenia repartir un exemplar gratuït a cada refugiat de les comarques de Lleida i s'editava amb recursos de la Generalitat des de la impremta de la Casa d'Acolliment.³¹⁷

Un dels objectius declarats del butlletí era evitar als refugiats, o als seus familiars, viatges innecessaris per intentar localitzar a algú. El comitè estava especialment preocupat per aquesta qüestió, ja que sovint els desplaçaments eren capricis generadors de moltes despeses. Sembla que a Lleida arribaven diàriament

³¹⁶ *Combat*, núm. 120, 14/XII/36. pàg. 1.

³¹⁷ La revista va acomodar-se als canvis institucionals en la política d'acolliment de refugiats, pel que a partir del 16 d'agost de 1937 passà a tenir com a subtítol *Butlletí Informatiu de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats*. Una ressenya de la publicació a Romà SOL, *150 años de prensa leridana*, pàg. 410.

refugiats d'altres pobles amb permisos poc rigorosos dels comitès locals, quan a Lleida funcionava el racionament d'aliments. El comitè comarcal havia d'autoritzar aquests viatges.³¹⁸

Però tot i les diferents estratègies plantejades per aquest comitè, no fou possible evitar el problema de la congestió creada per la presència dels refugiats a la ciutat. Per la seva banda, l'ajuntament també va intentar aportar solucions a través del pla dissenyat per una ponència municipal organitzada per fer front al

*(...) problema económico que crea la afluencia de refugiados del frente y de retaguardia, así como de los campesinos renegados que huyen de los pueblos para disfrutar de la superior facilidad en que pueden desenvolverse los obreros de la ciudad, agravado por la escasez de determinadas materias primas para el funcionamiento de la industria y el acoplamiento de los hasta hoy parditos a los lugares de trabajo, problema que amenaza seriamente la economía del Ayuntamiento, en el que colaboramos, así como de la popularidad de la revolución.*³¹⁹

Per intentar posar remei a aquesta situació es proposava una col·laboració entre l'ajuntament i les centrals sindicals. El primer pas seria escatir les necessitats de mà d'obra dels municipis de la província i de la rereguarda d'Aragó, per creuar aquestes dades amb els registres d'afiliats als sindicats. Així les poblacions amb mancances de treballadors agrícoles podrien acollir als camperols residents a Lleida que no estiguessin fent una funció relacionada amb el camp, sempre que aquesta funció no fos un encàrrec del seu sindicat.³²⁰ Si no es trobaven demandes de treball suficients, els camperols serien integrats a les col·lectivitats agrícoles de la ciutat.

En aquest cas, l'ajuntament hauria de comprometre's a subvencionar les col·lectivitats d'acollida amb 50 pessetes setmanals per família camperola evacuada del front, amb la condició que la meitat dels diners fossin reintegrables en el termini màxim d'un any. També l'habitatge aniria càrrec del municipi. A canvi, les col·lectivitats serien responsables de l'alimentació i del vestuari dels refugiats.

³¹⁸ *Acracia*, núm. 230, 20/IV/37, pàg. 2.

³¹⁹ Carpeta 63 Sección Politico Social Lérida. Serie S. AHN-Sección Guerra Civil (Salamanca). La còpia del document conservada no està datada. De fet, donada la fragmentació política i institucional de la rereguarda i la importància del poder local, la qüestió dels refugiats va correspondre de manera important als ajuntaments. Un dels decrets de S'Agaró va intentar centralitzar la gestió del problema al departament d'Assistència Social del govern, però l'avitallament continuaria sent tractat des dels municipis (Josep M. BRICALL, *Política econòmica de la Generalitat*, vol. I, p. 97).

³²⁰ *Acracia* havia publicat una nota assenyalant la necessitat de descongestionar la ciutat perquè els refugiats procedents de l'Aragó s'havien convertit en un greu problema per a l'Oficina de Col·locació Obrera. Per solucionar-ho, el municipi de Lleida i el Consell de Defensa d'Aragó havien acordat desplaçar l'excident de refugiats cap al camp aragonès on feia falta molta mà d'obra (*Acracia*, núm. 149, 15/IV/37, pàg. 1).

La darrera instància de govern que també havia d'intervenir en aquest assumpte era la Generalitat, que destinà uns fons per recolzar als municipis acollidors de refugiats. El decret número 7 del 9 de gener del 1937 de la conselleria de Sanitat i Assistència Social contemplava un subsidi de dues pessetes diàries per refugiat.

Els ajuntaments catalans havien de trametre al Servei de Refugiats de la conselleria uns resums mensuals del nombre de refugiats que tinguessin al seu càrrec, classificant-los per edat (adults i infants) i sexe. També calia consignar els que havien rebut assistència durant tot el mes i els que només havien estat acollits uns dies. L'ajut s'aplicaria a les despeses realitzades a partir del febrer de 1937, pel que només disposem de dades concretes a partir d'aquesta data, mentre que les anteriors s'havien de gestionar amb el departament de Finances.³²¹

Les dades referides a la ciutat de Lleida van ser elaborades per l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats, un nou organisme que depenia dels serveis d'Assistència Social de la conselleria de Sanitat, i són les següents:

Mes (1937)	Número de refugiats	Número d'estades	Pessetes a percebre
Febrer		28.227	56.454
Març		41.887	83.774
Abril	1.289	35.630	71.260
Maig	1.465	40.527	81.054
Juny	1.663	43.863	87.726
Juliol	1.781	47.499	94.998
Agost	1.478	45.621	91.242
Setembre	1.637	45.269	90.538

La llista corresponent al mes d'agost incorpora, a més dels refugiats a Lleida ciutat, els que estaven atesos a les colònies dependents de l'Oficina (Margalef i Mariana Pineda). En la del mes de setembre apareixen desglossats:

Mes	Número de refugiats	Número d'estades	Pessetes a percebre
Setembre	375	5.784	11.568

³²¹ A l'arxiu de la Diputació Provincial de Lleida es conserven els dossiers corresponents a les localitats de Lleida que es van acollir a aquesta disposició (caixa B-309 expt. 8505). També es conserva una carta del 3 d'abril de 1937, que el sots-secretari de Finances Carles Martí Feced adreçà al comissari de la Generalitat, on es detallava la forma de complir aquest decret.

Però malgrat els ajuts, els problemes no s'havien pas acabat. Per una banda, la dificultat d'absorbir un número de població nova tan important i d'aconseguir subsistències per a tots.³²² Per altra banda, abundaven les tensions fruit de la convivència amb els forasters.

Un dels moments que va causar més expectació, i més dificultats logístiques, va ser l'anunci de l'arribada de més de 25.000 refugiats bascos a començaments de juliol de 1937, per ser repartits entre Lleida i comarques (el nombre dels refugiats acollits no podia representar més del 10% del total de la població comarcal). Posteriorment s'informà que n'arribarien 250.000 a Catalunya, els quals serien distribuïts per les quatre províncies.³²³

L'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats va fer una crida als ciutadans i organitzacions polítiques i sindicals perquè aportessin llits, roba, queviures, etc. per ajudar als 25.000 *germans d'Euskadi que estan a punt d'arribar*. Els ajuntaments tenien l'obligació de preparar-se per acollir als refugiats que fos necessari.

Sentiments de solidaritat a banda, el problema que se li plantejava a una societat en guerra era evident. Un informe del comissari de la Generalitat evidenciava les dificultats generades per uns 2.900 nous *lleidatans*, la majoria nens, arribats de la zona nord l'octubre de 1937. Davant de la impossibilitat d'atendre'ls a tots, hi havia 1.500 persones als refugis de la ciutat i Lleida tenia un problema greu d'allotjament i de manca d'aliments, s'havia fet imprescindible l'ajut d'altres poblacions.

Els nouvinguts van ser repartits entre Balaguer (200 refugiats), Tàrrrega (300), Borges Blanques (400) i Tremp (200). La resta havien de ser distribuïts en

³²² UHP va llençar una crítica contra la presència d'homes joves refugiats a Lleida, els quals, a més, estaven ocupant llocs de treball. No es podia negar l'ajuda a ningú, calia asilar a dones, a nens i a vells. Però els que estaven capacitats per lluitar haurien d'estar defensant la seva terra (núm. 142, 15/I/37, pàg. 2). En canvi, altres reivindicaven aprofitar la presència a les comarques de Ponent de milers de refugiats per destinar-los a la recollida d'olives, una producció considerada indispensable per a la que faltava mà d'obra a causa de la guerra ("La propera campanya olivarera. Conflicte?" dins *L'ideal*, núm. 91, 19/XI/37, pàg. 4).

³²³ *Acracia*, núm. 289, 28/VI/37, pàg. 2; núm. 292, 1/VII/37, pàg. 2; núm. 293, 2/VII/37, pàg. 2 i núm. 305, 16/VII/37, pàg. 2. *L'ideal*, núm. 65, 21/V/37, pàg. 3; núm. 70, 25/VI/37, pàg. 3; núm. 71, 2/VII/37, pàg. 3 i núm. 72, 9/VII/37, pàg. 3.

domicilis particulars. I encara n'havien d'arribar 7.000 més des de Barcelona, que serien assignats en la mateixa proporció.³²⁴

En resposta a aquestes previsions, el diari d'ERC s'apressà a recordar un decret la conselleria de Governació i Assistència Social del 10 d'octubre pel qual tots els convents, monestirs i locals d'empreses que no tinguessin una aplicació autoritzada pel govern de la Generalitat quedarien a disposició de la conselleria per acollir refugiats. Per tant,

*És fàcil veure la importància d'aqueixa disposició. Portada a la pràctica, no creiem pas que a Lleida calgui recórrer a allotjar refugiats en les cases particulars, per molts que en vinguin.*³²⁵

Un cop més les diferents formacions polítiques no eren capaces d'articular un consens al voltant de qüestions d'organització tan sensibles.

Pel que fa als problemes de convivència, un escrit d'Antoni Alzamora, cap de la delegació a Lleida de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats, adreçat al seu superior de Barcelona, J. Puigdefàbregas, ens aporta força informació sobre la situació que es vivia l'estiu de 1937.³²⁶

Sembla que l'Oficina patia una greu manca de personal i que s'havia vist abocada a actuar de manera autònoma, sense poder seguir les normes dictades des dels organismes centrals a Barcelona. A tal limitació s'afegien les múltiples gestions que calia atendre en els pobles on s'havien anat enviant refugiats — denúncies d'acollits i d'acollidors, condicionament dels allotjaments, necessitat de *crear un ambient agradable* i eliminació dels elements considerats indesitjables.

Alzamora quantificava en uns vint mil els refugiats existents en aquella data a la demarcació de Lleida. La proximitat del front feia que constantment hi arribessin expedicions de vuitanta o noranta persones per menjar i dormir. Però el problema estrictament quantitatiu no era el més greu, perquè a les comarques, després de convèncer als ajuntaments, s'hi podien allotjar en bones condicions uns vint-i-cinc mil refugiats.

³²⁴ *Acracia*, núm. 381, 14/X/37, pàg. 2. Segons *L'ideal*, a finals d'agost havien arribat 4.500 bascos (núm. 80, 3/IX/37, pàg. 3).

³²⁵ *L'ideal*, núm. 86, 15/X/37, pàg. 3.

³²⁶ Carta del 14 de juliol de 1937 (Llig. 279/5, núm. 71. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—).

El que presentava una solució més difícil era l'actitud d'una part dels nouvinguts. El delegat lleidatà considerava que aproximadament un miler eren ganduls i un altre miler havien abandonat els refugis barcelonins.³²⁷ L'Oficina havia intentat superar-ho posant a disposició de la Junta Nacional d'Evacuació, amb seu a València, les persones conflictives que estaven conduint als pobles acollidors a una situació insostenible. Tanmateix, aquesta opció no va poder concretar-se per l'oposició del mateix Puigdefàbregas que va prohibir els trasllats.³²⁸

Les autoritats barcelonines només acceptaven petites trameses d'homes a la capital catalana, però Antoni Alzamora afirma que els veritables problemes no els generaven individus, sinó famílies. *Les dones, afegeix, encara són pitjors que ells les quals se'ls podria donar el nom d'indesitjables.* En aquest sentit, per exemple, destaca un grup d'aquestes característiques a Aitona (Segrià) al qual considera *no solament indesitjable sinó que ni sabem com qualificar-la.* El problema s'agreujà perquè l'Oficina no tenia cap local on allotjar aquests grups, pel que els havia de barrejar amb altres *més dignes, al cap d'uns dies els que estan al seu costat siguin pitjors que ells.*

Tot i que l'Oficina disposava de sis colònies que no hem pogut identificar, centres apropiats per la Comissaria de la Generalitat que podien servir per separar aquests elements, no es trobaven prou treballadors per assumir les feines agrícoles necessàries per mantenir aquesta població —una de les colònies tenia un terreny de tres-cents jornals. Els subsidis del govern tampoc eren una solució vàlida perquè eren reduïts i arribaven amb retard. Per suplir aquestes mancances es demanaven mil cinc-cents pessetes mensuals més.

³²⁷ *A trabajar todo cristo. A producir todo dias.* Amb aquesta claredat es pronunciava *Acracia* davant dels ganduls que volien menjar sense treballar, quan només el treball permetria guanyar la guerra (*Acracia*, núm. 413, 20/XI/37, pàg. 1). El mateix tema es repeteix a *Los evacuados deben ayudar a ganar la guerra* (*Acracia*, núm. 175, 15/II/37, pàg. 2). En un altre article es considera que la guerra podia ser un factor important de despersonalització de les poblacions per les importants inundacions de *personal exòtic* que forçosament havia de deixar rastre. Tot i que la majoria dels refugiats es considerin veïns provisionals, calia aconseguir la seva adaptació a les formes de vida del lloc on s'havien establert. La imatge del refugiat no podia ser la d'un bohemí, acomodaticí, pensionat o inactiu (*Acracia*, núm. 290, 29/VI/37, pàg. 2).

³²⁸ S'havia ordenat, per exemple, el trasllat a València de vuitanta refugiats a la Seu d'Urgell, conflictius pels abusos comesos a la comarca (*Acracia*, núm. 333, 18/VIII/37, pàg. 2).

L'exemple d'un d'aquests problemes d'insolidaritat el trobem en una família refugiada a Ponts (la Noguera).³²⁹ L'ajuntament de la localitat lliurava a aquesta família —integrada per tres adults i dos nens— seixanta pessetes setmanals, a més de córrer amb les despeses de medicines, lloguer, llum i, ocasionalment, vestuari. En aquells moments, una refugiada madrilenya va haver de retornar a la capital espanyola deixant a Ponts els seus quatre fills. L'ajuntament va considerar que els refugiats sense una ocupació concreta podien fer-se càrrec dels nens. Però la família en qüestió va negar-se a acollir-ne un, generant tensions amb els veïns i la resta de refugiats. El cap de família exigia un tracte de respecte per la seva llarga tradició de militant socialista —sembla que havia estat alcalde del seu poble.

Aquesta situació va comportar que l'Oficina traslladés la família a Lleida i li congelés el subsidi, amb la consegüent protesta davant de les organitzacions polítiques locals i l'obertura d'una investigació. El cas quedà sota jurisdicció del delegat d'Ordre Públic, amb la recomanació d'Antoni Alzamora d'allunyar la família de les comarques de Lleida.

Un altre cas d'abusos el denunciava la premsa. Una madrilenya havia estat ingressada a l'hospital per a refugiats al posar-se malalta. Un cop al centre mèdic se li van trobar 18.615 pessetes i joies, quan viatjava a càrrec de les institucions que protegien als desplaçats. Divuit mil pessetes li van ser requisades a benefici de la Generalitat.³³⁰

Evidentment, no sempre la irresponsabilitat corresponia a les actuacions dels refugiats. L'ajuntament d'Alcarràs protestà a la Junta Regional de Proveïments perquè no els hi arribava el blat necessari per assegurar l'alimentació de la població i dels refugiats. La seva demanda va ser desestimada perquè amb anterioritat havien venut sense autorització quaranta vagons de cereal. Per tant, si

³²⁹ Investigació del cas realitzada per la delegació lleidatana de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats els primers dies de juliol de 1937, uns dies abans de redactar la carta anterior (Llig. 279/5, núm. 71. Serie PS Barcelona. Documentació de la Generalitat de Catalunya —ANC—). Un altre exemple de picaresca el podem trobar en una nota de la delegació del Comissariat d'Assistència als Refugiats publicada a la premsa. Una suposada comissió d'aquesta delegació realitzava visites a pisos de la ciutat argumentant que volien veure'ls per si s'hi podien col·locar refugiats. Però la delegació informava que no havien autoritzat a ningú per fer les visites (*UHP*, núm. 351, 17/IX/37, pàg. 3).

³³⁰ *Acràcia*, núm. 277. 14/VI/37, pàg. 4.

el municipi no podia mantenir els refugiats, aquests haurien de ser repartits en domicilis particulars.³³¹

Però per damunt d'abusos, d'insolidaritats o d'irresponsabilitats, la història dels refugiats és fonamentalment dramàtica. Un jove jornalero va ser detingut a Lleida el juny de 1939 per la guàrdia civil. Venia des de Madrid en un camió sense salconduit, tampoc tenia cap domicili fix conegut. Quan va esclatar la guerra vivia a Vicálvaro amb els seus pares i els seus set germans, d'on van ser evacuats i traslladats a Lleida. Els allotjaren en un convent de monges de la Bordeta fins a l'ocupació de la ciutat. El noi va marxar a fer de mecànic a Ponts i des d'aleshores no havia tornat a veure els seus familiars. Les autoritats militars van enviar-lo a Madrid després de l'ocupació de la localitat de la Noguera. Però al no trobar la família, havia retornat a Lleida on creia que un carrabiner de la plaça de l'Aigua tenia acollida una germana seva de quatre anys. Va ser alliberat, després d'estar unes setmanes detingut, sense que tinguem més informació sobre la recerca dels familiars.³³²

La voluntat de mantenir el contacte, un cop les famílies havien quedat partides, sovint esdevenia una empresa ben difícil. Una dona de Cantàbria va arribar a Alpicat amb el seu fill l'agost de 1937 en un grup d'unes cent quaranta persones, mentre el marit havia marxat a Anglaterra on l'havia acollit una família de pescadors de Milford. Després de l'ocupació de la població lleidatana la dona es trobava a Pasajes, localitat guipuscoana on hi havia un camp de concentració.

Aquest darrer desplaçament era desconegut pel marit que encara li enviava la correspondència a Alpicat. Una de les cartes que no va arribar als seus destinataris va ser interceptada per la guàrdia civil. En ella li demanava que intentés viatjar fins a Anglaterra amb la mediació de la Creu Roja Internacional i recordava les recents desgràcies familiars

(...) así es que ya sabes aquí estarás muy bien y podrás amortiguar tus penas y las mías que son muy grandes por la pérdida de nuestros dos hijos. No hago más que acordarme del pobre Javier, con lo listo que era y como conocía los aviones de caza nuestros y los de ellos, como te decía el pobre, ¡mamá no tengo miedo que esos son de los buenos y no tiran bombas! y en cambio cuando veía los bimotores facistas me decía que le diese la escopeta para tirarles abajo, ¡pobre hijo mío! ya no podré hablar con él de todo eso yo que estaba embobado con lo valiente que era, ¡todavía me acuerdo de aquel día que el pobre estaba enfermo y al venir

³³¹ Actes de la Junta Regional de Proveïments dels dies 30 de gener i 8 de febrer de 1938 (ADPL).

³³² Fons del GC (AHPL) expt. 1 llig. 109.

yo a casa del (...) tocaron la sirena y todos fuisteis al sótano y yo me quedé con el en casa! ¡cuando sentia el silbido de las bombas y yo le decía al pobrecito! ¡Javierchu no te asustes ahora que va a hacer pum! y el pobre como si le oyese ahora me decía ¡papá si no tengo miedo! y al temblar la casa con las explosiones me decía ¡dejame tu revolver para tirar a esos malos! ¡que razón tenia el pobre! por esos malos como el decía ha muerto, el y su hermanita, pues si ellos no hubieran desencadenado esta guerra, nosotros viviríamos muy felices allí en nuestra casita amueblada con nuestro esfuerzo y trabajo sin deber un céntimo a nadie y con la alegría de quien trabaja y vive bien. Ya sabes querida haz lo que yo te digo y ven pronto, pues te necesito para amortiguar mi pena que es muy grande los dos hijos perdidos y tu tan lejos expuesta a quien sabe que peligros y privaciones, además tienes que venir para que esté mejor nuestro hijito y conservarlo ya que no nos queda nada mas que el. Sin mas y hasta pronto se despide tu esposo que te ama con locura.

Els plans de reunificació familiar, si més no de manera immediata, no podrien realitzar-se.³³³

5.4 PER UNA ESCOLA CATALANA I POPULAR

Una àmplia i especialitzada bibliografia ha posat de manifest en repetides ocasions el fonamental paper assignat a l'ensenyament durant tot el període de construcció de l'estat liberal com a eina de socialització política. Per tant, no pot estranyar que en una dècada tan ideologitzada com la dels anys trenta, l'escola tingués un protagonisme especial en el combat dialèctic.

Francisco Morente recull una expressió de l'època, guerra escolar, per referir-se al període. Les reformes educatives foren un important cavall de batalla entre l'estat republicà i els sectors conservadors de la societat. Però tot i les mancances, les oposicions polítiques i els anys perduts del bienni negre, la República modernitzà el sistema educatiu, en quant a legislació i a infraestructures, basant-se en un laïcisme democràtic i no radical. Però és durant la guerra quan el paper de l'escola com a agent socialitzador esdevé més actiu —superant la neutralitat que volien aconseguir les reformes burgeses republicanes. Una escola fortament combativa i políticament compromesa, i per tant poc respectuosa amb les consciències individuals, era essencial en ambdós bàndols, juntament amb la propaganda, per mobilitzar els esperits. En la zona republicana coexistiren diversos programes que, pràcticament, només coincidien en l'adjectiu antifeixista. En el cas

³³³ Fons del GC (AHPL) expt. 80 llig. 58.

de Catalunya, el Comitè de l'Escola Nova Unificada, on estaven representats anarquistes i socialistes, mostrava la pluralitat de plantejaments polítics i pedagògics.³³⁴

5.4.1 L'ORGANITZACIÓ INSTITUCIONAL DE L'ENSENYAMENT DURANT LA GUERRA

Per al mestre lleidatà José de Tapia, militant de la FETE abans de 1936 però d'idees llibertàries, els diferents valors educatius enfrontats en la guerra es definien per la seva dissemblant valoració del factor humà.³³⁵ Entenia que qualsevol ensenyament dogmàtic acabaria desvirtuant l'obra harmònica de la Naturalesa, per produir mostres humans, homes mecanitzats i idiotitzats. L'Home havia de ser abandonat a les seves pròpies forces en un íntim contacte amb la Natura i a partir del coneixement real de les coses, de l'observació de la realitat, es podria deduir quin havia de ser el propi destí.

Organitzativament, aquesta perspectiva teòrica i política reivindicava les escoles racionalistes, especialment en les col·lectivitats controlades pels anarquistes. A més de problemes econòmics, les institucions de la nova societat també haurien d'afrontar la formació dels adults i l'educació dels nens per superar els buits creats per un estat tradicionalment interessat en mantenir al poble inculte. El mestre, o un treballador prou capacitat, tindria els mateixos drets i deures que la resta de col·lectivistes, allunyaria als nens dels resultats perniciosos de l'ensenyament oficial i formaria

*(...) hombres y no muñecos manejables por las ambiciones y concupiscencias de los amos de los pueblos.*³³⁶

³³⁴ Francisco MORENTE, "La escuela republicana" dins *La escuela y el Estado Nuevo*, p. 42-91. El professor Jaume Barrull recull referències a debats plantejats en els anys vint al si del grup de mestres Batec entre defensors de l'escola pública i mestres anarquistes defensors de l'escola racionalista (*Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 170).

³³⁵ *Acracia*, núm. 307, 19/VII/37, p. 7 i 10. L'afiliació fetista li va suposar a Tapia algun problema posterior. El 10 de novembre de 1937 fou proposat com a secretari de l'agrupació lleidatana de la FAI. Però un dels participants en l'assemblea que havia de prendre l'acord, recordà que abans del 19 de juliol havia pertangut al sindicat socialista pel que no tenia dos anys de militància en l'organització llibertària. Larroca confirmà aquest punt, però el defensà argumentant que abans de la guerra no hi havia cap sindicat anarquista de l'ensenyament a Lleida (Carpeta 59. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN—Sección GC—).

³³⁶ "Las escuelas racionalistas y las colectividades" dins *Acracia*, núm. 424, 3/XII/37, pàg. 1. Un reportatge de la inauguració de l'Escola Racionalista Francisco Ferrer i Guardia de Torrefarrera amb la

Des d'altres òptiques es defensava el model soviètic per l'educació, avalat pels bons resultats que en aquesta matèria obtenia la URSS. Era el professorat qui havia d'adaptar-se als canvis revolucionaris, i no pas a l'inrevés, pel que era imprescindible la formació d'una plantilla de mestres —d'ensenyament primari i superior— nascuda de la pròpia revolució.³³⁷ L'esperada reestructuració global que endegaria la nova societat permetria als treballadors tenir accés a tots els drets essencials. La cultura deixaria de ser monopoli de rics i ganduls carregats de títols de manera que

*(...) es resolgui el problema que representa l'accés dels més humils als més alts graus de la cultura i de l'estudi.*³³⁸

L'educació era considerada una de les primeres exigències del poble i havia de contribuir al desenvolupament de l'economia nacional procurant l'increment de la producció, difonent principis de solidaritat i implantant una escola unificada de tots i per a tots. L'escola havia d'anar més enllà d'una acadèmia on aprendre a llegir, a escriure i a comptar.³³⁹ En el nou sistema educatiu que calia construir, *un analfabet revolucionari* havia de valer més que *un doctor universitari feixista* perquè

*(...) als nostres nens han d'educar-los abans que mestres de mentalitat burgesa, obrers manuals conscients i orgullosos de llur classe.*³⁴⁰

Els mestres i els pedagogs estaven cridats a ocupar un lloc destacat en el disseny d'aquesta societat. Des de tots els centres educatius, des de l'escola i des de la universitat havien de participar en la millora dels coneixements del poble, posant-los al servei de l'home perquè pogués fer lliurement un millor ús de les seves capacitats.³⁴¹ Aquesta tasca, que combinava formació cultural i política, no s'acabava amb la feina en els llocs habituals de treball ans es perllongava entre els soldats després de la creació de les Milícies de la Cultura, bàsicament controlades pels comunistes. En un exèrcit amb altes quotes d'illetrats, com en el conjunt de la

participació de les autoritats locals i membres destacats de la CNT (Porcar, Tomàs, Orille) a *Acracia*, núm. 491, 21/II/38, pàg. 4 i núm. 492, 22/II/38, pàg. 4. El mestre racionalista de l'escola era Joan Roigé.

³³⁷ Fidel GONZÁLEZ CALDERÓ, "¿Qué modificación y orientación introduciremos en la enseñanza?" dins *Butlletí Estudiantil*, núm. 5, 20/III/37, p. 3-4.

³³⁸ Sergi GARCIA, "La Revolució en l'ensenyament" dins *Butlletí Estudiantil*, núm. 2, 31/XII/36, pàg. 9.

³³⁹ Emili SENDRÓS, *Acracia*, núm. 21, 21/VIII/36, pàg. 2.

³⁴⁰ *Combat*, núm. 37, 7/IX/36, pàg. 1.

³⁴¹ "Vells i nous mètodes d'educació" dins *Butlletí Estudiantil*, núm.2, 31/XII/36, p. 3 i 11.

societat espanyola, esdevenia especialment interessant influir en l'alfabetització i en l'adoctrinament ideològic dels seus membres. Segons la Causa General a la província de Lleida van complir aquesta tasca les següents persones³⁴²

Milicians de batalló

Ambrós Dejuan, José
 Artola Casals, Ramón
 Barberá Boix, Edelmiro
 Bergés Arderiu, Manuel
 Bernaus Voltes, Francisca
 Bonet Isach, Antonio
 Brufau Civit, Carmen
 Caballé Riñó, Jaime
 Carbonell Gausí, Francisco
 Cascales Serrate, Antonio
 Cornudella Ray, Pablo
 Cortés Drudis, María
 Fernández Rodríguez, Francisco
 Gili Pedrós, Jaime
 Llaquet Sementé, Antonio
 Martínez Vicente, David
 Masot Riera, José
 Miralles Terés, Jaime
 Olmo Gómez, Tomás
 Plensa Vilella, Francisco
 Pocurull Fontana, Pedro
 Puchet Ricar, Alfredo
 Rodríguez Arroniz, José
 Salse Sirera, Blas

Sánchez de Arias, Guillermo
 Serrano Llorca, Ángel
 Solé Capella, José
 Suau Sesé, Jesús
 Torrelles Gironella, José
 Torres Pacheco Pedro
 Torres Vila, Ramon
 Val Casado, Joaquín
 Vidal Mañé, Emilio

Milicians de divisió

Alcobé Biosca, Josep
 Rinso Llopart, Ricardo
 Teixidó Ortiz, Miguel

Milicians de brigada

Alexandre Sarifitena, Mario
 Martí Villach, Joaquín
 Mas Garcés, Jaime

Serveis al SIM

Palerm Vich, Juan

Tot i els missatges que confiaven en les possibilitats transformadores del sistema educatiu, els mateixos òrgans d'expressió revolucionaris havien de reconèixer algun cop que les millores no eren gaire fàcils en aquell context de guerra

Agazapados tras el zaguán de un caserón de aspecto pobre, hemos visto unos zagales cuya edad oscilaría entre los siete y nueve años que juntados en apretado haz prendian fuego, no a la casa, sino a unos cigarrillos que seguramente habrían quitado a sus padres.

La impresión que esto nos ha producido no es para ser descrita. Es verdaderamente la antítesis personificada de todas las propagandas y de todos los sistemas revolucionarios. El niño es el mañana, cuanto trabajo hay que hacer. El hecho mismo, que el niño llegue a este estado de embrutecimiento, significa que corre peligro; peligro que hay que atajar en sus mismas raíces.

Esta labor de depuración hay que realizarla en las escuelas. Y así como nosotros propugnamos por el cierre de Institutos y Academias para aquellos que podrían prestar algún otro servicio para la guerra, creemos y así lo defendemos que las escuelas

³⁴² Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4 (AHN). UHP va donar difusió al decret del 16 de gener del govern de la República que havia creat les Milícies de Cultura per fer una crida al personal docent masculí a què s'hi enrolés voluntàriament (núm. 145, 19/1/37, pàg. 2).

*orientadas en el terreno de una nueva moral revolucionaria, dirigida por maestros en los que puede tenerse confianza, deben imponerse esta misión de crear la generación del mañana, libre sin perjuicios y vicios que son ahora amenaza constante.*³⁴³

Mentre Lleida va formar part de la rereguarda republicana, l'ensenyament es va veure afectat de la mateixa manera que la resta d'àmbits ciutadans. Es van depurar els ensenyants considerats massa compromesos amb l'ordre polític i moral anterior.³⁴⁴ Es va difondre una concepció educativa basada en els principis revolucionaris i s'intentà articular una nova organització d'acord amb ells. I, finalment, hi va arribar la confrontació entre les diferents opcions polítiques de la rereguarda.

En aquell període la Generalitat gaudia d'una capacitat de maniobra inusitada per tractar d'imposar el discurs revolucionari en la política educativa, amb la voluntat d'endegar una reforma més profunda que la dissenyada per la República. En unes poques setmanes, després de ser dominada la revolta militar, les novetats legislatives introduïdes per la Generalitat deixaven tots els nivells del sistema educatiu sota control de les institucions catalanes —ja fos la conselleria de Cultura o el CENU.

Tot plegat porta a Ramon Navarro a afirmar que la primera meitat de la guerra va ser un dels períodes més rics i interessants de l'educació a Catalunya i Espanya. El projecte d'una escola catalana, popular i autènticament nova va desencadenar un important esforç humà, organitzador i legislador, tot embolcallat en uns plantejaments pedagògics força avançats. Però, com reconeix el mateix autor, la reforma va quedar fortament condicionada per les especials circumstàncies econòmiques —desordre i caos creats per la guerra i la revolució— i polítiques —enfrontament generalitzat a la rereguarda i intensos debats al voltant d'institucions com el CENU.³⁴⁵

Entre les primeres accions de govern de la Generalitat durant la guerra destaca la intervenció en la qüestió escolar. Abans d'acabar el mes de juliol es publicava el decret de constitució del Comitè de l'Escola Nova Unificada (29 de

³⁴³ *Acracia*, núm. 130, 24/XII/36, pàg. 2.

³⁴⁴ Mentre que la depuració dels mestres en la zona franquista i en la postguerra han merescut diversos estudis, la depuració republicana ha estat més desatesa. Vegeu al respecte Rosalía CREGO, "Depuración del personal docente en la zona republicana durante la guerra civil".

³⁴⁵ Ramon NAVARRO, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat, 1931-1939*.

juliol).³⁴⁶ Per altra banda, i com ja ha quedat assenyalat en un capítol anterior, el CENU i el Consell d'Economia foren les primeres institucions catalanes en adoptar la nova estructura comarcal. Durant el mes d'agost es van anar constituint les delegacions del CENU als caps de comarca i subdelegacions en altres localitats menors.³⁴⁷ L'octubre de 1936 la Generalitat transformà el CENU en un òrgan consultiu de la conselleria de Cultura i dissolgué els seus comitès territorials. La seva influència pràcticament va desaparèixer després de les reorganitzacions decretades l'estiu de 1937, que el convertiren en un ens més tècnic en el que les organitzacions sindicals havien perdut poder de decisió.

A la premsa local apareixen algunes referències al comitè d'ensenyament de Lleida, encapçalat per Lluís Aige Ferrer de la FETE, que exercia de mestre a Menàrguens (la Noguera). Era l'encarregat de supervisar totes les accions vinculades al món de l'ensenyament —fonamentalment les escoles de primària i de secundària i el servei d'inspecció escolar. A més es declarava partidari de *sanejar* els docents de les terres de Lleida, sense oblidar la substitució del personal religiós. A les oficines del comitè —instal·lades als baixos de l'Ajuntament, al col·legi dels germans Maristes i a l'asil Borràs— s'havien d'inscriure tots els nens en edat escolar per poder preparar l'inici del curs 1936-1937. A més s'afegia que

(...) *todo compañero que se vea capaz de poder dirigir una escuela primaria debe presentarse al Comité de la Escuela Unificada.*³⁴⁸

Segons la FETE aquest primer comitè, creat per ells per fer front als problemes escolars de la ciutat, possibilità que es constituís la delegació comarcal del Segrià, la primera de Lleida i impulsà l'organització en la resta de comarques.³⁴⁹

³⁴⁶ Per un decret anterior (del dia 25) la Generalitat requisava tots els centres educatius de segon ensenyament, que quedaven sota la jurisdicció del rector de la Universitat de Barcelona (ja s'havia assignat el control de totes les escoles confessionals a la Normal). A partir del 6 d'agost s'estenia l'autoritat del rector a tots els centres educatius, tant els que anteriorment depenien de la Generalitat com de la República. Una recopilació de la legislació en matèria d'ensenyament a Mercè ROSSELL (ed.), *La Generalitat de Catalunya II. Política cultural. El bilingüisme. L'ensenyament. El patrimoni. La cultura popular* i un estudi del CENU a Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil. El CENU*.

³⁴⁷ Una de les primeres tasques de les delegacions comarcals era informar al CENU del nombre de nens i dels recursos escolars existents en el seu territori per poder preparar l'inici del curs. Sembla que a finals d'agost cap de les delegacions comarcals de les terres de Lleida havia tramés els informes —es reclamen a Vielha, Sort, Tremp, Balaguer, Tàrraga, les Borges Blanques, Cervera, la Seu d'Urgell i Solsona— (Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 90-91).

³⁴⁸ *Combat*, núm. 10, 5/VIII/36, pàg. 2 i *Acracia*, núm. 27, 28/VIII/36, pàg. 3.

³⁴⁹ Informe de gestió del comitè provincial de la FETE, octubre de 1937 (Carpeta 63. Sección Política Social Lérida. Serie S —AFIN-Sección GC—).

Lluís Aige també era el delegat regional de Primer Ensenyament, el servei d'inspecció organitzat per la Generalitat. Els objectius principals de les nou delegacions creades pel conjunt de Catalunya eren l'orientació i el control de les escoles i la formació permanent dels mestres. En una de les primeres manifestacions públiques d'Aige a començaments de setembre comunicava a la ciutadania la voluntat d'imposar la coeducació en totes les escoles com a demostració de l'esperit revolucionari —la Generalitat publicà un decret que establí la coeducació a totes les escoles de Catalunya el 28 de setembre. Seguint l'evolució política de la rereguarda, a començaments de juliol de 1937 va ser nomenat delegat regional Leopold Morant Albert, president d'ERC a Lleida.³⁵⁰

Un testimoni interessant, mal que partidista i interessat, sobre el primer any de funcionament de les noves institucions educatives a Lleida és l'informe de gestió del comitè provincial de la FETE elaborat l'octubre de 1937.³⁵¹ El caràcter d'aquest document, i sobre tot el moment polític en què va ser redactat, condiciona profundament la visió negativa que dona de les activitats del CENU a les terres de Lleida. Tot i que l'informe reivindica en les seves conclusions la unitat d'acció amb la CNT, dedica bona part de les seves vuit pàgines a detallar les principals disputes sindicals plantejades en el si del Comitè amb el sindicat Únic de Professions Liberals.

La primera protesta dels socialistes carregava contra la paritat sindical en el CENU. Entre els dotze integrants del primer consell repartits a parts iguals entre la FETE, la CNT i la Generalitat, trobem a la mestra lleidatana Josepa Uriz Pi (FETE) que presidia la ponència d'ensenyament artístic —les altres ponències del Comitè eren

³⁵⁰ Sobre el servei d'inspecció vegeu Ramon NAVARRO, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat, 1931-1939*, pàg. 177 i Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 120-122. Les declaracions d'Aige a *Combat*, núm. 38, 8/IX/36, pàg. 2 i notícies sobre l'actuació de Morant a *L'ideal*, núm. 72, 9/VII/37, pàg. 3; núm. 92, 27/XI/37, pàg. 4 i núm. 93, 4/XII/37, pàg. 2 i Carpeta 11. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Una de les activitats impulsades per Leopold Morant van ser uns cursos de català per a mestres i per al conjunt de la població amb matrícula gratuïta. Els articles del periòdic republicà lloaven els cursos però també lamentaven el baix nombre d'inscrits, tenint en compte la gran quantitat de població que hi havia a Lleida sense coneixements de la llengua. Es criticava especialment que cap funcionari s'hi hagués matriculat, *tot i que cada dia fan malbé la llengua*. El problema no era de la Generalitat sinó de l'apatia per les activitats culturals

³⁵¹ Carpeta 63. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). Sembla que la Federació Catalana de la FETE fou especialment dura amb el funcionament del CENU, tot i que en formava part, per fidelitat amb la UGT que va encapçalat el ministeri d'Instrucció Pública fins al maig de 1938 (Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 33-36).

la d'ensenyament primari, secundari, professional, superior i tècnic.³⁵² Els fetistes consideraven injusta la distribució perquè els anarquistes no havien participat en les lluites del magisteri anteriors a la guerra. A més acusaven als llibertaris de demagògia i de posar en perill l'escola nacional a Catalunya. La mateixa polèmica s'havia plantejat alhora de constituir les delegacions comarcals lleidatanes —sis representants, a parts iguals, entre socialistes, anarquistes i a la Generalitat. Al llarg del mes d'agost només la FETE designà els seus representants pel que els consells no podien entrar en funcionament. I quan ho feren fou sense massa control —desconeixien les seves atribucions, faltaven mestres i mancava el control sindical que valorés les aptituds professionals i polítiques del personal.

La disputa sindical no es limitava als òrgans directius de l'ensenyament, ans també a la composició de les plantilles de mestres. La FETE lleidatana va presentar a la conselleria una proposta de nous professors per a tota la província en la qual el noranta-cinc per cent eren afiliats de la seva central argumentant que els anarquistes no en tenien suficients —el sindicat Únic de Professions Liberals no es formà a Lleida dins el mes de setembre de 1936. La llista va ser rebutjada a Barcelona per manca de paritat sindical, aixecant airades protestes entre els ugetistes que denunciaren l'arribada de mestres anarquistes procedents d'altres províncies deixant sense feina professionals locals, afiliats de la majoritària FETE —molts es traslladaren a Barcelona.

Aquesta manera de seleccionar el personal s'acabà, sempre segons els criteris del repetit informe, després dels fets de maig quan la FETE aconseguí imposar els seus principis de *racionalitat* —final de la paritat sindical i introducció de mesures depuradores més acurades. Per tot plegat preveien per al futur

(...) un canvi radical i el salvament de l'Escola de Catalunya que ha viscut un any de vertadera ignominia.

El disgust dels fetistes amb el funcionament de l'ensenyament català els impulsà a crear una Junta de Nomenaments Interins que assumís les funcions d'inspecció i de selecció del personal docent, en el marc de la legislació dictada pel

³⁵² Josepa Uriz apareix en el treball de Ramon Navarro sobre l'educació a la Catalunya dels anys trenta com una de les principals teòriques de l'opció socialista dins del CENU (*L'educació a Catalunya durant la Generalitat*, p. 186-187). La seva rellevància política i teòrica queda evidenciada en les acusacions que apareixen en l'expedient per responsabilitats polítiques que li fou incoat després de la guerra, mentre era a l'exili on moriria. La tramitació d'aquest expedient pot seguir-se a Conxita MIR, Fabià CORRETGE, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, pàg. 353 i una breu semblança biogràfica a Jaume BARRULL, *El Bloc Obrer i Camperol*, p. 72-73.

ministeri d'Instrucció Pública.³⁵³ La mesura topà amb l'oposició del sindicat anarquista i de les institucions catalanes, però fou acceptada pel ministeri i posteriorment imitada per la resta de províncies catalanes. L'inspector en cap tornaria a ser Lluís Aige —substituint a Àngel Roset Abelló, mort a Tarragona— i Josep Vilalta Font (fetista i mestre de Torre-serona) n'era el cap de la secció administrativa. Altres inspectors de la Junta van ser Antonio López (mestre a les Oluges), Mario Alexandre Sariñena, (de la FETE i substitut de Ramon Sugrañes que havia marxat de Lleida al ser destituït com a mestre de primària a Lleida), Ramon Costafreda Batlle (FETE i mestre de Juneda), Josep Pac Roselló (PSUC, mestre d'Artesa de Lleida i regidor de Lleida) i Josep Alcobé Biosca (com a cap del milicians de cultura). Alcobé era un mestre lleidatà del grup Batec, impulsor en els anys vint d'un moviment de renovació pedagògica, que havia participat en l'acte de presentació de la FETE a Lleida el desembre de 1933.³⁵⁴ Lluís Aige, en representació de la inspecció provincial, va donar a conèixer l'ordre ministerial per la qual totes les persones titulades, però no mestres, que volguessin col·laborar en una campanya contra l'analfabetisme ho havien de sol·licitar a la Junta (març de 1937). Els nomenaments van correspondre a:³⁵⁵

Titulats	Destinació
Areny Fontana, Damián	Montclar
Baqué Segarra, Francisca	Barbens
Bares Casal, Francisco	Granja d'Escarp
Barri Mir, Roberto	Bellvís
Blàvia Guix, José Maria	Son del Pi
Bonet Rius, Teresa	Linyola
Bureu Pintó, José	Orcau
Capdevila Font, José	Bellmunt de Talavera
Comorera Llanes, Ramon	Castellnou d'Oluges
Condal Gibert, Josefa	Barbens
Escribá Llesuy, Dolores	Anchs, Montcortés
Estrella Esteve, Mara	Granja d'Escarp
Gilabert Degarra, Antoni	Cabdella
Greoles Marvá, José	Castellnou de Seana
Güell Balafá, Antonio	Almacelles

³⁵³ La Causa General acusa aquesta Junta de fomentar l'ensenyament en català (diu que recomanava no iniciar l'ensenyament del castellà fins el darrer curs) i la coeducació, de substituir la moral religiosa per una de cívica, de fer cantar la Internacional i altres himnes i de confeccionar un diari mural propagandístic (peça 11, llig. 1472 -2-, expt. 4 —AHN—).

³⁵⁴ També fou un dels organitzadors de l'associació nacionalista La Palestra el 1931. I recordem que formà part de l'ajuntament d'octubre de 1936 en representació del PSUC.

³⁵⁵ *Acracia*, núm. 223, 12/IV/37, pàg. 2 i núm. 226, 15/IV/37, pàg. 2. La Generalitat també havia instituit un Certificat d'Aptitud Pedagògica que permetia exercir com a mestre, després de superar unes avaluacions, a persones sense cap titulació.

Titulats	Destinació
Mitjana Farré, Maria	Espui, Torre de Cabdella
Oliva Pedret, Francisco	Pedrell
Pagés Corbera, José	Tarroja
Panadés Castelló, Enrique	Alcarràs
Panadés Castelló, José M.	Alguaire
Pinem Verdeny, Rosa	Coscó
Piñol Sendra, Josefa	Vilanova de la Barca
Queralt Sans, José	Golmés
Reñé Esteve, Jaime	Alcarràs
Ribelles, Maria Antonia	els Torms
Rubies Figuerol, Miguel	Vilanova de la Sal
Rullán Soler, Francesc	Bellpuig
Sabartés Curcó, José	Almacelles
Sala Planes, Luis	Almenar
Sanz Gras, Maria Luisa	Figols d'Organyà
Saurina Berdell, Mariano	Almenar
Serra Carrera, José	Montoliu de Cervera
Solá Ponsá, Concepció	Granyena de Cervera
Tarragona Castelló, Carme	Penelles
Terré Terés, Manuel	Granja d'Escarp
Torres Palacín, Serafin	Alcarràs
Tous Cabasses, Josefa	Torrefarrera
Vendrell Fitó, Ramon	Vilanova de la Barca
Vidal Martínez, Maria	Almacelles
Vidal Teixidó, Jaime	Albatàrrec
Vilà, Federico	Almatret
Vilaplana Miarnau, Núria	Bellvís
Vilella Torres, Hldefonso	Almacelles

La FETE, inicialment resistent al traspàs de competències en matèria d'ensenyament de la República a la Generalitat perquè afeblir al govern central podia resultar negatiu per l'evolució de la guerra, havia modificat la posició en la data de redacció de l'informe de gestió.³⁵⁶ En aquell moment, el consell provincial afirmava que la nova conjuntura política convertia el traspàs en una opció imprescindible per arribar a la unificació d'escoles que evitaria la competència i en la millor manera de defensar els interessos del magisteri.³⁵⁷

³⁵⁶ Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 33-36. Segons el mateix informe que estem comentant, la posició crítica li va valer acusacions d'anticatalanisme.

³⁵⁷ Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, pàg. 175. segons la Causa General (peça 11, llig. 1472 -2-, expt. 4 —AHN—) els mestres que passaren a prestar els seus serveis al CENU foren: Juan Arbonés Rubert, Ramona Ariño Capdevila, Maria Bafos Barrera, Rosa Barceló Vallvé, José Barrull Suñer, Josefa Bergara Amasa, José Bergé Aige, Manuel Bergés Arderiu, Antonio Bonet Isach, José Bonet Roselló, Arturo Bonet Rusinao, Teresa Bonjoch Salafranca, Antonio Borrell Barber, Tomás Borrell Barber, José Caberol Suriaga, Enrique Cabré Pallarés, José Casamajó Palau, Bernardo Castellví Beimunt, José Cervera Piñol, Maria Cid Letamendi, Antonio Cortés Alba, Juan Cots Florensa, Cesario Checa Andrés, José Espasa Navarro, José Espola Jové, José M. Esqué Riera, Gaspar Esquerria Viaña, Teresa Esteve Serra, Julia Farré Gari, Trinidad Farreny Jové, Francisca Farrer Clua, Maria Farreres Zaragoza, Teresa Florensa Bea, Francisco Galí Mitja, Vicente Garcia Escrich, Emilio Garray Tesán, M. del Pilar Gilabert Nieto, José Góivas Costa (nomenat Inspector del CENU), Marina Gutiérrez

Però si la transformació de l'escenari polític de la rereguarda havia permès als fetistes sentir-se més còmodes i afirmar que l'hora de la racionalitat s'estava imposant, també suposà el disgust d'altres sectors de la revolució. Per a Baptista Xuriguera (POUM) el CENU havia mort i el del sindicat estudiantil de la CNT Emilio Garray, criticava la política centralista de la FETE. Garray reconeixia que encara no es podia pensar en una municipalització de l'ensenyament, però sí en la seva comarcalització.³⁵⁸

5.4.2 ELS CENTRES EDUCATIUS DE LLEIDA

Les discussions polítiques, sovint només partidistes, i els programes pedagògics s'havien de traduir després en una nova administració de les escoles i de la Normal de Lleida.

5.4.2.1 Les escoles de primària

El 1941 l'inspector provincial de Primer Ensenyament denunciava el funcionament, que jutjava irregular, de les escoles lleidatanes durant l'etapa republicana i revolucionària.³⁵⁹ Les principals crítiques es fixaven en aspectes simbòlics i en la política de professorat. Per una banda citava com a elements de

Marco, Santos Hermosos Allí, Josefa Huguet Santaculàlia, José M. Juncosa Panadés, Petronila Llovet Serra, Àngela Macià Gastó, Juan Marroles Estadella, Ana Martínez García, José Mateo Morlans, Herminda Mazon Ribe, Carmen Miguel Maldonado, Jaime Mireil Mesalles, Francisco Moles Perma, Leopoldo Morant Albert (delegat regional i inspector), Norberto Orobitg Carnet, Esteban Ortiz Ribalta, Miguel Ortiz Vallverdú, Montserrat Parellada Arnou, Mercedes Paris Castany, Francisco Pijuan Prat, Josefa Pinols Pámpols, Adela Planas Mistala, Luis Plaza Estruch, Miguel Plens Antonio, Pedro Pocurull Fontana (membre del tribunal popular), Miguel Poch Prat, Jaime Pons Bernaus, Julia Porte Gaudencio, Isidro Prunera Farré, Benita Puyal Clayan, Josefa Raimundi Florensa, José Reinalt Pijuan, José M. Ribas Botellé, Josefa Ribó Canut, Enriqueta Ribó Canut, Carmen Robre Canosa, José Rodríguez Arroniz, José Sala Pérez, Fermín Salvia Cots, Antonio Sánchez Rodríguez, Rosa Santacreu Santesmases, Enrique Sarradell Ferras, Francisco Sas Farran, Mercedes Sauch Parramon, Francisco Sedó Gorgues, Carlos Sendra Vatlle, Colomo Seró Costa, Dolores Solé Cases, Antonio Torres Ferreras, Juan Torres Figueras, Miguel Tribó Salmón, Obdulía Triquell Triquell, Antonio Ubieto Fornés, Pedro Vadillo Vila, Enrique Val Mendoza, Francisca Vallés Panadés, Antonio Veciana Canals, Antonio Vigatá Simó, Francisco Viguera Llaqueté, Constantina Vila Florensa, Amadeo Vila Segura, Manuel Viladot Monrabá, José Vilalta Pont, Juan Viñes Illa, Pilar Viñes Pleyán, Pau Xuriguera Parramona i Carolina Zabala Muniaque.

³⁵⁸ *Combat*, núm. 71, 17/X/36, pàg. 4 i *Acracia*, núm. 157, 25/I/37, pàg. 4.

³⁵⁹ Extens informe incorporat a la Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, pàg. 428 (AHN).

descredít la introducció del català i la substitució de valors religiosos i patriòtics per postulats de la moral marxista, antifeixista i de l'amor lliure. En un altra línia, el relleu del professorat religiós va obligar a les autoritats catalanes a improvisar un gran nombre de mestres —l'inspector critica especialment els certificats d'aptitud pedagògica que permeteren donar classes a no titulats. I encara afegeix que molts d'aquests van haver d'abandonar les destinacions al ser mobilitzats.

Finalment exemplifica l'important commoció experimentada pel cos de docents lleidatans a causa de les transformacions polítiques i revolucionàries a partir de dues llistes: els que foren depurats i els que van morir. La relació de mestres destituïts, que reproduïm a continuació, inclou trenta-nou noms

Acebrón, Antonio	Martínez Gómez, Antonio
Aleu, Carme	Martínez, Umbelina (havia estat designada encarregada del Casal del Vell)
Aleu, Isabel	Montanera, Josefa
Anguera, Juan	Muñoz, M. del Carmen
Bellós, Maria	Pamis, Natalia
Bosch, Eduardo	Pedrerol Viñas, Teresa
Bosons, Concepció	Peruga, Pilar
Brandón, Antonio	Pijuan, Luis
Bria, Cándido	Plana Sala, José M. (inspector)
Català, Joaquim	Porqueras, Amadeo
Coca, Teresa	Porta, Encarnación
Condal, Juan	Rabasa, M. Teresa
de Luca, Francisco	Rotjer, Juan
Escanet, Asunción	Sorribes, Montserrat
Escudé, Pilar	Sugrañes Mariné, Ramón (inspector)
Facerías, Amelia	Toldrà, Diego
Folch, Dolores	Truco, Ramon
García, Marcelina	Ubach, Salvador
Gilabert, Juan	
Giné, Maria	
Jansá, Francisco	

Als quals cal afegir dinou mestres més destituïts per la comissaria d'Ordre Públic, dels que no aporta els noms, en aplicació d'una decisió que posteriorment fou revocada. Tampoc concreta la identitat de vint-i-cinc mestres traslladats dins de la província ni els desplaçaments de professors i de centres escolars, primer a Cervera i després a Solsona, al quedar dividida la província el 1938 per l'ocupació

franquista. Però sense dubtes, la pitjor part va correspondre a la desena de docents morts³⁶⁰

Josep Forradellas	
Francesc Boldú Niubó	Cap de Falange, executat per sentència del tribunal popular el 27 d'agost de 1936 per participar en els fets de juliol
Joaquim Galimany Arbós	Director graduat afusellat el 18 d'agost de 1936
Juan Mayoral	
Pedro Palomas	
Luis Perelló Perelló	Mestre de Torrefarrera, detingut en la localitat del Segrià i jutjat i executat a Lleida el 30 de setembre de 1936
Àngel Roset Abelló	Inspector en cap, mort a Tarragona
Jaume Rubió Benach	Executat el 22 de novembre de 1936 per ordre del tribunal popular
Santiago Siguan	
Pere Vigatá	

Els mestres no foren l'únic col·lectiu implicat en el sistema educatiu afectat per la guerra. El retard en l'inici del curs escolar creà problemes d'ordre públic per la inusual presència de nens pels carrers de la ciutat. El comitè municipal hagué de reclamar als pares que, mentre no obrissin les escoles, s'esforcessin en ensenyar als nens comportaments d'urbanitat elementals —tot i tenint en compte les formes que imposava la nova societat—

Hay que hacerles comprender cariñosa y delicadamente que jugar al fútbol, utilizar tiradores para romper las farolas y bombillas del alumbrado público, cazar y matar pájaros, correr sobre patines por las aceras, pisotear plantas y embadurnar las paredes son actos reprobables, que deben afearse con seriedad, aunque, para ello, en cada caso hay que huir del castigo, por entender que sería contraproducente.³⁶¹

Per fer efectiva l'obertura del curs de primària, anunciada pel primer d'octubre, el municipi hagué de col·laborar en la rehabilitació dels centres. No va ser fins el 30 de setembre que es pogué fer pública la llista de les escoles que havien d'obrir. La nòmina seria completada el 5 d'octubre amb el centres autoritzats pel CENU³⁶²

³⁶⁰ La peça principal de la Causa General afegeix els noms de dos mestres més executats a Lleida, encara que detinguts a les localitats on exercien: Mariano Ibáñez Verdosa (Binèfar) i Miguel Figuera Farré (Alfarràs).

³⁶¹ *Acracia*, núm. 51, 25/IX/36, pàg. 4. Anteriorment ja hem fet esment de la preocupació manifestada per les autoritats locals per la presència de nens al carrer. En altres ocasions el que es lamenta és la delinqüència infantil —grups de nens entre els 8 i els 10 anys que es dedicaven a petits robatoris— per l'efecte degradant de la guerra (*Acracia*, núm. 212, 30/III/37, pàg. 1 i 214, 1/IV/37, pàg. 2).

³⁶² *Combat*, núm. 52, 24/IX/36, pàg. 1. La nota informativa es completava amb una crida a l'escolarització dels milers de nens que no ho estaven a la ciutat, ja que una de les principals batalles a guanyar en la rereguarda era l'educació del poble. La llista d'escoles a *Acracia*, núm. 56, 1/X/36, pàg. 2 i

- Escola Graduada de la plaça del Segre: hi havien d'assistir els nens dels carrers Catalunya, Alcalde Costa, Ramon Soldevila, Travessia de Ramon Soldevila, Pintor Morera, Correu Vell, Paloma, Sant Antoni
- Grup Asil Borràs: Balmes, Ciutat de Jaca, Vallcalent, partida Rosiñol, partida Vallcalent, excarní d'Alpicat, Pablo Iglesias, passatge de l'Empordà, Jaume Conqueridor, Sant Carles, Assalt, plaça del Dipòsit, Ronda
- Grup Camps Elisis: Jaume II, avinguda de les Garrigues, avinguda i carretera de Barcelona, camí de Granyena, partida Fontanet
- Escola de la Tallada: Tallada, Cotxera, Boters, Múrcia, plaça de Sant Llorenç
- Escola de l'Almudí: Canyeret, Verdugo, Cigarra, Guitarré, Redola de Sant Joan
- Liceu Escolar: Paeria, Relojero, plaça Llibertat, Costa del Jan, Blondel, Alcalde Mestres, Baró de Flix, Caldereries, Almudí Vell, Carnisseries
- Escoles de la Bordeta: barri de la Bordeta
- Escola de Butsènit: partida de Butsènit
- Escola Montessori: plaça de la Constitució, Fraga, part posterior del Seminari, Segarra, Veleta, General, Clavel, Mossèn Amic, Borràs
- Escola Annexa a la Normal (Grup Granados): rambla d'Aragó, Brugulat, Travessia Brugulat, Maragall, Ramón y Cajal, Combelles, Comandant Baiget, plaça Cervantes, Ciutat de Fraga, Ballester, Fortaleza, Canónigo González, Plateria, Sant Anastasi, Obradors, Governador Montcada, Doctor Robert, Nueva, Escales de Sant Llorenç
- Escoles de l'exconvent dels Maristes (Anselm Calvé): Anselm Clavé, Remolins, Travessia Remolins, Democràcia, Carme, Travessia del Carme, Bafart, Font de l'Aiguardent, Daniel, Pescaderia, Doverías, plaça la Sal, Nolis, Turull, Clot de les Monges, Lamarca, Rufes, Indibil i Mandoni, Estereria, Costa Magdalena, Sant Gil, Parra, Magdalena
- Escola Ferroviaris (Príncep de Viana): avinguda Sant Ruf, Riu Éssera, Salmerón, plaça de Mossèn Cinto, Comtes d'Urgell, Príncep de Viana, Pardinyes Altes, carretera de Torre-serona, Pi i Margall, passatge de la Premsa, Valentí Almirall, plaça del Treball
- Escola del Camí de Corbins: carrers de Corbins i Pardinyes Baixes
- Escola de l'exconvent de les Josefines (Acadèmia): Acadèmia, Miguel Ferrer, Travessia de l'Escorxador, Mariola
- Escola del carrer Magdalena: carrer Botera

De fet, la implicació municipal en l'educació es va mantenir durant bona part de la guerra. El regidor de cultura Llorenç Ribes Sánchez (PSUC) declarava a la premsa a finals d'octubre de 1937 que una de les seves principals preocupacions havia estat posar en marxa nous centres de primària per apartar els nens del carrer. També apuntava el projecte de creació de guarderies infantils, necessàries mentre els pares estaven a les trinxeres i les mares suplint-los en els llocs de treball de la rereguarda.³⁶³

núm. 59, 4/X/36, pàg. 3 i *Combat*, núm. 60, 3/X/36, pàg. 2. De l'ajuntament també depenien escoles rurals —com la de la partida de Rufe—, l'escola municipal de música —traspassada a la Generalitat que l'intentà reformar per considerar reaccionari al professorat— i l'escola municipal de tall i confecció.

³⁶³ *Acracia*, núm. 387, 21/X/37, pàg. 2.

5.4.2.2 L'institut de secundària

Un col·laborador habitual del diari *Acracia*, que signava el seus articles amb el nom de Klein, publicà un reportatge amb la seva versió de l'ensenyament secundari a Lleida. Després de recordar l'educació clerical que el redactor havia rebut i les primeres activitats de protesta realitzades el 1906, plantejava en un diàleg amb un estudiant de secundària les bases que haurien de regir l'educació moderna i progressista.³⁶⁴

Per atansar-nos al funcionament de l'ensenyament secundari a Lleida durant la guerra podem servir-nos, amb precaucions evidents, de la declaració presentada al fiscal instructor de la Causa General l'octubre de 1941 per José Martínez de San Miguel, director de l'Institut a partir de 1938.³⁶⁵ Martínez de San Miguel explica que l'Institut situat al carrer Cavallers va estar tancat durant una mesos *pel desordre creat* i per la destitució de diversos professors. El desembre de 1936 van fer-se els exàmens per als suspesos a les convocatòries de maig i del juny i a partir del gener s'inicià el curs amb el pla d'estudis de 1934. Però quan van començar a sonar les alarmes —que durant un temps van ser constants, comenta— les classes es van suspendre indefinidament —no concreta la data.

Les acusacions llençades contra la gestió educativa d'aquella etapa se centren en el que considerava una nul·la disciplina escolar fruit de l'actuació *despòtica* dels sindicats estudiantils. Aquests, segons Martínez de San Miguel, desorientaven tant als professors com als alumnes. Ningú els hi podia dir res i era fàcil sentir als alumnes pronunciar *greus blasfèmies*.

En resumen, aquella época resultó para el Instituto y su obra un verdadero desastre, que encajó admirablemente en la obra de conjunto realizada en Lérida por la revolución marxista.

També destaca, com a prova del clima que dominava l'institut, les conferències amb temàtica política destinades als alumnes i impartides per Salvador

³⁶⁴ *Acracia*, núm. 131, 25/XII/36, pàg. 4 i núm. 132, 26/XII/36, pàg. 4. Aquesta forma d'explicar els projectes a través de suposats diàlegs entre una persona coneixedora dels mateixos i una altra que se n'hauria de beneficiar en el futur era habitual en els fulletons anarquistes adreçats als camperols (vegeu Rocio NAVARRO, "Las colectividades agrarias en los folletos anarquistas de la Guerra civil española").

³⁶⁵ José Martínez de San Miguel, pare d'un dels falangistes participants en els fets de juliol de 1936, també fou sots-president de la Diputació. Causa General, peça 11, ilig. 1472 (2), expt. 4, pàg. 428 (AHN).

Roca Lletjós —el director—, Emilio Donato Prunera —el secretari—, Aurelio Vicén Vila i Luis del Val —professors. De totes aquestes activitats propagandístiques recordava especialment la participació del director Roca Lletjós en un acte celebrat al teatre Victòria per festejar l'entrada de les tropes republicanes a Terol.

La informació aportada per Martínez de San Miguel permet reconstruir l'evolució de la plantilla del centre. Tot un seguit de professors foren destituïts per motius polítics:

José Ciurana Majó	catedràtic de Llengua i Literatura Espanyoles
Francisco Carrillo Garcia	catedràtic d'agricultura
Mn. Manuel Pere Gómez	auxiliar numerari d'idiomes
Justo Almela Company	auxiliar numerari de dibuix
Celestí Llorens Roca	auxiliar numerari de ciències
Manuel Portugués Hernando	professor ajudant de ciències
José Martínez de San Miguel Falcó	professor ajudant de ciències ³⁶⁶
M. Luisa Gutiérrez de Palma	auxiliar administrativa
José Martínez de San Miguel y Torres	jubilació forçosa

I d'altres van ser nomenats amb posterioritat als fets de juliol de 1936, la qual cosa era sempre considerada com a mínim sospitosa per l'estat franquista. Les contractacions que apunta Martínez de San Miguel són les de

- Julio Mínguez García (nomenat el 23 de febrer de 1937). Professor de matemàtiques escollit a proposta del rectorat de Barcelona. A Martínez de San Miguel no li constava el seu títol acadèmic
- Joaquín del Val Casado (nomenat el 23 de febrer de 1937). Catedràtic de llengua i literatura espanyoles. A Martínez de San Miguel no li constava el seu títol acadèmic
- José García López (nomenat l'1 de febrer de 1937 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professor de llatí llicenciat en filosofia i lletres
- Enrique Cañadas López (nomenat l'1 de febrer de 1937 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professor de matemàtiques llicenciat en ciències exactes
- M. Antonia Merino Garcia (nomenada el 23 de febrer de 1937 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Catedràtica de llengua i literatura espanyoles llicenciada en filosofia i lletres. Provenia de l'Institut de Carmona (Sevilla), on donava classes de geografia i història
- Cándido Rodríguez Gil (nomenat el 27 de desembre de 1936 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Catedràtic de llatí llicenciat en filosofia i lletres. Provenia de l'Institut de Villarrobledo (Albacete) on també feia classes de llatí.
- Rosa Herrera Montenegro (nomenada el 27 de desembre de 1936 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Càtedra de ciències naturals. A Martínez de San Miguel no li constava el seu títol acadèmic
- Emilio Gausí Serra (nomenat el 6 de maig de 1937 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Mestre Nacional que ocupà una plaça de professor interí de francès. Fou cessat el mes de setembre, també pel ministeri, al no provenir dels curssets de selecció

³⁶⁶ De fet va ser afusellat per la seva participació en la revolta del mes de juliol.

- Delfin Costa Ciuraneta (nomenat el 5 de gener de 1938 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Mestre Nacional que ocupà una plaça de professor de francès

En quatre casos més a Martínez de San Miguel no li consta la presa de possessió dels professors nomenats

- Udalrico del Olmo Medina (nomenat el 23 de febrer de 1937 per ordre del ministeri d'Instrucció Pública). Catedràtic d'Agricultura
- Carmen Riudor Carol (nomenada el 18 de desembre de 1936 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professora de francès
- Jesús M. Maroto (nomenat el 18 de desembre de 1936 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professor de matemàtiques
- M. Dolores Serra Serra (nomenada l'1 de febrer de 1937 per ordre de la conselleria de Cultura de la Generalitat). Professora d'agricultura

Els integrants del comitè depurador de l'Institut —format per ordre ministerial i integrat per representants de les entitats polítiques i socials de Lleida i per un representant de la plantilla de l'institut— van mantenir una polèmica amb la Generalitat i el CENU. A finals d'octubre ultimaren el seu informe sobre el centre en el que havien classificat al personal docent en dos grups, els que havien de ser sancionats i els que havien de ser confirmats en el seu càrrec. Però el diari Oficial de la Generalitat, que tardà un parell de mesos en emetre la seva resolució definitiva, només va fer cas de l'informe en el tema de les sancions i no en les valoracions positives d'alguns professors. Així, una part del personal considerada vàlida era arraconada i substituïda per joves llicenciats sense experiència o per algun catedràtic desplaçat d'altres llocs. El comitè lamentava que amb aquesta estratègia Lleida esdevenia una destinació de càstig.³⁶⁷

Un cop acabada la guerra, el rector de la Universitat de Barcelona va tramitar al Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques una llista denúncia de l'Institut Nacional d'Ensenyament Mitjà de Lleida que incloïa als docents susceptibles de ser represaliats per aquella legislació. Entre aquests noms figurava el del professor de filosofia, Emili Donato Prunera, a qui el rector acusava d'haver

³⁶⁷ "Pel què ha servit las tasca del Comitè Depurador del Personal de l'Institut" dins *UHP*, núm. 126, 27/XII/36, p. 1 i 4.

estat vocal i secretari de la Junta Depuradora del professorat del seu centre durant la guerra.³⁶⁸

Els perceptius informes aportats per Falange, la guàrdia civil, el govern civil i l'ajuntament confirmaren aquesta acusació i a més coincidiren a qualificar Donato de destacat militant i propagandista del PSUC a Lleida. Segons aquests testimonis, era amic de diverses personalitats locals —participava en unes tertúlies celebrades a casa dels germans Vilà, coneixia el doctor Formiguera Menem i, en paraules de Falange, *al sacerdote renegado Llorens*. També l'acusaven d'haver fet propaganda des dels medis de comunicació —sembla que va treballar com a traductor per a UHP— i dins de l'aula. L'ajuntament el desqualifica argumentant que *es autor de varios libros de filosofía contrarios a la religión y moral católica*, mentre que Falange afegia que va presidir un míting al teatre Victòria per celebrar l'ocupació republicana de Terol —també José Martínez de San Miguel l'havia implicat en la Causa General com un dels habituals en aquesta mena d'actes.

Per a la seva defensa, Donato incorporà un exemplar dels seus manuals de filosofia, en els quals efectivament hi ha uns capítols dedicats al socialisme i al comunisme. Tanmateix, l'autor explica que la seva presència no demostra la seva ideologia sinó que responia a les exigències dels plans d'estudi republicans. Per altra banda, negava qualsevol responsabilitat en les depuracions afirmant que la seva tasca es limitava a passar a màquina les actes del comitè per ordre del director. Les destitucions, segons la declaració de Donato, es van produir per decisió del delegat d'Ordre Públic durant el mes d'agost de 1936. També refusà la seva suposada activitat com a propagandista. Malauradament no coneixem la sentència que li va imposar el tribunal.

A més de les qüestions relatives a la política de professorat, cal destacar que el 1937 van iniciar-se les obres de construcció d'un nou institut de secundària a Lleida, edificació impulsada per la Comissaria de la Generalitat i supervisada per l'enginyer municipal Eduard Mías Codina, germà del diputat republicà Pere Mías

³⁶⁸ En el moment de la incoació de l'expedient, setembre de 1940, Emilio Donato vivia a Manresa (AAPL). També hi ha informació sobre la seva trajectòria al fons del GC (AHPL) expt. 87 llig. 120. En la llista també hi apareixia Josep Font Bosch, catedràtic que s'havia traslladat a Barcelona.

—el projecte té data del 24 d'abril de 1937.³⁶⁹ L'edifici de l'institut estaria situat entre els carrers Ramon i Cajal, Messeguer, Morera i Galícia, ocupant fonamentalment la finca Santa Teresina dels Carmelites Descalços —el solar havia estat escollit pel regidor d'obres, el director de l'institut i l'enginyer municipal. Si fem cas a algunes notes aparegudes a la premsa les obres van generar expectació entre una part de la ciutadania.³⁷⁰

La primera tasca a realitzar va ser l'expropiació de vint-i-cinc finques per emplaçar el centre —les indemnitzacions als propietaris haurien de correspondre a la Comissaria de la Generalitat i a l'ajuntament—³⁷¹

Propietaris finques	Parcers finques	m ² per edifici	m ² per carrers	
		1.136		Pendent d'ocupació
Miquel Ibars	el propietari	4.506	20	
Manel Rovira	Àngel Puig	6.446	1.652	
Tomàs Grau	Mariano Ceballos	4.556	1.913	
Germans Eritja		1.365	360	
Junta de Sequiatge		981		
Santa Teresina	Josep Bicardi	8.393	2.480	Terreny requisat
Ignacia Vilalta	Alfred Farràs	4.063	1020	
Serrando	el propietari	947	980	
Guadalupe Pina	el propietari	106	820	
Morell	el propietari		2.080	
Vídua Lamolla			299	habitatge ocupat
Manel Cases	el propietari		386'10	
Josep Camarasa	el propietari		134'78	
Domènec Fort	el propietari		38	
Víctor Domínguez	el propietari		38'75	
Germans Eritja			152'25	
Germans Eritja			1.157	

³⁶⁹ Per aquest motiu la documentació sobre el projecte i les obres de l'institut, així com els plànols, es troben repartits entre l'arxiu municipal (departament de Foment, 1937, caixa I expt. 11 i 32) i el de la diputació provincial (caixa C-274 expt. 11269 i 11270, caixa B-717 expt. 10265 i 10266). Entre la documentació també es conserven les normes dictades per la Generalitat per a la construcció d'escoles, a més de plànols i croquis per construir escoles en diversos pobles (Térmens, Isona, Garó, Gausac, Vielha, Bossòst, Aubèrt, Bausen, Mont, Tredòs, Arres, Vila, Vilanòs, Escunhau, Pontasent); informes de Joan Florensa Ollé (arquitecte escolar provincial) sobre les escoles de Cornet, Montanyana, Pont de Montanyana, Almolda i Ainet de Besan; correspondència i documentació diversa de Joan Florensa; i una pla general de construcció d'escoles a la Vall d'Aran. La política de la Generalitat de construcció de noves escoles durant la guerra per suplir la manca de places a Ramon NAVARRO, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat*, p. 174-175 i Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil*, p. 96-100).

³⁷⁰ A l'aparador de la Casa Gausí, comerç del carrer Major, es va exposar la maqueta del futur Institut, la qual sembla que fou molt elogiada i visitada pels lleidatans (*L'ideal*, núm. 75, 30/VII/37, pàg. 3). La nota es tancava afirmant que l'obra era molt important perquè reflectia totes les ànsies modernes de la cultura més exigent.

³⁷¹ El ple municipal celebrat el 23 de setembre de 1937 va aprovar la cessió de terrenys per construir l'institut (*L'ideal*, núm. 84, 1/X/37, p. 2-3).

Propietaris finques	Parcers finques	m ² per edifici	m ² per carrers	
Edifici Porcar	el propietari		699'30	
Terreny Porcar	el propietari		288'80	
Terreny Porcar	el propietari		170'60	
Jaume Miró	el propietari		342	
Acolliment passavolants			172	edifici requisat
Ramon Caubet	el propietari		131	
Celestí Llorens	Ferrer		156	edifici requisat
Total		32.499	15.490'58	

El comissari Vilà autoritzà dos pagaments de 500 pessetes i un altre de 750 a Tomàs Grau, Mariano Ceballos i Josep Moliner Bonet, respectivament, en concepte d'indemnitzacions per la producció perduda. Una altra partida important foren les deu mil pessetes cobrades per la delegació de Lleida del Sindicat d'Arquitectes de Catalunya per la realització del projecte de construcció de l'institut —el conjunt de l'obra estava valorada en un milió de pessetes.

Finalment, es conserva una bona col·lecció de factures presentades per la Col·lectivitat de la Construcció (CNT-UGT) que tenia les seves oficines a la plaça de la Revolució —el delegat de la col·lectivitat, que treballava com a paleta en l'obra, era el socialista i regidor Manel Argilés. Les factures, que corresponen a material i als jornals treballats, estan compreses entre el 12 de juny de 1937 i el 15 de febrer de 1938. Cada setmana es presentava una factura per pagar els salaris dels treballadors. La setmana en què hi consten menys obrers és la primera, amb 36 paletes i peons (5.099'85 pessetes) mentre que entre el 28 de juny i el 2 de juliol hi arribaren a treballar 93 persones (9.115'35 pessetes).

A mitjans de febrer de 1937 els estudiants afiliats a la FNEC agraïren al comissari Joaquim Vilà el seu interès per l'ensenyament, materialitzat especialment en la construcció del nou institut *que en aquests moments ja és un fet cert.*³⁷²

L'institut també organitzà per al període de les vacances de 1937 uns cursos d'estiu de cultura general i popular a celebrar entre els dies 21 de juliol i 21 de setembre.³⁷³ L'organització era iniciativa del ministeri d'Instrucció Pública, pel

³⁷² *Butlletí Estudiantil*, núm. 4, 15/II/37, pàg. 7.

³⁷³ *Carpetes* 57 i 65. Sección Política Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). La informació que hem localitzat prové d'una còpia del comunicat de l'Institut que la Federació Local de Sindicats de la CNT va fer arribar als seus afiliats, tant pels seus fills com per ells mateixos —la propaganda deia que *serán preferidos*

que aquest posteriorment tindria en compte la possessió dels certificats d'aprofitament que s'atorgarien als alumnes —per assistència i aplicació— per encomanar-los-hi serveis relacionats amb les seves competències. Els cursos es presentaren com una activitat de caràcter elemental i pràctic, destinada especialment als obrers. La matrícula era gratuïta i l'única documentació necessària era un aval polític o sindical acreditant l'adhesió republicana de l'alumne o dels seus familiars. La temàtica oferta era prou variada

Assignatures	Hores setmanals	Professors
Llengua espanyola	4	Joaquín del Val, Maria Merino, José Garcia
Llengua catalana	4	Emilio Gausí Serra
Matemàtiques	4	Julio Mínguez, Enrique Cañadas
Nocions de ciències físiques, químiques i naturals	3	José Font Bosch, Josep M. Font Tullet
Dibuix	3	Aurelio Vicent Vilà
Mecanografia	3	Emilio Gausí, Enrique Cañadas
Geografia econòmica	2	Julio Sánchez
Economia	2	Emilio Donato, Miguel Serra
Nocions d'història	2	Salvador Roca

Els alumnes podien matricular-se de les matèries que preferissin i, tot i que els horaris de les classes estaven prefixats —de dilluns a divendres i de dos quarts de vuit a dos quarts de deu del vespre—, els matriculats i els professors podien variar-los de comú acord.³⁷⁴ Entre les activitats desenvolupades en el marc dels cursos d'estiu, els obrers assistents d'estiu van preparar una lectura del *Romancero Gitano*, acompanyada dels comentaris literaris del professor corresponent, per commemorar el primer aniversari de la mort de Federico García Lorca.³⁷⁵

los obreros de 14 años en adelante. La direcció de l'institut havia demanat a les organitzacions sindicals que en fés la màxima difusió entre els seus afiliats.

³⁷⁴ La CNT aportà 10 matriculats: Salustiano Albiñana Pifarré, 14 anys de Lleida (català, dibuix i mecanografia); Antonio Gamon Claveria, 14 anys de Ballovar (castellà, mecanografia i matemàtiques); Leonardo Marín Porta, 14 anys (matemàtiques, naturals, dibuix i català); José Sans Andrés, 19 anys (castellà, mecanografia i matemàtiques); Medardo Meler Porquet, 14 anys (castellà, mecanografia i matemàtiques); José Rivas Contreras, 20 anys (castellà, mecanografia i matemàtiques); Ricardo Castellví Alvarez, 18 anys (naturals, matemàtiques i dibuix); Delfin Ibars Pano, 20 anys (naturals, matemàtiques i dibuix) i Pascual Medina Navarro, 36 anys (castellà i matemàtiques).

³⁷⁵ *L'Ideal*, núm. 75, 30/VII/37, pàg. 4.

5.4.2.3 L'Escola del Treball

Com en el cas de l'Institut, el director de l'Escola del Treball va informar el 1941 al fiscal instructor de la Causa General sobre les incidències viscudes al centre durant la guerra.³⁷⁶ Segons Manuel Portugués Hernando l'edifici va ser requisat per transformar-lo en dependències militars —parc d'artilleria i tallers de l'Exèrcit de l'Est entre d'altres—, pel que no va poder funcionar com a centre escolar.³⁷⁷ Una part del pla d'estudis de l'Escola només es va poder aplicar el gener de 1938 en unes sessions exclusivament teòriques organitzades a les aules de la Normal. Per a Portugués aquestes classes simplement es van impartir per ocupar a un professorat que estava *completamente ocioso*.

Tot i que l'escola no funcionava com a tal, l'alcalde Félix Lorenzo Páramo va negociar amb el comitè del centre perquè fos l'ajuntament qui més endavant la gestionés, juntament amb la Generalitat i el CENU. Baptista Xuriguera, defensor d'aquesta idea amb Lorenzo, creia que era una bona escola per reivindicar una concepció participativa de l'educació, on els alumnes podien participar més àmpliament en la seva gestió.³⁷⁸

Un dels objectius bàsics de l'informe de Portugués era explicar la política de professorat seguida al centre.³⁷⁹ Es van confirmar les expulsions que afectaren a

- Manuel Portugués Hernando (cessat el 3 d'agost de 1936 per ordre de la comissaria de la Generalitat i ratificat pel ministeri l'1 d'octubre de 1937)
- José Hernández Gras (cessat el 3 d'agost de 1936 per ordre de la comissaria de la Generalitat i reintegrat a finals del 1937)³⁸⁰

En altres casos les propostes de depuració comunicades al ministeri no es van resoldre, però als afectats se'ls hi congelà el sou a partir de l'octubre de 1936:

³⁷⁶ Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, pàg. 438 (AHN).

³⁷⁷ Un reportatge del diari *Acracia* donà notícia de l'activitat seguida als diferents tallers de l'escola. L'activitat era important i les instal·lacions adequades, però es planyia la reduïda assistència dels treballadors de Lleida i l'excessiu espai dedicat a tasques administratives. La reconversió d'un centre de formació professional en uns tallers destinats a treballs per a la guerra, portà a l'articulista a reflexionar sobre la necessitat d'acoblar els estudis superiors al mateix objectiu (*Acracia*, núm. 137, I/V37, pàg. 1). Portugués afirmava en el seu informe que, tot i els usos militars del centre, després de l'ocupació es van trobar els arxius i material de l'Escola en molt bones condicions, malgrat la desaparició d'algunes eines.

³⁷⁸ Actes de les sessions municipals —comissió de govern— corresponents als dies 25 de setembre, 9 d'octubre i 23 de desembre de 1936 (AML).

³⁷⁹ La comissió depuradora del centre, que comptava amb membres de tots els sectors, estava presidida pel representant del PSUC (Sánchez Álvarez) i tenia com a secretari al d'Estad Català (Mur).

³⁸⁰ L'advocat Antoni Hernández Gras era un actiu polemista als òrgans de premsa carlins *El Correo* i *Terra Ferma*.

- Miguel Serra Balaguer, professor
- José Florensa Ollé, professor de dibuix
- Eduardo Albert Siscart, professor
- Francisco Argilés Bifet, mestre de taller
- Juan García Roca, mestre de taller
- Jaime Calvo Mauri, mestre de taller
- Esteban Garriga Mallafre, auxiliar d'higiene
- Ramon Gimeno Egea, secretari escola.

Pel que fa als nomenaments posteriors al 18 de juliol, Portugués només n'apunta el de

- Aurelio Vicen Vila, professor de dibuix contractat per impartir aquelles classes del gener de 1938 abans esmentades. No va ser nomenat per la direcció de l'escola i cobrà un sou durant els mesos de gener i de febrer.

La manera com es va dur a terme aquesta depuració va ser criticada pel diari *Combat* perquè la comissió va quedar dividida entre els que estaven realment interessats en dur a terme una tasca *beneficiosa per la revolució* i els que volien ser *contemporitzadors i transigents*. Els representants dels estudiants (Vilalta i Ibars) van deixar la investigació política dels professors en mans de les organitzacions obreres mentre que ells es limitarien a exposar el seu judici sobre els aspectes pedagògics i intel·lectuals.³⁸¹

5.4.2.4 L'Escola Normal de Lleida

Alterar el funcionament de les escoles de magisteri, com a conseqüència directa de canvis polítics generals, no era quelcom nou a Lleida. Amb l'arribada de la República, el comitè de Salut Pública substituï les direccions de les escoles masculina i femenina el 16 d'abril. En la primera Felip Solé Olivé, director, i José Hernández Gras, secretari, foren reemplaçats per Josep Piñol Mirada i Jesús Sanz Poch respectivament. En la femenina la nova directora seria Josefa Uriz Pi en substitució d'Enriqueta Fairen Duerto —la secretària Adela Hernández va ser confirmada en el càrrec. El claustre de l'escola femenina fou més resistent al canvi, encapçalant l'oposició Teresa Tudurí i Aureli Vicén al sector més favorable a Uriz.

³⁸¹ *Combat*, núm. 104, 25/XI/36, pàg. 1.

Tots els càrrecs van ser confirmats pel ministeri el mes de maig. Després de la unificació de les dues escoles (1932), Josefa Uriz resultà elegida directora del nou centre que s'instal·laria a l'edifici de l'escola masculina de la rambla d'Aragó —el director i el secretari de la masculina havien estat traslladats a Barcelona. També formaven part de la junta de govern Felip Solé, Montserrat Vallès —desplaçada de la presidència de la residència d'estudiants per Uriz— i Josep Geli, fins que Solé tornà a ser escollit director el 1935.³⁸²

Durant els primers mesos de guerra el funcionament de la Normal va ser nul·la ja que no va poder iniciar les activitats acadèmiques fins a l'1 de març de 1937, i només per als alumnes de segon i tercer car no es va poder fer l'examen d'ingrés, amb un curs intensiu fins al 30 de juny i sense canviar els plans d'estudis. Després se'n va fer un altre de similars característiques entre el 15 de juliol i el 31 de desembre, amb exàmens d'ingrés els mesos de maig i de novembre.

Felip Solé Olivé tornà a ser substituït al capdavant de l'escola per Josefa Uriz el 28 de juliol de 1936, però les repetides absències motivades per les seves ocupacions institucionals provocaren que Josep Alcobé realitzés bona part de les seves funcions fins el 20 de març al ser mobilitzat. El successor seria Josep Geli Forest i la sots-directora Carme Berga, cuinera de la residència d'alumnes normalistes, dues nominacions anul·lades per ordre ministerial davant les protestes del claustre. El darrer professor en ocupar la direcció va ser Aureli Vicén, entre el 25 de maig i l'ocupació —entre l'evacuació i la presa de possessió de les noves autoritats franquistes en matèria educativa, Manuela García va assumir la direcció del centre.

A primers d'agost de 1936 es va suspendre el sou i el salari a tots els professors considerats de dretes i als membres del claustre que el 1934 varen votar a Felip Solé i a Josep Geli com a director i sots-director respectivament. Amb l'afany controlador i confiscatori que caracteritzà la societat de postguerra, es van conservar al fons documental del Govern Civil còpies dels expedients depuradors del personal docent i administratiu de la Normal de Lleida elaborats durant la

³⁸² El funcionament de l'Escola Normal de Lleida a Amparo MIÑAMBRES, *L'Escola Normal de Lleida, 1841-1940*, p. 132-142. Els anys de guerra es poden completar amb l'informe presentat el 1942 pel director accidental Felip Solé Olivé (Causa General, peça 11, llig. 1472 (2), expt. 4, p. 421-422 —AHN—).

guerra. Segons els informes confeccionats pels agents d'investigació franquista, havien trobat aquesta documentació al Casal de Joventut Republicana.³⁸³

El comitè encarregat de la depuració del professorat de la Normal, constituït el 13 de novembre de 1936, l'integraven les següents persones³⁸⁴

Josep Alcobé Biosca	comissari de la Normal
Mario Alexandre Sariñena	PSUC (FETE)
Josep Vilalta Pont	FETE
Llobet	FAI
Tibella	CNT
Sanjuan	JL
Torres	JRLI
Antoni Ubieto Fornés	POUM (FETE)
Pifarré	JCI
Vilat	JSU
Teixidó	UdR
Emili Carbonell	Estat Català
Sales	IR
Blanco	representant dels estudiants
Francesc Benseny Borràs	representant del personal subaltern (porter)
Aureli Vioen Vila	representant del professorat (nomenat secretari del comitè)

La fugida d'alguns professors va facilitar la tasca depuradora del comitè. Segons Amparo Miñambres, després dels fets de juliol van desaparèixer Felip Solé, Montserrat Vallès, Manuel Portugués, Teresa Tudurí, Julia Cluet, Josep Montlleó, Cecília Argilés, José Hernández i Manuel Pere ---amb l'excepció de Solé, tots es van presentar el dia 27 d'octubre. D'entre els expedients estudiats per aquest comitè he pogut localitzar còpies dels següents amb resultat favorable per a l'investigat:³⁸⁵

- Josefa Uriz Pi
Directora de la Normal. Ratificada per ser afecta al PSUC
- Misericordia Navarro Miró
(...) auxiliar de labores, se acuerda continúe en el cargo y nadie hace ninguna alusión en pro ni en contra
- Adela Hernández Blázquez
(...) oficial de Administración de Primera clase, es católica, pero no parece pueda tacharsele de enemiga declarada del régimen. Se acuerda continúe en el cargo.

³⁸³ Fons del GC (AHPL) diversos expedients del lligall 29.

³⁸⁴ L'informe de la policia en el que figura aquesta llista només dona el primer cognom, amb una grafia sovint dubtosa, i l'afiliació dels integrants del comitè depurador. En alguns casos no hem pogut esbrinar la identitat completa d'aquestes persones.

³⁸⁵ Les dades de cada cas provenen dels expedients localitzats al fons del govern civil, de l'informe de Felip Solé Olivé per a la Causa General i de la informació recollida per Amparo Miñambres. Segons aquesta professora, la plantilla docent del centre estava formada el 18 de juliol per nou numeraris, quatre mestres especials i 12 auxiliars, pel que tenim informació de la pràctica totalitat del claustre (*L'escola Normal de Lleida*, p. 133 i s.)

- Cecilia Argilés Dicetet
(...) auxiliar de Ciencias, se hace notar su catolicismo debido a que murió su novio, y desde ese momento, la numeraria TUDURI a quien auxiliaba la capió para el catolicismo, llenando su espíritu aprovechando el vacío amoroso. Actualmente está en Francia: habiase ausentado de Lérida antes del movimiento fascista. Por mayoría se acuerda continúe en el cargo, votando en contra dos organizaciones.
- Jaime Jové Castelló (bidell), Dolores Camps Guillén (portera) i Magdalena Maria Gomis (conserge)
Con respecto a estos empleados se acuerda continúen en el cargo, toda vez que aún a pesar de sus ideas católicas, hijas del ambiente creado reaccionario por el régimen burgués, la nueva estructuración social les hará entrar en el buen sentido.
- Josep M. Aznarez Peiret³⁸⁶
(...) auxiliar de ciencias, se acuerda continúe en el cargo por unanimidad, ya que siempre ha sido afiliado a la JR, y a si (sic) actualmente, y bien capacitado profesionalmente; pero se hace constar que tiene demasiados cargos y se estudien estos casos.
- Aureli Vicen Vila
(...) numerario de Dibujo, afiliado al partido S.U. de C. y a la F.E.T.E. desde su fundación en esta ciudad en el año 1931 y siempre al lado del proletariado y en contra de la reacción; ha sido perseguido constantemente por la reacción, los Colegios religiosos y sus protectores han hecho cuanto han podido por calumniarlo, incluso haciéndole expediente para que se ausentase de esta ciudad, ya que en su cátedra era inflexible y no admitía las presiones caciquiles. Se acuerda por unanimidad continúe en su cargo.
- Manuela García Fernández
(...) numeraria de Historia, sin significarse de izquierdas no ha demostrado ser derechista y bien capacitada en su cargo. Por unanimidad se acuerda continúe.
- Ramon Fagella Rotllan
(...) numerario de Pedagogía, se acuerda por unanimidad la continuación en su cargo, por no llevar mucho tiempo en la ciudad, no se el conoce a fondo, aun cuando se le cree hombre de izquierdas.
- Manuela Pérez Solsona
(...) numeraria de Labores y Trabajos manuales, se acuerda por unanimidad sea mantenida en el cargo por su cariño al régimen y profesionalmente capacitada.
- Josep Geli Forest
(...) numerario de Física y Química, ha sido muy debatido este caso por las contradicciones de los representantes, teniendo votos para la destitución, llegando a tres, y una propuesta de sanción de un año; por este motivo se dejó este asunto para estudiarlo en otra ocasión con unas pruebas fundamentales, incluso se leyó un documento de justificación del interesado, acordándose por mayoría que continúe en el cargo.

Les còpies dels expedients desfavorables localitzades són les següents

- Jacinta Calaf Borràs
Auxiliar numeraria de Letras. Es unánime el acuerdo de que es reaccionaria e imtil pedagógicamente y por tanto sea jubilada.
- Balbina Cerdà Riu
(...) Auxiliar de Pedagogía. Es conocida por todos como desafecta al régimen y mla su capacidad, se acuerda por unanimidad sea destituida.

³⁸⁶ President de JRLI entre 1931 i 1933

- Juan Llorens Fàbregas
(...) *Auxiliar de Ciencias. Durante sus muchos años de auxiliarla no ha asistido nunca a clase; comprobado que es reaccionario; se acuerda por unanimidad sea destituido.*
- Teresa Tudurí Sánchez
(...) *Profesora de Historia Natural, numeraria. También destituida por Orden Público. Por unanimidad su destitución por enemiga del régimen, su fanatismo de teresiana y labor capciosa Católica. L'inici de la guerra la va sorprendre en zona franquista*
- Manuel Pere Gómez³⁸⁷
(...) *Actualmente se ignora su paradero, es auxiliar de letras, numerario. destituido por O.P. era el Capellán y el protector de los Colegios de Monjas, ha realizado siempre una labor reaccionaria tremenda, peligrosísimo por sus condiciones. Todos de acuerdo con la destitución. Fou empresonat uns mesos i el seu domicili assaltat*
- Julián Carbonell Jiménez
(...) *Auxiliar de música. Actualmente está en la Cárcel por reaccionario y desafecto al régimen así es reconocido por todos, incluso por E.C. (Estat Català) que se abstiene de votar por razones especiales de parentesco. Se acuerda por mayoría absoluta sea destituido. Va ser condemnat a trenta anys³⁸⁸*
- Felip Solé Olivé³⁸⁹
(...) *Profesor numerario de Pedagogía. Este individuo es el caso genuino y representativo del profesor que la cátedra le sirve de escabel para sus negocios, y siempre apoyada por la clerecía y el capitalismo. Actualmente se cree fusilado. Ha sido destituido de Director de la Normal por la Monarquía, por la Dictadura y por la república en su implantación, pero el bienio negro le volvió a colocar hasta la sublevación fascista, y al verse perdido huyó. También era concejal de la Lliga y plenamente demostrada su desafección al régimen. Ha perseguido a los alumnos que no le rendían tributo o demostraban ideas avanzadas. Por unanimidad se acuerda su destitución. Destituido oficialmente por la Gaceta de 23 de septiembre próximo pasado, y por Orden Público.*
- Julia Cluet Santiveri:
(...) *Numeraria de música. También es unánime su desafección al régimen y además sus pocas condiciones profesionales y se propone su destitución unánime. Va ser traslladada a la Normal de Cuenca*

³⁸⁷ La versió de mossèn Pere sobre els mesos de guerra i sobre les transformacions que la senyora Uriz havia introduït a la Normal a Ramiro VIOLA, *Memòries de planes viscudes (1936)*, p. 53-60. El to del testimoni i la concepció pedagògica del capellà s'aprecien en el judici que emet sobre Uriz (...) *una directora, que reunia en su persona "todas las fealdades juntas" –la frase entrecuillada es de mossèn Pere–, anarquista por ideología, convirtió aquel Centro de Enseñanza de los futuros educadores de los niños en un verdadero "deformatorio", con visos de antesala de un manicomio* (pàg. 53).

³⁸⁸ A *Acracia* apareix la referència de Juan Carbonell Giménez, condemnat a 20 anys i confiscació béns pel tribunal popular el 8 de febrer de 1937 (núm. 169, 8/II/37, pàg. 2).

³⁸⁹ En un article de *Combat*, en el que es proposava la incautació dels béns i materials del Centre Excursionista de Lleida per organitzar una unitat de milícies de muntanya, es qualificava a Felip Solé, director del Centre, de *personalitat tèrbola* (...) *llop lleidatà que pogué fugar-se, però que hom sap que és a Barcelona* (núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 1). Informes elaborats per la comissaria de policia i la delegació d'Ordre Públic el 1939 el consideraven una persona addicta, que es va haver d'amagar a Barcelona perquè els rojos el volien afusellar i els fills del qual es van passar a l'exèrcit nacional. Però en la seva trajectòria també pesava la seva militància lligaire, en va ser secretari i president de la junta directiva entre els mesos de març de 1933 i febrer de 1934. Tampoc no estava gaire ben vist que hagués escrit un llibre en català, que durant la dictadura de Primo de Rivera fos destituït per les seves idees catalanistes i que en època republicana donés classes de català a la Normal. Tot i això, quedava en part exculpat perquè havia *desistit bastant d'aquestes idees des de feia temps*. Pel que fa al seu càrrec com a regidor, tot i que formà part de la candidatura d'Ordre Social l'abril de 1931, només hi entrà en l'ajuntament governatiu del 1935.

- José Hernández Gras
(...) Auxiliar numerario de Pedagogia. Médico, ha sido secretario de la Normal durante muchos años. Está comprobado que es de ideal político derechista, que hacia propaganda incluso cuando visitaba a los enfermos; todos sus familiares han sido los que llevaban en Lérida la política reaccionaria salvo alguna rara excepción están huidos.- También es profesor de Educación Física en la Escuela de Trabajo, en cuyo centro el Comité acordó que continuase en el cargo, debido al informe de un representante de alumnos, aún a pesar de ser clerical.- Todas las representaciones están de acuerdo en que como profesor de educación física puede actuar, pero como Profesor de Pedagogia, de ninguna manera, acordándose por mayoría la destitución por incapacidad y tres votos porque sea destituido por reaccionario e incapacidad profesional.
- Manuel Portugués Hernando
(...) Profesor numerario de matemáticas, fue destituido por Orden Público y después, a resultas del criterio de este comité de depuración, se le han abonado unas mensualidades. Hombre francamente reaccionario y desafecto al régimen; por unanimidad se ha acordado su destitución.
 El seu domicili va ser saquejat
- Josep Montlleó Serra
 Auxiliar de ciències que va ser uns dies empresonat i després desposseït dels seus béns
- José Francino Gili
 Professor auxiliar de dibuix. Va ser empresonat
- Montserrat Vallés Marxuach
 Jubilació forçosa. Fou destituïda com a presidenta de la residència d'alumnes, tot i que estava avalada per JRLI i afiliada a la CNT, i substituïda per Josefa Uriz.

Montserrat Vallés és un exemple de represaliada primer per les autoritats roges i després per les franquistes. Tot i la depuració republicana —no es considerà negativament la seva activitat docent ni la seva trajectòria política, sinó que mentre dirigí la residència de normalistes impedí a les estudiants assistir a actes polítics—, posteriorment la va expedientar el Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques per una militància esquerrana, encara que moderada. Vallés va aconseguir incorporar a la instrucció de l'expedient un seguit de testimonis favorables que li valgueren el sobreseïment de la causa.³⁹⁰

³⁹⁰ Com en el cas de l'Institut, la Normal va enviar una llista de docents que podien ser expedientats al Tribunal, a través del rector de la Universitat de Barcelona (setembre de 1940). En aquella llista-denúncia hi podem trobar als professors José M. Aznárez Peiret, Ramon Currià Caelles, Josefa Uriz Pi i Montserrat Vallés i al porter Francesc Benseny Borràs (Conxita MIR, Fabià CORRETGÉ, Judit FARRÉ i Joan SAGUÉS, *Repressió econòmica i franquisme*, p. 351-352).

5.4.3 ENQUADRAMENT POLÍTIC DE MESTRES I D'ESTUDIANTS

Com s'apuntava al començament d'aquest capítol, el món de l'ensenyament també es va veure molt afectat per les lluites polítiques de la rereguarda, tant en les organitzacions sindicals que aplegaven als ensenyants com a les associacions estudiantils. Professors i alumnes s'agruparen al voltant de les diferents seccions de la socialista Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyança (FETE), que inicialment aplegava poumistes i suquistes, i de l'anarquista Sindicat Únic de Professions Liberals (SUPL). Tot i que s'havia constituït un comitè d'enllaç entre el SUPL i la FETE, amb caràcter assessor, perquè aconsellés a la comissaria d'ensenyament en tots els problemes relacionats amb l'ensenyament, veurem a continuació que les disputes no van ser poques.³⁹¹

Quan va començar la guerra el sindicat socialista tenia ja una trajectòria a Lleida molt vinculada amb grups de mestres relacionats amb el BOC i a un grup de renovació pedagògica anomenat Batec. El desembre de 1933 s'havia fet la presentació de la FETE a Lleida, en un acte en el que participaren Pau Xuriguera, Josep Bobet, Maria Carné, Josep Alcobé, Frederic Godàs, Josep Tàpia, Dolors Piera, Patrici Redondo i Ricard Barqué. Josefa Uriz també es movia en aquests ambients.³⁹²

L'activitat de la FETE durant el primer any de guerra pot resseguir-se força bé gràcies a l'informe del comitè provincial comentat en els apartats anteriors.³⁹³ El comitè escollit el mes de setembre de 1936 estava integrat per Josep Vilalta Pont (secretari general), Lluís Aige, Josep Alcobé Biosca, Farrús i Mario Aleixandre Sariñena, però només els dos primers formaven part del comitè que presentava l'informe. Alcobé fou mobilitzat i substituït per Josep Mateu Morlans, a Farrús el van destinar a l'Escola Popular de Guerra i la seva plaça l'ocupà Romà fins que també el

³⁹¹ *Combat*, núm. 42. 12/IX/36, pàg. 2.

³⁹² Sobre l'activitat política d'aquests moviments de renovació pedagògica des dels anys vint vegeu Jaume Barrull, *El Bloc Obrer i Camperol*, p. 70-72. La fundació de la FETE a Lleida a Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 170 i 180.

³⁹³ El comitè que presentava l'informe de la seva gestió el mes d'octubre de 1937 havia estat escollit el setembre de l'any anterior. El sindicat editava *Full Informatiu*, una publicació setmanal que tenia la redacció a la casa del canonge Juan Ayneto (carrer Acadèmia) i s'imprimia a la Impremta Sol, però no n'hem localitzat cap exemplar.

mobilitzaren. Finalment, Aleixandre marxà com a voluntari al tercer batalló d'Aviació i el reemplaçà Costafreda.

El canvi d'orientació en l'activitat sindical provocat per la dinàmica política de la guerra també havia afectat a les organitzacions del magisteri. Els socialistes continuaven pensant en la lluita econòmica i en la formació cultural, però ara calia prestar tot l'ajut possible al govern per vèncer la guerra i consolidar els èxits *revolucionaris*. Per altra banda, l'important increment de la militància capgirava tots els esquemes organitzatius.

El creixement experimentat en un únic any havia obligat al comitè a introduir innovacions com l'examen de les sol·licituds d'ingrés. L'assemblea celebrada el mes de setembre de 1936 constituí una comissió de tres persones encarregades d'investigar la trajectòria política dels que pretenien sindicar-se, per evitar la infiltració de *facciosos*. El treball de la comissió es va intensificar en les primeres setmanes, pel que *molts companys antifeixistes continuaven amb tarja provisional*. Per agilitar les incorporacions, es va delegar la tasca depuradora als comitès comarcals del sindicat i en alguns casos fins i tot calia demanar els informes fora de la província. El problema s'agreujava amb l'aparició de la competència sindical en el sector perquè en aquelles mateixes dates la CNT s'organitzava entre els mestres —segons la FETE sense cap rigor antifeixista.³⁹⁴

A l'inici de la guerra la FETE tenia 216 afiliats en una única secció provincial, la majoria mestres sense feina o interins. Es van haver de crear dotze delegacions comarcals a les localitats on hi havia una certa tradició de reunions de mestres: Balaguer, les Borges Blanques, Cervera, Tàrraga, Ponts, Artesa de Segre, la Seu d'Urgell, Lleida, Solsona, Vall d'Aran —no s'indica la població—, Tremp i Sort.³⁹⁵ A més d'aquesta ordenació territorial, es van constituir les seccions d'ensenyament mitjà, de professors de la Normal i d'inspecció, amb la intenció explícita de garantir la unitat a

³⁹⁴ Antoni Ubieta, militant del POUM i afiliat a la FETE, explicava a la premsa que els revolucionaris havien de dur a terme una tasca depuradora més eficaç que els republicans. Comparava l'activitat depuradora de l'ensenyament, on col·laboraven *uguetistes* i *cenetistes*, amb la *falsa reforma* de l'exèrcit impulsada per Azaña (*Combat*, núm 102, 23/XI/36, pàg. 4).

³⁹⁵ Jaume Barruïl referència l'existència de l'Associació de Mestres de la Província de Lleida —de caràcter professional i defensora d'un republicanisme moderat— que reunia associacions de Cervera, de Tremp, de Sort, de la Seu d'Urgell, de Balaguer, de Lleida-Borges Blanques i de Vielha (*Les comarques de Lleida durant la Segona República*, pàg. 156).

cada secció entre els mestres de la Generalitat, de l'estat i els municipals. Tot plegat serví perquè en la data de l'informe la FETE sumés 1.400 afiliats.

Després de criticar als fetistes expulsats per la seva militància pounista, l'informe del comitè continuava ressenyant algunes activitats més pròpies de lluita sindical portades a terme durant l'any. Destaquen especialment la reivindicació d'uns diners per a l'habitatge que els ajuntaments estaven obligats a pagar als mestres per un acord amb l'administració central. La consignació tenia categoria de sou, i no de gratificació, pel que cap mesura municipal podia rectificar-la —especialment perquè els mestres eren els funcionaris tècnics pitjor pagats. Tot i això, sembla que l'ajuntament de Lleida no havia satisfet aquest dret dels docents, pel que la FETE endegà una campanya per reclamar-lo aprofitant que el dirigent del sindicat Josep Alcobé Biosca havia estat nomenat regidor l'octubre de 1936. El govern municipal només va acordar una subvenció que, a mena de complement salarial, permetés tots els ensenyants arribar a les tres-centes pessetes mensuals. Els mestres van negar-se a acceptar l'acord en una assemblea i defensaren el seu dret davant del regidor de cultura, el cenetista i també mestre, Adolfo Justes Salinas. Aquest no cedí i, a més, *s'extranyà (...) que els mestres demanessin caritat i considerà que el sou de tres-centes pessetes era més que suficient per viure* —segons la versió de la FETE.

Després de la crisi municipal de maig la regidoria fou ocupada pel comunista Llorenç Ribes Sánchez. El nou ajuntament havia promès actuar dins de la legalitat marcada per la Generalitat i la República i estava format per *companys mes comprensius*. Un d'aquestes era Ribes que havia anul·lat la disposició municipal anterior per iniciar les gestions necessàries per confeccionar les nòmines de tots els mestres de la ciutat. El comitè de la FETE també aconseguí ser l'habilitat per pagar els sous de tots els mestres de la província.

Finalment calia exposar la contribució que des del sindicat s'havia fet a la guerra, donant suport moral i econòmic als que estaven al front: creació d'escoles de la guerra per les comarques i recaptacions de diners destinats a adquirir material per als milicians de cultura o perquè a les trinxeres es pogués celebrar adequadament el cap

d'any. I, finalment, contribuïren a l'esforç militar amb la incorporació de militants al front de guerra.³⁹⁶

La proletarització de la societat féu que els socialistes no fossin els únics en mobilitzar els mestres lleidatans, de manera que a partir del setembre de 1936 s'organitzà el Sindicat Únic de Professions Liberals (CNT), bàsicament integrat per professionals de l'ensenyament. En l'acte de constitució, celebrat el dia 4, s'escollí el primer comitè format per³⁹⁷

Emili Sendrós Pons	president
Emili Garray Tesañ	secretari
Paquita Beyà Puig	sots-secretària
Amadeo Vilà Segura	vocal
Miguel Solé Batlle	vocal
Juan Balañá Simon	vocal
Mariano Fabregat Valls	vocal

La notícia de la constitució anava acompanyada del Manifest del sindicat, signat per Emili Sendrós, en el que es destacava la necessitat dels intel·lectuals, i encara més d'estudiants i de mestres, d'entrar en contacte amb el poble revolucionari a través de la sindicació. Sendrós reconeixia l'arrelament provincial de FETE, però també l'existència d'una colla de mestres que volien abandonar-la per formar una central més adequada al seu tarannà llibertari i racionalista. Tot i aquesta voluntat de disputar afiliats a la FETE, continua Sendrós, l'objectiu no era crear enfrontaments sinó encarar amb unitat la tasca comuna de substituir *la escuela confesional y burguesa* per una basada en l'amor, la llibertat i la justícia.

El comitè directiu va variar en diverses ocasions al llarg de la guerra. En una reunió celebrada el dia 26 de juliol 1937, de la que es conserva l'acta, la junta del Sindicat estava formada per

Pedro Panés Rius	president (empleat a <i>Acracia</i>)
Amadeo Vilà Segura	secretari
Rogelio Garray Tesañ	tresorer
Pepita Raimundi Florensa ³⁹⁸	vocal de la secció de mestres
S. Farré Piñol	vocal de la secció d'estudiants

³⁹⁶ Entre les baixes es destaca la figura de Josep Bobet, mestre d'Alamús i fundador de la FETE. Una altra mostra de la participació en l'esforç bèl·lic va ser l'organització d'una columna sanitària (*Combat*, núm. 27, 26/VIII/36, pàg. 1).

³⁹⁷ Documentació relativa al Sindicat Únic de Professions Liberals: Carpets 11 i 54. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). La llista del comitè a *Acracia*, núm. 34, 5/IX/36, p. 3 i 2.

³⁹⁸ El 23 de gener de 1938 Amadeu Vilà, president del sindicat, certificava que *la compañera Pepita Raimundi Florensa consta como afiliada a este Sindicato (Sección Maestros), habiendo cumplido siempre sus deberes sindicales y siendo persona completamente adicta al Régimen y destacado antifascismo.* (Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

Junta directiva renovada el 15 de novembre

Amadeu Vilà Segura	president
Ana M. Cid Letamendi	sots-presidenta
Teresa Florensa Beà	secretària
Benita Puyal Pleyan	sots-secretària
Antonio Ariche Esteve	tresorer
Enrique Serradell Farràs	comptador
Alfonso Garray Tesan	1r vocal
Francisco Moles Perna	2n vocal
Ramona Arifo Capdevila	3r vocal

És difícil aproximar-nos amb certesa al nombre d'afiliats, però en un llistat del mes de març de 1938, on figurava l'estat de les cotitzacions de cada afiliat, hi han 158 noms.

Els estudiants tampoc van mantenir-se al marge de la sindicació, sinó que la mobilització política va estendre's d'una manera important entre els estudiants de secundària i de la Normal al voltant de les opcions socialista i anarquista. En un primer moment no s'enquadraven en cap organització específica, ans formaven part de les seccions estudiantils de la FETE i del SUPL. Els ugetistes, però, van integrar-se en la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC) a partir del primer de gener de 1937.³⁹⁹

Tot i que la conscienciació s'estén amb la guerra, la implicació dels estudiants en el compromís polític no era una novetat absoluta perquè ja s'havia iniciat en els anys de la República, com ho certifiquen una quarantena de sol·licituds d'ingrés a la Unió d'Estudiants Antifeixistes el 1935, una organització que participava del discurs antibel·licista propi de les esquerres europees dels anys trenta. Fins i tot els alumnes de diversos plans d'estudis van participar en una llarga vaga d'abast nacional durant el curs 1933-1934, motivada per la no aplicació del decret de 29 setembre de 1931 reformador dels estudis de magisteri.⁴⁰⁰

Tanmateix, la mobilització dels alumnes no era fàcil. La Secció Estudiantil de la FETE, que es definia com una organització proletària i sindical, va manifestar

³⁹⁹ L'activitat del sindicat socialista pot resseguir-se a través del seu òrgan de premsa, *Butlletí Estudiantil*. L'acte de presentació de la secció estudiantil de la FETE va celebrar-se el 6 de setembre de 1936 i en ell participaren Josep Pac Roselló (UGT), Farrús (FETE) i Fidel González, Calderó, Cortés i García de la secció estudiantil. Els estatuts es publiquen en el primer número del butlletí (I/XI/36, pàg. 1) i havien d'entrar en vigor l'1 de gener de 1937. Inicialment estava organitzat en dues subseccions, una de la Normal i una altra de l'Institut de Secundària.

⁴⁰⁰ Carpeta 9. Sección Política Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC) i Amparo MIÑAMBRES, *L'Escola Normal de Lleida*, pàg. 131.

aquesta dificultat de partida.⁴⁰¹ Després del 19 de juliol molta gent sense trajectòria política anterior, estudiants inclosos, buscà l'aixopluc d'un carnet antifeixista moguts per un *esperit d'adaptació*. Abans de la guerra molts *treballadors intel·lectuals* no se sentien explotats.

I encara el moviment estudiantil es topava amb una altre vessant del mateix problema, l'origen social d'una part important dels joves que podien dedicar-se a estudiar. Un redactor d'*Acracia* censurava a la població estudiantil de les classes benestants perquè podia mantenir una vida ociosa mentre la resta de la població estava en lluita. Calia diferenciar entre l'estudiant ric —*católico de carnet hasta el 19 de julio*— que mantenia aquesta vida per no treballar i l'estudiant treballador⁴⁰²

Salta a la vista que existe un contraste muy expresivo entre el estudiante profesional, hijo de adinerado, que no ha trabajado nunca porque no ha tenido necesidad de hacerlo, ya que la potencia económica de sus padres permitía sufragar ampliamente sus gastos de holgazán, chulo y despreocupado, y aquel otro, que más que simple estudiante lo era de la vida, que asistía diariamente a la salida del taller, de la fábrica o del comercio, a las aulas populares, sean estas Escuelas del Trabajo, o Ateneos, etc., para adquirir aquellos conocimientos técnicos o simplemente culturales que las necesidades económicas no le permitieron adquirir en su tiempo.

Existe sin embargo, un tipo de estudiante intermedio. Aquel hijo de pequeño propietario, que aún trabajando, podía ir por sus propios medios a una Academia, o Escuela, donde poder perfeccionarse e incluso estudiar alguna carrera. Pero este podemos casi afirmar, que se ha incorporado casi de lleno a las actividades de la guerra.

La necessitat d'implicar els estudiants en un moviment de classe era una de les crides que periòdicament repetia el dirigent del PSUC Manuel Culebra, un columnista habitual en la premsa estudiantil de l'òrbita socialista. Desaprovava el caràcter estrictament professional i apolític de les organitzacions anteriors, que deixaven la lluita de classes fora de les aules i la universitat al marge de la confrontació social i partidista. Els estudiants de Lleida havien estat capaços d'organitzar un sindicat de classe, però calia mantenir-se vigilants perquè molts d'ells provenien de la petita burgesia i encara no tenien un sentiment revolucionari profund. La minoria conscient tenia una important missió educativa entre els nous afiliats que només s'havien atansat al sindicat per la inèrcia del moment.

Culebra els hi deia als estudiants que eren uns representants més de la classe treballadora, pel que també ells havien d'acomodar-se a la nova situació en la que l'objectiu ja no eren les reivindicacions laborals, sinó la direcció de la

⁴⁰¹ *Butlletí Estudiantil*, núm. 1, 1/XI/36, pàg. 1.

⁴⁰² *Acracia*, núm. 104, 26/XI/36, pàg. 2.

societat. Tenien l'obligació de preparar-se per l'etapa posterior al triomf de la revolució, quan serien necessaris professionals i especialistes que compartissin íntimament els ideals de classe i no simples col·laboradors accidentals. A més, havien de jugar un paper decisiu en la difusió cultural i en l'educació de la classe treballadora.

La juventud estudiantil debe mantener la alta ambición de constituir la vanguardia de la nueva colectividad.

Un cop conscienciats encara calia donar un segon pas perquè molts dels que s'atansaven a les organitzacions només ho feien impregnats d'esperit antifeixista i no amb una ideologia de classe, *sense un orientació ferma i satisfactòria en el sentit classista i social que la lluita contra el feixisme representa*. El butlletí socialista havia de servir per complir amb la formació política dels afiliats.⁴⁰³

El 7 de febrer de 1937, després de cinc mesos de funcionament, la FNEC organitzà el seu primer congrés anual ordinari a l'Acadèmia Mariana, que havia de servir per establir el definitiu i normal funcionament del sindicat. Amb aquest objectiu es va elegir als que havien de formar el comitè local

Josep M. Blàvia Guix	Secretari de Relacions
Maria Cortès Drudis	Secretària d'Organització
Amat Pascual Tarroch	Secretari Administratiu
Joan Valls Bori	Secretari d'Esports
Eloisa Alarcón Castán	Secretària d'Ajut
Sergi Garcia Oriol	Secretari de Propaganda i Premsa

La memòria que presentà el comitè local xifrava el nombre d'afiliats en més de cinc-cents, tots ells depurats, sense cap infiltrat. La secció estudiantil de la FETE sorgida després del 19 de juliol no superava la desena, pel que els estudiants necessitaren una organització al darrera que els donés força i personalitat. Però a partir del mes de novembre es començà a plantejar la separació, perquè estudiants i ensenyants tenien problemes diferents i preparaven activitats distintes. A més ja

⁴⁰³ Manuel CULEBRA, "Los estudiantes y la revolución", "La juventud estudiantil, vanguardia de la transformación social" i "Los estudiantes y la guerra antifascista" dins *Butlletí Estudiantil*, núm. 1, 1/XI/36, p. 4-5, núm. 2, 31/XII/36, p. 4 i 12 i núm. 5, 20/III/37, p. 1-2. A partir del segon número del *Butlletí Estudiantil* s'inicia una sèrie d'articles per donar a conèixer la teoria del materialisme històric (31/XII/36, p. 1-2).

rondaven la trentena d'afiliats.⁴⁰⁴ El resultat d'aquest convenciment fou la constitució de l'Associació d'Estudiants de Lleida. El següent pas fou la integració de l'Associació en la FNEC per no quedar aïllats del conjunt del moviment estudiantil català.

El comitè resumeix la tasca revolucionària i cultural realitzada fins aleshores en el seu afany proselitista i d'organització. Cooperació amb les iniciatives de la UGT, construcció de trinxeres, col·lecta de llibres, publicació del *Butlletí Estudiantil*, formació d'equips esportius i cooperació de les noies en la confecció de roba per al front. A més s'havia realitzat una *tasca de depuració tan intensa com ha estat possible, cercant informes i referències dels elements que demanaven ésser admesos als nostres rengles*.⁴⁰⁵

El segon congrés de la FNEC va tenir lloc el 19 de febrer de 1938 a l'Institut.⁴⁰⁶ Temps abans, no s'indica quan però sí que fou anterior al bombardeig del 2 de novembre, un congrés extraordinari celebrat al cinema Vinyes escollí el nou comitè local

Sergi Garcia Oriol	secretari de Relacions
Maria Monclús	secretària d'Organització
Amat Pascual Tarroch	secretari Administratiu
Josep Gili	secretari d'Esports
Elisa Sales	secretària de Cultura i Ajut
Alfred Potrony	secretari de Propaganda i Premsa

El fragment de la memòria elaborada pel comitè local presenta un balanç força desesperançador, en part perquè el comitè havia perdut diversos membres. Sergi Garcia passà a formar part del consell executiu de la FNEC i Amat Pascual marxà al front de Terol on arribaria a Comissari de Plana Major. De la resta de

⁴⁰⁴ És difícil fer una aproximació acurada al nombre d'estudiants que van arribar a afiliar-se a la FNEC a Lleida, però diverses informacions trobades ens aporten algunes dades. Un llibre de registre de socis escapat, arriba fins a l'associat número 251, donat d'alta el dia 16 de setembre de 1936. Una altra relació d'estudiants de l'institut, també incompleta, arriba fins al número 574 el 1937. També es conserven desenes de sol·licituds d'ingrés a la FNEC. Amb data 13 de setembre de 1936 hi ha la sol·licitud número 169, el dia 12 de gener de 1937 hi ha la número 548 i el dia 29 de setembre de 1937 la 673 (Carpets 8, 9 i 12. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—). També apareix una llista de 152 afiliats que no estan a corrent de pagament de les quotes de socis al *Butlletí Estudiantil*, núm. 6, 10/IV/37, p. 2-3.

⁴⁰⁵ *Butlletí Estudiantil*, núm. 4, 15/II/37, p. 4-5. Es conserven un seguit de breus informes de militants de les comarques de Lleida. Bàsicament es tracta de nois que sol·licitaven l'ingrés a la SE de la FETE, i després es demanava al comitè local del poble informacions sobre ells i la seva família (són menors). Sobre uns estudiants de Menàrguens el Comitè Antifeixista local informava que *pertanyen a famílies aferrissades a dretes, mes ells, per ésser menors d'edat, es desconegut el rendiment que poden donar* (Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S —AHN-Sección GC—).

⁴⁰⁶ L'Acta del Congrés i un fragment del text de la Memòria presentada pel comitè local a Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC).

membres del comitè només es va mantenir actiu Josep Gili qui s'encarregà de tot, sense demanar parer a ningú, tot i que havia elegit uns quants estudiants per formar una mena de comitè transitori integrat per

Dídac Serrano	secretari d'Organització
Francesc Aixalà	secretari Administratiu
Simon Teixidó	secretari d'Esports
Antoni Garcia Alcantud	secretari de Propaganda i Premsa

Però *el jefe de la fnec (sic) era en Gili. Excepte Francesc Aixalà els demás companys no feien absolutament res (...). Clar exemple d'això ens ho dona la manca d'Actes de reunions al llibre de les mateixes en quant al temps referent.*

Després del bombardeig del dia 2 de novembre les famílies d'Aixalà i de Gili van abandonar Lleida. Sembla que el dos membres més actius del comitè van marxar sense comunicar-ho a ningú del sindicat i deixant el local tancat. La memòria reconeix que al ser menors havien d'obeir les decisions de la família, però *nosaltres opinem que tot aquell que accepta un càrrec de responsabilitat es veu obligat a portar-lo i encara més en moments difícils com eren aquells en que ens trobàvem. A més acusen a Gili d'haver-se endut a Massalcoreig la caixa i la màquina d'escriure, provocant una despesa important pel sindicat i vergonya per als seus afiliats.*

A més d'aquesta actuació dels dirigents qualificada de poc responsable, els delegats de curs es queixaven per la poca participació dels afiliats en les reunions celebrades. Per intentar combatre la indiferència, s'acordaren sancions *morals*, com la prohibició d'obtenir llibres de la biblioteca o la confecció d'un fitxer que fes constar la moral i l'esperit mantingut dins de l'organització per cada un dels alumnes. El congrés decidí escollir per al nou comitè local a

Antoni Garcia Alcantud
Joan Valls Bori
Simon Teixidó
Josep Olivé
Albert Daniel

perdent la votació Llorens Domingo i Maria Monclús.

Els diferents plantejaments adoptats per les organitzacions socialista i anarquista dels estudiants queden ben exemplificats en una llarga discussió sobre la conveniència d'iniciar el curs acadèmic. Calia aclarir si era més oportú mantenir les activitats acadèmiques davant les urgències que creava la guerra i la construcció revolucionària o si era més correcta la seva suspensió. El debat s'encetava a les

files de la CNT on es pensava que encetar el curs escolar no tenia gaire sentit per la reducció, que esperaven important, del nombre d'alumnes. Una part no hi podria assistir perquè estava lluitant al front i a una altra no se li deixaria fer-ho per ser considerada feixista. L'argument es completava amb quatre idees més: la necessitat de centrar tots els esforços en la guerra, la inexistència d'un pla d'estudis *d'acord als nous temps*, la manca d'un ambient apropiat per a l'estudi i que un curs normalitzat només beneficiaria als estudiants no compromesos en la lluita. Es presentava com a possible solució l'obertura d'un curs de secundària i superior de transició, sense validesa acadèmica. D'aquesta manera hi hauria temps per preparar uns plans d'estudis adients, s'evitaria discriminació entre els joves del front i de la rereguarda i que els nens rondessin pels carrers.

Des de la FNEC es considerava que la mobilització no afectava als estudiants d'institut, pel que la seva vida acadèmica podia seguir amb normalitat. L'ensenyament superior podia suspendre's *fins que no s'aclari la situació militar*.

Finalment, el curs acadèmic s'inicià a primers de gener de 1937 amb el suport d'una assemblea d'estudiants de l'institut que s'adherí majoritàriament a les tesis de la FNEC. Evidentment, la decisió no fou ben rebuda pels anarquistes, que la consideraven una victòria dels que *viviendo solo y exclusivamente para o del estudio tienen unos intereses creados o unas ansias infinitas de poseer un título aun a costa del saber (...)* *Habremos de confesar doloridos, pero no incapaces de superarlo, que la nueva era por todos ansiada tiene que implantarse aún.*⁴⁰⁷

Però l'inici del curs no tancà el debat. Un mes després, en el congrés ordinari de la FNEC celebrat el mes de febrer, s'aprojava un projecte de mobilització estudiantil d'aplicació conjunta amb els *companys de la CNT*. L'acord fixava la mobilització dels afiliats majors de 14 anys que es dedicarien a fer treballs d'utilitat per al front. Amb aquest objectiu caldria fer les gestions necessàries per suspendre el curs i permetre que els esforços dels afiliats poguessin dedicar-se a la guerra.⁴⁰⁸ Les possibles activitats a fer no eren poques, i anaven des de la

⁴⁰⁷ *Bulleti Estudiantil*, núm. 3, 22/I/37, pàg. 3 i núm. 2, 31/XII/36, p. 10-11. *Acracia*, núm. 146, 12/I/37, pàg. 4.

⁴⁰⁸ Els sindicats dels *adults* també havien mantingut debats al voltant d'aquesta qüestió. En el ple de la Federació Local de Sindicats Únics celebrat a Lleida el 5 de novembre de 1936 Jaume Escalé es va mostrar partidari del reclutament forçós car els que no treballessin havien de fer quelcom productiu. En canvi, Antonio Latorre reivindicava la incorporació en alguna de les columnes de milicians, com la Durruti, que es

capacitació teòrica i pràctica dels estudiants en la tècnica militar per si la ciutat es trobés en perill, fins a treballs de fortificació i de defensa de la ciutat. Passant per la confecció roba per al front —tasca reservada a les noies— o per la formació d'un quadre sanitari i la lluita contra l'analfabetisme entre la tropa.⁴⁰⁹

Per prendre una decisió definitiva, la secció estudiantil del SUPL convocà una assemblea conjunta d'estudiants anarquistes i comunistes a l'institut de secundària el dia 18 de març de 1937. La unitat d'acció, però, ja no fou possible en aquella data. En el mes i escaig transcorregut entre el congrés de la FNEC i l'assemblea, el govern de la Generalitat havia disposat la continuïtat de les classes.

La posició del SUPL va ser exposada a la reunió per un delegat anomenat Rodríguez. Entenien que tots els nois majors de 16 anys havien d'abandonar les aules per poder-se dedicar *als treballs útils per la guerra*. Els estudiants, continuava, estaven més capacitats que el conseller de Cultura per decidir sobre tal qüestió. En canvi la FNEC, representada pel secretari administratiu Amat Pascual, optava per acatar la decisió del govern català. S'argumentava que la seva associació també havia aprovat la mobilització dels seus afiliats, però que en primer lloc es pretenia actuar en el marc de la legalitat. Per tant la seva opció defensava la no interrupció de les classes i dedicar als treballs per la guerra les hores lliures.

La discussió entre les dues postures derivà en una pugna per demostrar qui estava fent més esforços per la guerra. Els socialistes pregonaven la instrucció militar que seguien molts dels seus militants a més del seu oferiment a la Junta de Defensa Passiva —participar en les obres defensives de la ciutat— i a la Comandància Militar —alfabetització dels reclutes estacionats a Lleida. També acusava als estudiants de l'organització anarquista de cobrar 10 pessetes diàries per la seva tasca en el sindicat, mentre que la seva dedicació era absolutament desinteressada. Per la seva banda, els representants del SUPL argumentaren que només cobraven els estudiants que no tenien altres medis de vida, ja que l'estudi no podia ser exclusiu dels que tenien diners, i a més,

mantenien contràries a la militarització. La majoria dels assistents es van mostrar partidaris del voluntarisme en front d'acceptar la militarització. Aquesta, proposta de César Broto, hauria de quedar reservada per aquells que es resistissin a anar al front (*Acracia*, núm. 88, 7/XI/36, p. 1 i 3).

⁴⁰⁹ *Butlletí Estudiantil*, núm. 4, 15/III/37, p. 6-7. La voluntat de participar en les obres de defensa de la ciutat ja s'havia plantejat abans. Els estudiants de la FETE s'havien adherit a la consigna de mobilització civil llençada per la UGT el 29 d'octubre de 1936. El sindicat estudiantil va comprometre a tots els seus afiliats majors de 15 anys en les obres de fortificació de la ciutat (núm. 1/IX/36, pàg. 6).

alguns dels seus afiliats eren milicians. Després dels debats van ser sotmeses les dues propostes a votació, imposant-se la de la FNEC per noranta-sis vots a setanta-vuit.⁴¹⁰

Ni els més joves podien escapar-se del clima polític cada cop més enrarrit de la rereguarda.

5.5 ACTIVITATS CULTURALS I DE LLEURE DURANT LA GUERRA

En el darrer apartat d'aquest extens capítol dedicat a la vida ciutadana de la rereguarda ens ocuparem del compromís de la intel·lectualitat, de la propaganda en favor de la causa republicana i del contrast que sovint es produïa entre els valors que la nova societat pretenia imposar i la vida quotidiana. En tota l'Espanya republicana es poden trobar exemples d'intel·lectuals de prestigi que dedicaven la seva feina a combatre el feixisme, el que consideraven com una defensa de la cultura i alhora de la causa popular. Activitats que sovint consistien en proclames i manifestos, però que també podien consistir en posar al servei de la causa la producció artística o intel·lectual.

El Centro de Estudios Históricos va intentar mantenir la seva activitat investigadora i les seves publicacions al Madrid assetjat alhora que es recomposava a València amb la voluntat de recolzar la reconstrucció institucional de l'estat republicà. Endemés, el manteniment d'unes publicacions de qualitat científica servia per trencar la imatge exterior d'una zona republicana en mans del desordre revolucionari. Finalment, les dificultats pròpies de la guerra, especialment a Madrid, acabaren per fer inviables les activitats del Centro. Exemples del suport d'intel·lectuals catalans, al marge d'actuacions individuals i d'altres impulsades per les institucions públiques com la conselleria de Cultura, es poden trobar en el manifest *Els artistes i la revolució* de l'Associació Intel·lectual per la Defensa de la Cultura o en les accions de la secció catalana de l'Alianza de Intelectuales Antifascistas para la Defensa de la Cultura i de l'Agrupació d'Escriptors Catalans.

⁴¹⁰ Carpeta 12. Sección Político Social Lérida. Serie S (AHN-Sección GC). *Bulleti Estudiantil*, núm. 5, 20/III/37, pàg. 4.

Per altra banda, des de la França de 1789 existia una vinculació entre l'art i les transformacions revolucionàries, que passa per la Comuna de París i la revolució bolxevic —encara que també els feixismes italià i alemany se serviren de l'art per aconseguir l'adhesió dels ciutadans. Aquestes pràctiques, pensades per definir una identitat popular, també van arribar a Espanya i es multiplicaren en el temps de guerra. L'àmbit d'actuació no es limitava a les arts plàstiques, escèniques o cinematogràfiques. Els comunistes espanyols del PCE i del BOC van saber utilitzar l'esport com a eina de propaganda política al llarg dels anys trenta, estratègia que trobà el punt més alt en l'Olimpiada Popular de 1936. Els comunistes tenien més desenvolupades les eines d'agitació, el que contribuï a crear més conflictes de competència i rivalitat entre les organitzacions polítiques.⁴¹¹

5.5.1 LES PUBLICACIONS PERIÒDIQUES: INFORMACIÓ, PROPAGANDA I LLUITA POLÍTICA

En qualsevol situació d'excepcionalitat política, i per tant en una guerra, el control dels medis de comunicació i de la informació sempre és un objectiu clau per a les institucions que controlen la societat. Esdevé de vital importància filtrar les notícies que arriben a la població sobre el curs de la guerra, sobre la presència dels enemics interns i sobre les activitats dels externs. Així com donar la màxima difusió a les informacions favorables. El problema pot aparèixer si canvia la situació política i el que eren missatges de suport es converteixen en actuacions delictives. El mes de març de 1939 uns falangistes van detenir un veí de la partida de Butsènit que treballava com a venedor de diaris

(...) era de ideas comunistas. Durante la dominación roja perteneció al P.O.U.M. y a la C.N.T. voceaba vendiendo periódicos por la calle frases insultantes tales como "la

⁴¹¹ Els exemples de compromís intel·lectual esmentats a Prudencio GARCÍA ISASTI, "El Centro de Estudios Históricos durante la guerra civil española (1936-1939)" i a Maria CAMPILLO, *Escritors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, p. 45-60. Una anàlisi de les estratègies d'agitació i propaganda a Christopher H. COBB, "El Agit-Prop cultural en la guerra civil". Exemples d'utilització política i propagandística de l'esport durant la guerra a Lleida els trobem en la formació de la Unió Esportiva Obrera que fusionà la tardor de 1936 els clubs de futbol amateur de la ciutat —reivindicava l'activitat física dels aficionats com a medi per millorar la raça en front de l'esport professional—, o competicions esportives organitzades seguint els nous paràmetres socials, com la cursa ciclista Front d'Aragó - Barcelona patrocinada pel SRI (*Combat*, núm. 59, 2/X/36, pàg. 2; núm. 69, 15/X/36, pàg. 2 i núm. 83, 31/X/36, pàg. 2; *Acracia*, núm. 221, 9/IV/37, pàg. 2).

escabechada de esta noche en el Cementerio "la borrachera del criminal Queipo de Llano" "La toma de Huesca" y otras muchas, es individuo rojo, de mala conducta y Ateo.⁴¹²

La premsa escrita i la ràdio són eines bàsiques per mantenir una adequada moral de guerra i una *correcta* predisposició dels ciutadans davant dels fets. I també per difondre cultura i lluitar contra l'analfabetisme. Potencialitats immediatament assumides per les organitzacions obreres, que s'apressaran a fundar, reformar o transformar els seus òrgans d'expressió. A la ciutat els principals serien *Acracia* (CNT-FAI), *UHP* (UGT-PSUC), *Combat* i *Adelante* (POUM) i *L'Ideal* (JRL).⁴¹³

Acracia, dirigit pel que seria alcalde de Lleida Manuel Magro Merodio, ja es publicava abans de la guerra, però en forma de setmanari. A partir del 27 de juliol prendria una periodicitat diària i s'imprimiria als locals de *El Correo*, periòdic tradicionalista dirigit per mossèn Josep Solé que tirà el darrer número el 19 de juliol. També s'apropriaren de les instal·lacions de *El País*, propietat del Banc Comercial de Barcelona, i de la Impremta d'Indústries Gràfiques, al carrer Marquès de Vila Antònia, propietat del senyor Garcia i de Manel Palau Torrelles que hi continuaria treballant com a empleat —amb l'ocupació ho faria a la redacció de la *Hoja Informativa Militar del 5º Cuerpo de Ejército de Aragón*.⁴¹⁴ Després de

⁴¹² Després de la detenció va quedar a disposició de l'auditoria de guerra (Fons del GC —AHPL— expt. 27 llig. 83).

⁴¹³ La premsa com a arma contra l'analfabetisme a *Combat*, núm. 15, 12/VIII/36, pàg. 1. Una panoràmica general de la premsa lleidatana a Romà SOL, *150 años de prensa leridana* i a Josep A. ROSELL, *La premsa a Lleida*. De manera més específica, una aproximació a la premsa republicana a Jaume BARRULL, *Les comarques de Lleida durant la Segona República*, p. 455-466 i sobre els mesos de guerra cal consultar Jaume BARRULL, "Premsa i història: Lleida 1936-1938". També aporta informació, tot i que força esbiaixada, l'informe elaborat el 1943 pel cap provincial de Premsa i Propaganda (E. Martínez) sobre les publicacions lleidatanes en aquest període per presentar-lo al jutge instructor de la Causa General (peça 6, llig. 1469 -I-, expt. 3 —AHN—). Un exemple encara més evident de la gran proliferació de capçaleres durant la guerra al catàleg de Maria CAMPILLO i Esther CENTELLES, *La premsa a Barcelona, 1936-1939*. Pel que fa a la ràdio, tot i que ja era un medi de comunicació clau, hem localitzat poca informació. Radio Lleida, l'emissora EAJ 42 fundada el 1934, va ser controlada per la comissaria de la Generalitat (Silvia ESPINOSA, *Història sentimental de Ràdio Lleida*). La tardor de 1936 es va inaugurar l'emissora ECP 3 Radio POUM Lleida (*Combat*, núm. 83, 31/X/36, pàg. 1). Una aproximació general al tema a Carmelo GARTIAONANDIA, "La radio republicana durante la guerra civil" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. I, p. 391-400.

També en la guerra franquista periòdics i ràdios van jugar un paper clau com a eina de propaganda política. Vegeu al respecte un estudi de cas (Antonio FUENTES, "Información, ideología y propaganda: la utilización de la radio en un centro de poder —Salamanca— durante la guerra civil") i l'exhaustiu catàleg d'Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA, Fredes LIMÓN NEVADO i José Luis RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, "Catálogo de las publicaciones periódicas localizadas en la zona franquista durante la guerra civil española (1936-1939)" dins Julio ARÓSTEGUI (coord.), *Historia y memoria de la guerra civil*, vol. III, p. 7-225.

⁴¹⁴ En una nòmina de personal de la CNT i de la FAI ja comentada en altres capítols també es reproduïen els noms dels treballadors d'*Acracia*. La redacció estava integrada per Manuel Magro Merodio, José Peirats Valls, Ramon Bou Canalda i l'artista Antonio Garcia Lamolla. L'administració estava

la confiscació la impremta prendria el nom de Talleres Tipográficos Acracia, els quals, gestionats de manera col·lectiva, també funcionaven com a impremta al servei dels sindicats cenetistes provincials.⁴¹⁵

Segons un estudiant d'Albagés que entrà a treballar a la redacció del diari amb disset anys, els primers dies de revolució s'acordà un jornal de 10 pessetes diàries per als redactors.⁴¹⁶ En aquells moments el diari es distribuïa gratuïtament entre els sindicats, però la situació no es va poder mantenir i a partir del 30 de novembre de 1936 passaria a costar 15 cèntims —a més es demanava des del diari que cada afiliat busqués un nou subscriptor. També deixà d'aparèixer al matí, *jilguero matutino que arrullaba al pueblo con las noticias que una hora más tarde eran repetidas por otros diarios*. A la competència deslleial calia afegir les dificultats que tenien per tancar l'edició.

L'informe de gestió de la redacció d'*Acracia* va ser aprovat pel ple intercomarcal de sindicats celebrat l'11 d'abril de 1937. A més de procurar el manteniment d'una *correcta* línia anarquista —*la prensa es el espejo del alma de las organizaciones*—, declaraven que la seva voluntat era *hacer de nuestro periódico, más que una hoja de notoriedad truculenta, una tribuna de*

al càrrec de Pablo Mòdol Huguet i de Rosario Izquierdo Torán (cal pensar que germana de Baibí, element destacat de la UGT local). Als tallers hi treballaven Mariano Viñals Roselló, Fernando Pelay Sorina, Manuel Palau Torrelles, Justino Lorenzo Páramo (germà de l'alcalde), Juan García Segarra, Enrique Gelonch Castañer, Tomàs Garcia Petit, Casimiro Azóon Arcón, Sebastián Farré Ford, José Aguilar Giljar, Manuel Garrele Borràs, Francisco Vicens López, Antonio Fonfeda Sancliment, Antonio Español Masip, José Maria Vicent, Domingo Buriel Lecina, José Suriaca Amorós (periodista que abans de la guerra treballava a les redaccions dels tradicionalistes *El Diario de Lérida* i *El Correo* i durant la guerra als tallers d'*Acracia* com a tipògraf, segons declarà ell mateix a la Causa General) i Francisco Ruiz Gallinar (aprenent). Del tancament s'encarregaven Francisco Azóon Arcón, Maria Peralta Tarragó, Pepita Manonelles Graells i Francisco Masip Ros. I en les tasques de neteja trobem a Carmen Torres Molins i a Cándida Lorenzo Díez (Sección Política Social Lérida. Serie S. Carpeta 55 —AHN-Sección GC—).

Durant la República, *El Correo* representava al sector del carlisme que pretenia eixamplar la seva base política cap a la dreta, com ho mostra que el nucli dirigent del diari —mossèn Josep Solé i els germans Miquel i Josep Baró Bonet—, acabessin sent els principals representants d'Acció Popular a Lleida (CEDA). Segons el periodista Ramon Gimeno, el veritable director de *El Correo* era Josep Baró (Causa General. Peça 6. llig. 1469 -1-, expt. 3 —AHN—). Per la seva banda, *El País* dirigit per Estanislau K. Montaña i desaparegut després dels fets d'octubre de 1934, era un periòdic vinculat al Partit Liberal que amb la República havia evolucionat cap a posicions properes al republicanisme d'ERC.

⁴¹⁵ *Acracia*, núm. 30, I/IX/36, pàg. 2. De l'optimisme inicial es va passar les lamentacions, ja que molts encàrrecs rebuts als Tallers posteriorment no es pagaven i alguns ni es passaven a retirar. Per aquest motiu el taller va acordar cobrar els treballs per avançat (núm. 456, 11/I/38, pàg. 2). A finals d'agost de 1938, el coronel en cap de l'Estat Major va instar al delegat d'Ordre Públic que escorcollessin els tallers i arxius d'*Acracia*, *donde seguramente encontrarán documentos de interés militar y político-social*. Els agents, però, no hi van trobar res (Fons del GC —AHPL— expt. 33 llig. 49).

⁴¹⁶ Declaració de Pedro Panés Rius a la Causa General. Segons el seu testimoni va entrar a *Acracia* i s'afilià a la CNT per defensar al seu pare empresonat. Malgrat aquesta afirmació, recordem que el 1937 fou elegit president del Sindicat Únic de Professions Liberals.

ponderación y seriedad. Tot i que s'alegraven de la millora experimentada pel diari en els darrers mesos, destacaven com a principal dificultat aconseguir informació de les localitats més apartades dels centres de comunicació.⁴¹⁷

Per la seva banda, els pounistes van ser els primers en sortir al carrer amb *Combat*, després de requisar la impremta Mariana. Segons el seu propietari, Isidre Sisó Quintana, Pau Xuriguera encapçalava el grup de milicians que requisaren els tallers el dia 24 de juliol, amb una ordre del comitè popular segellada per la comissaria de la Generalitat

Por tal de proceder a la publicación del diario Combat, la J.C.I. se incauta de la Imprenta Mariana por cuya causa serán entregadas las llaves al portador de la presente orden.

Josep Maria Morlans —editorialista—, Josep Comabella —primer director— i els germans Pau i Baptista Xuriguera Parramona van ser alguns dels membres més destacats d'una redacció en la que també hi treballaren Baptista Aixalà i els mestres de la FETE Antonio Ubieto Forné i Pompeu Doladé. Un altre mestre, Antoni Bobet, era el corresponsal del diari al front.⁴¹⁸ Els homes de *Combat* es presentaven com a hereus directes de la història del moviment obrer lleidatà, els continuadors de la tradició encetada per publicacions locals com *L'Espurna* (Joventut Esquerrana-BOC, 1930-1931), *La Señal* (sindicalisme ferroviari i PCC, 1929-1930), *Avant* (BOC, 1932), *Lucha Social* (ULS, 1934), *El Dependient* (ULS, 1933), *Rebel·lió* (Aliança Obrera, 1934) o *Polèmica* (setmanari cultural de les joventuts del POUM, 1935).⁴¹⁹

⁴¹⁷ *Acracia*, núm. 223, 12/IV/37, p. 1 i 4. L'informe estava signat per M. Magro, Felipe Alaiz, V. Rodríguez, J. Peirats i Pedro Panés. També es va fer un exhaustiu seguiment al llarg del mes d'abril de la Conferència Nacional de Premsa Confederal i Anarquista organitzada per *Solidaridad Obrera* a Barcelona el març de 1937.

⁴¹⁸ Per celebrar els primers cent números de *Combat* es va elaborar una edició especial, en la que Baptista i Pau Xuriguera, Antoni Ubieto i B. Pelegrí explicaven la història i significat del diari (núm. 100, 20/XI/36, p. 1 i 4). El text de l'ordre d'incautació a la Causa General. Peça 6. llig. 1469 (1), expt. 3 (AHN). La referència documental l'aportà el mateix Isidre Sisó, aclarint que l'original estava redactat en català. Sisó, que durant la guerra va treballar com a tipògraf a la impremta Sol, valorava els danys soferts al taller en 49.500 pessetes. Aquest testimoni va ser confirmat per l'encarregat de la Mariana, Manel Gispert Claramunt i pel tipògraf Vicente Jauset Rius, que fou cessat i empleat com a caixista. Joan Baptista Xuriguera, que també va dirigir el diari, explica la seva versió del funcionament del diari a *La guerra civil*. Explica que en representació de *Combat* participava en les reunions de la direcció del POUM, on sovint es decidien les editorials (pàg. 87).

⁴¹⁹ I encara s'obliden d'altres publicacions com *Orientació* (del sindicat de Cambrers, Cuiners i Similars de la ULS, 1933).